

anadolum
e K a m p ü s
ve
anadolu mobil
dilediğin yerden,
dilediğin zaman,
öğrenme fırsatı!

(ekampus.anadolu.edu.tr)

(mobil.anadolu.edu.tr)

ekampus.anadolu.edu.tr

Takvim

Duyurular

Ders
Kitabı (PDF)

Epub

Html5

Mobi
Kitap

Sesli Kitap

Canlı Ders

Video

Ünite
Özeti

Sesli Özet

Sorularla
Öğrenelim

Alıştırma

Çözümlü
Sorular

Deneme
Sınavı

Tartışma
Forumu

Çıkmış Sınav
Soruları

Sınav Giriş
Bilgisi

Sınav
Sonuçları

Öğrenci
Toplulukları

AOS DESTEK
AÇIKÖĞRETİM DESTEK SİSTEMİ

**Açıköğretim Sistemi ile ilgili
merak ettiğiniz her şey AOS Destek Sisteminde...**

- Kolay Soru Sorma ve Soru-Yanıt Takibi
- Sıkça Sorulan Sorular ve Yanıtları
- Canlı Destek (Hafta İçi Her Gün)
- Telefonla Destek

aosdestek.anadolu.edu.tr

AOS DESTEK Sistemi İletişim ve Çözüm Masası

0850 200 46 10

www.anadolu.edu.tr

/AOFAnadolum

/Anadolu_Univ

instagram.com/anadoluuniv

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 2056
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1090

Anadolu Üniversitesi
İlâhiyat Önlisans Programı

TEFSİR TARİHİ VE USULÜ

Yazarlar

Prof.Dr. Bahattin DARTMA (Ünite 1, 2)

Prof.Dr. Muhsin DEMİRCİ (Ünite 3, 4)

Prof.Dr. Mustafa ÜNVER (Ünite 5, 8)

Prof.Dr. Fethi Ahmet POLAT (Ünite 9, 10)

Prof.Dr. Ömer KARA (Ünite 6, 7)

Editör

Prof.Dr. Bahattin DARTMA

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
“Uzaktan Öğretim” tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt
veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2010 by Anadolu University
All rights reserved

No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted
in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic tape or otherwise, without
permission in writing from the University.

Genel Akademik Koordinatörler

Prof.Dr. İbrahim Hatiboğlu (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof.Dr. Ali Erbaş (Sakarya Üniversitesi)

Öğretim Tasarımcıları

Doç.Dr. Mehmet Fırat
Dr.Öğr. Üyesi Nur Özer Canarslan

Grafik Tasarım Yönetmenleri

Prof. Tefik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu

Öğr.Gör.Dr. Belgin Boz Yüksekdağ

Kapak Düzeni

Prof.Dr. Halit Turgay Ünal

Dizgi ve Yayına Hazırlama

Kitap Hazırlama Grubu

Tefsir Tarihi ve Usulü

E-ISBN

978-975-06-3276-1

Bu kitabın tüm hakları Anadolu Üniversitesi'ne aittir.

ESKİŞEHİR, Ocak 2019

2140-0-0-0-1902-V01

İçindekiler

Ünite 1: Kur'ân'ın Nüzûlü ve Metinleşmesi	2
Ünite 2: Kur'ân'ın Tanımı ve Unsurları	30
Ünite 3: Tefsîrin Tanımı ve Niteliği	56
Ünite 4: Tefsîrin Doğuşu ve Tedvîni	80
Ünite 5: Temel Tefsîr Yöntemleri	108
Ünite 6: Tefsîr Ekolleri	132
Ünite 7: Kur'ân Lafızlarına Dair İlimler	156
Ünite 8: Kur'ân'ın Manalarına Dair İlimler	184
Ünite 9: Tarihî Olgularla İlişkili Kur'ân İlimleri.....	210
Ünite 10: Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlamada Yeni Yönelişler	234

Önsöz

Yüce Allah, insanı en güzel şekilde yaratmıştır. “Sizi şekillendiren, şekillerinizi de en güzel biçimde yapan... Allah’tır.” (Mü’min (40), 64); “Biz insanı en güzel surette yarattık” (Tîn (95), 4) âyetleri, insanın en güzel biçimde yaratıldığını ifade etmektedirler. İnsanı en güzel şekilde yaratan Yüce Allah ona, hem dünyevî ve hem de uhrevî olarak sağlıklı bir hayat sürdürebilmesi için uyması gereken en güzel prensipleri de bir şekilde iletmiştir (vahiy). Bu münasebetle ilk insan ve ilk peygamber olan Hz. Âdem’den son peygamber Hz. Muhammed’e kadar belli aralıklarla insanlara vahiy göndermiştir.

İnsanoğlu, Yüce Allah’ın gönderdiği vahyin ihtiva ettiği esaslara uyduğu sürece huzurlu bir hayat yaşamış; çeşitli nedenlerden dolayı söz konusu prensiplere gereken ilgi ve hassasiyeti göstermediği, başka bir ifadeyle Mutlak İrâde’nin dışına çıktığı zamanlarda da hep açmazlarla karşılaşmış, ciddî bunalımlara girmiştir. Tarih bunun örnekleriyle doludur. Meselâ Nuh, Hud, Salih, Âd vb. kavimler bu yüzden tarih sahnesinden silinmişlerdir. Bu nedenle, bazen dejenere edilerek, bazen yozlaştırılarak ve bazen de amacından saptırılarak ihtiyaçlara cevap veremez hale geldiği zamanlarda, bu prensip ve ilkeler yenilenip insanlığa tekrar sunulmuştur. En son mesaj ise Kur’ân-ı Kerîm olmuştur. Bu bakımdan Kur’ân daha bir önem arz etmektedir. Çünkü bundan sonra artık yeni bir vahiy gelmeyecektir.

Kur’ân-ı Kerîm’in hedefi bütünüyle insanlığa doğru yolu göstermektir. Şu âyetlerde onun bu gayesi açıkça görülmektedir:

“Allah’ın izniyle Kur’ân’ı senin kalbine bir hidayet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve müminler için de müjdecî olarak O indirmiştir” (Bakara (2), 97); “işte size de Rabbinizden açık bir delil, hidayet ve rahmet geldi. Kim, Allah’ın âyetlerini yalanlayıp onlardan yüz çevirenlerden daha zâlimdir! Âyetlerimizden yüz çevirenleri, yüz çevirmelelerinden ötürü azabın en kötüsüyle cezalandıracağız” (Enâm (6), 157); “Biz, Kur’ân’dan öyle bir şey indiriyoruz ki o, müminler için şifa ve rahmettir” (İsrâ (17), 82).

Kur’ân’ın bu hususiyeti hadislerde de vurgulu bir şekilde dile getirilmiştir. Konunun önemini ortaya koymak için bu hadislerden bazılarını zikretmemizde fayda vardır:

“Allah’ın kitâbına sımsıkı sarılınız. Onda, sizden öncekilerin ve sizden sonrakilerin haberleri vardır. Aranızdaki meselelerin hükmü (çözümü/halli) ondadır...”

“Kur’ân, bir ucu Allah’ın, diğer ucu da sizin elinizde olan bir ip[mesabesinde]dir. Ona (sıkıca) sarılınız. İşte o zaman sap[ıt]maz ve helâk olmazsınız.”

“Size iki şey bıraktım, bunlara sarıldığınız sürece sap[ıt]mazsınız, (çetin bir problem/ızdırıp yaşamaz, sıkıntıya/zorluğa düşmez, çile/eziyet çekmezsiniz). Bunlardan biri Allah’ın kitabı, diğeri ise Resûlullah’ın sünnetidir.”

Kur’ân’ın bu özelliği Batılıların bile dikkatinden kaçmamıştır. Meselâ bu hususta Edmond Burk, “İslâmiyet herkese, hükümdarlardan fakirlere kadar herkese gönderilmiş ve en ma’kûl esâsâta (esaslara) ibtinâ etmiş (bina edilmiş) bir dindir. Bu esâsâtın bir nazîrini (benzerini/eşini) başka yerde bulmaya imkan yoktur. Kur’ân’ı tetkik ettikçe onun mükemmeliyet ve ulviyetine (yüceliğine, yüksekliğine, büyüklüğüne) âgâh (vâkıf/muttali) oluruz. Evvelâ insanı cezbeden Kur’ân, sonra onu hayrete düşür (düşmüş/yakalanmış yapar), sonra onda bir meczûbiyet (çekicilik) tevlid eder (meydana getirir). İnsanı, kendisine hürmete (saygı göstermeye) mecbur eyler ve bu surette (şekilde) herkesi derinden müteessir eder (etkiler)” ifadelerine yer verirken, Poplar Encyclopediada şöyle denmektedir: “Kur’ân’ın evâmiri (emirleri) o kadar ma’kûl ve mantikîdir ki insanlar bunları dikkatle tetebbu edecek (araştıracak/inceleyecek) olurlarsa, kendilerinin temiz ve afif (iffetli/nezih/doğru) bir hayatı temin edeceğine âgâh (vâkıf/muttali) olurlar.” Eckerman’ın şu sitayişkâr sözleri bu gerçeğin açık bir ifadesidir: “Görüyorsun ki bu Kitâb’ın öğrettiği esaslar, zerre kadar aksamıyor. Biz bütün sistemlerimizle bundan daha ileri gidemiyoruz, umumiyetle hiçbir insan da bundan ileri gidemez!”

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Kur’ân, insanı her iki dünyada da mutluluğa kavuşturacak esas ve prensipleri içermektedir. Ancak bu mutlu sona ermek, Kur’ân’ın, önce doğru olarak anlaşılıp yorumlanmasına, sonra da uygulanmasına bağlıdır. Bu bakımdan Kur’ân’ın sağlıklı olarak anlaşılması ve tefsîr edilmesi son derece önemlidir. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm, vahyin son halkasıdır. İşte Tefsîr Tarihi ve Usûlü adlı bu kitap, Kur’ân’ın doğru bir şekilde anlaşılması yönünde önemli bilgiler içermektedir; ayrıca Kur’ân’ın Yüce Allah’tan insanlara tebliğ edilene kadar geçen süreç hakkında malumat vermektedir. Aksi halde Kur’ân-ı Kerîm’in doğru ve sağlıklı olarak anlaşılması mümkün olmaz.

Prof.Dr. Bahattin Dartma (Editör)

1

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- İslâm Dini'nin en önemli kavramlarından biri olan vahyi tanımlayabilecek,
- Müşrikler ve özellikle de oryantalistler tarafından vahiy hakkında öne sürülen asılsız iddiaların yanlış olduklarını kanıtlayabilecek,
- Kur'an'ın, vahyedildiği gibi korunduğunun ispatını yapabilecek,
- Kur'an'ın, nuzûlünden Hz. Osman döneminde çoğaltılmasına kadar geçen süreci özetleyebilecek,
- İnsanların Kur'an'ı doğru okuyabilmeleri için yapılan çalışmaları açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

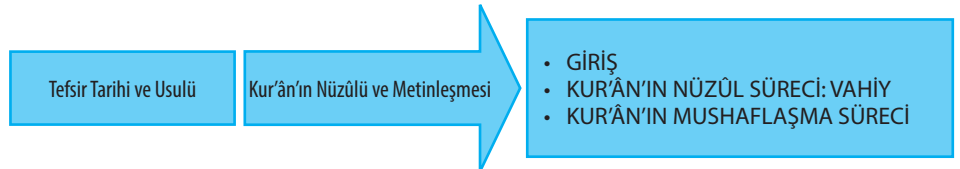
- Vahiy
- Cebrâil
- Mushaf
- Levh-i Mahfûz
- Beytu'l-İzzе
- Kadir gecesi

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Yanınızda Türkçe meâlli ve Arapça metinli bir Kur'an-ı Kerim bulundurunuz.
- Muhsin DEMİRCİ'nin Vahiy Gerçeği adlı kitabını okuyunuz.
- Metinlerde tanımlanmayan kelimeler için İlhan Ayverdi'nin Misalli Büyük Türkçe Sözlük adlı çalışması ile Yaşar Çağbayır'ın Ötüken Türkçe Sözlük adlı çalışmasından faydalanınız.

İçindekiler

Kur'ân'ın Nüzûlü ve Metinleşmesi

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'ın insanlığa göndermiş olduğu en son ilâhî metindir. Yine en son Peygamber olan Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla yaklaşık olarak yirmi üç yılda indirilmiştir. Bundan sonra yeni bir peygamber ve ilâhî bir kitap gelmeyecektir. Bu bakımdan İslâm dîninde vahyin çok özel ve önemli bir yeri vardır.

Problemlere kalıcı ve gerçekçi çözümler üretmek için Kur'ân'ı sağlıklı bir şekilde anlamak, yorumlamak ve uygulamak hayatî bir önem taşımaktadır. Bunun için vahyin mahiyetini, başlangıcını, keyfiyetini, çeşitlerini, geliş şekillerini, yazılmasını, nüzûl aşamalarını ve ayrıca bize ulaşana kadar geçen süreci ve hakkında yapılan çalışmaları doğru bir şekilde öğrenmek gerekmektedir.

İşte bu tür konularda sağlam delillere dayanan doğru bilgiler edinilirse Kur'ân-ı Kerîm, hem daha iyi anlaşılır ve hem de çeşitli sebeplere binâen aleyhinde yapılan tenkitlere, kasıtlı olarak ileri sürülen iddialara ve karalamalara ikna edici ve doyurucu cevaplar verme imkanı doğar.

Bu kısa girişten sonra şimdi işaret ettiğimiz bu konulara başlayabiliriz.

KUR'ÂN'IN NÜZÛL SÜRECİ: VAHİY

Vahyin Tanımı

Vahy, v-h-y (وحى) kelimesinin mastarı olup sözlükte, *gizli ve süratli bir şekilde bildirmek, seslenmek, gizli konuşmak, fısıldamak, emretmek, telkîn etmek, ilham etmek, işâret etmek, yazı yazmak, bir şeyi başkasına intikal ettirmek, elçi göndermek ve içgüdü gibi anlamlara gelmektedir.*

Vahyin terim olarak tanımı ise şöyledir: “Yüce Allah'ın insanlara ulaştırmak istediği mesajlarını peygamberlerine, alışılmışın dışında gizli bir yolla süratli bir şekilde bildirmesidir”.

Vahiy hâdisesi, gizli bir şekilde ve süratli olarak gerçekleşmektedir. Nitekim bazen çok uzun Kur'ân pasajları gizli olarak çok kısa bir sürede Resûlullah'a intikal ettirilmiştir. İbn Haldun vahyin bu hususiyetini şu sözleriyle ortaya koymaktadır: “Peygamberlerin Cebrâîl'den vahiy almaları, bir kere göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir zaman dilimi içinde gerçekleşmiştir”.

Vahyin Başlangıcı

Vahyin başlangıcı ile ilgili olarak Hz. Âişe şu olayı aktarmaktadır: “Resûlullah’ın vahiy başlangıcı uykuda rüyay-ı sâdika yani, doğru rüya görmekle olmuştur. Zîrâ o, hiçbir rüya görmezdi ki bu rüya sabah aydınlığı gibi aynen meydana gelsin. Bu esnada kendisine yalnızlık sevdirdi. (Bu nedenle) Hıra Dağı’ndaki mağaraya çekilip orada belirli gecelerde tek başına ailesinin yanına dönmeden tehannüs -yani ibâdet- ederdi. Bu maksatla yanına azık alıp tekrar oraya giderdi. Azığı bitince Hatice’nin yanına dönüp bir o kadar zaman için yine azık tedarik ederek oraya dönerdi. Bu durum, Resûlullah’a Hıra Mağarası’nda vahiy gelinceye kadar devam etti. Bir gün ona melek gelip “oku” dedi. O da “ben okuma bilmiyorum” cevabını verdi. (Hz. Peygamber olayın devamını şöyle anlatmaktadır): (Ben okuma bilmiyorum dediğim zaman) melek beni kucaklayıp takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra beni bırakıp yine “oku” dedi. Ben de ona “okuma bilmiyorum” dedim. Yine beni kucaklayıp ikinci defa takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra beni bırakıp tekrar “oku” dedi. Ben de tekrar ona “okuma bilmiyorum” dedim. Beni tekrar kucaklayıp üçüncü defa takatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra beni bırakıp, اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ، خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ، اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ، عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı aşılanmış bir yumurtadan yarattı. Oku! Rabbin, en büyük kerem sahibidir. O Rab ki kalemle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmedikleri şeyi öğretti” (Alak (96), 1-5) dedi. Bunun üzerine (kendisine vahyedilen bu âyetlerle birlikte) korkudan yüreği titreyerek oradan ayrıldı ve Hatice bint Huveylid’in yanına gelip “beni örtünüz, beni örtünüz” dedi. Korkusu gidinceye kadar onu örttüler. Ondan sonra Resûlullah, başından geçen hâdiseyi Hatice’ye anlatarak “kendimden korktum” dedi. Hatice, “öyle deme, Allah’a yemin ederim ki Allah hiçbir vakit seni utan-dırmaz. Çünkü sen, akrabana bakarsın, işini göremeyenlerin işini görür/ağır-lığını taşırsın, fakire verir, kimsenin kazandıramayacağını kazandırır-sın, misafi-ri ağırlarsın, hak yolunda zuhur eden hâdiselerde halka yardım edersin”. Daha sonra Hatice, Hz. Peygamber’i alıp amcasının oğlu Varaka b. Nevfel’e götürdü. Bu zat, Cahiliye zamanında Hıristiyan olmuş bir kimse olup İbranice okuma-yazma bilir ve İncil’den Allah’ın dilediği miktarda bazı şeyleri İbranice yazardı, gözleri görmezdi. Hatice Varaka’ya, “amcam oğlu, bak dinle, kardeşinin oğlu ne söylüyor?” dedi. Varaka “ne var kardeşimin oğlu” diye sorunca, Resûlullah gördüğü şeyleri kendisine anlattı. Bunun üzerine Varaka şöyle dedi: “Bu gördüğün, Allah’ın Mûsâ’ya gönderdiği Nâmûs’tur (melektir). Ah! Keşke senin davet günlerinde genç olsam. Kavminin seni (yurdundan) çıkaracağı zaman keşke hayatta olsam”. Bunun üzerine Resulullah, “onlar beni (yurdundan) çıkaracaklar mı?” diye sordu. O da, “evet, senin getirdiğin gibi bir şey getirmiş yani, vahiy tebliğ etmiş olan hiçbir kimse yoktur ki düşmanlığa uğramış olmasın. Senin davet günle-rine yetişirsem sana yardım ederim” cevabını verdi. Ondan sonra çok geçmeden Varaka vefat etti. Ve o esnada vahiy bir müddet kesildi”.

Vahyin bir müddet kesilmesinden (fetret devrinden) sonra ilk defa Müddessir sûresinin baş tarafının nâzil olduğu rivâyet edilmektedir.

Vahyin Keyfiyeti

Peygamberler, Allah'tan aldıkları vahiyleri insanlara tebliğ etmekle yükümlüdürler. Bu, onların insanlarla iletişim kurması demektir. Fakat tebliğ eden (elçi) ile kendilerine tebliğ edilen (muhâtap) arasında iletişimin sağlanabilmesi için şu iki şartın olması gerekir:

1. Mahiyet/ontolojik olarak eşit yani, aynı seviyede olunmalı.
2. Aralarında ortak bir dil/anlaşma vasıtası bulunmalıdır.

Aksi halde iletişim gerçekleşemez. Bu sebeple olmalı ki Resûlullah Cebrâil'den vahyi şu iki şekilden biriyle almıştır: Vahyi, ya melek beşer suretine girerek Resûlullah'a getirmiştir veya Resûlullah, beşer suretinden sıyrılıp melek suretine girerek Cebrâil'den almıştır.

Vahyin keyfiyeti, Allah ile Peygamberi arasında olan bir sırdır, başka bir ifade ile bu, fizik ötesi bir hâdisedir. İnsan aklının bu sırrı tam olarak kavraması mümkün değildir.

Vahyin Çeşitleri

İslâm âlimleri vahyi, metlûv (okunan) ve gayr-i metlûv (okunmayan) olarak ikiye ayırmışlardır. Bu hususta Cüveynî'nin taksimi şöyledir:

1. Allah Cebrâil'i, Allah şöyle şöyle yapmanı emrediyor diye Resûlüne gönderir. Cebrâil de Allah'ın dediklerini kavrayarak Hz. Peygamber'e gelir ve Rabbinin söylediklerini ona iletir. Ancak Cebrâil'in Resûlullah'a getirdiği bu ibâre, Allah'tan aldığı ibârenin aynısı değildir. Bu, şuna benzetilebilir: Bir hükümdar elçisine, “falancaya git, hükümdar sana, hizmet etmede gayretli ol, ordunu sıkı bir eğitimden geçirerek savaşa hazırla” dese, elçi de bunu, “hükümdar sana şöyle diyor: Hizmetini hiç aksatma, en güzel bir şekilde yapmaya çalış, askerlerin dağılmasına asla fırsat verme, onları savaşa teşvik et” şeklinde ifade etse, bu elçi görevini yerine getirmiş sayılır.
2. Yüce Allah Cebrâil'e, “bu kitabı/metni Peygamber'e aynen oku” diye emreder; Cebrâil de en ufak bir değişiklik yapmadan Allah'ın kelâmını olduğu gibi/harfîyyen Resûlullah'a indirir. Bu da tıpkı hükümdarın elçisine yazılı bir mektup vererek, “bunu falana oku” diye emretmesi, elçinin de bu mektubun bir harfini bile değiştirmeden o kişiye aynen okuması gibidir. İşte bunun birinci kısmı hadîs/sünnet, ikinci kısmı ise Kur'an olmaktadır.

Dikkat edilirse Cüveynî'nin taksimine göre hadîs/sünnet de vahiy kaynaklıdır. Şimdi bu konuya kısaca değinmemizde fayda vardır. İslâm düşüncesinde sünnetin vahiy kaynaklı olduğunu kabul edenler ekseriyeti teşkil etmektedir. Bunların ileri sürdükleri delillerin başında Resûlullah'a müstakil hüküm koyma yetkisi veren şu tür âyetler gelmektedir: *إِنَّمَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَفْتُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا* / “Aralarında hüküm vermesi için Allah'a ve Resûlüne davet edildiklerinde, müminlerin sözü ancak “işittik ve itâat ettik” demeleridir” (Nûr (24),

51). وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُمْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ. /“Allah ve Resûlü bir işte hüküm verdiği zaman, inanmış bir erkek ve kadına o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur” (Ahzâb (33), 36).

Resûlullah'ın hüküm koyma yetkisinin olduğuna dair şöyle bir hadis rivâyet edilmiştir: “Biliniz ki Resûlullah'ın harâm kıldığı Allah'ın haram kıldığı gibidir”. Ayrıca Resûlullah, Kur'an'ın dışında da kendisine vahyedildiğini bildirmektedir: “Biliniz ki bana Kur'an ve onunla beraber bir de benzeri verildi”. “Allah sizin alçak gönüllü olmanızı bana vahyetti”.

Görüldüğü gibi bütün bunlar, sünnetin de Kur'an gibi vahiy kaynaklı olduğunu ortaya koymaktadırlar. Bu hususta herhangi bir problem yoktur. Ancak burada akla şöyle bir soru gelmektedir: Sünnetin tamamı mı, yoksa bir kısmı mı vahiy kaynaklıdır? Vahiy, sünnetin tamamına teşmil etmek mümkün değildir. Sünnetin kısmen vahye, kısmen de Resûlullah'ın ictihâdına dayandığını, başka bir ifadeyle belli ve muayyen konulara dair olan sünnetin vahiy kaynaklı olduğunun kabul edilmesi daha doğru görünmektedir.

DİKKAT

Bu konuyu, 4. ünite'deki “Nebvî Tefsîrin Fonksiyonu ve Değeri” kısmıyla birlikte okuyunuz.

Vahyin Geliş Şekilleri

Yüce Allah şu âyette vahyin üç türlü gelebileceğini haber vermektedir:

وَمَا كَانَ لِنَبٍ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ إِنَّهُ عَلَىٰ حَكِيمٍ

“Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder” (Şûrâ (42), 51).

Bu âyete göre vahiy üç şekilde gerçekleşmiştir:

1. Allah'ın iletmek istediği mesajları peygamberinin kalbine doğrudan bırakması/yerleştirmesi.
2. Vahiy peygamberine bir perde arkasından bildirmesi. Hz. Mûsâ'ya ağaçtan nidâ etmesi bu tür bir vahiy çeşididir.
3. Vahiy getirmekle görevlendirdiği bir meleği elçi olarak göndermesi. Kur'an bu şekilde yani, Cebrâil vâsıtası ile indirilmiştir.

Bu bilgilerden sonra şimdi Resûlullah'a vahyin geliş şekillerini görelim:

1. Hz. Peygamber'in uyurken gördüğü sâdık rüyalar. Hz. Peygamber, sonradan meydana gelecek hâdiseleri rüyasında görür ve bunlar aynen onun gördüğü gibi gerçekleştirdi. Bu rüyalara, er-rü'ya's-sâdika veya er-rü'ya's-sâliha denmektedir. Hz. Âişe'nin, “Resûlullah'ın vahiy başlangıcı uykuda doğru rüya görmekle olmuştur, hiçbir rüya görmezdi ki sabah aydınlığı gibi aynen meydana gelmesin” şeklindeki sözlerinin, vahyin bu çeşidine işaret ettiği söylenmektedir. Ancak burada şunu belirtmemizde fayda vardır ki sâdık rüya ile hiçbir âyet ve sûrenin inmediği bildirilmektedir. Ayrıca Kur'an vah-

yinin sâdık rüya ile başladığının kabul edilmesi, İslâm âlimlerinin ekseriyeti tarafından benimsenen, ilk vahyin Resûlullah'a, Alak sûresinin ilk beş âyetinin Hıra Mağarası'nda -uyanık iken- inmesiyle başladığı görüşüne de ters düşmektedir. Dolayısı ile sâdık rüya ile vahyin, Kur'an vahyi değil, ilâhî vahye bir hazırlık safhası ya da onun çok yakında inmeye başlayacağını bir işareti olduğunu kabul etmek daha doğru görünmektedir. Bu durumun altı ay kadar devam etmesi de bu görüşü desteklemektedir. Öneme binâen şunu bir daha vurgulamak lazımdır: Resûlullah'ın gördüğü rüyaların aynen meydana gelmesi doğrudur. Ancak rüyada vahyedilip de Kur'an'a kaydedilmiş herhangi bir âyet ya da sûre yoktur. O halde vahyin ilk şeklinin sâdık rüya olduğunu kabul etmek doğru görünmemektedir.

2. Cebrâil'in aslî suretiyle görünerek vahiy getirmesi. Cebrâil'in aslî suretiyle vahiy getirmesi iki defa meydana gelmiştir:

Birincisi, Hz. Muhammed'in peygamberliğinin başlangıcında olmuştur. وَلَقَدْ رَأَاهُ بِالْأُفُقِ الْمُبِينِ / "Andolsun ki o Cebrâil'i apaçık ufukta görmüştür" (Tekvir (81), 23) âyeti buna işâret etmektedir.

İkincisi ise, Miraç'ta Sidretü'l-Müntehâ'da vâki olmuştur. وَلَقَدْ رَأَاهُ نَزْلَةً أُخْرَى / "Andolsun onu, bir kez daha Sidretü'l-Müntehâ'nın yanında görmüştür" (Necm (53), 13-14) âyetleri de bu ikincisine işâret etmektedir. Resûlullah'ın Cebrâil'i, aslî suretiyle üç defa gördüğü ve bu üçüncüsünün yine Hıra mağarasında Cebrâil'in, Müddessir sûresini indirdiği esnada gerçekleştiği de rivâyet edilmektedir.

3. Cebrâil'in görünmeden çingirak sesine benzer bir sesle vahiy getirmesi. Hz. Peygamber'e gelen vahyin en ağır şekli bu idi. Vahyin bu şekli, tehdîd ve vâid ifade eden âyet ve sûrelere mahsustu. "Bazen bana çingirak sesine benzer bir sesle gelir. Böylesi bana en ağır olanıdır. Onun söylediğini belle-dikten sonra o benden ayrılırdı" hadîsi vahyin bu şekline işâret etmektedir.
4. Hz. Peygamber uyanık iken meleğin görünmeksizin onun kalbine ilâhî vahyi ilkâ etmesi. "Rûhu'l-Kuds kalbime şöyle üfledi: Hiçbir nefis ecelini ve rızkını tüketmeden ölmeyecektir. O halde Allah'tan korkunuz ve rızkınızı aramakta güzel bir yol tutunuz" haberi bu tür vahye işâret etmektedir.
5. Cebrâil'in insan suretine girerek vahiy getirmesi. "Bazen melek bana, insan şekline bürünerek gelir. Benimle konuşur. Ben de onun söylediklerini iyice bellerim" hadîsi vahyin bu türüne işâret etmektedir. Meleğin daha ziyade Dıhye el-Kelbî şekline girerek Hz. Peygamber'e vahiy getirdiği belirtilmektedir. Bunun dışında Cebrâil'in bilinmeyen bir kişi şekline girerek vahiy getirdiği de olmuştur. Resûlullah'a en kolay gelen vahiy şekli budur.

Vahy Esnasında Görülen Haller

İnsanın beşerî sıfatlar içinde Allah'ın hitâbına muhâtap olması oldukça zordur.

Kur'ân bu durumu şu âyetiyle ortaya koymaktadır: **إِنَّا سَنُلْقِي عَلَيْكَ قَوْلًا ثَقِيلًا**

/“**Şüphesiz ki biz sana ağır bir söz vahyedeceğiz**” (Müzzemmil (73), 5).

Vahiy esnasında Hz. Peygamber'de şu haller meydana gelmiştir:

1. Resûlullah'ın, en soğuk günlerde bile alnının terlemesi.
2. Resûlullah'ın üzerine büyük bir ağırlığın çökmesi.
3. Resûlullah'ın yanında bazen horultuya, bazen de arı uğultusuna benzer bir ses işitilmesi.
4. Resûlullah'ın sırt üstü yatarak üzerinin örtülmesi ve yüzünün kızarması.
5. Bunlardan başka vahiy inerken Resulullah'ın uykusu gelir, vücudu kaskatı kesilir ve ağırlaşır, üzerine sekînet iner, gözlerini belli bir noktaya dikerdi.

Vahiy esnasında Hz. Peygamber'de bu olağan dışı durumları gören müşrikler ona bazen kâhin, bazen de şâir ve mecnûn demişlerdir. Şu âyetler, Hz. Peygamber'in bu tür iftiralara ve asılsız isnatlara maruz kaldığını haber vermektedirler: **إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ... وَقَالُوا /“Sen mutlaka mecnûnsun!... dediler”** (Hicr (15), 6). **بَلْ هُوَ شَاعِرٌ ... وَقَالُوا مُعَلَّمٌ مَّجْنُونٌ /“Bu öğretilmiş bir delidir! dediler”** (Duhân (44), 14). **... قَالُوا /“Belki de o şâirdir... dediler”** (Enbiyâ (21), 5).

Ancak Yüce Allah, bu iddiaları şu tür âyetleriyle yalanlamıştır: **مَا بِصَاحِبِهِمْ مِّنْ جَنَّةٍ /“Arkadaşlarında (yani Hz. Muhammed'de) delilik yoktur”** (Arâf (7), 184). **رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ /“Rabbinin lütfuyla Sen ne kâhinsin, ne deli/ mecnûn”** (Tûr (52), 29).

Resûlullah'ta, müşrikler tarafından kendisine isnat edilen bu tür olumsuzlukları çağrıştıracak en ufak bir emâre bile târihen görülüp tesbit edilmemiştir. O, apaçık bir uyarıcıdır. Kendisine vahyedilen Kur'ân da, ne şâir, ne kâhin ve ne de şeytan sözüdür: **وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ ... وَلَا بِقَوْلِ كَاهِنٍ /“O bir şâirin sözü değildir!... Bir kâhinin sözü de değildir”** (Hâkka (69), 41-42). **وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَّجِيمٍ /“O (Kur'ân) kovulmuş şeytanın sözü değildir”** (Tekvîr (81), 25). O, kesinlikle, Yüce Allah'ın dışında başka birinin sözü değildir, Allah tarafından indirilmiş ilâhî mesajlar bütünüdür: **وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَن يُفْتَرَىٰ مِن دُونِ اللَّهِ ... لَا رَيْبَ فِيهِ مِن رَّبِّ الْعَالَمِينَ /“Bu Kur'ân Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş bir şey değildir... Onda şüphe yoktur. O, âlemlerin Rabb'i tarafından indirilmiştir”** (Yûnus (10), 37).

Resûlullah hakkında bu tür yalanları uyduran ve iftiraları atan Mekkeli müşrikler gibi müsteşrikler de vahiy esnasında Hz. Peygamber'de görülen bu hallerin sara hastalığının belirtileri olduğunu iddia etmektedirler. Halbuki müşriklerinki gibi onların da iddiaları tamamen asılsızdır. Oryantalistlerin bu tür maksatlı iftiralarını çürüten delillerden bazıları şunlardır:

1. Tibbî olarak sabittir ki saralı, nöbet esnasında idrak ve düşünme kabiliyetini tamamen kaybeder; gerek kendisinde ve gerekse çevresinde olup bitenlerden haberi olmaz. Vahiy esnasında Resûlullah ise şuur ve idrakini hiç kaybetmemiştir.

2. Saralı, hastalığı esnasında saçmalar. Vahiy esnasında Resûlullah'ta böyle bir menfi durum kesinlikle vâki olmamıştır.

3. Saralı şiddetle titrer. Vahiy esnasında Resûlullah'ta görülen haller arasında şiddetli titreme hali yoktur.

4. Saralı, nöbetten sonra bütün uzuvlarında şiddetli bir ağrı ve bitkinlik hissederek. Bu durumuna çok üzülür. Hatta bazıları intihar etmeye bile kalkışır. Vahiyden sonra ise Resûlullah'ta bu tür olumsuzluklar asla meydana gelmemiştir. Hz. Peygamber, vahiy hali geçtikten sonra insanlığı, hem dünyevî ve hem de uhrevî hayatını düzenleyerek mutluluğa götürecektir ve huzura kavuşturacak esasları ihtivâ eden vahiyleri tebliğ etmiştir: *قُلْ هُوَ لِلَّذِينَ آمَنُوا هُدًى وَشِفَاءٌ* / “De ki: O, inananlar için doğru yolu gösteren bir kılavuz ve şifadır” (Fussilet (41), 44). *قَدْ جَاءَكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ* / “Size Rabbinizden bir öğüt, göğüslerde olan[sıkıntılar]a şifâ ve inananlara yol gösterici ve rahmet gelmiştir” (Yûnus (10), 57). *تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ لِلْمُحْسِنِينَ وَرَحْمَةٌ هُدًى* / “İşte bu âyetler, hikmet dolu Kitab'ın âyetleridir. Güzel davrananlar için bir hidâyet rehberi ve rahmet olmak üzere (indirilmiştir)” (Lokman (31), 2-3).

O halde Resûlullah'ın, vahiy yolu ile alarak tebliğ ettiği Kurân âyetleri böyle-sine olumlu icrâatlar yaptığına göre, gerek müşriklerin ve gerekse müsteşriklerin vahyi olumsuzlamak için öne sürdükleri iddiaların tamamen asılsız oldukları kendiliğinden anlaşılmaktadır.

Burada yeri gelmişken vahiyle aralarında birtakım benzerlikler kurulan bazı kavramlar arasındaki farklardan da bahsetmek yararlı olacaktır. İşte bu kavramların başında ilham gelmektedir. İlham ile “kalpleri tasfiye edilmiş kişilere âni olarak verilen tefekkür ve istidlal dışı bilgiler” kastedilmektedir.

Vahiyle ilham arasında şu farklar bulunmaktadır:

1. Peygamberler kendilerine indirilen vahyin Allah katından olduğunu kesin olarak bilirler. İlhamın kaynağı belli olmadığı için onu alanlar onun nereden geldiğini bilemezler.
2. Vahiy vasıtalı, ilham ise vasıtasız olarak tecellî eder.
3. Vahiy olayı son bulmuştur, ilham ise devam etmektedir.
4. Vahiy bağlayıcıdır, ilham ise bağlayıcı değildir.
5. Vahiy umumî ve küllî, ilham ise hususî ve cüzîdir.
6. Vahiy yoluyla elde edilen bilgiler birbirleriyle çelişmez; ilham ile elde edilen bilgiler ise birbirleriyle çelişebilir.

Burada ilhamdan bahsedilince, keşf kavramına da kısaca değinmekte fayda vardır. Terim olarak keşf, “duyular ve akıl yoluyla bilinme imkânı olmayan gaybî hakikatlerin gözle görünürcesine apaçık bir şekilde kişiye bildirilmesidir”. Aynı kökten gelen mükâşefe ise, “kalp gözünün açılması ve gayb âleminin görülmesini sağlayan hâl” anlamındadır. Dikkat edilirse bu kavramların da hemen hemen ilham gibi oldukları görülmektedir. Ayrıca basîret, ferâset, ilm-i ledûn, marifet, tecellî, sezgi vb. kavramlar da keşf ve mükâşefe gibi “insanda kalp gözünün açılıp gaybî bilgilerin kalbe doğması” ortak anlamında birleşmektedirler (Demirci, 1996).

Bütün bunlardan anlaşılan o ki vahiy, sadece peygamberlere mahsus, çok farklı bir olgudur.

Vahiy Katipleri

Hız. Peygamber, ümmî olduğu için kendisine gelen vahiyleri okuma-yazma bilen pek çok sahâbîye yazdırmıştır. Meselâ sadece Medîne döneminde 65 kişi kendisine vahiy kâtipliği yapmıştır. Mekke'de ilk vahiy kâtibi Abdullah b. Sa'd b. Ebî Sarh'tır. Medîne'de ise ilk vahiy kâtipliği yapan kişi Übeyy b. Ka'b'tır. Ondan sonra Zeyd b. Sâbit vahiy kâtipliği yapmıştır. Bunlardan başka vahiy kâtiplerinin bazı-
larının isimleri şöyledir: Ebû Bekir, Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Osman b. Affân, Zübeyir b. Avvâm, Halid b. Velîd, Amr İbnu'l-Âs, Huzeyfe İbnu'l-Yemân, Âmir b. Führeyre, Mu'âviye, Şurahbil b. Hasene, Muğîre b. Şu'be, Muâz b. Cebel, Abdullah b. Erkâm, Sâbit b. Kays, Abdullah b. Zeyd, Abdullah b. Revâha, Talha b. Ubeydillah, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Huvaytub b. Abdi'l-Uzzâ, Hâlid b. Sa'îd, Hanzala b. er-Rabî, Cehm İbnu's-Salt, el-Huseyin en-Nemerî, Muhammed İbnu'l-Mesleme ve Ebân b. Sa'îd.

Vahyin Yazıldığı Malzemeler

Resûlullah, kendisine indirilen âyet ve sûreleri, o devirde kullanılmakta olan yazı malzemelerine yazdırıyordu. Bu malzemeler şunlardır:

1. Hurma ağacının, yaprakları, kabukları ve yapraklarının orta damarları.
2. İnce beyaz taşlar.
3. Kürek ve kaburga kemikleri.
4. İşlenmemiş deri.
5. İnce deri (rakk).
6. Çanak-çömlek parçaları.
7. Parşömen parçaları.
8. Tahtadan yapılmış levhalar.
9. Bez parçaları.
10. Papirüs.

Vahye Ait Bazı Terimler

Hız. Peygamber'e yaklaşık olarak 23 yıl zarfında, çeşitli sebeplere binâen, farklı zaman ve yerlerde vahiyler inmiştir. Bunlar, durumlarına göre bazı özel terimlerle ifade edilmişlerdir. Bu terimler şunlardır:

El-Hadarî: Hız. Peygamber seferde ve misafirlikte bulunmadığı zamanlarda inen vahiylerdir. Kur'ân'ın ekserisi bu şekilde nâzil olmuştur.

Es-Seferî: Hz. Peygamber yolculukta veya savaşta bulunduğu sırada nâzil olan vahiylerdir. Meselâ Nisâ sûresinin 176. âyeti, Hz. Peygamber seyir halinde iken indirilmiştir.

En-Nehârî: Gündüz nâzil olan vahiylerdir. Kur'an-ı Kerim'in ekserisi gündüz vahyedilmiştir.

El-Leylî: Geceleyin inen vahiylerdir. Meselâ Kasas sûresinin 56. âyeti, geceleyin; Tevbe sûresinin 118. âyeti, gecenin son üçte birinde inmiştir.

Es-Sayfî: Yaz mevsiminde nâzil olan vahiylerdir. Meselâ Nisâ sûresinin 176. âyeti, yazın Haccetu'l-Vedâda nâzil olmuştur.

Eş-Şitâî: Kış mevsiminde nâzil olan vahiylerdir. Meselâ Nûr sûresinin 11-26. âyetleri soğuk bir günde nâzil olmuştur.

El-Firâşî: Hz. Peygamber yatağında iken nâzil olan vahiylerdir. Meselâ Mâide sûresinin 67. âyeti, Hz. Peygamber Ümmü Seleme'nin yanında iken indirilmiştir.

El-Ardî: Hz. Peygamber yeryüzünde iken nâzil olan vahiylerdir. Kur'an-ı Kerim'in hemen hepsi Resûlullah yeryüzünde iken indirilmiştir.

Es-Semâî: Hz. Peygamber semâda iken inen vahiylerdir. Meselâ Bakara'nın 285. âyetinin Resûlullah Miraç'ta iken indirildiği rivâyet edilmektedir. Ancak bazı âlimler bunu kabul etmemektedirler.

Vahyin yazıldığı yazı malzemeleri hangileridir?

SIRA SİZDE

Vahyin Nuzûl Aşamaları

Tamamlanma süreci yaklaşık olarak 23 yıl devam eden Kur'an'ın kaynağı şüphesiz ki Yüce Allah'tır. Vahyin, Yüce Allah'tan Hz. Peygamber'e inişine kadar olan nuzûl aşamaları şunlardır:

Levh-i Mahfûz'a İnmesi

Her ne kadar “nuzûl” ifadesi geçmiyorsa da şu âyetlerden Kur'an'ın ilk önce, Levh-i Mahfûz'a, O'nun katından indiği anlaşılmaktadır: *بَلْ هُوَ قُرْآنٌ مَّجِيدٌ فِي لَوْحٍ مَّحْفُوظٍ* / “Hayır o şerefli bir Kur'andır. Levh-i Mahfûz'dadır” (Büruc (85), 21-22). *وَإِنَّهُ فِي أُمِّ* / “O, katımızda bulunan Ana Kitap'ta (Levh-i Mahfûz'da) mevcut, yüce ve hikmetle dolu bir kitaptır” (Zühruf (43), 4). Levh-i Mahfûz'un mâhiyeti, nerede olduğu, Kur'an'ın oraya ne zaman ve nasıl indirildiği, hangi dil ve yazı ile kaydedildiği konusunda bir bilgi yoktur. Çünkü bunlar tamamen gaybî konulardır.

Beytü'l-İzze'ye İnmesi

Kur'an, aynı zamanda yakın sema da denilen Beytü'l-İzze'ye Levh-i Mahfûz'dan indirilmiştir. İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre Kur'an, Levh-i Mahfûz'dan Beytü'l-İzze'ye toptan indirilmiştir. İbn Abbas'ın “Kur'an, dünya semâsına Kadir gecesinde toptan indirildi. Oradan da yirmi küsur yıl boyunca parça parça nâzil

oldu” şeklindeki sözleri, Kur’ân’ın Beytü’l-İzze’ye toptan, buradan da Resûlullah’a parça parça indirildiğini haber vermektedir. İslâm âlimleri, şu âyetlerin Kur’ân’ın buraya inişiyle ilgili olduğunu öne sürmektedirler: شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ /“Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur’ân’ın indirildiği aydır” (Bakara (2), 185). إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ. /“Biz onu (Kur’ân’ı) Kadir gecesinde indirdik” (Kadr (97), 1). إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ. /“Biz onu (Kur’ân’ı) mübarek bir gecede indirdik” (Duhân (44), 3).

Kur’ân’ın, birinci âyet Ramazan ayında, ikinci âyet ise bu ayın içinde bulunan Kadir gecesinde indirildiğini haber vermektedir. Üçüncü âyetteki mübârek geceden maksadın da Kadir gecesine olma ihtimali kuvvetlidir. Ayrıca, yukarıdaki âyetlerde geçen ve “toptan indirme” anlamına gelen “inzâl/إنزال” kelimelerinin kullanılması da Kur’ân’ın Beytü’l-İzze’ye birden/toptan indirildiğinin bir işareti olarak görünmektedir. Aynı kökten gelen “nezzele/نزل” ise, parça parça indirme demektir.

Buna göre Kur’ân, Ramazan ayının Kadir gecesinde Levh-i Mahfûz’dan Beytü’l-İzze’ye toptan indirilmiştir. Ancak bazı âlimler Kur’ân’ın buraya indirilmiş olduğunu kabul etmemektedirler. Ancak şu hikmetler dikkate alınırsa, Kur’ân’ın Beytü’l-İzze’ye toptan indirilişinin faydadan hâli olmadığı anlaşılmaktadır:

1. Diğer ilâhî kitaplardan farklı olarak Allah Kur’ân’a iki farklı özellik vermiştir: Hem toplu ve hem de parça parça iniş. Bu da O’nun, gerek Kur’ân’a ve gerekse Kur’ân’ın kendisine indirildiği Hz. Peygamber ve onun ümmetine vermiş olduğu önemi gösterir.
2. Bir kitabın bir tek sicile değil, birden fazla sicile kaydedilmesi, yine ona verilen değeri gösterdiği gibi ayrıca onun, her safhada titizlikle korunduğunu ortaya koyar.
3. Allah, gökler âlemindeki varlıklara, bu Kur’ân’ı son Peygamber’e indireceğini bildirmiş, böylece onları bu muazzam olaya şahit tutmuş olmaktadır.

Hiz. Peygamber’e İnmesi

Konuya Kur’ân’ın bizzat Hiz. Peygamber’e Yüce Allah tarafından indirildiğini kesin bir dille ifade eden şu âyetlerle başlayalım: وَأَوْحِي إِلَيَّ هَذَا الْقُرْآنُ لِأُنْذِرْكُمْ بِهِ وَمَنْ بَلَغَ /“Bu Kur’ân bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu” (En’âm (6), 19). كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِ رَبِّهِمْ إِلَى صِرَاطٍ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ (Bu Kur’ân), Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, yani her şeye gâlip (ve) övgüye lâyık olan Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır” (İbrâhim (14), 1).

Kur’ân-ı Kerîm, yaklaşık olarak yirmi üç yıl süren bir zaman diliminde bazen bir, bazen birden fazla âyet, bazen de bir sûre olarak indirilmiştir. Kur’ân’ın böyle parça parça indirilmesi Arap dilinde “Tencîmu’l-Kur’ân” terimiyle ifade edilmektedir. Bu terim, Kur’ân’ın -Hz. Peygamber’e- toplu olarak bir defada değil, peyderpey, parça parça indirildiğini ifade etmektedir.

Konuya ilişkin olarak Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: **فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ** / “Allah'ın izniyle Kur'an'ı senin kalbine bir hidâyet rehberi, önce gelen kitapları doğrulayıcı ve müminler için de müjdeci olarak O indirmiştir” (Bakara (2), 97). **وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ** / “Elbette bu Kur'an, Rabbülâlemin'in indirdiği bir kitaptır” (Şuarâ (26), 192). Yukarıda da belirtildiği gibi bu âyetlerde geçen ve indirme işinin parça parça olanını ifade eden “nezzele/نزل” kelimelerinin kullanılması Kur'an'ın, Resûlullah'a, peyderpey indirildiğine işaret etmektedir.

Şu âyetler ise, Kur'an'ın Resûlullah'a peyderpey indirildiğini daha açık bir ifade ile ortaya koymaktadırlar: **وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا** / “İnkâr edenler: Kur'an ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi? dediler. Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk” (Furkân (25), 32). **وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا** / “Biz onu, Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık; ve onu peyderpey indirdik” (İsrâ (17), 106).

M. Reşid Rıza'nın el-Vahyü'l-Muhammedî (Muhammedî Vahiy) adlı kitabını okuyunuz.

K İ T A P

Vahyin Resûlullah'a indiği günün başlangıcını ise şu hadisten öğreniyoruz: “Hz. Peygamber'e Pazartesi günü oruç tutma meselesi soruldu. O da cevâben şöyle dedi: Ben o gün doğdum ve bana Kur'an o gün inmeye başladı”. Demek ki Kur'an'ın nâzil olmaya başladığı gün Pazartesi'dir. Ancak ayın hangi Pazartesi günü olduğu meselesi ise ihtilâflıdır.

Kur'an'ın Levhi- Mahfûz'a indiğini bildiren delilleri yazınız.

SIRA SİZDE

Vahyin Hz. Peygamber'e Parça Parça İndirilmesinin Hikmetleri

Kur'an'ın Resûlullah'a parça parça indirilmesinin birçok sebep ve hikmeti vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Kur'an'ın parça parça indirilmesiyle muhataplara büyük bir kolaylık sağlanmıştır. Eğer Kur'an'ın tamamı birden indirilmiş olsaydı, muhataplar onun bütün hükümleriyle bir anda mükellef olacaktı. Bu durumda, asırlardan beri benimsemiş oldukları şirk, bâtıl inanç, kötü âdet ve alışkanlıklarından birden sıyrılmak gibi zorluklarla karşı karşıya kalacaklardı.
2. Kur'an'ın parça parça inmesiyle, büyük çoğunluğu okuma-yazma bilmeyen Arapların Kur'an'ı anlamaları ve uygulamaları kolaylaşmıştır. Eğer Kur'an birden nâzil olmuş olsaydı, ümmî olan Arapların onun ulvî manalarını anlamaya güçleri yetmezdi. Dolayısı ile Kur'an, parça parça inerek kolayca anlaşılması sağlanmıştır. Nitekim yukarıda da zikredilen şu âyetler aynı zamanda bu hususa da işaret etmektedirler: “İnkâr edenler: Kur'an ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi? dediler. Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için böyle yaptık (parça parça indirdik) ve onu tane tane (ayırarak) okuduk” (Furkân (25), 32). “Biz onu, Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık ve onu peyderpey indirdik” (İsrâ (17), 106).

3. Kur'ân, parça parça inmekle, ona inanmayanların iç yüzleri açığa çıkmıştır. Münafık ve müşrikler İslâm'a ve Müslümanlara karşı düşmanlık yapma konusunda birleşmişlerdi. Özellikle münâfıklar mü'minler için daha büyük bir tehlike oluşturunuyordu. Zîrâ münâfıklar, Müslümanlarla iç içe yaşıyor, birlikte ibâdet ediyorlardı. Bu açıdan münâfıkların gizli niyetlerinin bilinmesi için Kur'ân'ın peyderpey nüzülü gerekiyordu. Şu âyet bu hususu apaçık ortaya koymaktadır: *"Münafıklar, kalplerinde olanı kendilerine haber verecek bir sûrenin mü'minlere indirilmesinden çekinirler. De ki: Siz alay edin! Allah o çekindiğiniz şeyi ortaya çıkaracaktır"* (Tevbe (9), 64).
4. Müslümanların sordukları sorularla müşrik, münkir ve münâfıkların şüphe ve itirazlarına anında cevaplar verilmiştir. Kur'ân'da, gerek inananların ve gerekse inanmayanların Hz. Peygamber'e yönelttikleri çeşitli sorular ve bunlara verilen cevaplar bulunmaktadır. Ayrıca bu soruların hepsi, toplu olarak da sorulmamıştır. Durum böyle olunca, Kur'ân'ın peyderpey nüzülü gerekiyordu. Şimdi Müslümanların sorularına şu âyeti misal verelim: *"Sana kadınların ay halini sorarlar. De ki o bir rahatsızlıktır. Bu sebeple ay halinde olan kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın"* (Bakara (2), 222). İnanmayanların sorularına dair de şu misali verebiliriz: *"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir"* (İsrâ' (17), 85).
5. Hz. Peygamber ve ashâbına moral kaynağı olmuştur. Hangi konuda olursa olsun vahyin devamlı olarak gelmesi, Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'e verilen üstün değer, destek ve yardımın devam ettiğinin açık bir göstergesiydi. Ayrıca her gelen vahiy yeni bir sevinç, heyecan ve moral kaynağı oluşturunuyordu.
6. Zaman zaman meydana gelen hâdiseler sebebiyle ortaya çıkan problemlere taze çözümler getirmiştir. Hz. Peygamber'in risâleti süresinde bazı yeni olaylar zuhûr ediyor ve bunlara yeni çözümler gerekiyordu. Olayın meydana gelmesinden hemen sonra çözüme dair inen bu âyetler çok etkili oluyordu. Bunun en bâriz misâli ifk hâdisesi üzerine inen, Nûr sûresinin 11-21. âyetleridir.
7. Hz. Peygamber ve ashâbının yaptığı hatalar zamanında düzeltilmiştir. Bunun en güzel misâllerinden biri şu olaydır: Münâfıkların ileri gelenlerinden Abdullah b. Übeyy'in oğlu, Hz. Peygamber'e gelerek ölen babasının cenâze namazını kıldırmasını ondan istemiş, Hz. Peygamber de onun bu talebini yerine getirmiştir. İşte bu olaydan hemen sonra şu âyet inmiştir: *"Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma; onun kabri başında da durma! Çünkü onlar, Allah ve Resûlünü inkâr ettiler ve fâsık olarak öldüler"* (Tevbe (9), 84).
8. İlâhî irade tarafından değiştirilmesi gereken bazı hükümlerin zamanı gelince değiştirilmesine imkân sağlanmıştır (nâsih-mensûh).
9. Kur'ân'ın bir beşer kelâmı değil, ilâhî bir kitap olduğunu göstermeye vesile olmuştur. Bilindiği gibi Kur'ân âyetleri, çeşitli sebeplere binâen farklı yer ve zamanlarda peyderpey indirilmiş ancak bu iniş sırasına göre tertip edilmemiştir. Böyle olmasına rağmen Kur'ân'ın bütün âyet ve sûreleri arasında, hepsi de aynı anda ve bir defada nâzil olmuş gibi akıllara durgunluk vere-

cek şekilde uyum ve ahengin bulunması, onun bir beşer kelâmı değil, ilâhî bir kelim olduğu bir göstergesidir. (Güngör, 1995).

10. Kur'an, edebiyatçılara meydan okumuştur. Eğer Kur'an bir bütün halinde toptan inseydi onlar, "bu çok uzun bir kitaptır, biz bu kadar uzun bir kitabın benzerini nasıl meydana getirelim" diye itirazda bulunabilirlerdi. İşte Kur'an, peyderpey indirilerek böyle bir mazeretin önüne geçilmiştir.
11. Kur'an, toptan indirilmiş olsaydı bu durum onun, önceden başkaları tarafından düşünülüp tertib edildiği şüphesini doğururdu.

KUR'ÂN'IN MUSHAFLAŞMA SÜRECİ

Kur'an'ın Ezberlenmesi

Hiz. Peygamber'in Ezberlemesi: Hiz. Peygamber kendisine indirilen âyet ve sûreleri Allah'ın lütfuyla önce ezberler, sonra tebliğ ederdi. İbn Abbas'tan gelen şu rivâyet bunu açıkça ortaya koymaktadır: "Cebrâil Hiz. Peygamber'e vahiy getirdiğinde Resûlullah, unutmamak maksadıyla gelen vahiy devamlı tekrar ettiği için sıkıntı çekerekdi. Bunun üzerine Allah, *لَا تُحَرِّكُ بِهِ لِسَانَكَ لِتُحَاجِلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ* / "Onu hemen okumak için dilini kımıldatma. Onu toplamak ve okumak bize düşer. O halde biz onu okuduğumuzda sen onun okunuşunu takip et" (Kıyâme (75), 16-18) âyetlerini indirdi". Şu âyet de bu hususa işaret etmektedir: *إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ* / "Sana Kur'an'ı okutacağız. Allah'ın dilemesi dışında sen onu hiç unutmayacaksın" (Alâ (87), 6-7).

Ayrıca, her sene Ramazan ayında gerçekleşen arz olayı da Resûlullah'ın Kur'an'ı ezberlediğini göstermektedir. Bu olay şöyle gerçekleşirdi: Her yıl Ramazan ayında Cebrâil Resûlullah'a gelerek o zamana kadar nâzil olan tüm âyetleri ona okur, Resûlullah da Cebrâil'e okurdu. Böylece Kur'an'ı mukâbele ederlerdi (karşılıklı okurlardı). Hatta Resûlullah'ın vefat ettiği yıl bu mukâbele iki defa yapılmıştır.

O halde bütün bunlardan çıkan sonuç şudur: Resûlullah, kendisine indirilen vahiy Allah'ın lütfuyla önce kendisi ezberlemiş, sonra tebliğ etmiştir. İlk ezberlediği âyetler de Alak sûresinin ilk beş âyeti olmalıdır. Zirâ vahyin başlangıcında ona vahyedilen ilk âyetler bunlardır.

Sahâbenin Ezberlemesi: Hiz. Peygamber, inen âyetleri ezberledikten sonra önce erkeklere, sonra da kadınlara okuyordu. Bu, onun en önemli görevlerinden- di: *يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ* / "Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun" (Mâide (5), 67).

Onu dinleyenler yazı biliyorlarsa dinlediklerini yazıyorlar ve yazdıkları bu metinleri ezberliyorlardı; yazı bilmeyen veya o anda yazma imkânı olmayanlar ise, Resûlullah'ın -namaz ve vaaz esnasında olduğu gibi- çeşitli vesilelerle okuduğu Kur'an'ı bizzat kendisinden dinleyerek ezberlemeye çalışıyorlardı. Kısaca sahâbe, Kur'an'ı ezberleme ve anlama konusunda birbirleriyle yarışıyorlardı. Hatta bazıları Kur'an'ı baştan sona ezberlemişti. Meselâ şu zatların Kur'an'ın tamamını ezberledikleri bildirilmektedir: Hiz. Ebû Bekir, Hiz. Ömer, Hiz. Osman, Hiz. Ali, Zeyd

b. Sâbit, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Abdullah b. Zübeyr, Ubey b. Ka'b, Talha, Sa'd, Huzeyfe, Sâlim, Ebû Hureyre, Abdullah b. Sâib, Hz. Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme, Mu'âz b. Cebel, Ebû Zeyd, Mucemmi' b. Cârîye, Fudâle b. Ubeyd ve Mesleme b. Muhalled. Bu dönemde Kur'ân'ı baştan sona ezberleyenler sadece bunlar değildi. Bîru Maûne olayında 70, Yemâme vak'asında da aynı şekilde 70 (bazılarına göre 500 veya 700) kurrâ sahâbînin şehit olması, o dönemde Kur'ân'ı ezberleyenlerin çok daha fazla olduğunu göstermektedir.

Bu kısa bilgilerden sonra şimdi de sahâbeyi Kur'ân'ı ezberlemeye sevk eden belli başlı sebepleri sıralayalım:

1. Güçlü bir hâfızaya sahip olmaları.
2. Namazda belli bir miktarda Kur'ân okumanın farz/vâcib oluşu.
3. Kur'ân'ın emir ve yasaklarına uymanın gerekli olması.
4. Resûlullah'ın, Kur'ân eğitimi ve öğretimi ile bizzat ilgilenmesi.
5. Kur'ân okuyanlara verilecek sevap ve mükâfâtın büyük olması. (Demirci, 1996).

Kur'ân'ın Yazılması

Hz. Peygamber ümmî idi yani, okuma yazma bilmiyordu. Şu âyetlerden onun okuma-yazma bilmediği/ümmî olduğu açıkça anlaşılmaktadır: وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ / "Sen bundan önce ne bir yazı okur, ne de elinle onu yazardın. Öyle olsaydı, bâtila uyanlar kuşku duyarlardı" (Ankebût (29), 48). وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ. / "İşte böylece sana da emrimizle Kur'ân'ı vahyettik. Sen, kitap nedir, îmân nedir bilmezdin" (Şûrâ (42), 52). لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيُّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يُؤْمِنُ. / "Ondan başka tanrı yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah'a ve ümmî Peygamber olan Resûlüne -ki o, Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- îmân edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız" (Arâf (7), 158).

Resûlullah'ın okuma-yazma bilmediği kendi sözlerinden de anlaşılmaktadır. Meselâ vahyin başlangıcında Cebrâil kendisine üst üste üç defa "oku" diye emretmiş, o da her defasında "ben okuma bilmem" karşılığını vermiştir. Bir hadîsinde şöyle demiştir: "Biz ümmî bir toplumuz; okuma-yazmayı ve hesabı bilmeyiz". Ayrıca Resûlullah okuma-yazma bilseydi kendisine vahiy gelince onu yazdırmak için bir vahiy kâtibi çağırmasa, bizzat kendisi yazardı. Resûlullah'ın okuma yazma bilmediğinin bir başka önemli delili de şu olaydır: Tâif heyeti İslâm'a girmek amacıyla Medîne'ye gelmişti. Ancak bunun için birtakım istekleri vardı. Hz. Peygamber onlardan bu isteklerini yazıp getirmelerini istedi. Heyet de kendi talep ve şartlarını yazıp Resûlullah'a sundu. Ancak öne sürdükleri şartlar arasında fâiz yasağının kaldırılması da vardı. İşte tam o cümle okunurken Resûlullah, "elimi bu cümlemin üzerine koyun" dedi. Elini oraya koyduklarında, fâiz âyetini okuyup bu cümleyi sildi. Eğer Resûlullah okuma-yazma bilseydi, silmek istediği bu cümleyi kendisi bulup silerdi.

Ancak o, okuma yazma bilmemesine rağmen eğitim-öğretime büyük bir itina gösteriyordu. Hem okuma-yazma öğrenmeyi teşvik etmiş ve hem de okuma-yazma öğretmek amacıyla erkekler için Abdullah b. Said b. el-Âs ile Ubâde b. Sâmî'ti, kadınlar için de Hafsa'yı görevlendirmişti. Hatta Bedir Savaşı'nda esir alınan müşriklerden yazı bilenlerini, ensârın çocuklarından onar kişiye okuma-yazma öğretilmeleri karşılığında serbest bırakmıştı.

Resûlullah, Kur'an'ın sadece ezberlenmesiyle yetinmemiş, aynı zamanda onu titizlikle yazdırmıştır. Kur'an'ın yazdırıldığına dair pek çok delil bulunmaktadır. Onlardan bazıları şunlardır:

1. Her şeyden önce Kur'an'ın bir isminin de “yazılı metin” anlamına gelen “el-Kitâb” olması, onun yazıldığını göstermektedir.

2. Şu âyetler, Kur'an'ın yazıldığını ortaya koymaktadırlar: *فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ فِي* / “Dileyen ondan (Kur'an'dan) *صُحُفٍ مُّكَرَّمَةٍ مَّرْفُوعَةٍ مُّطَهَّرَةٍ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ* öğüt alır. O, değerli sahifelerdedir, tertemiz kılınmış, yüce makamlara kaldırılmış mukaddes sahifelerde, kâtiplerin ellerindedir, değerli ve güvenilir katiplerin” (Abese (80), 12-16). *رَسُولٌ مِّنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُّطَهَّرَةً فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ*. (İşte o apaçık delil) Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sahifeleri okuyan bir elçidir. En doğru hükümler vardır şu sahifelerde” (Beyyine (98), 2-3). Âyetlerde geçen “sahife” kelimeleri, açıkça yazıya işaret etmektedirler. *وَالطُّورِ وَكِتَابٍ مَّسْطُورٍ فِي رَقٍّ مَّنشُورٍ* / “Andolsun Tûr'a (Mûsâ'nın vahiy aldığı Sinâ Dağı'na). Yayılmış/işlenmiş ince deri üzerine satır satır yazılmış olan Kitaba” (Tûr (52), 1-3). Görüldüğü gibi bu âyetle, Kur'an'ın yazıya geçirildiği çok açık olarak ifade edilmiştir.

3. Bir hadisinde Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Benden, Kur'an'dan başka bir şey yazmayınız. Kim benden Kur'an'ın dışında bir şey yazmışsa onu imhâ etsin”. İşte bu hadis Kur'an'ın yazıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

4. Hz. Ömer'in Müslüman olması hâdisesinde, kız kardeşi Fâtıma'nın elinde bulunan Tâhâ sûresinin baş tarafının yazılı bulunduğu sahife de Kur'an'ın yazıldığını gösteren önemli bir delildir.

5. Abdullah b. Ömer şöyle demektedir: “Biz, Kur'an üzerimizde iken düşman ülkesine gitmekten menedilmiştik. Bunun sebebi, o yazılı metinlerin düşman eline geçme korkusu idi”.

6. Konuyla ilgili olarak Berâ b. Âzib şu olayı anlatmaktadır: *لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا* / “Müminlerden -özürlü sahibi olanlar dışında- oturanlarla malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler bir olmaz. Allah, malları ve canları ile cihad edenleri, derece bakımından oturanlardan üstün kıldı. Gerçi Allah hepsine de güzellik (cennet) vademiştir; ama mücahidleri, oturanlardan çok büyük bir ecirle üstün kılmıştır” (Nisâ (4), 95) âyeti nâzil olunca Resûlullah bana, “Zeyd'i çağır, kalem ve mürekkep getirsin” dedi. Zeyd, elinde kalem, mürekkep ve üzerine yazı yazılacak malzeme ile geldiğinde Hz. Peygamber ona bu âyeti okuyarak yazdırdı”.

Resûlullah vahyin yazılmasına öyle bir itina gösteriyordu ki yazılan metinleri vahiy kâtibine yüksek sesle tekrar okutturuyor ve herhangi bir hata, eksiklik veya fazlalık varsa hemen düzelttiriyordu.

Resûlullah'ın tashîhinden geçen Kur'ân metni, yine onun emriyle çoğaltılıyordu. Müslümanların bir kısmı bu çoğaltılan nüshaları alıyor, bir kısmı da tashîh edilen metinden kendileri için özel nüshalar yazıyorlardı. İstinsah işi bittikten sonra tashîh gören asıl nüsha, Resûlullah'a teslim edilerek Hâne-i saadette muhâfaza ediliyordu.

Demek ki Kur'ân, hem satırlarda ve hem de sadırlarda korunmuştur. Yani hem yazılarak (satır), hem de ezberlenerek (sadır) muhâfaza edilmiştir.

Yazılmasına böylesine önem verilen Kur'ân, ne zaman yazıya geçirilmeye başlanmıştır? Bunun başlangıcını şu anki bilgilerimize göre kesin olarak tespit etmek mümkün değildir. Ancak bunun, Hz. Peygamber'in risâletinin beşinci yılından önce başladığı öne sürülmektedir.

Demek ki Kur'ân, sadece ezberlenmemiş, aynı zamanda yazıya da geçirilerek son derece itinalı bir şekilde korunmuştur. Ancak o dönemde Kur'ân'ın tamamı yazıya geçirilmesine rağmen resmî olarak toplanıp bir cilt haline getirilmemişti. Bazı kişiler bu işi ferdî olarak yapmışlardı. İlgili kaynaklarda Resûlullah'ın zamanında şu kişilerin Kur'ân'ın tamamını topladıkları rivâyet edilmektedir: Ali b. Ebî Tâlib, Sa'd b. Ubeyd b. en-Nu'mân b. Amr b. Zeyd, Ebû'd-Derdâ' Uveymir b. Zeyd, Mu'âz b. Cebel, Ebû Zeyd b. Sâbit, Zeyd b. Sâbit, Übey b. Ka'b, Ubeyd b. Mu'âviye.

DİKKAT

Bu kısmı, 4. ünite'deki "Tefsîrin Tedvîni" kısmıyla karşılaştırarak okuyunuz.

Kur'ân'ın Toplanması (Cem')

Yukarıda Resûlullah hayatta iken Kur'ân'ın tamamının yazılı olduğunu, ancak resmî olarak bir cilt halinde toplanmadığını belirtmiştik. Kur'ân'ın o dönemde bir cilt halinde toplanmayışının sebeplerinden bazıları şunlardır:

1. Hz. Peygamber hayatta olduğu müddetçe vahiy devam ediyordu. Bu nedenle bazı âyetlerin neshedilme ihtimali vardı. Hal böyle olunca Kur'ân'ın bir kitap haline getirilmesi bazı karışıklıklara sebep olabilirdi.
2. Âyet ve sûreler nuzûl tarihine göre sıralanmıyordu. Bazen, daha önce inen bir sûreye, sonradan inen bazı âyetler ilave ediliyordu.
3. Vahyin tamamlanmasıyla Hz. Peygamber'in vefatı arasındaki süre, Kur'ân'ın bir cilt halinde toplanmasına yetecek kadar değildi. Âlimlerin çoğuna göre bu süre 9 gecedir.

Kur'ân'ın bir cilt halinde toplanmasının en önemli sebebinin, Yemâme savaşında 70 (bazılarına göre 500 veya 700) kurrâ sahabînin şehid edilmesi olduğu öne sürülmektedir.

Bu savaştan sonra Hz. Ömer'in bir âyeti sorduğu, kendisine, "onu falan biliyordun, fakat o da Yemâme'de şehit oldu" denilmesi üzerine onun, *إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ* / "Biz Allah'a âidiz ve vakti geldiğinde elbette O'na döneceğiz" (Bakara (2), 156) âyetini okuyarak, Kur'ân'ın bir cilt halinde toplanması gerektiğini düşündüğü rivâyet edilmektedir. Sonra bu düşüncesini Hz. Ebû Bekir'e açarak onu, Kur'ân'ın bir cilt halinde toplama konusunda ikna etmiştir.

Kur'ân'ı bir araya toplamak için Zeyd b. Sâbit'in başkanlığında bir heyet kuruldu. Zeyd b. Sâbit'in bu işin başına geçirilmesinin nedenleri şunlardır:

1. Zeyd, uzun süre vahiy kâtipliği yapan bir kişi idi.
2. Resûlullah hayatta iken Kur'an'ın tamamını toplamıştı.
3. Zeyd, Kur'an'ın tamamını ezberleyen ve onu en güzel şekilde okuyan sahâbilerden biriydi.
4. Zeyd'in kırâati, Hz. Peygamber'in son arzada Cebrâil'e sunduğu kırâat idi.
5. Zeyd, çok zeki bir kişiydi.
6. Zeyd, bütün Müslümanların güvenini kazanmış olan biriydi.

Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Zeyd'e şu talimatı vermişti: "Peygamber'in mes-cidinin girişine oturun, biri size Allah'ın kitabından bir âyeti iki şâhitle birlikte getirdiği zaman onu kaydedin". Halifenin talimatının ardından Hz. Ömer de mes-cidin kapısında durdu ve Peygamber tarafından yazdırılmış âyetlere sahip olan-ların bunları getirmeleri gerektiğini ilan etti. Getirilen âyetlerin kabul edilmesi için öne sürülen iki şâhitten maksadın ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu görüşlerden bazıları şunlardır:

1. Âyet veya sûrelerin Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığına tanıklık eden iki şâhidin getirilmesi.
2. Kur'an âyet veya sûrelerini getirenin, onları ezbere bilmesi birinci şâhit, on-ları bir malzeme üzerine yazılı olarak getirmesi de ikinci şâhittir.
3. Getirilen Kur'an âyet ya da sûrelerinin, Kur'an'ın nâzil olduğu vecihlerden olduğuna dair iki kişinin şâhitlik yapması.

Âlimlerin bir kısmı birinci, bir kısmı da ikinci görüşü tercih etmektedirler. İlgili kaynaklarda üçüncü görüşü savunana pek rastlanmamaktadır. Ancak en sağlam yol olduğu belirtilen birinci görüş hakkında şöyle bir tenkit vardır: Vah-yin Resûlullah'a, hemen her şart ve ortamda, meselâ gece veya gündüz, savaş, yolculuk, misafirlik vb. durumlarda geldiğini ve dolayısı ile gelen vahyin, Hz. Peygamber'in huzurunda yazıldığına tanıklık edecek iki kişinin bulunmasının biraz zor olduğu, bunun pratikte her zaman için mümkün olmayabileceği ifade edilmektedir. Bu itibarla ikinci görüşün fiilen daha kolay bir şekilde uygulanma-ya müsâit olduğu belirtilmektedir. Bu görüşte olanlara göre (aşağıda anlatılacak olan), Ahzâb sûresinin 23. âyeti ile Tevbe sûresinin son iki âyetinin Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî'nin yanında bulunmasından maksat, söz konusu âyetlerin yazılı metinleridir.

Hz. Peygamber'in vefâtından altı ay sonra başlayan Kur'an'ı toplama faaliyeti, yaklaşık olarak bir yıl sürmüştür. Toplanan bu nüshaya Abdullah b. Mes'ûd'un teklifiyle **Mushaf** adı verilmiştir.

Kur'an'ın toplanma işi bitince Zeyd b. Sâbit onu baştan sona okumuş ve Ahzab sûresinin 23. âyetinin eksik olduğunu fark etmiş, bizzat kendisinin de Resûlullah'tan dinleyerek öğrendiği bu âyeti sadece, Huzeyme b. Sâbit'in yanında bularak Mushaf'taki yerine kaydetmiştir. Sonra Kur'an'ı bir defa daha baştan sona okumuş, bu defa Tevbe sûresinin son kısmının (yani son iki âyetinin) eksik oldu-ğunu fark etmiş, onları da sadece Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî'nin yanında bularak Mushaf'taki yerlerine yazmıştır. Sonra, eksik olup olmadığını anlamak için bir daha baştan sona okuyarak tetkik etmiş, bu defa en ufak bir eksiklik bulamamıştır.

Toplanan bu Mushaf'ın bazı özellikleri şunlardır:

1. Bu nüsha en ince ilmî tespit usulleriyle toplanmıştır.
2. Bu nüshaya, ancak tilâveti mensûh olmayan âyetler alınmıştır.
3. Bu nüsha yedi harfi ihtivâ etmektedir. (Yedi harf konusu ikinci üniteye ele alınacaktır).
4. Bu nüshanın doğruluğu, hem ümmetin icma'ı ve hem de tevâtürle sâbittir.

İşte, böylesine titizlikle toplanan bu Mushaf, Hz. Ebû Bekir'e teslim edilmiş ve vefâtına kadar onun yanında kalmıştır. Onun vefâtından sonra Hz. Ömer'e, onun da vefâtıyla Hz. Ömer'in kızı Hafsa'ya verilmiştir. Hz. Osman bu Mushaf'ı esas alarak Kur'an'ı çoğaltmıştır. Daha sonra dönemin Medîne valisi Mervan b. Hakem, bu Mushaf'ı Hafsa'dan istemiş, ancak Hafsa Mushaf'ı ona vermemiştir. Hafsa'nın vefâtıyla Mervan, Mushaf'ı Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'tan almış ve yakmıştır. Mushaf'ı yakmasının gerekçesi olarak da şöyle demiştir: "Ben o nüshayı yaktım, çünkü onda bulunanlar İmam Mushaf'a yazılmıştı. Ayrıca, aradan uzun bir zaman geçtikten sonra bazı kimselerin, Ebû Bekir Mushaf'ında bir şey vardı ki o bu İmam Mushaf'a yazılmamıştır, demesinden korktum".

Mervân'ı, ifadelerinden de anlaşıldığı üzere böyle bir endişeye sevkeden sebep şu husus olabilir: Hz. Ebû Bekir'in zamanında toplanan Mushaf yedi harfi ihtiva ediyordu. Hz. Osman zamanında istinsah edilen nüshalar ise, son arzada Kur'âniyeti kesinleşmiş olan tek bir harfe göre yazılmıştı. Bu nüshalara, geriye kalan altı harf alınmamıştı. Zamanla biri çıkıp, Hz. Ebû Bekir Mushaf'ı ile bu nüshaları karşılaştırır ve onlarda, Hz. Ebû Bekir Mushaf'ında olan altı harfi göremezse o zaman, söz konusu nüshaların sıhhatine dair ciddi şüpheler meydana gelebilir, itirazlar ortaya çıkabilirdi.

SIRA SİZDE

4

Hiz. Peygamber döneminde Kur'an'ın bir cilt halinde toplanmamasının sebepleri nelerdir?

Kur'an'ın Çoğaltılması (İstinsâh)

Hiz. Ömer hilafeti süresince bilhassa muhâcirlerden ileri gelen ashâbın Medîne'yi terk etmesini özel izne bağlamış olup bu hususta zorluk çıkarıyordu. Ondan sonra halife olan Hiz. Osman, çıkışı serbest bıraktı. Sahâbe de genişlemiş olan İslâm topraklarının önemli merkezlerine dağıldı. Dolayısı ile her şehrin ahâlisi, aralarında bulunan sahâbînin öğrettiği kırâati öğrendi. Böylece şehirler arasında kırâat farklılıkları ortaya çıktı. Ayrıca yeni Müslüman olanlar, diğer kırâatları bilmediklerinden, öğrendikleri kırâatın, başkası mümkün olmayan tek kırâat olduğuna inanıyordu. Bu yüzden ihtilaflar çıkıyor, münakaşalar oluyor, hatta birbirlerine kâfir diyecek kadar üzücü olaylar meydana geliyordu. Ebû Kılâbe bu durumu şöyle anlatmaktadır: Hiz. Osman'ın hilafeti döneminde muallimin biri, bir zâtın kırâatını, diğer biri de bir başka zâtın kırâatını öğretiyordu. Öğrenci çocuklar ise ihtilafa düşüyor ve meseleyi hocalarına götürüyorlardı. İş o derece tehlikeli bir boyuta vardı ki kırâat farkından dolayı biri diğerini kâfir saymaya başladı. Hiz. Osman bu duruma mutali olunca hutbe verip, "siz, benim yanımda bile ihtilafa düşüyorsunuz. Daha uzak yerlerde bulunanlar elbette daha fazla ihtilafa düşerler. Ey Muhammed ashabı! Bir araya gelin ve insanlara bir imam nüsha yazın" diyerek Mushaf'ı çoğaltmak gerektiğine kanaat getirdi. Artık bu durumlar sık sık meydana geliyordu. En son olay ise

şu hâdise idi: Ermenistan ve Azerbeycan'ın fethi sırasında Kur'an'ı, Ubey b. Ka'b'ın kırâatına göre okuyan Suriyeli askerlerle, onu Abdullah b. Mes'ûd'un kırâatına göre okuyan Iraklı askerler arasında kırâat ihtilafları çıktı. Hatta içlerinden birbirlerini tekfir edenler oldu. Orduyu kumanda eden Huzeyfe İbnu'l-Yemân bu duruma çok üzüldü. Medîne'ye döner dönmez evine gitmeden Hz. Osman'ın huzuruna çıkarak, "ey mü'minlerin emîri! Şu ümmet, Yahudi ve Hristiyanların kitaplarında düşmüş oldukları ihtilafa düşmeden önce sen bu işin çaresine bak" dedi. Bunun üzerine Hz. Osman, Hafsa'ya haber gönderip elinde bulunan Mushaf'tan nüshalar çıkartılacağını, bu iş bittikten sonra Mushaf'ının kendisine iade edileceğini söyleyerek bu asıl nüshayı ondan istedi. Hafsa da Mushaf'ı Osman'a gönderdi. Hz. Osman, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. ez-Zübeyr, Sa'd b. el-Âs ve Abdurrahman b. Hâris'ten oluşan bir heyet meydana getirerek onlara Kur'an'ı istinsah etmelerini emretti. Bu heyette, Kesîr b. Eflah, Ubey b. Ka'b, Nafi b. Zurayb, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Mâlik b. Ebî Amr ve Enes b. Mâlik'in de bulunduğu rivâyet edilmektedir. Ancak bunların devamlı komisyon üyesi olmayıp, ihtiyaç halinde asıl komisyon üyelerine yardım ettikleri belirtilmektedir.

Hz. Osman, Kur'an'ı çoğaltacak olan heyete, şu prensiplere göre çalışmalarını talimatı verdi:

1. Çoğaltmada, Ebû Bekr döneminde toplanan Mushaf esas alınacaktır.
2. Çoğaltılacak nüshalara, Hz. Peygamber'in son arzada okumuş olduğu bir harf alınacak, geriye kalan altı harf alınmayacaktır.
3. Bu nüshalara tilâveti neshedilmiş âyetler yazılmayacaktır.
4. Heyetteki üyeler arasında lehçe bakımından herhangi bir ihtilaf çıkarsa, Kureyş lehçesi tercih edilecektir.
5. Birkaç Kur'an nüshası istinsah edilerek çeşitli beldelere gönderilecektir. Bu beldelere gönderilen Kur'an nüshalarına uyan diğer nüshalar aynen kalacak, uymayanlar bunlara göre tashih edilecek, tashihi mümkün olmayanların ise ya imhâsı ya da mürekkeplerinin silinmesi sağlanacaktır.
6. Sûreler bu gün elimizdeki Kur'an'larda olduğu şekilde tertib edilecektir.
7. Çeşitli maksatlarla kaydedilen birtakım özel not ve kayıtlar bu Mushaflara yazılmayacaktır.

Heyet arasında sadece, Bakara sûresinin 248. âyetinde geçen "et-tâbût/التابوت" kelimesinin sonundaki "te" harfinin yuvarlak mı yoksa açık/uzun "te" ile mi yazılacağı konusunda ihtilaf çıktı. Söz konusu harf, Hz. Osman'ın emri doğrultusunda açık/uzun "te" ile yazıldı.

Heyet, hicretin 25. yılında başladığı istinsah işini beş yılda bitirdi. Mushafların istinsahı sona erince sahifeler Hafsa'ya iade edildi. İstinsah edilen nüshaların her biri, ayrı ayrı baştan sona büyük mescitte alenî olarak okundu. Böylece bu nüshalar ashâbın tasvibinden geçmiş oldu.

İstinsah edilen nüshaların adedi hakkında farklı görüşler vardır. Bu sayının dört, beş, yedi ya da sekiz olduğu öne sürülmektedir. Söz konusu nüshaların beş adet olup ikisinin Medîne'de kaldığı (ki bunlardan biri Hz. Osman, diğeri de

Medîne ahâlisi içindi), diğerlerinin de Basra, Kûfe ve Şam'a gönderildikleri konusunda herhangi bir ihtilafın bulunmadığı bildirilmektedir. Ancak bu nüshaların toplamının sekiz adet olup adı geçen şehirlere ilave olarak Mekke, Yemen ve Bahreyn'e de gönderildikleri rivâyet edilmektedir. Ancak âlimlerin bir kısmı, Mekke, Yemen ve Bahreyn'e bunlardan herhangi bir nüsha gönderilmediği görüşündedirler. Bu nüshalar ilgili şehirlere, onların kırâat vecihlerini bilen kişilerle birlikte gönderilmişlerdir. Bu zâtlar, götürdükleri nüshalarını o şehirlerin ahâlisine okutmuşlar ve ihtiva ettikleri kırâat vecihlerini de öğretmişlerdir.

Bu gün, Hz. Osman döneminde çoğaltılan bu nüshalardan, Londra'daki India Office kütüphanesinde, Topkapı Sarayı'nda ve Taşkent'te birer adet bulunduğu belirtilmektedir.

DİKKAT

Kur'ân'ın, Hz. Ebû Bekir döneminde toplanmasının ve Hz. Osman döneminde çoğaltılmasının sebeplerine bakılınca, aralarında şöyle bir farkın olduğu göze çarpmaktadır: Kur'ân'ın, Hz. Ebû Bekir döneminde toplanmasındaki asıl amaç, onun zayi olmasını önlemek, Hz. Osman döneminde çoğaltılmasındaki asıl gaye ise, Hz. Peygamber'in sarâhaten tasvip ettiği kırâat şekilleri dışında kalan diğer bütün kırâat farklılıklarını ortadan kaldırarak Müslümanlar arasında birliği sağlamak/bölünmeyi engellemek olmuştur.

Kur'ân'ın Harekelenmesi ve Noktalanması

Hz. Osman döneminde çoğaltılan Mushaflar, noktasız ve harekesiz olarak yazılmıştı. Bunun nedeni ise, noktasız ve harekesiz yazıyla Kur'ân'ı çeşitli kırâat vecihlerine göre okuyabilmektir. Ancak hicrî birinci asrın ikinci yarısından itibaren Arap olmayanların İslâm'a girmeleri ve bunların Arapça'ya vâkıf olmamaları nedeniyle Kur'ân'ı yanlış okuma hâdiselerine sık sık rastlanır oldu.

Rivâyete göre Basra vâlisi Ziyâd b. Sümeyye, Ebû'l-Esved ed-Dü'elî'ye mürâcaat ederek ondan Kur'ân'a, yanlış okumaları önlemek için bazı işaretler koymasını istedi. Başlangıçta Ebû'l-Esved ed-Dü'elî bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Ziyâd bir adama, Ebû'l-Esved ed-Dü'elî'nin geçtiği yolun üzerinde oturup bir âyeti yanlış okumasını tenbih etti. Bu adam, Ebû'l-Esved ed-Dü'elî yoldan geçerken, **أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ** anlamına gelen **وَرَسُولُهُ** (Tevbe (9), 3) âyetindeki **رَسُولُهُ** kelimesinin lam harfini esre ile okudu. Dolayısı ile mana da, "Allah, müşriklerden ve Resûlünden uzaktır" şeklinde bozuldu. Bunu duyan Ebû'l-Esved ed-Dü'elî, "insanların durumunun böyle olduğunu tahmin etmiyordum" diyerek adama müdâhale etti ve sözlerine devamla, "Allah, Resûlünden uzak olmaktan berîdir" dedi. Sonra da Ziyâd'ın teklifini kabul ederek ondan kâtip istedi. Ziyâd ona otuz kadar kâtip gönderdi. Ebû'l-Esved ed-Dü'elî, Abdu'l-Kays'dan olan birini tercih etti. Kâtibe, "bir eline Mushaf'ı, diğer eline de mürekkep renginden farklı olan bir boya al, bir harfi fetha okuduğumu duyunca onun tam üstüne, kesre okuduğumda altına, ötre okuduğumda önüne veya ortasına birer nokta, tenvinli okuduğumda ise iki nokta koy" şeklinde talimat verdikten sonra Kur'ân'ı yavaş yavaş okumaya başladı. O okudukça kâtip de noktaları koyuyordu. Noktalanması tamamlanan sayfayı kâtip Ebû'l-Esved ed-Dü'elî'ye veriyor, o da bu sayfayı kontrol ettikten sonra devam ediyorlardı. Bu iş, Kur'ân'ın noktalanması bitinceye kadar devam etti.

Ebü'l-Esved ed-Dü'elî'nin koyduğu bu noktalar hareke yerine konan noktalar-
dır. İlgili kaynaklara göre bu noktalar tarihte ilk defa Ebü'l-Esved ed-Dü'elî tara-
findan icâd edilmiştir. Sonra Kur'an'a, yazılış şekilleri birbirine benzeyen harfleri
birbirinden ayırmak için noktalar konmuştur. Bunları koyanın, Nasr b. Âsım veya
Yahyâ b. Ya'mer olduğu rivâyet edilmektedir. (Bu noktaları her ikisinin birlikte
koyduğu da nakledilmektedir). Bu tür noktalama, Nasr b. Âsım veya Yahya b.
Ya'mer'in kendi icâdları değildir. Şu anki bilgilerimize göre bunun tarihi, milâdî
267 yılına kadar geriye gitmektedir. Daha sonra Halil b. Ahmed Kur'an'a, bugünkü
harekeleri koymuştur.

Burada şunu da belirtelim ki hareke yerine konan noktalarla, şekilleri birbirine
benzeyen harfleri birbirinden ayırmak için konan noktalarda farklı renkte mürek-
kep kullanılmıştır. Şekilleri birbirine benzeyen harfleri birbirinden ayırmak için
konan noktalar siyah, hareke yerine kullanılan noktalar ise önceleri kırmızı, son-
raları sarı ve yeşil, nâdiren de mavi renk mürekkeple konmuştur. Böylece, en ufak
bir karışıklık meydana gelmemiştir.

Bu konuda bazı müellifler müstakil eserler kaleme almışlardır. Bunlardan bir-
iki tanesi şunlardır: Hamza b. el-Hasen el-İsbahânî, et-Tenbih alâ Hurûfi't-Tashîf;
Ebû Amr ed-Dânî, el-Muhkem fi Nakti'l-Mesâhif.

Kur'an'ın, Hz. Osman döneminde çoğaltılmasından bahsedilince, o dönemde
şekillenen Resmü'l- Mushaf'tan da bahsetmek gerekmektedir.

Resmü'l-Mushaf (Mushafın Yazısı)

Resmü'l-Mushaf'ı, "Kur'an'ın kelimelerinin ve harflerinin yazılışında Osman b.
Affân'ın tasvip ve tercih ettiği imlâ şekil ve tarzı" diye tanımlamak mümkündür.
Buna Resm-i Osmânî de denmektedir.

Hz. Osman döneminde Mushaf çoğaltılırken bu günkü yazım kurallarından
farklı bir yazı stili kullanılmıştır. Bu farklılıklardan bazıları şunlardır:

1. Hazif yapılması. Yani kelimedden harf düşürülmesi demektir. Meselâ "yâ
eyyühâ/يَا أَيُّهَا" ibaresini yazarken, ye harfinden sonra elifi yazmamak gibi.

2. Fazladan harf ilave edilmesi. Meselâ çoğul ya da çoğul hükmünde olan keli-
melerin sonunda bulunan vavdan sonra elif ilave etmek gibi.

3. Bedel. Yani bir harfin yerine başka bir harfin yazılması. Meselâ salât ve zekât
kelimelerinde olduğu gibi.

4. Fasl ve vasl. Vasl, kelimenin son harfinin, onu takip eden kelimenin baş har-
fiyle kaynaştırılması demektir. "مِنْ مَّا" kelimelerinin "مِمَّا" şeklinde bitiştirilerek
yazılması gibi. Fasl ise tam tersine, kelimenin son harfinin, onu takip eden kelime-
nin ilk harfiyle kaynaştırılmaması demektir. Meselâ "أَلَّا/ellâ" kelimelerinin "أَنَّ لَا"
şeklinde ayrı olarak yazılması gibi.

5. İki kırâata da elverişli olacak şekilde yazma. Bir kelime iki kırâat şekliyle
okunabiliyorsa, o kelime iki kırâata göre de okunacak şekilde yazılmıştır. Meselâ
"ملك" kelimesinin birden fazla okunuş şekli vardır. Bu kelime, "ملك" şeklinde
yazılırsa, hem "ملك" ve hem de "مالك" olarak okunabilir. Dolayısı ile söz konu-

su kelime Osmânî Mushaf'ta, “ملك” olarak iki kırâata göre de okunacak şekilde yazılmıştır. (Ersöz, 1996).

Âlimler, Resm-i Osmânî'ye uymanın gerekli (tevkîfi/vahye dayalı) olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Şimdi bu farklı görüşleri görelim:

1. Resm-i Osmânî'nin tevkîfi olduğunu savunanlar. Bu görüşte olan Abdulaziz ed-Debbağ şöyle demektedir: “Kur'an'ın resminde, ne sahâbenin ve ne de başkalarının hiçbir payı yoktur. O, tamamen Peygamber'den olup tevkîfidir”. Ahmed b. Hanbel de “Mushaf-ı Osmânî'nin hattına muhâlefet etmek haramdır” demektedir. İmam Mâlik'e yöneltilen, “ne dersiniz, biri bir Mushaf yazmak isteyip de onu, bugün insanların çıkardığı hece harfleriyle yazsa doğru olur mu?” şeklindeki bir soruya o, “hayır, uygun görmem, ilk yazıldığı şekil üzere yazsın” cevabını vermiştir. Açıkça görülüyor ki bu âlimlere göre Resm-i Osmânî'ye uymak zorunludur. Resûlullah'ın, Muâviye'ye şöyle dediği nakledilmektedir: “Mürekkebi kıvamına getir, kalemi sivrilt. Bâ harfini uzun yaz, sin harfinin dişlerini belirgin hale getir/ ortaya çıkar, mim harfinin içini karalayıp doldurma, Allah lafzını güzel yaz, Rahman kelimesini uzat, Rahîm kelimesini iyi yaz. Kalemi sol kulağının üzerine koy...” Ancak muteber hadis kitaplarında böyle bir rivâyet yoktur.
2. Resm-i Osmânî'nin tevkîfi olmadığını savunanlar. Bunlardan Bâkîlânî şöyle demektedir: “Yazıya gelince, Allah ümmet üzerine bundan hiç bir şeyi farz kılmamıştır. Çünkü vahiy kâtiplerine ve Mushafları yazanlara, şu yazıyı kullanacaksın, bu yazıyı kullanmayacaksın diye bir emir verilmemiştir”. Aynı görüşte olan İzz b. Abdisselâm da şunu söylemektedir: “Şu anda Mushaf'ın ilk resimler (yazı şekilleri) ile yazılması câiz değildir. Artık ümmet, şu anda kullanılan resim üzerinde anlaşmış ve bu yazı artık bir ıstılah halini almıştır. Bunun aksi ilmin kaybolmasına sebep olacaktır”.

Görüldüğü gibi İzz b. Abdisselâm, Resm-i Osmânî'ye uyulmaması gerektiği bir yana, ona uymanın zararlı olacağını belirtmiştir.

Öyle anlaşıyor ki Resm-i Osmânî'nin tevkîfi yani, ona uymanın zorunlu olduğunu ortaya koyan kesin ve bağlayıcı bir delil –âyet, sahîh hadîs- yoktur.

Resmü'l-Mushaf'a dair birtakım eserler yazılmıştır. Bunların bazıları şunlardır: Abdullah b. Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, el-Mesâhif; Ebû Amr Osman ed-Dânî, el-Muknî fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr; İbrahim b. Ömer el-Ca'berî, Hamiletu Erbâbi'l-Makâsîd fî Resmî'l-Mesâhif.

Özet

İslâm Dini'nin en önemli kavramlarından olan vahyi tanımlayabilmek

Sözlükte, gizli ve süratli bir şekilde bildirmek, bir şeyi başkasına intikal ettirmek, elçi göndermek gibi manalara gelen vahiy terim olarak, *Yüce Allah'ın insanlara ulaştırmak istediği mesajlarını peygamberlerine, alışılmışın dışında gizli bir yolla süratli bir şekilde bildirmesidir*. İnsanların keyfiyetini bilemediği vahiy olayı, Allah ile Resûlü arasında, çok kısa bir sürede hızlıca gerçekleşen bir iletişim hâdisesidir.

Vahiy Resûlullah'a ilk önce, Hirâ dağında Alak sûresinin ilk beş âyetinin inmesiyle başlamış, sonra bir müddet kesilmiştir (fetret devri). Daha sonra Müddessir sûresinin baş tarafının inmesiyle vahyin gelişi devam etmiştir.

Metlûv ve gayr-i metlûv kısımlarına ayrılan vahiy, Resûlullah'a çeşitli şekillerde gelmiştir.

Müşrikler ve özellikle de oryantalistler tarafından vahiy hakkında öne sürülen asılsız iddiaların yanlış olduklarını kanıtlayabilmek

Resûlullah'a vahiy geldiği esnada onda bir takım farklı haller meydana gelmiştir. Bu nedenle müşrikler ona kâhin, şâir ve deli gibi menfi sıfatlar isnat etmişlerdir. Bunun üzerine, onda bu tür olumsuz sıfatların olmadığına dair âyetler inmiştir. Tıpkı müşrikler gibi müsteşrikler de vahiy esnasında görülen bu değişik hallerin, sara hastalığının belirtileri olduğunu iddia etmişlerdir. Ancak bu iddianın da asılsız olduğu müspet ilimlerle ortaya çıkmıştır.

Vahiy hâdisesi, ilham, keşf, mükâşefe, basîret, ferâset, ilm-i ledûn, marifet, tecellî ve sezgi gibi olaylardan tamamen farklıdır. Vahiy olgusu, sadece peygamberlere mahsustur.

Kur'an'ın, vahyedildiği gibi korunduğunun ispatını yapabilmek

Önce Levh-i Mahfûz'a, sonra toplu halde Beytu'l-İzze'ye, oradan da Resûlullah'a, çeşitli hikmetlere binen yaklaşık 23 yılda peyderpey inen Kur'an'ın âyet ve sûreleri, başta kendisi olmak üzere ashâb tarafından hem ezberlenerek ve hem de çeşitli yazı malzemelerine yazılarak titizlikle korunmuştur. Böylece Kur'an'ın, indiği gibi bize kadar ulaşması sağlanmıştır.

Kur'an'ın, nuzûlünden Hz. Osman döneminde çoğaltılmasına kadar geçen sürecini özetleyebilmek

Satırlarda ve sadırlarda büyük bir hassasiyet ve itina ile muhafaza edilen Kur'an'a karşı bu ilgi, Resûlullah'ın vefatından sonra da devam etmiştir. İlk halife Hz. Ebû Bekir döneminde Kur'an, en küçük bir parçasının dahi kaybolmaması için bir cilt halinde toplanmıştır.

Hz. Osman döneminde, Kur'an'ın kırâtı konusunda meydana gelen bir takım ihtilaflar neticesinde Kur'an, Hz. Ebû Bekir döneminde toplanan Mushaf esas alınıp çoğaltılarak belli başlı şehirlere gönderilmiştir. Böylece Kur'an'ın kırâtı üzerinde birliktelik sağlanmıştır.

İnsanların Kur'an'ı doğru okuyabilmeleri için yapılan çalışmaları açıklayabilmek

Sonra Kur'an'ın doğru olarak okunmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Ona, önce hareke görevi yapacak, sonra, şekilleri birbirine benzeyen harfleri birbirlerinden ayırmak için noktalar konmuştur. Üstelik, iltibası önlemek için, hareke yerine konan noktalarla şekilleri birbirine benzeyen harfleri birbirinden ayırmak için konan noktalar, farklı renklerdeki mürekkeple konmuştur. Daha sonra ise bu günkü hareketler konarak bu konuya son şekil verilmiştir. Bu şekilde onun yanlış okunmasının da önüne geçilmiştir.

Kendimizi Sıyalım

1. Aşağıdakilerden hangisi vahiy esnasında görülen hallerden biri değildir?

- Resûlullah'ın horultuya benzer bir ses çıkarması
- Resûlullah'ın yanında arı uğultusuna benzer bir ses işitilmesi
- İdrak, şuur ve düşünme melekesini tamamen kaybederek, gerek kendisinde ve gerekse çevresinde olup bitenlerden hiç haberinin olmaması
- Resûlullah'ın üzerine büyük bir ağırlığın çökmesi
- Resûlullah'ın, en soğuk günlerde bile alnının terlemesi

2. Kur'an'ın resmî olarak bir cilt halinde toplanması ve çoğaltılması süreci ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- Kur'an, Hz. Peygamber hayatta iken bizzat onun tarafından resmî olarak bir cilt kitap haline getirilmiştir.
- Kur'an'ın, resmî olarak bir cilt halinde toplanması Hz. Ali'nin hilafeti döneminde olmuştur.
- Kur'an, Hz. Osman döneminde resmî olarak bir cilt halinde toplanmıştır.
- Kur'an'ın resmî olarak bir cilt haline getirilmesi Hz. Ebû Bekir döneminde olmuş. Hz. Osman döneminde de çoğaltılmıştır.
- Kur'an, Hz. Ebû Bekir döneminde nüshalar halinde çoğaltılarak belli başlı merkezlere gönderilmiştir.

3. Aşağıdakilerden hangisi Kur'an'ın peyderpey inmesinin hikmetlerinden biri değildir?

- Kur'an'ın parça parça inmesiyle, ümmî olan Arapların Kur'an'ı anlamaları kolaylaşmıştır.
- Mekkeli müşrikler ve Ehl-i kitap, Kur'an'ın bir bütün halinde toptan inmesini istememişlerdir.
- Zaman zaman meydana gelen hâdiseler nedeniyle çıkan problemlere taze çözümler getirmiştir.
- İlâhî irade tarafından bazı hükümlerin zamanı gelince değiştirilmesine imkan sağlanmıştır.
- Kur'an'ın bir beşer kelâmı değil, ilâhî bir kitap olduğunun gösterilmesine vesile olmuştur.

4. Aşağıdakilerden hangisi Hz. Osman döneminde Kur'an'ın çoğaltılarak belli başlı şehirlere gönderilmesinin asıl nedenlerinden biridir?

- Savaş meydanlarında hafızların şehid düşerek Kur'an'ın bir kısmının zayı olmasından endişe edilmesi
- Vahyin sona ermesi ile Hz. Peygamber'in vefatı arasındaki (9 günlük) sürenin, Kur'an'ın çoğaltılarak belli başlı şehirlere gönderilmesi için yeterli olmaması
- Hz. Osman'ın Kur'an okuduğu esnada şehit edilmesi
- O dönemde henüz matbaanın olmaması nedeniyle Kur'an'ın basılarak dağıtımının yapılamaması
- Hz. Osman döneminde beldeler arasında Kur'an'ın kırâatı konusunda ihtilafların çıkması ve bu yüzden Müslümanlar arasında birbirlerine kâfir diyecek kadar üzücü tartışmaların meydana gelmesi

5. Aşağıdakilerden hangisi Kur'an'ın yazıldığını göstermez?

- Kur'an'ın bir isminin de yazılı metin anlamına gelen el-Kitâb olması
- Resûlullah'ın, "benden, Kur'ândan başka bir şey yazmayınız, kim benden Kur'an'ın dışında bir şey yazmışsa onu imhâ etsin" buyurması
- Abdullah b. Ömer'in "biz, Kur'an üzerimizde iken düşman ülkesine gitmekten menedilmiş-tik; bunun sebebi, o yazılı metinlerin düşman eline geçme korkusu idi" demesi
- Hz. Peygamber ve ashâbının inen âyet ve sûreleri hemen ezberlemeleri
- Hz. Ömer'in Müslüman olması olayında, kız kardeşi Fâtıma'nın elinde, Tâhâ sûresinin baş tarafının yazılı olarak bulunması

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız doğru değilse, “Vahiy Esnasında Görülen Haller” kısmını yeniden okuyunuz.
2. d	Yanıtınız doğru değilse, “Kur'an'ın Toplanması ve Çoğaltılması” konularını yeniden okuyunuz.
3. b	Yanıtınız doğru değilse, “Vahyin Hz. Peygamber'e Parça Parça İndirilmesinin Hikmetleri” konusunu yeniden okuyunuz.
4. e	Yanıtınız doğru değilse, “Kur'an'ın Çoğaltılması” kısmını yeniden okuyunuz.
5. d	Yanıtınız doğru değilse, “Kur'an'ın Ezberlenmesi ve Yazılması” kısmını yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Vahyin terim anlamı şöyledir: Yüce Allah'ın insanlara ulaştırmak istediği mesajlarını peygamberlerine, alışılmışın dışında gizli bir yolla süratli bir şekilde bildirmesidir.

Sıra Sizde 2

Hurma ağacının, yaprakları, kabukları ve yapraklarının orta damarları; ince beyaz taşlar; kürek ve kaburga kemikleri; işlenmemiş deri; ince deri; çanak-çömlek parçaları; parşömen parçaları; tahtadan yapılmış levhalar; bez parçaları; papirüs.

Sıra Sizde 3

Bu hususta iki âyet vardır: “Hayır o şerefli bir Kur'an'dır, Levh-i Mahfûz'dadır”. “O, katımızda bulunan Ana Kitap'ta (Levh-i Mahfûz'da) mevcut, yüce ve hikmetle dolu bir kitaptır”.

Sıra Sizde 4

Peygamberimiz hayatta olduğu müddetçe vahiy inmeye devam ediyordu. Bu sebeple bazı âyetlerin nesnedilme ihtimali vardı. Bu durumda Kur'an'ın ciltli bir kitap haline getirilmesi bazı karışıklıklara ve zorluklara neden olabiliyordu. Âyet ve sûreler indikleri tarihlere göre tertip edilmiyordu. Bazen, daha önce inen bir sûreye, sonradan inen bazı âyetler ilave ediliyordu. Vahyin sona ermesiyle Hz. Peygamber'in vefatı arasındaki zaman, Kur'an'ın bir cilt halinde toplanmasına yeterli olacak kadar değildi.

Yararlanılan Kaynaklar

- Azami, M. (2006). **Kur'ân Tarihi**, İstanbul.
- Bilmen, Ö. N. (1973). **Büyük Tefsir Tarihi**, İstanbul.
- Cerrahoğlu, İ. (1991). **Tefsir Usulü**, Ankara.
- Demirci, M. (2005). **Kur'ân Tarihi**, İstanbul.
- Demirci, M. (2007). **Tefsir Usulü**, İstanbul.
- Demirci, M. (1996). **Vahiy Gerçeği**, İstanbul.
- Ersöz, İ. (1996). **Kur'ân Tarihi**, İstanbul.
- Güngör, M. (1995, 1996). **Kur'ân Araştırmaları I-II**, İstanbul.
- Hamîdullah, M. (1965). **Kur'ân-ı Kerîm Tarihi**, çev., M. S. Mutlu, İstanbul.
- İbn Kesîr. (2002). **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, Dâru'l-hadîs, Kahire.
- İbn Nedîm, Muhammed b. Ebî Ya'kûb. (2002). **el-Fihrist**, Beyrut.
- İzmirli, İ. H. (1956). **Tarih-i Kur'ân**, İstanbul.
- İzutsu, T. (ts). **Kur'ân'da Allah ve İnsan**, (çev., S. Ateş), Ankara.
- Karaçam, İ. (1980). **Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, İstanbul.
- Keskioğlu, O. (1987). **Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri**, Ankara.
- Kırca, C. (1996). **Kur'ân ve Bilim**, İstanbul.
- Subhî es-Sâlih. (1981). **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut.
- es-Süyûtî, Celâluddîn. (1987). **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut.
- el-Vâhidî, Ali b. Ahmed. (1991). **Esbâbu Nuzûli'l-Kur'ân**, Beyrut.
- ez-Zerkânî, (ts). **Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kur'an'ı, terim olarak doğru bir şekilde tanımlayabilecek,
- Oryantalistlerin, Kur'an lafzının etimolojisi hakkında ileri sürdükleri maksatlı görüşlerin doğru olmadığını kanıtlayabilecek,
- Kur'an'ı, önceden nâzil olmuş ilâhî kitaplarla karşılaştırabilecek,
- Mekki ve Medeni sûrelerin özelliklerini karşılaştırarak Kur'an'ın, tedricî bir metot uyguladığını farkedebilecek,
- Kur'an'ı doğru ve anlamına uygun olarak okumanın metot ve kurallarını uygulayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

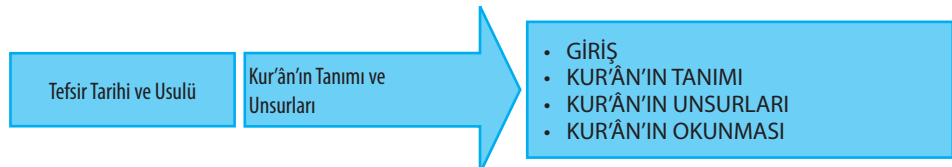
- Âyet
- Sûre
- Yedi harf
- Kırâat
- Kitâb-ı Mukaddes

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- İsmet ERSÖZ'ün Kur'an Tarihi ile Muhsin DEMİRCİ'nin Kur'an Tarihi ve Tefsir Usûlü adlı kitaplarını okuyunuz.
- Metinlerde tanımlanmayan kelimeler için İlhan Ayverdi'nin Misalli Büyük Türkçe Sözlük adlı çalışması ile Yaşar Çağbayır'ın Ötüken Türkçe Sözlük adlı çalışmasından faydalanınız.

İçindekiler

Kur'ân'ın Tanımı ve Unsurları

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peyamber'e inen vahiylerden müteşekkil ilahî mesajlar bütünüdür. Kur'ân, İslâm Dini'nin en temel kaynağıdır. Yapılan bütün çalışmalarda başvuru olan ilk kaynak olma özelliğine sahiptir. Bu münasebetle Kur'ân'ın tanımı, isimleri, hedefi, muhtevâsı, diğer ilâhî kitaplardan farklı olan yönleri, ayırıcı özellikleri ve ayrıca kendisini oluşturan unsurların doğru bir şekilde kavranması büyük bir ehemmiyet arz etmektedir.

Kur'ân'ın bu tür yönleri hakkında sağlam delillere dayanan doğru bilgiler elde edilirse o, daha iyi ve sağlıklı bir şekilde anlaşılır. Bu şekilde pratik hayata da yansıtılırsa işte o zaman istenilen olumlu neticeleri verebilir. Ayrıca, hemen her fırsatta Kur'ân'ı olumsuzlamaya yönelik tüm maksatlı iddia ve çabalar da sonuçsuz kalır. Sonuçta İslâm Dini, uydurma ve zayıf rivâyetler, hurafe ve isrâiliyyât gibi bünyesine ters düşen yabancı unsurlardan arınmış olarak sâfiyetini korur. Böylece insanın, ilâhî irade doğrultusunda yaşaması mümkün hale gelir. Bu da onun, hem bu ve hem de öteki dünyada huzur ve rahata ermesi, mutluluğa kavuşması demektir.

Bu kısa girişten sonra şimdi işaret ettiğimiz konulara geçelim.

KUR'ÂN'IN TANIMI

Kur'ân Kelimesinin Etimolojisi

“Kur'ân” lafzının kökü hakkında, gerek İslâm âlimleri ve gerekse oryantalistler tarafından çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Önce İslâm âlimleri arasındaki bu farklı görüşleri inceleyelim:

“Kur'ân/القرآن” kelimesinin hemzesiz ve türemiş olduğunu savunanlar:

1. Kur'ân lafzı, “karînetün” kelimesinin çoğulu ve aynı zamanda hemzesiz olan “el-karâin/القرائن” lafzından türemiştir. Bu görüşü Ebû Zekerîyyâ' Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ' ileri sürmüştür. Gerekçesi ise, Kur'ân âyetlerinin bazısının bazısını tasdik etmesi, bir kısmının diğerine karîne ve benzer ol-

masıdır. Halbuki Arap dilinde kelimeler, ya fiilden ya da mastardan türetilir, çoğul bir kelimeden türetilmez. Dolayısı ile bu görüş doğru değildir.

2. Kur'ân kelimesi, sözlükte bir şeyi diğer bir şeye yaklaştırmak anlamına gelen karene قرن/fiilden türemiştir. Eş'arî ve ona tâbi olanların ortaya attığı bu görüşe göre, Kur'ân lafzının bu fiilden türemesi onun, harf, kelime, âyet ve sûrelerinin birbirlerine bitişik ve yakın olmaları nedeniyledir. Ancak her kitabın kelime ve bölümleri, tabîi olarak birbirine bitişik ve yakın olur. Bir kitabı, özellikle Kur'ân gibi bir şaheseri, bu tür tabîi özelliklerinin dikkate alınarak isimlendirilmesi mantıklı değildir.

“Kur'ân” kelimesinin hemzesiz, türememiş ve alem-i mürtecel olduğunu savunanlar:

Şafîî ve taraftarlarına göre “Kur'ân lafzı hemzeli değildir; “el/ال” ile ma'rife yapılmış ve mürteceldir (bir tür özel isimdir); Hz. Peygamber'e inen kelâma özel isim olarak konmuştur, türememiş, kara'e/قرا'den de alınmamıştır, şayet kara'e'den alınmış olsaydı her okunan şeyin Kur'ân olması gerekirdi”. Dikkat edilirse burada Kur'ân lafzının alem-i mürtecel olduğu belirtilmiştir. Arap dilinde alem-i mürtecel, ilk anda bir şeye isim olarak konmuş, bundan sonra da başka hiç bir şeye kullanılmayan özel isimdir. Bu tür özel isimde herhangi bir değişiklik yapılmaz; harflerine harf ilave etmek, onları noksanlaştırmak veya değiştirmek mümkün değildir. Başlangıçta nasıl konmuşsa sürekli olarak o şekilde kalır. Eğer o başlangıçta isim olarak konurken, “el” takısız ise, daha sonra ona “el” takısı eklenmez; “el” takısı ekli ise, bu takı onun bir parçası olup ondan ayrılmaz. Kur'ân'da toplam 70 defa geçen Kur'ân lafzı, 50 yerde “el” takısı ile birlikte, 20 yerde de “el” takısı olmadan zikredilmiştir. Eğer Kur'ân kelimesi alem-i mürtecel olsaydı onun ya tamamen “el” takısı olmadan ya da “el” takısı ile birlikte zikredilmesi gerekirdi. O halde bu görüş de tutarlı değildir.

“Kur'ân” kelimesinin hemzeli ve türemiş olduğunu savunanlar:

1. Kur'ân lafzı, sözlükte toplamak anlamına gelen kara'e'den türemiş fu'lân/فعلان vezninde bir kelimedir. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ ve ez-Zeccâc'a ait olan bu görüşe göre Kur'ân, sûreleri, önceden indirilen ilâhî kitapların meyvelerini topladığı; hükümleri, hikmetleri, belâğat türlerini ve çeşitli ilimleri bir araya getirdiği için bu adla isimlendirilmiştir. Halbuki sûreler, Kur'ân'ın bölümleridir. Bir kitabın, tabîi özelliği olan bölümlerinin olmasından dolayı isimlendirilmesi, muteber bir görüş değildir. Kur'ân'ın, önceden indirilen ilâhî kitapların meyvelerini bir araya toplaması nedeniyle isimlendirilmesi doğru görünmemektedir. Zîrâ Kur'ân, her ne kadar bazı hususlarda aralarında benzerlikler olsa da, diğer semavî kitaplardan çok farklı ve daha fazla bilgi içermektedir. Ayrıca Kur'ân lafzının, hükümleri, hikmetleri, belâğat türlerini ve çeşitli ilimleri ihtiva ettiği için bu kelimeden türetilmesi de sağlıklı bir gerekçe değildir. Bu, tamamen onun ihtiva ettiği esasları ve edebî yönleriyle ilgilidir. Kur'ân'ın, içeriği çok zengin ve daha değişik özellikleri olduğundan, çok daha farklı gerekçeler ileri sürmek mümkündür. O halde bu görüşün de kabul edilebilir bir tarafı yoktur.

2. “Kur'ân” lafzı, çıkarıp atmak anlamına gelen kara'e'den türemiştir: Kutrub tarafından ileri sürülen bu görüşe göre Kur'ân, okunurken ağızdan çıkarılıp atıldığı için ona bu ad verilmiştir. Bu gerekçe de muteber değildir. Zîrâ

sözlü ifade ve anlatımlar telaffuzsuz olmaz. Telaffuz, sadece Kur'an için değil, her sözlü ifade için gerekli olan zaruri bir durumdur.

3. “Kur'an” lafzı, “okumak” anlamına gelen kara'eden türemiş, fu'lân vezninde bir kelimedir: Ebu'l-Hasan Ali b. Hazm el-Lihyânî tarafından ileri sürülen bu görüş, İslâm âlimlerinin ekseriyeti tarafından kabul edilmektedir. Bu görüşü bizzat Kur'an'ın kendisi de desteklemektedir. Öte yandan Kur'an'da bazı sûreler isimlerini ilk kelimelerinden almışlardır. Bilindiği gibi ilk önce, Alak sûresinin ilk beş âyeti nâzil olmuştur. Bu âyetler, “Kur'an” kelimesi ile aynı kökten gelen “ıkra (oku)” emriyle başlamaktadır. Yani “ıkra” lafzı, Kur'an'ın ilk inen kelimesidir. İşte Kur'an da ismini, bazı sûrelerinde olduğu gibi nâzil olan bu ilk kelimesinden almış olmalıdır.

Netice olarak Kur'an lafzı, sözlükte “okumak” anlamına gelen kara'eden türemiş ve alem-i menkûl (bir tür özel isim) olmuştur. Alem-i menkûl, esâsen özel bir isim olmayıp, başlangıçta değişik manada kullanılan, daha sonra ise, önceki manası terk edilerek belli bir şeye verilen isimdir. Bu tür özel isimlere, özel isim olmadan önceki manasına işaret etmek için “el” takısı gelebilir. İşte, Kur'an kelimesinin başına gelen “el” takısı ma'rifelik için değil, söz konusu lafzın özel isim olmadan önceki asıl (okumak) anlamına işaret etmek içindir.

Şimdi de müsteşriklerin “Kur'an” lafzının köküne dair görüşlerini inceleyelim. Schwally, Wellhausen ve Horovitz gibi oryantalistlere göre “Kur'an” lafzı Süryanice veya İbrânice, keryânî - kiryânî kelimelerinden alınmıştır. Onların çoğunun çalışmaları, İslâmiyet'in orijinal bir din olmadığını ispatlamaya yöneliktir. Bu münasebetle Kur'an'ın, orijinal bir kitap olmayıp daha önceki ilâhî kitaplardan devşirildiğini ortaya koymak için Kur'an lafzının kökünü başka dillerde aramaktadırlar. Ancak onların bu tür maksatlı görüşlerinin hiç biri doğru değildir. Kur'an, hiçbir din ve kitaptan devşirilmemiş, tamamen orijinaldir. Şimdi onların bu görüşlerinin doğru olmadığını delillerini görelim:

1. Arabça, Süryanice ve İbrânice, Sâmî dilleri ailesindendir. Bu dil ailesinin en eskisi, üstünü, gelişmiş ve zengin kelime hazinesine sahip olanı Arapçadır. Şimdi kendilerinden daha eski ve zengin olan bir dilin o dillerden kelime aldığını iddia etmek yanlıştır. Esasen, bunun aksi yani, Arapça'dan o dillere birtakım kelimelerin geçmiş olması doğrudur.

2. Kur'an'da da belirtildiği gibi, İslâmiyet öncesi Araplar, -bir kaç kişi dışında- ümmî bir toplum idi. Sözlü rivâyet esastı; edebî ürünler, kıssalar ve haberler hafızaya dayanıp şifâhî olarak naklediliyordu. Bunların yazıya geçirilmesine hicretin birinci yüzyılından itibaren başlandı. Şimdi, böyle bir câhiliye döneminde diller arası kelime geçişlerini sağlıklı bir şekilde tesbit etmek hiç bir surette mümkün değildir. Dolayısı ile böyle bir devrede, herhangi bir dilden bir kelimenin diğer bir dile geçtiğini iddia etmek ne kadar doğru ise, bunun aksini iddia etmek de o derece doğrudur.

3. İnsanlar, ihtiyaçlarına göre kelime ihdâs ederler, ortaya çıkan yeni eşyalara yeni isimler bulurlar. Câhiliyye devri Arab edebiyatı ile Arapların sosyal hayatında dinin çok az bir yeri vardı. Yani Kur'an yoktu. Olmayan bir şeyi

isimlendirmek, o, şu veya bu dilin, şu veya bu kelimesinden türedi, demek ise mümkün değildir.

O halde “Kur’ân” lafzı, İslâmiyet/Kur’ân ile beraber gelmiş, “okumak” anlamındaki kara’eden türemiş, fu’lân vezninde, Arapça kökenli bir kelimedir. Bunun dışındaki görüşler yanlıştır.

Kur’ân’ın, el-Kitâb, Ümmü’l-Kitâb, el-Furkân, el-Mesânî, en-Nûr, ez-Zikr, el-Hüdâ, eş-Şifâ, Sıdk ve el-Hak gibi 55 isminin olduğu bildirilmektedir. Bu isimler arasında en fazla kullanılan “Kur’ân”dır.

SIRA SİZDE

Kur’ân kelimesinin köküne dair, İslâm âlimlerinin ekseriyeti tarafından kabul edilen görüş hangisidir?

Kur’ân’ın Terim Anlamı

Kur’ân’ın terim anlamı şöyledir: “Kur’ân, Hz. Muhammed’e vahiyle indirilmiş, tevâtürle nakledilmiş, mushaflarda yazılmış, tilâvetiyle ibâdet edilen, bir sûresinin –dahi olsa- meydana getirilmesi için meydan okuyan, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle sona eren, Allah’ın kelâmıdır”. Şimdi bu unsurları açıklayalım:

“Allah’ın kelâmı” ifadesiyle, insanların, meleklerin ve cinlerin sözleri tanımının dışında kalmıştır. Çünkü Kur’ân, sadece Allah’ın kelâmıdır.

“Hz. Muhammed’e vahiyle” sözü, Kur’ân’ın vahiyle sadece Hz. Peygamber’e indirildiğini ifade etmektedir. Buna göre diğer peygamberlere indirilen ilâhî kitap ve sayfalar tarifi dışında çıkarılmıştır.

“İndirilmiş” kelimesi, Allah’ın kelâmının sadece Resûlullah’a indirilen kısmını içine alır, diğerlerini tanımın dışında bırakır.

“Tevâtürle nakledilmiş” ifadesiyle, şâz olan kırâat şekilleri ve diğer nakiller tarifi dışında bırakılmıştır. Ayrıca bu ifade, Kur’ân’ın sübûtunun kat’î olduğunu da göstermektedir.

“Mushaflarda yazılmış” sözüyle, Hz. Osman döneminde yazılan Kur’ân nüshaları kastedilmiştir. Onların dışındaki nüshalar tanıma alınmamıştır.

“Tilâvetiyle ibâdet edilen” ifadesiyle, Kur’ân tercümelerinin, tefsirlerinin, âhâd kırâatların, nebevî ve kudsi hadislerin, namazlarda ve ibâdet maksadıyla okunmalarının câiz olmadığı belirtilmiş ve bunların tarifi dışında bırakılmaları sağlanmıştır.

“Bir sûresinin –dahi olsa- meydana getirilmesi için meydan okuyan” sözü, yine diğer semâvî kitapları, sahifeleri ve hadisi tanımın dışında bırakmıştır. Onların, mu’ciz olmadıkları için meydan okumaları söz konusu değildir. Kur’ân ise mu’cizdir.

Tarifi “Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle sona eren” kısmı açıktır.

Kur'an-ı Kerim'i terim olarak tanımlayınız.

SIRA SİZDE

Kur'an'ın Hedefi

Kur'an, tüm insanlığı hidâyete getirmek amacıyla nâzil olmuş, evrensel bir ilâhî mesajdır. Gönderiliş amacı olan bu aslî görev ve hedefini pek çok âyetinde açıkça dile getirmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: “*Kur'an, insanlar için basîret nurları, kesin inanan bir toplum için hidâyet ve rahmettir*” (Câsiye (45), 20). “*İşte bu Kitâb, Allah'ın dilediğini kendisiyle doğru yola ilettiği/getirdiği hidâyet rehberidir*” (Zümer (39), 23). “*Bu Kur'an bir hidâyettir. Rablerinin âyetlerini tanımayanlara çetin bir azâp vardır*” (Câsiye (45), 11). “*Bu Kur'an en doğru yola iletir*” (İsrâ' (17), 9).

Âyetlerde özetle Kur'an'ın, yolun en doğrusuna ulaştıran bir hidâyet rehberi olduğu vurgulu bir şekilde ifade edilmiştir. Buradaki 'hidâyet'in kapsamına insanı, hem bu geçici ve hem de ebedî hayatını düzenleyerek mutluluğa götürecektir ve huzura kavuşturacak tüm hususlar dâhil edilmelidir. Zîrâ Kur'an, hiçbir ayırım yapmadan bütün insanlığı kucaklayarak karşılaşılan en çetin ve karmaşık problemlere, çok net, gerçekçi ve ma'kûl çözümler önermektedir. Şu hadîslerde, Kur'an'ın bu vb. hususiyetleri şöyle dile getirilmiştir: “Allah'ın kitâbına sımsıkı sarılınız. Onda, sizden öncekilerin ve sizden sonrakilerin haberleri vardır. Aranızdaki meselelerin çözümü ondadır. O, oyun-eğlence değil, doğru ile yanlış birbirinden ayırandır. Onu büyüklere terk edene Allah öldürücü darbe vurur. Onun dışında hidâyet arayanı Allah saptırır. O, Allah'ın hiç kopmayan sağlam ipidir; hikmetle dolu zikir ve dosdoğru yoldur. O, kendisiyle (amel edildiği sürece) arzu ve isteklerin doğrudan sapmadığı, lisanların yanılmadığı, âlimlerin doyamadığı, çok okunmakla yıpranıp eskimeyen, incelikleri ve nükteleri tükenmeyen bir kitaptır... Onu esas alarak konuşan doğru konuşmuş, onunla, amel eden sevap kazanmış, tartışma yapan başarılı olmuş, karar veren doğru karar vermiş ve ona davet eden doğru yolu göstermiş olur...”. “Kur'an, bir ucu Allah'ın, diğer ucu da sizin elinizde olan bir ip gibidir. Ona (sıkıca) sarılınız. İşte o zaman (doğrudan) sapmaz ve helâk olmazsınız.” “Size iki şey bıraktım, bunlara sarıldığınız sürece sapmazsınız. Bunların biri Allah'ın kitâbı, diğeri ise Resûlullah'ın sünnetidir”.

Kur'an'ın dışındaki yolların hiçbirisi insanlığı huzura kavuşturacak ve ona mutluluk bahşedecek seviyede değildir. Bu itibarla bütünüyle insanlığın Kur'an'a sarılması lazımdır: “*Rabbinizden size indirilen Kur'an'a uyun. O'nu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin*” (Arâf (7), 3). “*Toptan Allah'ın ipine sarılın, ayrılmayın*” (Âl-i İmrân (3), 103).

Kur'an'ın Muhtevâsı

Kur'an'ın âyet ve sûreleri, konu bütünlüğü oluşturacak şekilde sıralanmadığından muhtevâsının tespiti biraz zordur.

Mekkî âyet ve sûrelerde, Allah'ın birliği, kudreti ve lütufkârlığı ile âhiret günü ve dirilme gibi uhrevî konular geniş olarak işlenmiştir. Bu âyet ve

sûrelerde genellikle tevhid ve âhiretle ilgili konular hakkında bir takım deliller gösterilir ve insanlar akıllarını kullanarak bunlardan yararlanmaya çağılır. Mekke'de inen âyet ve sûreler genellikle Allah'ın kudreti ile lütuf ve keremini konu edinirler. Allah'tan başka herhangi bir varlığa tanrılık isnat edilmesinin anlamsızlığı vurgulanır. Müşriklerle yoğun bir mücadeleye girilerek putların ve putperestliğin anlamsızlığını ortaya koymak, müşriklerin vahiy, peygamberlik ve meleklerle ilgili itirazlarını reddedip yanlış düşüncelerini tashih etmek için bir takım deliller getirilir.

İlk inen âyet ve sûrelerde konuların esasları hakkında özlü bilgilere yer verilirken, zamanla detaylara girilmiştir. Daha sonra inen âyet ve sûrelerde, ibâdetler konusunda da bir gelişim görülmektedir. Bütün dinlerin ortak amacı olan din, can, akıl, mal ve nesebin korunması ilkesi ile fazilet ve ahlâkî prensipler, Mekki âyet ve sûrelerde ağırlıklı olarak yer alır. Bu münasebetle geçmiş kavimlerin tarihiyle ilgili pek çok âyette insanların itikadlarına, canlarına, mallarına ve diğer haklarına yapılan saldırıların yanlışlığı ve bu tür menfi davranışların tehlikeli sonuçlar doğuracağı vurgulu bir şekilde anlatılır. Nûh, Âd ve Semûd kavmi gibi eski kavimlere gönderilmiş peygamberlerin hayatından ibret ve ders alınacak kesitler verilerek Hz. Muhammed'in getirdiği ilkelerin bütün peygamberlerin tebliğlerinde yer almış evrensel ilâhî hakikatler olduğu, bunları kabul edenlerin kurtuldukları, etmeyenlerin ise bir şekilde helâk oldukları bildirilir. Zîrâ bu tür kıssalar nakledilirken, tarihî olaylar hakkında bilgi verme yerine, muhatapların ders ve ibret almaları amaçlanmıştır.

Mekke döneminin son yıllarında Mekki müşriklerin dışında yeni muhataplar da olduğundan, bu dönemde gelen âyet ve sûrelerin üslûbu, bu yeni muhatapları da dikkate aldığı için olmalı ki daha yumuşaktır. Bu dönemde, geçmiş peygamberlerin ahlâkî yapıları ve seciyeleri anlatılmakta, müşrikler, yeniden dirilme, âhiret ve hesap gibi konularda öncekilerden daha ciddi bir şekilde uyarılmakta ve sıklıkla Allah'ın kudreti hatırlatılmaktadır. Mekke şartlarında nâzil olan âyet ve sûrelerin fesâhat ve belâgat seviyesi de çok yüksektir. Âyetler, kısa ve sert seslidir, umumiyetle muhâtabı aklî yönden ikna etme amacı yanında onu duygusal açıdan da kuşatan bir üslup ve anlatım özelliğine sahiptirler. Mekke'de esasen Kur'ân'ın hedefi, müşriklerin ahlâkî ve itikâdî yaşam tarzlarını, beşerî münâsebetlerini, adalet ve dürüstlük prensiplerine göre düzeltmektir.

Medenî olan âyet ve sûrelerde, Mekki sûrelerin ihtiva ettiği başlıca konuların yanı sıra, ibâdât ve muâmelât konuları ağırlık kazanmıştır. Medenî sûrelerde tarihî konular ve olaylar anlatılırken, bunlar vesile kılınarak evrensel ilkeler ve değerler verilir, insanın itikâdî ve ahlâkî dünyasının düzeltilmesi, özellikle paylaşma duygusunun güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Kur'ân bu tür konularda, bilgi, düşünme ve hidâyet kaynağı olma işlevini vahiy sürecinde kesintisiz olarak devam ettirmiştir.

Medîne döneminin başlangıcında nâzil olan âyet ve sûrelerde, Yahudiler ve Ehl-i kitaba karşı oldukça yumuşak ifadeler yer almaktadır. Ancak hicretten yaklaşık bir yıl sonra Müslümanlarla Yahudiler arasında problemler ortaya

çıkma ve buna paralel olarak âyetlerin üslûbu da giderek sertleşmeye başlamıştır. Hristiyanlara karşı daha yumuşak bir üslûbun hâkim olduğu görülürse de teslîs inancında ısrar edenler açıkça eleştirilerek bunların kâfir oldukları ifade edilmiştir. Medîne’de, esâsen İslâmiyet’e düşman olmakla beraber Müslümanların gittikçe güçlenmesi karşısında onlarla açıktan mücâdele etmeyi göze alamayan bir Arap ve Yahudi topluluğu ortaya çıkmıştır. Münâfık denilen bu toplulukla ilgili hususlar, Medenî âyet ve sûrelerde geniş yer almıştır. Medenî sûrelerin çoğunda münâfıklar hakkında bilgi veren kısımlar vardır. Medenî sûrelerde, Müslümanların yaptıkları savaflara ve savaş hükümlerine geniş yer verilmiştir. (Çağrı, 2002).

Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes'le Mukâyesesi

Kur'an, İslâm'ın en temel kaynağı ve Müslümanların her konuda başlıca hareket noktasıdır. Zîrâ İslâm, insan değil, Kur'an üzerine temellenmiştir. Aynı şekilde Yahudilik ve Hristiyanlıkta da kutsal kitaplar vardır Ancak Hz. İsa üzerine temellenen Hristiyanlığın aksine, hem Yahudilik ve hem de İslâm, kutsal kitaba öncelik tanımıştır. Bununla birlikte Yahudilik ve Hristiyanlığa ait kutsal yazıların teşekkülü, çok uzun bir dinî ve tarihî sürecin sonucunda meydana gelmiştir. İslâm ise başlangıçtan itibaren kitaba dayanan bir din olarak var olmuştur. Dolayısıyla Müslümanlar için önemli olan, Kur'an'ın sunduğu bilgilerdir.

Kur'an, Tevrat. Zebur ve İncil'i kuşatıcı bir mahiyet arzetymekte ve önceki peygamberlere inanmayı da şart koşmaktadır. Özellikle Tevrat ve İncil'deki birçok kıssa ve konuyu içermekte, bunlarda yer alan, kendisinin de kabul ettiğı evrensel ilkeleri tekrarlamakta, geçmiş kitapların muhtevâlarının orijinal şekillerinin ne ölçüde korunabildiğini, hangi konularda değişikliğe uğratıldığını ortaya koymaktadır. Kur'an ile daha önceki ilahî kitaplar arasında vahyedilme, kayda geçirilme, günümüze gelme, üslup ve muhtevâ açısından önemli farklılıklar vardır. Kutsal kitapların korunması ve sonraki dönemlere intikalinde hıfzetme ve yazma şeklinde iki yol kullanılmıştır. Yahudi ve Hristiyan geleneğinde, muhafaza için ezberleme yoluna gidilmemiştir. Yahudilere göre Hz. Mûsâ kendisine gelen vahyi yazılı bir kitap haline getirerek daha sonra gelenlere teslim etmiştir. Ancak Tevrat'ın oluşumu, Hz. Mûsâ'dan sonraki durumu, günümüze gelişi, bugünkü Tevrat'ın hangi devirde kimler tarafından yazıldığı gibi hususların ilmî açıdan kesin ispatı yapılamamaktadır. Metin tenkidi çalışmaları özellikle Tevrat'ın istinsah ve naklinde kasıtlı-kasıtsız olarak pek çok hatanın yapıldığını ortaya koymaktadır. Aynı problem, İnciller için de geçerlidir. Hristiyanlara göre Hz. İsa ilâhî kelâmdır; onun ayrıca vahiy almasına gerek yoktur; bu nedenle o yazmamış, yazdırmamış, hatta ona kitap bile verilmemiştir. Günümüzdeki mevcut İnciller, doğrudan Allah'ın kelâmı tarzında değil, Hz. İsa'dan sonra bir tarih kitabı tarzında yazılmıştır. Bu İnciller'in Hz. İsa tarafından yazılmadığı Hristiyanlar tarafından da kabul edilmektedir. İncillerin yazılmasına, Hz. İsa'dan en az otuz yıl sonra başlanmış ve birinci yüzyılın sonunda tamamlanmıştır. Kur'an'a gelince onun tamamı, Allah'ın vahyettiğı kelâmı olup, nâzil olmaya başladığı andan itibaren, başta Hz. Peygamber olmak

üzere bazı sahâbiler tarafından bütün âyetleri ezberlenmiş ve aynı zamanda büyük bir titizlikle yazıya geçirilmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk halife Hz. Ebû Bekir zamanında kitap haline getirilmiş, Hz. Osman döneminde de istinsah edilerek çoğaltılmıştır.

Kur'an ile Kitâb-ı Mukaddes arasında muhtevâ ve üslûp açısından benzerlikler olduğu gibi önemli farklılıklar da bulunmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes, çeşitli yazarlar tarafından farklı dönemlerde yazılmış farklı edebî türlerdeki yazılardan meydana gelmektedir. Onda tarihî yazıların yanı sıra dinî hükümler, hikmet türü bölümler, dua ve münâcâtlar bulunmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes'e ait bölümlerin çoğu, adını taşıyan kişiler tarafından yazılmamıştır; ayrıca bazen birden çok kitap belli bir yazara nispet edilmiştir. İnciller ise, Hz. İsa'nın hayatını anlatan biyografi kitapları olup çeşitli yazarlar tarafından yazılmış ve bu yazarların duydukları ve ulaşabildikleri kaynaklardan derledikleri bilgileri içermektedir. Kur'an'a gelince o, Hz. Peygamber'e bizzat Allah tarafından vahyedildiği için onda konuşan sürekli Allah, muhatap ise Hz. Peygamber ile insanlardır. Halbuki Kitâb-ı Mukaddes'te olaylar genellikle üçüncü şahıs tarafından anlatılmaktadır. Ayrıca Kitâb-ı Mukaddes'te hâdiseler, zaman ve mekân boyutuna inilerek aktarılmakta, dolayısıyla Eski Ahid İsrâiloğulları'nın tarihini, Yeni Ahid ise Hz. İsa ve havarilerin hayatlarını anlatan birer tarih kitabı niteliği taşımaktadır. Kur'an'da anlatılan tarihi olay ve kıssalarla muhataplara belli derslerin verilmesi amaçlanmıştır. Bu nedenle Kur'an'da olaylar, zaman ve mekân belirtilmeden anlatılmıştır.

Kur'an'la Kitâb-ı Mukaddes arasındaki bu farklılıkların yanı sıra, başta kıssalar olmak üzere bazı konularda benzerlikler de vardır. Özellikle kâinatın ve insanın yaratılışı, cennetten çıkarılışı, Nûh tufanı, Hz. İbrahim, İshak ve Ya'kub, İsrâiloğullarının tarihi, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ ve onun Firavun'la mücadelesi, Mısır'dan çıkış, İsrâiloğullarının çöldeki hayatı, buzağıya tapma, Tâlût, Dâvûd ve Süleyman, çeşitli peygamberlerin tebliğ faaliyetleri, Zekeriyâ ve oğlu Yahya, Meryem ve oğlu İsa ile havariler gibi konular, Kitâb-ı Mukaddes'le Kur'an arasındaki ortak konulardır. Bu tür konulardaki benzerlikler, Yahudi ve Hristiyanları Kur'an'ın kaynağı hususunda çeşitli iddialara sevk etmiştir; gerek Yahudiler ve gerekse Hristiyanlar, Kur'an'ın asıl kaynağının kendi kutsal metinleri olduğunu savunmaktadırlar. Ancak onların öne sürdükleri bu vb. iddialar bütünüyle temelsiz ve yanlıştır.

Kur'an'ın verdiği bilgilerin kendi inançlarıyla çelişmesi nedeniyle Hristiyan yazarlar Kur'an'ın, vahiy mahsulü olmayıp Hz. Muhammed tarafından yazıldığını öne sürmüşlerdir. Hristiyanların Kur'an'a bakışı tarih boyunca genelde menfidir. Onların bu maksatlı iddiaları hayal ürünü olup delilsiz ve dayanaksızdır. Bazılarının Kur'an'ı eleştirileri Kur'an'ın, Kitâb-ı Mukaddes'le çelişen hususlarla ilgili olup bunların içinde İsa'nın ulûhiyeti, teslîs, haçın kutsallığı gibi konular vardır. Onlar arasında Kur'an'ın kaynağının, Hristiyan rahibi Bahîrâ, Varaka b. Nevfel, Ümeyye b. Ebî's-Salt, Hanifler, şairler, Sâbiîler gibi kişi ve gruplar olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır (Harman, 2002).

Maurice Bucaille'nin La Bible le Coran et la Science, (Müsbet İlim Yönünden Tevrât, İnciller ve Kur'an) adlı kitabını okuyunuz.

K İ T A P

Kur'an'ın Faziletleri (Fezâilü'l-Kur'an)

Fezâilü'l-Kur'an, Kur'an'ın tamamını veya bazı sûre ya da âyetlerini öğrenip okuyan, öğreten, dinleyen, ezberleyen, hükümlerine göre amel edenlerin kazanacakları sevapları, bazı sûre yahut âyetlerin şifalı olduğunu bildiren hadisleri içeren literatür için kullanılan bir tabirdir. Bunun için kaynaklarda “Fezâilü'l-Kur'an”, “Sevâbu'l-Kur'an”, “Menâfiu'l-Kur'an” gibi terimler kullanılmıştır. Bu konuda müstakil eserler kaleme alınmıştır. İmam Şafiî'nin Menâfiu'l-Kur'an adındaki kitabının bu konuda yazılan ilk eser olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca Fezâilü'l-Kur'an için, hadis kitaplarında ayrı bölümler tahsis edilmiştir. Tefsîr kitaplarında da yeri geldikçe konuyla ilgili hadislere yer verilmiştir. Fezâilü'l-Kur'an'la ilgili hadisler incelendiğinde onların üç kısma ayrıldığı görülmektedir. Şimdi bunlara sırayla misâller verelim:

1. Kur'an'ın bütününe dair hadisler: “Sözün en hayırlısı, Allah'ın Kitâb'ıdır” hadîsi gibi.
2. Kur'an'ın sûrelerinin faziletine dair hadisler: “Nefsim kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki o (İhlâs sûresi), Kur'an'ın üçte birine denktir” gibi.
3. Kur'an âyetlerinin faziletine dair hadisler: “Geceleri, Bakara sûresinin sonundan iki âyet okuyan kimseye o iki âyet kâfi gelir” hadîsi gibi.

Bu konuda yazılan bazı eserler şunlardır: Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, Fezâilü'l-Kur'an; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, Fezâilü'l-Kur'an; Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, el-İtkân fi Fezâilü'l-Kur'an.

Kur'an'ın faziletlerine dair hadislerin bir kısmı zayıftır. Dolayısı ile bu hadislere karşı ihtiyatlı olmak lazımdır.

DİKKAT

KUR'ÂN'IN UNSURLARI

Âyet

Tanımı

Âyet kelimesi sözlükte, iz, açık işaret, burhân, emâre, ibret, nişâne, şaşırtıcı iş ve mucize manasına gelmektedir. Allah'ın varlığına delâlet eden her şeye de âyet denilmiştir. Âyet kelimesinin çoğulu, ây veya âyât'tır. Terim olarak âyet, “Kur'an'ın herhangi bir sûresinde, bir veya birkaç kelime ya da cümleden meydana gelen ve başından ve sonundan ayrılmış olan bölümlere” denir. Âyetlerin son kelimesine, iki âyeti birbirinden ayırdığı için fâsıla, fâsılanın son harfine de harfu'l-fâsıla denmektedir.

Âyetlerin Tertibi

Kur'an, toptan değil, yaklaşık olarak 23 yılda peyderpey indirilmiştir. Bazen bir sûreye aradan uzun bir zaman geçtikten sonra nâzil olan birtakım âyetler yerleştirilmiştir. Nâzil olan bütün âyetler, bizzat Hz. Peygamber'in göstermiş olduğu yerlere yazdırılmışlardır. Dolayısı ile âyetlerin tertibi tevkîfidir, yani vahye dayanmaktadır. Bu konuda herhangi bir ihtilaf yoktur. Âyetlerin tertibinin tevkîfi olduğuna dair birçok rivâyet vardır. Meselâ Osman b. Ebî'l-Âs şu hâdiseyi aktarmaktadır: "Bir gün Hz. Peygamber'le beraber otururken o, birden bakışlarını bir noktaya dikti ve sonra doğrulup: "Cebrâil bana geldi ve *"muhakkak ki Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor"* (Nahl (16), 90) âyetini, ait olduğu sûrenin şurasına yerleştirmemi açıkça istedi" buyurdu".

Kur'an'ın âyetlere bölünmesinin tevkîfi olup olmadığı konusunda ise ihtilaf vardır. Bazı âlimlere göre tevkîfi, bazılarına göre de kıyâsîdir (ictihâdîdir). Onun âyetlere bölünmesinin tevkîfi olduğuna delâlet eden birçok haber nakledilmiştir. Ancak bazı âyetlerin başlangıç ve bitiş yerlerindeki ihtilâfın sebebi ise, kırâat âlimlerine ulaşan rivâyetlerin farklı oluşundan kaynaklanmaktadır. Farklı rivâyetler de, Hz. Peygamber'in değişik zamanlarda okuyuşundaki durak yerleri sebebiyle meydana gelmiştir. O, ilk okuyuşunda âyet başlarını belirtmek üzere, her âyetin sonunda dururdu. Bunun öğrenildiğine kanaat getirince, manâ irtibatını devam ettirmek söz konusu olan yerlerde bunu sağlamak için bazen müteâkib âyete geçerdi. Resullullahı İlk defa dinleyen kimse ise, bütün kelâmı, tek bir âyet zannederdi.

Âyetlerin Sayısı

Kur'an'daki âyetlerin sayısı konusunda farklı rakamlar bulunmaktadır. Kur'an'da, İbn Abbas 6216, Basralılar 6204, Medîneliler 6219, Şamlılar 6226, Kûfeliler de 6236 âyet bulunduğunu ifade etmektedirler. Bu son (6236) görüşün daha doğru olduğu belirtilmektedir. Âyetlerin sayısı hakkında bu değişik rakamların ortaya atılması, bazı âyetlerin sonlarının neresi olduğu, sûrelerin başlarında bulunan besmelelerin âyet olarak kabul edilip edilmemesi ve hurûf-ı mukatta'anın müstakil bir âyet sayılıp sayılmaması gibi konularda ileri sürülen görüşlerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Bu itibarla, âyetlerin sayısında farklı rakamların ortaya atılması kesinlikle, Kur'an'da eksiklik veya fazlalık olduğunu göstermez. Çünkü Kur'an'da en ufak bir hata, eksiklik veya fazlalık yoktur.

Kur'an'ın âyetlerinin bazıları uzun, bazıları da kısadır. Onun en uzun âyeti, müdâylene âyeti denilen Bakara sûresinin 282. âyetidir. Bu konuda bir ihtilaf yoktur. Ancak en kısa âyetin hangisi olduğu konusunda ise ihtilaf vardır. Bu hususta zikredilenler şunlardır: Müdhâmetân, ve'l-fecr, ve'l-asr, ved-duhâ, müddessir, rahmân ve yâsîn.

DİKKAT

Kur'an'ın âyetlerinin veya kelimelerinin sayılarındaki farklılıklar Kur'an'da kesinlikle eksiklik veya fazlalık olduğunu göstermez. Çünkü Yüce Allah şu âyetiyle onu korumayı taahhüt etmiştir: "Kur'an'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız" (Hicr (15), 9).

İlk ve Son Nâzil Olan Âyetler

Âlimlerin çoğuna göre, ilk inen âyetler Alak sûresinin ilk beş âyetidir; fetret devrinden sonra da Müddessir sûresinin baş kısmı nâzil olmuştur. En son nâzil olan âyet hakkında ise görüş ayrılığı vardır. Bu âyetler şunlardır:

1. “Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm’ı beğendim” (Mâide (5) 3). Bu âyet nâzil olduktan sonra, ahkâm âyeti inmediği ve Resûlullah’ın 81 gün yaşadığı bildirilmektedir. O halde bu, en son inen âyet değildir.
2. “Allah’ın yardımı ve zaferi geldiği ve insanların bölük bölük Allah’ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit Rabbine hamdederek O’nu tesbih et ve O’ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir” (Nasr (110), 1-3).
3. “Ey îmân edenler! Allah’tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız mevcut faiz alacaklarınızı terk edin” (Bakara (2), 278).
4. “Senden fetva isterler. De ki: Allah, babası ve çocuğu olmayan kimsenin mirası hakkındaki hükmü şöyle açıklıyor: Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bunundur. Kız kardeş ölüp çocuğu olmazsa erkek kardeş de ona vâris olur. Kız kardeşler iki tane olursa (erkek kardeşlerinin) bıraktığının üçte ikisi onlarındır. Eğer erkekli kadınlı daha fazla kardeş mevcut ise erkeğin hakkı, iki kadın payı kadardır. Şaşırmamanız için Allah size açıklama yapıyor. Allah her şeyi bilmektedir” (Nisâ (4), 176).
5. “Allah’a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının” (Bakara (2), 281). Bu âyet nâzil olduktan sonra Resûlullah 9 gece yaşamıştır. Âlimlerin çoğu, en son inen âyetin bu âyet olduğu görüşündedirler.

Besmele

İbadetler başta olmak üzere her işe besmele ile başlamak sünnettir. Resûlullah şöyle buyurmuştur: “Allah’ın adı anılmadan başlanılan her önemli iş, eksik olur”. Besmele, Yüce Yaratıcının, en kapsamlı ismi olan “Allah” adını, rahmet ve merhametinin genişliğini ve sonsuzluğunu ifade eden “rahmân ve rahîm” sıfatlarını bir arada toplayan veciz bir ibaredir.

Neml sûresinin 30. âyetinde geçmesi nedeniyle besmelenin Kur’ân’ın bir âyeti olduğunda ihtilaf yoktur. Fâtiha ile diğer sûrelerin başındaki besmelelerin bir âyet olup olmadığı ise ihtilaflıdır. Hanefilere göre, sûrelerin başında bulunan besmeleler, bulunduğu sûreden ayrı olarak başlı başına birer âyettir. Bunlar, sûreleri birbirinden ayırmak için indirilmiştir. İmam Şâfiî’ye göre besmele, Fâtiha’nın başından bir âyettir. Ayrıca, diğer sûrelerin başında bulunan besmelelerin de o sûreden bir âyet olduğu şeklinde İmam Şâfiî’den rivâyet vardır. İmam Mâlik’e göre sûre başlarındaki besmeleler Kur’ân’dan değildir. Bunlar, sûreleri birbirinden ayırmak ve teberrük için yazılmışlardır.

Ahmed b. Hanbel'den bu konuda iki görüş vardır: 1. Besmele, Fâtiha ve diğer sûrelerin başından birer âyettir. 2. Sûrelerden ayrı olarak birer âyettir.

Tevbe sûresi dışında bütün sûrelerin başında besmele vardır. Rivâyete göre bu sûre besmelesiz olarak inmiş ve Resûlullah onun başına besmeleyi yazdırmamıştır. Bu sûreye besmelenin yazılmayışı onun (yani besmelenin), güven ve rahmet içermesi, bu sûrenin ise savaşı emretmesi nedeniyledir.

Secde Âyetleri

Secde sözlükte, aşırı saygı göstermek, tevâzuyla eğilmek ve alını yere koymak manalarına gelmektedir. Okunması veya dinlenmesi halinde secde edilmesi gereken âyetlere secde âyeti, bu sebeple yapılan secdeye de tilâvet secdesi denir. İşte burada inceleyeceğimiz secde, Kur'an'ın tilâveti ile ilgili olan tilâvet secdesidir. Kur'an'da on dört sûrede secde âyeti vardır. Bunlar şunlardır: I) Arâf (7), 206. II) Ra'd (13), 15. III) Nahl (16), 49. IV) İsrâ' (17), 107. V) Meryem (19), 58. VI) Hac (22), 18. Şâfiî'ye göre bu sûrede iki secde vardır. Biri bu 18. âyette, diğeri de şu 77. âyettedir. Hanefilere göre, 77. âyetteki namaz secdesidir. VII) Furkân (25), 60. VIII) Neml (27), 25. IX) Secde (32), 15. X) Sad (38), 24. XI) Fussilet (41), 37. XII) Necm (53), 62. XIII) İnşikâk (84), 21. XIV) Alak (96), 19.

Tilâvet secdesinin yapılaş şekli şöyledir: Tilâvet secdesi için ayağa kalkılır ve kıbleye dönülür. "Niyet ettim Allah rızası için tilâvet secdesi yapmaya" (namaz içinde sadece kalben niyet edilir) şeklinde niyet edildikten sonra, eller yukarı kaldırılmadan "ellâhü ekber" denilerek secdeye varılır ve secdede, üç defa "sübhâne rabbiye'l-a'lâ" denilir. Sonra tekbir alınarak ayağa kalkılıp, "semi'nâ ve eta'nâ gufrâneke rabbenâ ve ileyke'l-masîr" okunduktan sonra tilâvet secdesi tamamlanmış olur.

Tilâvet secdesi, Hanefilere göre vâciptir. Secdenin vâcip olması için, secde âyetinin tamamının okunmasıyla bir kısmının okunması arasında bir fark yoktur. Aynı mekanda olmak şartıyla, aynı secde âyeti birkaç defa okunursa bir secde yeterlidir. Secde, namazda iken, namazın dışında, yalnız veya bir imama uymak suretiyle cemâat halinde de yapılabilir. Namaz dışında, hemen kırâatın ardından secde etmek vacip değildir, daha sonra da yapılabilir. Namaz içinde olursa secde âyetinden sonra üç âyeti geçirmeden secde yapılmalıdır. Şayet secde âyeti ile kırâat sona erdirilir ve namaz için secde yapılırsa, bu secde tilâvet secdesi yerine de geçer ve tekrar tilâvet secdesi yapmaya gerek kalmaz.

Sûre

Tanımı

Sûre sözlükte, yüksek rütbe, mevki, şeref, yüksek bina, sûr gibi manalara gelir. Çoğulu suver'dir. Terim olarak sûre, "âyetlerden –en az üç âyetten– meydana gelen, başı ve sonu bulunan müstakil Kur'an parçası" demektir.

Kur'ân'da 114 sûre vardır. Bu 114 sûrenin, Übey b. Ka'b'a göre 87'si Mekki, 27'si ise Medenîdir. Mısır Kralı Fuâd'ın ilmî bir heyete tetkik ettirerek bastırıldığı Mushaf'a göre ise sûrelerin 86'sı Mekki, 28'i Medenîdir (Mekki-Medenî sûreler konusu aşağıda ele alınacaktır). Sûrelerin en uzununu, 286 âyeti olan Bakara sûresi, en kısası ise, 3 âyetten oluşan Kevser sûresidir. Bu konularda bir ihtilaf yoktur. Tam bir sûre olarak ilk önce Fâtiha, en son da Nasr sûresinin indirildiği rivâyet edilmektedir. Kur'ân'ın sûrelere ayrılması tevkiîdir, yani vahye dayanmaktadır.

Sûrelerin Tertibi

Pek çok sûre tam olarak bir defada, bir kısmı da parça parça vahyedilmiştir. Bazen bir sûre tamamlanmadan, diğer bir sûrenin nâzil olduğu, hatta birden fazla sûreye ait âyetlerin bir anda indirildiği olmuştur. Bugün elimizde bulunan Mushaflardaki sûreler, iniş tarihine göre tertip edilmemiştir. O halde bu sûrelerin tertibi kim tarafından yapılmıştır? Bu konuda üç görüş vardır:

1. Sûrelerin tamamının tertibi Hz. Peygamber'e dayanmaktadır (tevkiî). Bu görüşte olanlar, Hz. Osman döneminde yazılıp İmam adı verilen Mushaf'ı, ellerinde özel Mushafları olanlar da dahil olmak üzere bütün ashâbın ittifakla kabul ettiğini delil olarak ileri sürmektedirler. Sûrelerin İmam Mushaf'taki tertibi, bugün elimizde bulunan Mushaflardaki tertibin aynısıdır.
2. Sûrelerin tamamının tertibi sahâbenin icthâdı ile olmuştur. Bu görüşte olanlar, Hz. Osman tarafından imhâ ettirilmeden önce, bazı sahâbilerin ellerinde bulunan Mushaflardaki sûrelerin tertibinin farklı olmasını delil göstermektedirler.
3. Sûrelerin tertibinin bir kısmı Hz. Peygamber'in bildirmesi, bir kısmı da sahâbenin icthâdı ile olmuştur.

Bunlar arasında, tertibin tevkiî olduğu görüşünün daha ağırlıklı olduğu söylenebilir. Zîrâ bazı hadislerde sûreler peş peşe sıralanmışlardır. Ayrıca Vâsıla b. el-Aska' Resûlullah'ın şu sözünü nakletmektedir: "Bana, Tevrât'a bedel es-sebu't-tuvel, Zebûr'a bedel el-mi'ûn, İncil'e bedel el-mesânî verildi. Mufassal ile de ben mümtaz kıldım". İşte hadîste sûrelerin sıralandığı görülmektedir (tasnîf).

Sûrelerin Tasnîfi

Kur'ân'da sûreler, uzunluk ve kısalıklarına göre şöyle tasnîf edilmiştir:

1. es-Sebu't-tuvel: En uzun yedi sûre demektir. Bunlar, Fâtiha'dan sonra gelen Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl-Tevbe'dir. Bazıları Enfâl-Tevbe yerine Yunus sûresini koymaktadırlar.
2. el-Mi'ûn: Birinci gruptan sonra gelen ve âyet adedi yüz civarında olan sûrelerdir. Bunlar, es-sebu't-tuvel'in sonundan Secde sûresinin sonuna kadar olan kısımda yer alırlar.

3. el-Mesânî: Âyet adedi yüzden az olan sûrelerdir. Bunlar, Ahzâb sûresinin başından Kaf sûresinin başına kadar olan sûrelerdir. Bu sûreler, âyet sayıları es-sebu't-tuvel ve el-mi'ûn'dan az olması nedeniyle daha çok okunup tekrarlandığı için el-mesânî diye isimlendirilmişlerdir.
4. el-Mufasssal: Mushafın son bölümü olup, Kaf sûresinin başından Nâs sûresinin sonuna kadar olan sûreleri içine almaktadır. Bu sûrelere, kısalığı sebebiyle besmele ile sık sık ayrıldığı için bu isim verilmiştir.

Sûrelerin İsimleri

Sûreler isimlerini, ilk kelimelerinden (Iem yekûn gibi), başlarındaki hurûf-ı mukatta'âdan (Yâsîn gibi), kıssasını ihtivâ ettikleri şahsiyetlerden (Nûh gibi) veya topluluklardan (Münâfikûn gibi) ya da konularının birinden almışlardır. Bazen bir sûrenin birden fazla ismi bulunmaktadır. Meselâ Fâtiha sûresinin, el-Vâfiye, el-Kâfiye, eş-Şâfiye ve es-Sebu'l-Mesânî gibi 20'den fazla ismi vardır. Bazen de birden fazla sûreye bir isim verilmiştir. Meselâ Zehrevân (Bakara-Âl-i İmrân) ve Muavvizetân (Felak-Nâs) gibi. Sûrelere isim verilmesinin tevkîfî olup olmadığı konusu ihtilâfıdır. Ancak hadislerde, Yâsîn, Kevser ve İhlâs gibi sûre adlarının geçmesi nedeniyle onların isimlendirilmelerinin tevkîfî olduğunun kabûlü daha doğru görünmektedir.

Mekkî ve Medenî Sûreler

Sûrelerin Mekkî veya Medenî oluşları hakkında üç görüş vardır:

1. Vahyin indiği mekân dikkate alınarak yapılan taksim. Buna göre Mekke'de ve (Mina ve Arafat gibi) Mekke'ye yakın yerlerde nâzil olan âyet ve sûrelere Mekkî, Medîne'de ve (Bedir ve Uhud gibi) Medîne'ye yakın yerlerde inen âyet ve sûrelere Medenî denir. Ancak daha uzak yerlerde nâzil olan âyet ve sûreler ise bu iki gruptan herhangi birine dahil edilememektedir. O halde bu görüşün bütün âyet ve sûreleri içine alması mümkün değildir.
2. Muhâtaplar dikkate alınarak yapılan taksim. Buna göre, Mekkelilere hitap eden âyet ve sûrelere Mekkî, Medinelilere hitap eden âyet ve sûrelere de Medenî denmektedir. Yâni, içinde "ey insanlar" ifadesi bulunan âyet ve sûreler Mekkî, "ey îmân edenler" ibaresi bulunan âyet ve sûreler de Medenî'dir. Ancak Mekke'de nâzil olup da içinde "ey îmân edenler" ibaresi bulunan âyet ve sûreler olduğu gibi, Medîne'de nâzil olup da içinde "ey insanlar" ibaresi bulunan âyet ve sûreler de vardır. O halde bu görüş de Kur'ân'ın bütün âyet ve sûrelerini içine alacak mahiyette değildir.
3. Zaman dikkate alınarak yapılan taksim. Buna göre, hicretten önce inen âyet ve sûrelere Mekkî, sonra inen âyet ve sûrelere de Medenî denir. İşte doğru olan görüş budur. Bu görüş bütün âyet ve sûreleri içine alacak mahiyettedir. Çünkü âyet ve sûreler, ya hicretten önce veya sonra inmişlerdir.

Bu bilgilerden sonra Mekkî-Medenî sûreler arasındaki farkları görelim:

Mekkî sûrelerin özellikleri:

1. İçinde “kellâ” lafzı olan, 2. Secde âyeti ihtiva eden, 3. Bakara sûresi hariç, içinde Âdem ve İblîs kıssası yer alan, 4. Bakara ve Âl-i İmrân sûresi hariç, başında hurûf-ı mukattaâ bulunan, 5. Bakara hariç, içinde peygamberlerin ve geçmiş milletlerin kıssaları anlatılan 6. Bazı istisnalar dışında, içinde “ey insanlar” ibaresi bulunup, “ey îmân edenler” ibaresi bulunmayan sûrelerin hepsi Mekkîdir. 7. Muhtevâ olarak: a. Mekkî sûrelerde şirk ve putperestliğe karşı bir mücadele vardır. Müşriklerin bâtil inançları çürütülerek şirk ortadan kaldırılmaya çalışılır. b. Tek Allah inancı, nübüvvet ve âhirete îmân esasları veciz ifadelerle anlatılır. c. İyi ahlaka sarılmaya ve istikamete teşvik ederler. d. Âyet ve sûreler kısa, ifadeler hararetli ve vurguludur. e. Kasemlere fazla yer verilmiştir. e. Mekkî sûrelerde, rûhânî cezveler ve tatlı mûsikî ahenkler vardır.

Medenî sûrelerin özellikleri: 1. Ankebût sûresi hariç, içinde münafıklardan bahsedilen, 2. Cihâda izin veren ve cihad hükümlerini beyan eden, 3. Hudûd ve miras paylaşımından bahseden, 4. Bazı istisnalar dışında, içinde “ey îmân edenler” ibaresi bulunan, 5. İbâdât ve muâmelât konuları tafsilatlı olarak yer alan, 6. Ehl-i kitabın batıl inançları ve yanlış davranışlarını anlatıp onları İslâm'a davet eden sûrelerin hepsi Medenîdir.

Bu konuyu “Kur'an'ın Muhtevası” konusuyla birlikte okuyunuz.

DİKKAT

KUR'ÂN'IN OKUNMASI

Yedi Harf

Yedi harf yani, “el-ehrufu's-seb'a”, iki kelimedenden meydana gelmiştir. “Ehruf” sözlükte, bir şeyin ucu ve kenarı, sivri ve keskin kısmı, vecih, üslup, kırâat ve lûgat anlamlarına gelen “harf” kelimesinin çoğuludur. Hece harflerinin her birine bu isim verilmiştir. Yedi anlamına gelen “seb'a” kelimesinin manası hakkında görüş ayrılığı vardır. Bu sayının hakîki/bilinen anlamda “7” sayısını ifade ettiğini söyleyenler olduğu gibi bunun, gerçek anlamda “7” sayısı olmayıp çokluk ifade ettiğini ileri sürenler de vardır.

Vahyin ilk dönemlerinde sözlü anlatım, Kureyş lehçesiyle yapılıyordu. Ancak hicretle birlikte Medîne lehçesinin Mekke (Kureyş) lehçesinden farklılığı problemiyle karşı karşıya kalındı. Bu arada İslâm'a yeni giren çeşitli Arap kabilelerinin de kendilerine özgü lehçeleri vardı. Bütün bunlar, Kur'an'ı okumada müsâmahalı davranmayı zorunlu hale getirdi.

Bu konuda rivâyet edilmiş pek çok hadis bulunmaktadır. Meselâ Übey b. Ka'b'tan şu rivâyet gelmiştir: Peygamber, Benû Gıfâr çukuru yanında iken Cebrâil ona geldi ve dedi ki: Muhakkak Allah ümmetine, Kur'an'ı bir harf üzere okumalarını sana emrediyor. Resûllah, “Allah'ın affını ve mağfiretini dile-

rim, benim ümmetimin buna gücü yetmez” diye cevap verdi. Cebrâil ona ikinci defa gelerek, “Allah, sana ümmetinin Kur’ân’ı iki harf üzere okumalarını emrediyor” dedi. Peygamber, “Allah’ın affını ve mağfiretini dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez” diye cevap verdi. Cebrâil ona üçüncü defa gelerek “Allah, sana ümmetinin Kur’ân’ı üç harf üzere okumalarını emrediyor” dedi. Resûlulah, “Allah’ın affını ve mağfiretini dilerim, benim ümmetimin buna gücü yetmez” buyurdu. Sonra Cebrâil ona dördüncü defa gelerek “muhakkak ki Allah sana, ümmetinin Kur’ân’ı yedi harf üzere okumalarını emrediyor, hangi harfle okurlarsa doğruyu bulmuşlardır” dedi.”

Yedi harf, ihtilaflı bir meseledir. Konuya dair kırk civarında görüş vardır. Bunların belli başlı olanları şunlardır:

1. Yedi harften maksat, Arap kabilelerinden meşhur olan yedisinin lehçesidir. Bu kabileler Kureyş, Kinâne, Huzeyl, Hevâzin, Sekîf, Yemen ve Temim’dir. Ancak bu kabîlelerin hangileri olduğu konusu ihtilaflıdır. Ayrıca Kur’ân’da sadece bu yedi kabilenin lehçesine ait kelime yoktur. Onda, kırka yakın dile ait kelime tespit edilmiştir.
2. Yedi harften maksat, meşhur yedi imamın kırâatıdır. Ancak bu görüş en zayıf olan görüştür. Çünkü yedi harf meselesi gündeme geldiğinde henüz yedi kırâat ortada yoktu.
3. Yedi harften maksat, aynı manaya gelen çeşitli lafızlardır.
4. Yedi harften maksat, yedi vecihtir. Bu görüşü savunanlar çoktur. Bu görüş sahipleri, kendilerine göre yedi vechi tespiti çalışmışlar ancak belli bir yedi vecih üzerinde ittifak edememişlerdir. İlgili görüşler incelendiğinde Subhî es-Sâlih tarafından ileri sürülen maddelerin diğerlerine göre daha kapsayıcı olduğunu söylemek mümkündür. Bu maddeler şunlardır: a. İrab vecihlerindeki değişiklik. b. Harflerdeki farklılık. c. İsimlerin, müfred, tesniye, cemi, müzekker ve müennes oluşlarındaki farklılık. d. Bir kelimenin yerine başka bir kelimenin kullanılmasıyla meydana gelen farklılık. e. Takdim ve tehir ile meydana gelen farklılık. f. Ziyade ve noksanlık yapılarak meydana gelen farklılık. g. Lehçe farklılıkları. Bunlar, fetha ve imâlede, terkik ve tefhimde, hemze ve teshilde, muzâraat harfinin meksûr olmasında, bazı harflerin kalbedilmesinde ve müzekker mîminin işba’ında olur.

Kırâat İlmi

Tanımı

Kırâat, “Kur’ân’ın kelimelerinin eda keyfiyetlerini ve ihtilaflarını nakledenlerine isnat ederek bilmektir”. Konusu: Telaffuzlarındaki ihtilaf ve edâlarındaki keyfiyet bakımından Kur’ân’ın kelimeleridir. Gayesi: Mütevâtir kırâatların zabt melekesini elde etmektir.

Tarihçesi

Birinci ünite de ifade edildiği gibi Hz. Osman döneminde istinsah edilen Mushaf- lar, bunların ihtivâ ettikleri kırâat vecihlerini bilen birer kişi ile ilgili beldelere gönderilmiştir. İşte bu belde sâkinleri, Kur'an'ın kırâatını bilen ve onu kendilerine getiren zatlardan öğrenmişler ve öğrendikleri gibi de okumuşlardır. Böylece her belde, Mushafına uygun kırâatları muhâfaza etmeye başlamış ve o kırâatlar okun- dukları beldede yayılmıştır.

Ashabtan sonra tâbiün ve etbeu't-tâbiin de aynı yolu izlemiştir. Hatta bun- lar arasından, hayatını Kur'an'a vakfeden, dolayısı ile onun kırâatı ve talimi ile meşhur olan zatlar çıkmıştır. Yedi ve on kırâat imamı olarak meşhur olan söz konusu zatlarla onların yolundan giden râviler bu seçkin zümredir. Bunlardan sonra kırâat âlimleri çoğaldı ve çeşitli beldelere dağıldı. Bu esnada, kırâat ko- nusunda herhangi bir yetki ve selahiyeti olmadığı halde bazı kimseler ortaya çıkıp mütevâtir olmayan kırâat vecihleriyle okuyarak Müslümanların ihtilafa düşmesine sebep oldu. Ancak duyarlı kırâat âlimleri bu menfî duruma hemen müdâhale ederek, sahîh kırâatlarla, meşhur, âhâd, şâz ve merdûd kırâatların arasını ayıran usuller koydular.

Gelişmesi

Kırâatların, çok erken dönemde araştırılarak bu konuda çeşitli eserlerin kaleme alındığı görülmektedir. Ancak bu eserlerde kırâatlar, yedi, on veya on dört gibi imam adedine göre değildi. Hicrî ikinci asrın başında, muayyen belgelerdeki Müslümanların, kendi kırâatlarını diğer belgelerdeki kırâatlara tercih etmele- riyle “yedi kırâat” tabiri şöhret bulmaya başladı. Böylece Mekke'de İbn Kesîr, Medîne'de Nafi, Şam'da İbn Âmir, Basra'da Ebû Amr ve Yakub, Kûfe'de Asım ve Hamza'nın kırâatları meşhur oldu. Üçüncü asırda kırâatları yediye tahsis eden, gerek kırâat imamları ve gerekse temsil ettikleri kırâatları belirli usuller koya- rak tespit eden Ebu Bekir b. Mücâhid'dir. Ancak İbn Mücâhid'in tasnifinde ye- dinci kırâat imamı Yakup değil, Kisâî'dir. Daha sonra bu yedi kırâat imamına, kırâatlarının sahih olduğu tespit edilen Ebû Ca'fer, Yakup ve Halef b. Hişâm ilave edilerek sayı ona ulaşmıştır. On kırâat imamı ve meşhur olan râvileri top- luca şunlardır:

1. Nâfi. Râvileri Kâlûn ve Verş'tir. 2. İbn Kesîr. Râvileri Bezzî ve Kunbul'dur. 3. Ebû Amr. Râvileri Dûrî ve Sûsî'dir. 4. İbn Âmir. Râvileri Hişâm ve İbn Zekvân'dır. 5. Âsım. Râvileri Ebû Bekir Şu'be ve Hafs'tır. 6. Hamza. Râvileri Halef ve Hallâd'tır. 7. Kisâî. Râvileri Leys ve Dûrî'dir. 8. Ebû Ca'fer. Râvileri İsâ b. Verdân ve Süleyman b. Cemmâz'dır. 9. Ya'kûb. Râvileri Ruveys ve Ravh'tur. 10. Halef. Râvileri İshak b. İbrâhîm ve İdris b. Abdilkerîm'dir.

Sahih Kırâatın Şartları

Kırâatların sahih olması için üç şart vardır: 1. Kırâat, sahîh ve muttasıl bir se- nedle Hz. Peygamber'e ulaşmalı. 2. Takdiren de olsa Hz. Osman döneminde

çoğaltılan nüshalardan birinin hattına uymalı. 3. Bir vecihle de olsa Arap dilinin kâidelerine uygun olmalı. Bu üç şartı birden taşıyan kırâat sahihtir. Bazıları, kırâatın sahih olması için üçüncü şarta gerek olmadığını belirtmektedirler.

Senetleri Bakımından Kırâatların Çeşitleri

1. Mütevâtir kırâat: Yalan üzere ittifak etmeleri aklen mümkün olmayan bir topluluğun diğer bir topluluktan rivâyet ettiği kırâata, mütevâtir kırâat denir.
2. Meşhur kırâat: Senedi sahîh, Arap dilinin kâidelerine ve Hz. Osman döneminde çoğaltılan nüshalardan birinin hattına uygun olan, ancak tevâtür derecesine ulaşamayan kırâata, meşhur kırâat denir. Mütevâtir ve meşhûr kırâatlar ile Kur'ân okunur. Bunlara inanmak gerekir. İnkâr edilmeleri câiz değildir.
3. Âhâd kırâat: Senedi sahîh olup, ya Arapça kâidelere ya da Hz. Osman döneminde çoğaltılan nüshalardan birinin hattına uygun olmayan kırâata, âhâd kırâat denir. Bu kırâat ile okumak câiz değildir.
4. Şâz kırâat: Senedi sahîh olmayan kırâattır. Bununla da Kur'ân okumak câiz değildir.
5. Mevzû (uydurma) kırâat: Asılsız olarak yalnız okuyanına isnat edilen kırâattır. Bu kırâata göre de Kur'ân okumak câiz değildir.

DİKKAT

Sahih kırâatın şartları nelerdir?

Kırâatların Bugünkü Durumu

Âsım kırâatı: Bugün Müslümanların ekseriyeti Kur'ân'ı, Âsım kırâatının Hafs rivâyetine göre okumaktadırlar. Mısırlılar, her ne kadar Nâfi kırâatının Verş rivâyetini kabul etseler de daha kolay olduğu için Hafs'ın rivâyetini tercih etmektedirler. **Nâfi kırâatı:** Mısır hariç, Kuzey Afrika'da yaşayan Müslümanlar Kur'ân'ı, Nâfi kırâatının Verş rivâyetine göre okumaktadırlar. **Ebû Amr'ın kırâatı:** Sadece Sudan'ın bir kısmında okunmaktadır.

Kırâat ilmiyle ilgili çok sayıda eser yazılmıştır. Bu eserlerden bazıları şunlardır: Ebu Bekir b. Mücâhid, Kitâbu's-Seb'a; Mekkî b. Ebî Tâlib, et-Tefsîr; Ebû Amr Osmân b. Sa'îd ed-Dânî, Câmiu'l-Beyân fî'l-Kırâati's-Seb', et-Tefsîr fî'l-Kırâati's-Seb'; Ebû Muhammed Kâsım b. Şâtîbî, Hırzu'l-Emânî ve Vechu't-Tehânî; Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, en-Neşr fî'l-Kırâati'l-Aşr.

Vakıf ve İbtidâ

Vakıf, "kelime üzerinde, kırâata tekrar başlamak niyetiyle, âdet olduğu şekilde, nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmekten" ibarettir. Vakıf, kelimelerin

sonunda yapılır, ortasında yapılmaz. İbtidâ, “ilk defa okumaya başlamaya veya vakıftan sonra kırâata devam etmek için tekrar başlamaya” denir. Vakf ve ibtida, Kur'ân kırâatında, mananın iyi anlaşılması için uyulması gereken bir husustur.

Vakfın Kısımları

1. Tam vakıf (vakf-ı tât). Kendisinden sonrası ile lafız ve manâ yönünden alakası bulunmayan bir kelime üzerinde yapılan vakfa tam vakıf denir. Bu vakıf yapıldığında kırâata, kendisinden sonraki lafızla devam edilir. Tam vakıfta, mutlaka vakıf yapılmalıdır, eğer yapılmazsa manânın bozulma ihtimali kuvvetlidir. Bu vakfa, vakf-ı lâzım ve vakf-ı vâcib de denmektedir.
2. Kâfi vakıf (vakf-ı kâfi): Kelâm, lafız ve manâ yönünden tamamlanmakla beraber yine de kendinden sonrası ile anlam bakımından bir alakası varsa bu tür yerlerde yapılan vakfa, kâfi vakıf denir. Vakf-ı kâfi, fâsılalarda ve âyet aralarında bulunur. Böyle bir yerde vakıf yapılmışsa kırâata kendisinden sonraki lafızla devam edilir.
3. Hasen vakıf (vakf-ı hasen): Kelâm, lafız ve manâ bakımından tamamlanmakla beraber, yine de onun kendisinden öncesi veya sonrası ile lafız yönünden bir ilgisi varsa bu vakfa, vakf-ı hasen denir. Vakf-ı hasen âyetin başında veya ortasında olabilir. Şayet âyet başı ise, vakıf yapılır ve kendisinden sonraki kelime ile kırâat sürdürülür. Eğer âyet başı değilse bu durumda, münasipse vakıf yapılan kelimeden, değilse evvelinden başlamak suretiyle okumaya devam edilir.
4. Kabih vakıf (vakf-ı kabîh): Kelâm, lafız ve manâ yönünden tamamlanmadan ve kendisinden sonraki lafız ile her iki cihetten şiddetli alakası bulunan yerde yapılan vakfa, vakf-ı kabîh denir. Vakf-ı kabîhde, kelâm tamamlanmadığı için okunandan bir manâ anlaşılmaz.

Ancak Kur'ân okurken herkesin bu hususları bilip uygulaması mümkün olmayabilir. Çünkü bu konu, Kur'ân'ın manalarını çok iyi bilmeye bağlıdır. Bunun için Kur'ân okurken durulması gereken yerlere bir takım harfler konmuştur: Bu harfler ve ifade ettikleri manalar şunlardır: 1. Mim/م: Bu vakıf işaretinde mutlaka durmak lazımdır. Eğer geçilirse mana bozulur. 2. Tı/ط (vakf-ı mutlak), cim/ج (vakf-ı câiz), kıf/قف (dur). Bu üç vakıf işaretinde durmak evlâ, geçmek ise câizdir. Geçildiği zaman geriden alınmaz. 3. Ze/ز (vakf-ı mücevvez), sad/ص (vakf-ı murahhas), kaf/ق ve sılı/صلي. Bu vakıf işaretlerinde geçmek evlâ, durmak ise câizdir. Eğer durulursa okumaya, durulan yerin öncesinden başlanmaz. 4. Lâ/لا. Bu, “durma” demektir. Kendisinden önceki ile ilgisi olan yerlerde bulunur. İbnu'l-Cezeriye göre bu işaret “vakıf yapılamaz” anlamına gelmez. Bunun manası şudur: Vakıf yapmak mümkün olmakla birlikte, kendinden sonrası ile başlamak güzel değildir. Bu işaretin bulunduğu yerde vakıf yapılırsa, okumaya geriden alınarak devam edilir. Şayet bu işaret âyet sonlarında bulunuyorsa bu, önceki âyetin manasının devam ettiğini gösterir. Bu gibi yerlerde durmak da geçmek de caizdir. Durulursa geriden alınmaz. 5. Ayn/ع. Bir konunun veya kıssanın bitip başka bir konu ya da kıssanın başladığını gösterir. Bu, hatimle namaz kılanların veya kıldırانların ya da kırâatı uzun tutanların burada rukûya

gitmelerinin uygun olacağı manası taşır. 6. İki grup üç nokta (vakf-ı muâneka/ vakf-ı murâkabe). Bir veya birkaç kelime arayla peş peşe gelen bu üçer adetlik iki grubun sadece birisinde durulur, her ikisinde birden durulmaz. 7. Kef/ك. Kezâlike/كذلك kelimesinden alınmış olup onun kısaltılmış şeklidir. Kendisinden önce hangi durak işareti geçmişse onun hükmünü taşır. 8. Sin/س. Sekte/السكتة kelimesinden alınmıştır. Sekte ile okunacak yerlerde kelimenin üstüne, çoğu kere de altına konur.

İbtidânın Kuralları

Vakfın olduğu gibi ibtidânın da şu kuralları vardır:

1. Vakf-ı tām ve vakf-ı kâfi olan yerlerde durduktan sonra peşinden gelen kelimeden başlamak uygun olur.
2. Vakf-ı hasen, âyet sonunda ise takip eden âyetin başından okunarak devam edilir, eğer âyet ortasında yapılmışsa, mananın bütünlüğünü sağlamak şartıyla o kelimeden veya daha geriden alınarak başlanır.
3. Vakf-ı kabihlerde ise, yine mana bütünlüğü dikkate alınıp o kelimeden veya daha geriden alınarak başlanır.

SIRA SİZDE

4

Vakf ve ibtida ne demektir?

Kur'ân-ı Kerîm'i Okuyuş Şekilleri

Kırâat âlimlerine göre Kur'ân üç şekilde okunabilmektedir: 1. Tahkîk: Kırâat ilminde tahkîk, her bir harfin hakkını tam vermek, medlerini yeterince uzatmak, harekeleri birbirinden ayırmak, şeddeleri tam yapmak ve gunnelerin hakkını vermek gibi tecvîd kurallarını yerine getirmede, okuyuş hassasiyetinin en son imkânını kullanarak Kur'ân'ı okuma tarzıdır. Buna yakın bir de "tertîl" tarzı vardır ki Kur'ân'ı, acele etmeden, dura dura, anlaya anlaya okumaya denir. Bu okuyuş tarzı, tahkîkten biraz daha hızlıdır. Tahkîk, ta'lim ve temrîn, tertîl ise tefekkür ve istinbat içindir. 2. Hadr: Kırâat ilminde hadr, Kur'ân'ı, tecvid kâidelerine uyarak hızlı bir şekilde okumaya denir. Bu tür okuyuşta medler asgari hadde iner. 3. Tedvîr: Tahkîk ile hadr arasında bir okuyuş tarzıdır. Bu okuyuşta orta bir yol izlenir. Tutulacak yerler normal olarak tutulur.

İNTERNET

Kur'ân'ın bu okuyuş şekillerini internette indirerek dinlemeye çalışınız.

Özet

Kur'an'ı terim olarak doğru bir şekilde tanımlayabilmek

Kur'an lafzının kökü hakkında, İslâm âlimleri ve oryantalistlerin farklı görüşleri vardır. İslâm âlimleri bu kelimenin hemzeli veya hemzesiz, türemiş ya da türememiş olduğunu savunurlar. Bu görüşler arasında en doğru olan, Kur'an lafzının, okumak anlamındaki kara'eden türediğini savunan görüştür.

Kur'an'ın terim anlamı ise şöyledir: Kur'an, Hz. Muhammed'e vahiy ile indirilmiş, tevâtürle nakledilmiş, mushaflarda yazılmış, tilâvetiyle ibâdet edilen, bir sûresinin –dahi olsa- meydana getirilmesi için meydan okuyan, Fâtîha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle sona eren, Allah'ın kelâmıdır. Asıl hedefi, bütünüyle insanları hidâyete getirmek olan Kur'an, insanları doğru yola getirecek ve her iki dünyada da onları huzur ve mutluluğa kavuşturacak tüm emir ve tavsiyeleri içermektedir.

Oryantalistlerin, Kur'an lafzının etimolojisi hakkında ileri sürdükleri maksatlı görüşlerin doğru olmadığını kanıtlayabilmek

Oryantalistler, Kur'an lafzının kökünün, İbrânice veya Süryanice olan keryani ya da kiryaniden türetmektedirler. Ancak bunun hiçbir tutarlı tarafı yoktur. Çünkü Arapça, Süryânice ve İbrânice, Sâmi dilleri ailesindedir. Bu dil ailesinin en eskisi, gelişmiş ve zengin olanı Arapçadır. O halde, bu dillerden Arapça'ya değil, Arapça'dan o dillere kelime geçmesi lazımdır. İslâmiyet öncesi Araplar, ümmî bir toplum idi. Böyle bir toplumda diller arasında kelime geçişlerinin tespiti sağlıklı olmaz. Ayrıca, ortaya çıkan yeni eşyalara yeni isimler koyulur. Olmayan bir şey ise isimlendirilemez. Câhiliyye devrinde Kur'an yoktu. O halde oryantalistlerin iddiaları temelden yanlıştır.

Kur'an'ı, önceden nâzil olmuş ilâhî kitaplarla karşılaştırabilmek

Kur'an, hem lafzı ve hem de manası Yüce Allah'tan olan mu'ciz bir kitaptır. Ne önceki semâvî kitaplara ve ne de bütün çeşitleriyle hadislere benzemektedir. Kur'an'ın, -aralarında bazı benzerlikler olsa da- indirilişi, hedefi, tertibi, korunması, muhtevâsı, olaylara bakışı, konuları anlatışı ve işleyişi, içerdiği prensipler vb. bakımdan diğer ilâhî kitaplardan çok farklı ve çok daha üstün vasıfları vardır.

Mekkî ve Medenî sûrelerin özelliklerini karşılaştırarak Kur'an'ın, tetricî bir metot uyguladığını farkedebilmek

Kur'an, âyet ve sûrelerden meydana gelmektedir. Âyet, Kur'an'ın sûreleri içinde, bir veya birkaç kelime ya da cümleden meydana gelen ve bağından ve sonundan ayrılmış olan bölümlerdir. Âyetlerin tertibi vahye dayanmaktadır. Sayıları hakkında ihtilaf edilmiştir. İlk önce, Alak sûresinin ilk beş âyeti, en son ise Bakara'nın 281. âyeti inmiştir.

Sûre, âyetlerden meydana gelen, başı ve sonu bulunan müstakil Kur'an parçasıdır. Sûrelerin tertibi konusu ihtilâflıdır. Fakat tevkîfi olduğu görüşü daha ağırlıklıdır. Sûrelerin isimlendirilmesinin de tevkîfi olup olmadığı tartışmalıdır. Bunun da tevkîfi olduğu görüşü ağırlıklıdır. Sûrelerin, Mekkî ve Medenî şeklinde taksiminde en muteber görüş, hicretten önce inenlerin Mekkî, sonra inenlerin de Medenî olduğu görüşüdür. Tam bir sûre olarak ilk önce Fâtîha, en son da Nasr sûresi inmiştir.

Kur'an'ı doğru ve anlamına uygun olarak okumanın metot ve kurallarını uygulayabilmek

Kur'an'ın kelimelerinin eda keyfiyetlerini ve ihtilâflarını nakledenlerine isnat ederek bilmek şeklinde tanımlanan kırâatın mütevâtir, meşhur, âhâd ve şâz gibi çeşitleri bulunmaktadır. Bunlar arasında sadece mütevâtir ve meşhur kırâatla Kur'an okunur. Bu gün sadece, Hafs rivâyetine göre Âsım, Verş rivâyetine göre Nâfi ve Ebû Amr'ın kırâatı okunmaktadır.

Kelime üzerinde, kırâata tekrar başlamak niyetiyle nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmekten ibaret olan vakf ve ilk defa okumaya başlamaya veya vakıftan sonra kırâata devam etmek için tekrar başlama anlamındaki ibtidânın Kur'an'ı, manasına göre okuma açısından büyük önemi vardır.

Kur'an'ı okuyuş şekilleri şunlardır: Tahkîk, tecvîd kurallarını yerine getirmede, okuyuş hasasiyetinin en son imkânını kullanarak okuma; tertîl, acele etmeden, dura dura, anlaya anlaya okuma; hadr, tecvîd kâidelerine uymak suretiyle hızlı bir şekilde okuma; tedvîr ise, tahkîk ile hadr arasında bir okuma tarzıdır.

Kendimizi Sınayalım

1. Müsteşrikler Kur'an kelimesinin kökünün hangi dillerden geldiğini iddia etmektedirler?

- Arapça veya Farsça
- Habeşçe veya Berberice
- Türkçe veya Arapça
- Süryanice veya İbrânice
- Berberice veya Grekçe

2. Aşağıdakilerden hangisi Mekki sûrelerin özelliklerinden biri **değildir**?

- İçinde "kellâ" lafzının bulunması
- Secde âyeti ihtiva etmesi
- Bakara sûresi hariç, içinde Âdem ve İblis kıssasının anlatılması
- Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri hariç, başında hurûf-ı mukatta'a bulunması
- Ankebût sûresi hariç, içinde münafıklardan bahsedilmesi

3. Günümüzde Müslümanların büyük çoğunluğunun okuduğu kırâat aşağıdakilerden hangisidir?

- Âsım'ın kırâatı
- Ebû Amr'ın kırâatı
- İbn Kesîr'in kırâatı
- Nafi'nin kırâatı
- İbn Âmir'in kırâatı

4. Kur'an ile Kitab-ı Mukaddes mukâyese edilirse aşağıdakilerden hangisi **yanlıştır**?

- Hristiyanlık Hz. İsa üzerine temellenmiştir. İslâm mukaddes kitaba öncelik tanımıştır.
- Kur'an ile diğer kutsal kitaplar arasında vahye-dilme, kayda geçirilme, günümüze gelme, üslûp ve muhtevâ açısından önemli farklılıklar vardır.
- Günümüzdeki İnciller doğrudan Allah'ın kelâmı değil, Hz. İsa'dan sonra bir tarih kitabı üslubuyla yazılmıştır. Kur'an ise, Allah'ın vahyettiği kelâmı olup, nâzil olmaya başladığı andan itibaren ezberlenmiş ve büyük bir titizlikle yazılmıştır.
- Kur'an'la Kitâb-ı Mukaddes arasında, kâinatın ve insanın yaratılışı, cennetten çıkarılışı, Nûh tufanı, Hz. İbrahim, İshak ve Ya'kub, Hz. Yûsuf, Hz. Mûsâ ve onun Firavun'la mücadelesi, Mısır'dan çıkış, İsrâiloğulları'nın çöldeki hayatı, buzağıya tapma gibi konularda benzerlikler vardır.
- Kitâb-ı Mukaddes'te olaylar zaman ve mekân belirtilmeden anlatılmakta, Kur'an'da ise zaman ve mekân boyutuna inilerek aktarılmaktadır.

5. Aşağıdaki konulardan hangisinin tevkîfi olduğunda ihtilaf **yoktur**?

- Sûrelerin tertibi
- Âyetlerin tertibi
- Sûrelerin isimlendirilmesi
- İlk ve son nâzil olan âyetler
- En kısa âyet

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız doğru değilse, “Kur'an Kelimesinin Etimolojisi” konusunu yeniden okuyunuz.
2. e	Yanıtınız doğru değilse, “Mekkî ve Medenî Sûreler” kısmını tekrar okuyunuz.
3. a	Yanıtınız doğru değilse, “Kırâatların Bugünkü Durumu” konusunu yeniden okuyunuz.
4. e	Yanıtınız doğru değilse, “Kur'an'ın Kitâb-ı Mukaddes'le Mukâyesesi” kısmını tekrar okuyunuz.
5. b	Yanıtınız doğru değilse, “Âyet ve Sûre” konularını yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

“Kur'an” lafzı, “okumak” anlamına gelen kara'eden türemiş, fu'lân vezninde bir kelimedir. el-Lihyânî tarafından ileri sürülen bu görüşü bizzat Kur'an'ın kendisi de desteklemektedir. Öte yandan Kur'an'da bazı sûreler isimlerini ilk kelimelerinden almışlardır. Bilindiği gibi ilk önce, Alak sûresinin ilk beş âyeti nâzil olmuştur. Bu âyetler, “Kur'an” kelimesi ile aynı kökten gelen “ikra (oku)” emriyle başlamaktadır. Yani “ikra” lafzı, Kur'an'ın ilk inen kelimesidir. İşte Kur'an da ismini, bazı sûrelerinde olduğu gibi nâzil olan bu ilk kelimesinden almış olmalıdır.

Sıra Sizde 2

Kur'an, Hz. Muhammed'e vahiyle indirilmiş, tevâtürle nakledilmiş, mushaflarda yazılmış olan, tilâvetiyle ibâdet yapılan, bir sûresinin –dahi olsa- meydana getirilmesi için meydan okuyan, Fâtiha sûresiyle başlayıp Nâs sûresiyle sona eren, Yüce Allah'ın kelâmıdır.

Sıra Sizde 3

Kırâat, sahîh ve muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e ulaşmalı. Takdiren de olsa Hz. Osman döneminde çoğaltılan nüshalardan birinin hattına uymalı. Bir vecihle de olsa Arap dilinin kâidelerine uygun olmalı. Bu üç şartı birden taşıyan kırâat sahihtir. Bazıları, kırâatın sahîh olması için, ilk iki şartın yeterli olduğunu, üçüncü şarta gerek olmadığını belirtmektedirler.

Sıra Sizde 4

Vakıf, kelime üzerinde, kırâata tekrar başlamak niyetiyle, âdet olduğu şekilde, nefes alacak kadar bir zaman sesi kesmek demektir. İbtidâ ise, ilk defa okumaya başlamaya veya vakıftan sonra kırâata devam etmek için tekrar başlamaya denir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Abbâs Hasan. (ts). **en-Nahvu'l-Vâfi**, Dâru'l-Meârif, Kâhire.
- Ahmed Emîn. (1969). **Fecru'l-İslâm**, Beyrut.
- Aydemir, A. (1995). **Fezâilu'l-Kur'ân**, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Bilmen, Ö. N. (1973). **Büyük Tefsîr Tarihi**, İstanbul.
- Brockelmann. (ts). **Arabistan İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul.
- Cerrahoğlu, İ. (1991). **Tefsîr Usûlü**, Ankara.
- Çağrı, M. (2002). **Kur'ân**, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Ankara.
- Çetin, A. (2005). **Yedi Harf ve Kırâatlar**, İstanbul.
- Çetin, A. (2008). **Kurân Okuma Esasları**, Bursa.
- Çetin, N. M. (1991). **Arap**, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Demirci, M. (2005). **Kur'ân Tarihi**, İstanbul.
- Demirci, M. (2007). **Tefsîr Usûlü**, İstanbul.
- F. Buhl, (ts). **Kur'ân**, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Harman, Ö. F. (2002). **Kur'ân**, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Ankara.
- Hasan Hanefî. (2000). **İslâmî İlimlere Giriş**, çev., M. Tan, İstanbul.
- Hatib el-Bağdadi. (1931'den ofset). **Târihu Bağdad**, Kahire.
- İzmirli, İ. H. (1956). **Tarih-i Kur'ân**, İstanbul.
- Karaçam, İ. (1980). **Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okuma Kaideleri**, İstanbul.
- Karaçam, İ. (1974). **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâatı**, İstanbul.
- Keskioğlu, O. (1987). **Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri**, Ankara.
- Küçükcalay, H. (1969). **Kur'ân Dili Arapça**, Konya.
- Subhî es-Sâlih. (1981). **Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut.
- es-Süyûtî, Celâluddîn. (1987). **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut.
- eş-Şafi'i, Muhammed b. İdris. (1979). **er-Risale**, Kahire.
- Şevkânî, (ts). **İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkîki'l-Hakkı min İlmi'l-Usûl**.
- Yazır, M. H. (1979). **Hak Dini Kur'ân Dili**, İstanbul.
- ez-Zerkânî, (ts). **Menâhîlu'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**.
- Zerkeşi, Bedreddin. **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut.
- Zeydan, A. (1979). **el-Vecîz, fî Usûli'l-Fıkh**, İstanbul.
- Zeydan, C. (ts). **Târihu Âdâbi'l-Lügati'l-Arabiyye**, Dâru'l-Hilâl.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Tefsirle ilgili kavramları tanımlayabilecek,
- Tefsirin konusunu, gayesini ve önemini açıklayabilecek,
- Kur'an'ı farklı yorumlamanın nedenlerini farkedebilecek,
- Müfessir için gerekli donanımın neler olduğunu listeleyebilecek,
- Tefsire neden ihtiyaç duyulduğunun sebeplerini tespit edebilecek,
- Tefsiri diğer İslâmî ilimlerle karşılaştırabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

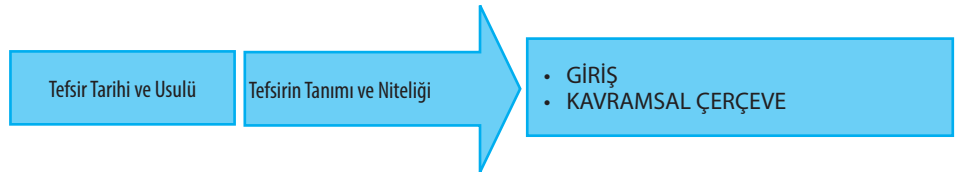
- Tefsir
- Te'vil
- Tercüme
- Meâl
- Müfessir

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Konunun sunumunda karşılaştığınız ancak metin içinde tanımı verilmeyen sözcük, deyim ve kavramların anlamları için Misalli Türkçe sözlüğe başvurunuz.
- Bu üniteye ele alınan konunun daha iyi anlaşılması için Muhsin Demirci'nin Tefsir Tarihi adlı kitabını okuyunuz.

İçindekiler

Tefsirin Tanımı ve Niteliği

GİRİŞ

Tefsir esasen Kur'an metninin anlaşılmasına yönelik bir faaliyettir. Kur'an bilindiği gibi Müslümanlar için kutsal bir kitaptır. O halde tefsirin konusunu oluşturan metin de kutsaldır. Hal böyle olunca tefsir aslında beşerî bir metni değil, Yüce Allah'ın insanlığa indirmiş olduğu ilâhî bir metni açıklayan bir aktivite demektir. Bundan dolayı tefsir ilmi en önemli ilimlerden biridir. Bu anlamda müfessir de sahip olduğu bilgi birikimi ve perspektifle sözü edilen bu kutsal kitaba yönelik önemli bir hizmeti ifâ ediyor demektir. Çünkü müfessir bir taraftan Kur'an'ın ne dediğini diğer taraftan da ne demek istediğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Kur'an'ın ne dediği onun lafızlarından, yani kelimelerin ifade ettiği sözlük anlamlarından, ne demek istediği de arka plandan, bir başka ifadeyle kelâmın içsel anlamından çıkarılabilir. Bu da göstermektedir ki isabetli bir tefsir, metin sahibinin amacını doğru okumaktan geçmektedir. Amaç da metnin lafızlarında yer aldığına göre, bu durumda doğal olarak ilk önce sözcüklere ve kavramlara doğru anlamları yüklemek gerekmektedir. İşte bu sebeptendir ki müfessirler, kaleme aldıkları tefsirlerinde evvel emirde kendilerini Kur'an'ın arka plan anlamlarına götürecek söz konusu kelime ve kavram tahliline çok önem vermişlerdir. Çünkü her ilim kendisini sahip olduğu kavramlarla anlatmaktadır. Durum böyle olunca tefsirin ne olup ne olmadığını anlamaya çalışanların da sözünü ettiğimiz bu kavramlara âşinâ olması gerekmektedir. İşte biz de bu ünite de öncelikle tefsir ve onunla anlam yakınlığı olan kavramları ele alıp, ardından da tefsirin konusu, gayesi, önemi, özneliliği ve diğer İslâmî ilimlerle olan ilişkisi üzerinde durmak istiyoruz.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Tefsir

Tefsir kelimesi, (فسر) veya (سفر) kökünden gelen (تفعیل) vezninde bir mastardır. Her iki kök fiil de sözlük anlamı itibariyle keşfetmek, ortaya çıkarmak, üzerindeki örtüyü açmak, beyan etmek, açıklamak, anlaşılır hale getirmek gibi manalara gelmektedir. Ancak Emin el-Hûlî'ye göre (سفر) kelimesi maddî bir keşif ve açıklama, (فسر) sözcüğü ise manevî yani anlamla ilgili bir keşif ve beyânı ifade etmektedir. Bu ayırımdan hareketle denilebilir ki özellikle Kur'an'ın anlamını açıklamaya yö-

nelik olarak kullanılan tefsîr lafzı, (سفر) den değil (فسر) kökünden türemiştir. (Emin el-Hûlî, 1944).

Tefsîr kavram olarak da kısaca, “Kur’ân âyetlerini Arap dili ve edebiyatı açısından tahlile tâbi tutup kastedilen manayı tespit etmek” diye tanımlanabilir. Buna göre müfessir, Arap dili ve belâgatı ile ilgili bütün araçları kullanarak ve âyetleri çevreleyen her şartı dikkate alarak Allah’ın muradını ortaya koymaya çalışmak durumundadır. Bu da esasen doğruluğu kesin olan delillere dayanılarak yapılmalıdır. Aksi halde sıhhatli bir tefsîrden söz etmek mümkün olmayacaktır. Bu yüzden ki ilk dönemlerde tefsîr denilince Hz. Peygamber ve sahâbeden gelen sahih rivâyetler akla gelirdi. Demek ki tefsîr, birbiriyle çelişen yahut birbirine alternatif olan anlamların bulunduğu lafız ve cümleler için değil, daha ziyade bir lafzın tek olan anlamını açıklamak için kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir başka ifadeyle tefsîr, tek bir anlam etrafında dönüp dolaşan ve doğruluğu kesin olup başka manalar taşıma ihtimali olmayan lafızlar için söz konusudur. Böylece tefsîrin, Hz. Peygamber ve ashâptan intikal eden sahih rivâyetlere dayalı açıklamalardan ibaret olduğu söylenebilir.

DİKKAT

Kur’ân’ın **“وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا”** / “Onların sana getirdikleri hiçbir temsil yoktur ki (onun karşılığında) *sana doğrusunu ve daha açığını getireyelim*” (Furkan (25), 33) âyetinde yer alan tefsîr sözcüğü, aynı zamanda kanunların yorumu, felsefi ve ilmî eserlerin açıklanıp izah edilmesi için de kullanılmaktadır.

SIRA SİZDE

1

Terim olarak tefsîri tanımlayınız.

Te’vîl

Te’vîl kelimesi, sözlük manası itibariyle aslına dönmek anlamına gelen (أول) kökünden (تفعيل) vezninde mastar olup, döndürmek ve herhangi bir şeyi varacağı yere vardırarak demektir. Ancak bu kelime Kur’ân bütünlüğü içerisinde farklı anlamlar ifade etmektedir:

1. Tefsîr, وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ / “Onun tefsîrini ancak Allah bilir” (Âl-i İmrân (3), 7),
2. Sebep, سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا / “Hakkında sabredemediğin şeylerin te’vîlini/sebebinî sana bildireceğim” (Kehif (18), 78),
3. Sonuç, ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا / “Bu daha iyidir ve te’vîl/sonuç bakımından daha güzeldir” (Nisâ (4) 59),
4. Rüya tabiri, وَقَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ / “Ve Yûsuf dedi ki: Babacığım! İşte bu daha önce gördüğüm rüyanın te’vîli/tabiridir” (Yusuf (10), 100) gibi.

Terim olarak da “te’vîl, âyetin lafzî tahlilinden sonra ortaya çıkan manasını, -makul ve kuvvetli delillerle desteklenmiş olmak şartıyla- muhtemel manalarından bağlamına en uygun olana çevirme” faaliyetidir.

Lafzî ve terim anlamı itibariyle ortaya konan sonuçlardan anlaşıldığına göre te’vîl esasen kelâmın anlam yelpazesi dışında gerçekleştirilen bir hakikat olmayıp, aksine onun mana çerçevesi içinde yapılan bir faaliyetten ibarettir. Ancak sözünü ettiğimiz faaliyet, ister kelime isterse cümle için olsun birden çok an-

lamı çerçevesi içine almalıdır. Şayet te'vile konu olan âyetler muhtelif manaları çatısı altına almayıp tek bir anlama geliyorsa, o durumda te'vil değil tefsirden söz etmek gerekmektedir. Çünkü tefsir, tek anlama gelebilen; te'vil ise, birden fazla manayı da içeren kelime ya da cümleler için söz konusudur. Nitekim büyük Türk Müfessiri İmâm Mâtürîdî'ye göre te'vil bir hususun varacağı nihâî noktayı açıklamak demektir. Bu da İslâm bilginlerinin işidir. Halbuki tefsir sahâbeye aittir; çünkü onlar Kur'ân'ın indiği dönemde yaşadıkları için âyetlerin açıklamalarıyla ilgili net bilgiler vermişlerdir. (Matürîdî, 2003). Durum böyle olunca te'vil rivâyete dayansa da ona aykırı olmayan anlamlardan biri tercih edilerek yapılmaktadır. Bu yüzden te'vile konu olan nasslar için öngörülen manalar, tefsir için söz konusu edilen nesnel anlamlar gibi değildir. Zira tefsir, doğruluğunda şüphe olmayan sahih nakillere -Hz. Peygamber ve sahâbî sözlerine- dayanmaktadır. Bu yüzden denilebilir ki tefsir kesinliğe delâlet eder. Buna karşılık te'vil lafzın muhtemel manalarından birine dayanmaktadır; bu sebeple de te'viller kesin değil, zannî bir bilgi anlamına gelmektedir.

Te'vîlin Şartları

İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre âyetlerden hüküm çıkarmada esas olan te'vile gitmemektir. Bir başka ifadeyle kuvvetli bir delil olmadıkça nassların zâhirî manalarını bırakıp te'vile gitmek doğru değildir. Ancak geniş bir alan için söz konusu olmakla beraber daha çok birbiriyle anlam yönünden çelişir gibi görünen müşkil âyetlerin te'lifi (uzlaştırılması) ve birden fazla anlama gelen müteşâbih nassların açıklığa kavuşturulması için te'vil kaçınılmaz olmaktadır. İşte böyle durumlarda şu şartların göz önünde bulundurulması gerekmektedir:

1. Te'vile esas olan mananın, mecâz yoluyla da olsa lafzın kendisine delâlet ettiği manalardan olması lazımdır.
2. Te'vîlin anlam yönüyle açık bir âyete ters düşmemesi gereklidir.
3. Lafzın ilk anda akla gelen zâhirî anlamının dışında başka bir mananın ve-
rilmesine imkân tanıyan dinî bir delile dayanması zorunludur.

Kuşkusuz, bu hususlar te'vîlin sahih olup olmadığını birtakım ölçülerle test etmeyi hedeflemektedir. Bu şartlara bakıldığında, söz konusu ölçülerin, dilin kendisine has kuralları, örfî kullanımı ve nassa dayalı delillerden ibaret olduğu görülmektedir. Öyle anlaşıyor ki usulcüler nezdinde te'vîlin sıhhat derecesi, nesnellik (objektiflik) değeri son derece hassas ölçülerle belirlenmekte ve bu noktada özellikle dil kurallarına riayet etme şartına -her ne kadar kurumsal anlamda koordinatörlük yapabilecek bir mekanizma henüz geliştirilmemiş olsa da- çok büyük bir hassasiyet gösterilmektedir.

Te'vîlin Çeşitleri

Nassları yorumlama faaliyeti anlamındaki te'vîlin Müslümanların ondört asrı aşkın ilmi geleneğinde üç çeşidi mevcuttur. Bunlar, beyânî, burhânî ve irfânî te'vildir.

1. Beyânî te'vil: Bu yöntem, daha ziyade kelâmcı, fakih, müfessir ve dildilerin kullandığı bir yorum yöntemidir. "Arap dilinin kuralları dahilinde hareket

edilerek Kur'ân'dan anlamlar üretmek" olarak tanımlanmaktadır. Ancak bu te'vîl tarzı bir tercih işidir. Yani beyânî te'vîl, bir içtihad yahut içtihadî bir etkinlik demektir. İctihâd da esasen yorumcunun (fakih, müfessir, müevvil/te'vîlci) ilâhî irâdeyi keşfetme çabası olarak algılanmaktadır. Buna göre beyânî te'vîl kısaca, Kur'ânî nassların anlamlarını subjektif bir tercihle ortaya çıkarmak olarak ifade edilebilir. Böyle olduğu içindir ki bu nevi bir çaba ile ulaşılan sonuçlar, dogmatik bir içeriğe sahip olmayıp, her zaman için eleştiriye yani kabul ve redde açıktır. Çünkü sübjektif tercihe (ictihâd) konu olan bilgiler zan ifade etmektedir. Bu da sonuç itibariyle beyânî te'vîlin zannî olmasını gerektirmektedir. Zan da kesinlik ifade etmeyeceğine göre, beyânî te'vîl her zaman ve zeminde sorgulanabilir demektir. Konuyla ilgili bazı örnekler üzerinde duralım. Sözelimi, beyânî te'vîl yöntemini benimseyenler **ayn** (عين) sözcüğünü ilim ve hirâset yani koruma ve gözetme, Allah'a isnâd edilen **fevk** (فوق) sıfatını kuvvet ve kudret, **vech** (الوجه)'i varlık, **istivâ** (الاستواء)'yı, Allah'ın, yarattığı bütün varlıklar üzerinde sonsuz bir saltanat ve hâkimiyet ile işleri düzenleyip icrâ etmesi, **ityân ve meci** (الإتيان والمجيء) sıfatlarını da Allah'ın emir ve azâbının gelmesi şeklinde yorumlamışlardır. Görüldüğü gibi bütün bu yaklaşımlar zâhiren dil ve lügate aykırılık arzmemekle beraber sonuçta birer aklî yorumdan ibarettir. Ancak bu yorumlar Kur'ân ve sahih sünnet nasslarına aykırı değildir. Ama buna rağmen onları her zaman tenkit, hatta reddetme imkânı vardır.

2. Burhânî te'vîl: Burhânî te'vîlin İslâm düşüncesindeki en meşhur kuramcısı İbn Rüşd'dür. Bu yüzden söz konusu te'vîli İbn Rüşd'ün anlayışı istikametinde tanımlamak gerekmektedir. Hemen belirtelim ki söz konusu filozof *Faslu'l-Makâl* adlı eserinde burhânî te'vîli, nassları bütünsellik içinde ele alarak, zâhirî manalarına uygun düşecek şekilde yorumlamaktadır. Çünkü ona göre akılla elde edilen bilgiyle, vahiy yoluyla elde edilen bilgi asla birbirine ters değildir; aksine uyum halindedir. Bu uyum ya doğrudan nassın zâhirinden anlaşılan mana ile yahut da burhana dayanan te'vîllerle gerçekleşmektedir. Burhana dayalı olarak yapılan akıl yürütme, varlık hakkında bilgi verdiği gibi, nasslar da varlık hakkında bilgi verirler. Ancak bazen nassların bilgi vermediği durumlar da söz konusu olabilir. Şayet nasslarda herhangi bir konuda bilgi yoksa, o zaman burhana dayalı yorum yani aklî bilgi esas alınır. Fakat aynı konuda nasslarda da bilgi bulunuyorsa, o durumda bu bilginin zâhiren aklî bilgiye uygun düşüp düşmediğine bakılır. Şayet uygun düşüyorsa tabii olarak aklî bilgi kabul edilir. Uygun düşmüyorsa yani nassların ortaya koyduğu bilgi ile aklî bilgi birbirine ters ise, o zaman ortada bir problem var demektir. İşte bu problemin çözüm yolu nasslardaki bilginin te'vîl edilmesinden geçmektedir.

Kısacası, İbn Rüşd'ün tanımladığı beyânî te'vîl yöntemi, nassları aklın ve dilin örfî kullanımı çerçevesinde kalarak yorumlamayı esas almaktadır. Bundan dolayı burhânî te'vîl bir yönüyle kelimcilerin kullandığı beyânî te'vîl metoduna benzemektedir. Çünkü burhânî te'vîl de diğerinde olduğu gibi hata ve yanlışlığa açık olması sebebiyle zannî bilgi içeren içtihadî bir mahiyet arz etmektedir.

3. İrfânî te'vîl: Bu te'vîl tarzı da tasavvuf erbâbının kalbine sezgi, keşf ve ilham yoluyla doğan bir bilgi türüdür. Bu da, onların tedebbür, teemmül, tefekkür ve tezekkür gibi kavramlarla ifade edilen bir manevî tecrübeyi içselleştirmelerinin bir sonucudur. Yani mutasavvıflar Kur'ân okuyarak onun derin

anlamları üzerinde düşünceye dalmak (tedebbür), dış dünyanın angajmanlarından (bağlantılar) olabildiğince sıyrılarak ilâhî ve ezeli hakikatler üzerine yoğun biçimde kafa yormak (teemmül), eşyanın yaratılış hikmeti yahut Allah'ın nimetleri üzerinde düşünmek (tefekkür) suretiyle bu tür bir te'vîle ulaşabilirler. Ancak tabiatıyla böyle bir te'vîl tamamen öznel (subjektif) tecrübelerle birlikte kalbe doğan işaret sayıldığı için, aslında onda nassların literal (sözlük) anlamını taşıyan ibâreye uygunluk aranmamaktadır. Böyle oldukları içindir ki sûfîlerin bu tür irfânî te'vîlleri doğrulanabilir ve ispatlanabilir nitelikte değildir. Oysa bilginin doğrulanması son derece önemli bir özelliktir. Zira herhangi bir bilgiye doğru veya yanlış denilebilmesi için, tespit edilebilir ve başkalarına bildirilebilir olması gerekmektedir. Halbuki irfânî te'vîlin dayanağı konumunda olan sezgi, keşf ve ilhâm, tamamen öznedir. Bu yüzden başkalarına iletilemez ve aktarılamaz. Böyle olduğu için de bu tür bilgilerde objektif bir doğrulamadan söz etmek mümkün değildir. Tabiatıyla dayanağı öznel olan bir te'vîl türünün kendisi de öznedir. Yani onun da doğrulanma imkânı yoktur.

Burada üç kısım olarak ele almaya çalıştığımız te'vîl tarzlarından Kur'ân yorumu için en uygun olanı beyânî te'vîl yöntemidir. Çünkü irfânî te'vîl tasavvuf erbâbının kalbine doğan anlamlardan ibarettir; bunda da hiçbir ölçü ve sınır yoktur. Burhânî te'vîl de hem nasslarla aklın çelişmesi durumunda hem nasslarda bilgi bulunmadığında hem de bilgileri içermekle beraber bu bilgilerin akla uygun düşüp düşmediği gibi hususlarda tek kriter olarak aklı kabul etmektedir. Beyânî te'vîl ise, bir yandan te'vîlin kriterlerini taşımakta diğer yandan da hiçbir zaman aklı naklin önüne geçirmemektedir. "İrfânî te'vîl" konusunu, 6. ünite'deki "İşârî Tefsîr Ekolü" kısmıyla birlikte okuyunuz.

DİKKAT

Tefsîr ile Te'vîl Arasındaki Farklar

Tefsîr ve te'vîl kavramlarıyla ilgili bu genel bilgilerden sonra şunu da hemen belirtelim ki aynı alana ait olmakla birlikte söz konusu iki kavram arasında bazı anlam farklılıkları mevcuttur. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Tefsîr, Hz. Peygamber ve sahâbeden geldiği için kesinlik arzeder; ancak te'vîl herhangi bir karîneden/delilden dolayı lafzın muhtemel manalarından birisini tercih etmek anlamı taşıdığı için katîyet (kesinlik) ifade etmez. Çünkü kaynağı itibarıyla tefsîr tevkîfî/ilâhî beyanlara, te'vîl bireysel ictihâdlara dayalıdır.
2. Tefsîr, ekseriya âyetlerin lafızlarında, te'vîl ise manalarında görülür. Başka bir ifadeyle tefsîr lafzın gerçek anlamını ve konusunu beyan ederken, te'vîl lafızlarda kastedilen anlamları ortaya koyar.
3. Tefsîrde hakikate delâlet ettiği için ekseriyetle tek bir anlam, te'vîlde ise yoruma müsait olması hasebiyle birden çok anlam söz konusudur.
4. Tefsîr hakikat yoluyla lafızların zâhiri manalarını, te'vîl ise onların içsel anlamlarını ortaya çıkarmaktadır.
5. Te'vîl ekseriya semâvî kitaplarda kullanılır, tefsîr ise bu kitaplarda kullanıldığı gibi bunların dışındaki kitaplarda da kullanılmaktadır.

Yapılan tanımlarda her ne kadar tefsîrle te'vîl arasında bir takım farklar gözetilmiş ise de günümüzde te'vîl yerine de tefsîr kavramı kullanılmaktadır. Kur'ân'ı

açıklama ve yorumlama adına yazılan kitaplara tefsîr, söz konusu faaliyeti gerçekleştirene de müfessir denilmesi bunun bir kanıtı sayılabilir.

K İ T A P

Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin Tefsîr ve Te'vîl maddelerini okuyunuz.

Tercüme

Kök itibariyle, dört harfli (rubâî) **terceme** (ترجم) veya üç harfli (sülâsî) **receme** (رحم) fiilinden türediği öne sürülen **tercüme** kelimesi sözlükte, “bir kelâmı bir dilden başka bir dile çevirmek, bir sözü diğer bir dilde tefsîr ve beyân etmek, bir lafzı kendisinin yerini tutacak başka bir lafızla değiştirmek” gibi manalara gelmektedir.

Tercüme kelimesinin zikredilen bu anlamları yanında başka manaları da vardır. Bunlar şöyle sıralanabilir:

1. Tercüme bir kimsenin yaşantısını ya da çalışma hayatında başından geçen olayları anlatması manasını ifade eder. Türkçede kullandığımız hal tercümesi bu anlamdadır.
2. Bir sözü, birisine ulaştırmak yahut bir insanı herhangi bir konudan haberdar etmek de aynı şekilde tercüme kelimesiyle ifade edilmektedir.
3. Ayrıca bir sözü söylendiği ya da tercüme edildiği dilde tefsîr etmek anlamına da gelmektedir. Abdullah b. Abbâs için **Tercümânu'l-Kur'ân** tâbirinin kullanılması bu sebebe dayanmaktadır.

Tercüme sözcüğünün sözlük anlamlarını böylece sıraladıktan sonra onu kavram olarak da şöyle tanımlayabiliriz: “Tercüme, bir sözün manasını diğer bir lisanla dengi bir tâbirle aynen ifade etmek” demektir. Bilindiği gibi sözü bir dilden diğer bir dile nakletmek, o sözün anlamını diğer dildeki kelimelerle ortaya koymaktan ibarettir. Bu durumda tercüme edilecek dildeki sözlerin tüm mana ve maksatlarına bağlı kalmak ve tercümeyi buna göre yapmak gerekmektedir. Çünkü tercüme kendine ait usülleri ve ilkeleri olan bir analiz ve aktarım faaliyetidir.

Tercüme kelimesinden türeyen bazı kelimeler de mevcuttur. Bunlar tercüman, mütercim ve mütercemdir.

Tercüman, bir sözü şifâhen bir dilden başka bir dile çevirene denir. Mütercim, herhangi bir dilde kaleme alınan bir metni yine yazılı olarak başka bir dile aktaran kimse demektir. Mütercem ise, Arapçada ism-i mef'ûl (edilgen ortaç) olduğu için tercüme edilmiş, bir dilden diğer dile çevrilmiş şey anlamına gelmektedir.

D İ K K A T

Yapılan işin mahiyeti itibariyle tercüman ile mütercim arasında bir fark bulunmaktadır. O da tercümanın yaptığı tercüme işini sözlü, mütercimin ise yazılı olarak gerçekleştirmesidir.

Tercüme Çeşitleri

Tercüme iki çeşittir. Bunlardan biri harfî, diğeri de tefsîri tercümedir:

1. Lafzî tercüme, nazmında yani söz dizimi ve tertibinde aslına benzemesi gözetilen tercüme çeşididir. Bu şekildeki tercüme, tercüme edilecek metindeki her kelimenin birer birer ele alınıp, onların yerine geçebilecek diğer dildeki lafızların gözden geçirilerek yerine konulması şeklinde yapılan bir tercümedir. Bu bakımdan çoğunlukla bu tür bir tercüme, asıl metnin anlamını çok zor aksettirmektedir. Onun içindir ki bu tercüme tarzı edebî eserlerde özellikle Kur'an-ı Kerim'de kullanımı son derece güç, hatta imkânsız görülen bir tercümedir. Meselâ **إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ** (Hicr (15), 9) âyeti, “Şüphesiz Kur'an'ı biz indirdik, muhakkak onu yine biz koruyacağız” şeklinde tercüme edilir. Halbuki söz konusu âyetin **وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ** /“muhakkak onu biz koruyacağız” cümlesinde 3 tane te'kid unsuru vardır.

Bunlar, “inne/إِنَّ”, “te'kid lâmi/لَ” ve cümlelerin, isim cümlesi olarak kurulmuş olmasıdır. Belki bu te'kid unsurlarını gözeterek âyetin sözü edilen kısmını, “şüphesiz, muhakkak surette onu (Kur'an'ı) biz kesin olarak koruyacağız” şeklinde tercüme etmek gerekmektedir. Ancak bu da aslın vecizliği ve fesâhatı karşısında bozuk bir tercüme olur. Çünkü üç te'kid ifadesini arka arkaya sıralamak edebî üslup bakımından doğru değildir. Kaldı ki Kur'an'da harfî tercüme tarzı ile çevrilmesi hiç mümkün olmayan âyetler de bulunmaktadır. Bundan dolayı rahatlıkla diyebiliriz ki Yüce Allah'ın muciz bir kelâmı olan Kur'an'ı, belâgat, fesâhat, icâz vb. hususiyetlerini tam olarak yansıtır başka bir dile harfî tercüme yoluyla tam ve doğru bir şekilde tercüme etmek mümkün değildir.

2. Tefsîrî tercüme, asıl dildeki kelimelerin tertibine ve nazmına bağlı kalmaksızın herhangi bir sözün anlamını bazı şerh ve izahlarla başka bir dile nakletmekten ibarettir. Bu tercüme tarzında önemli olan, tercüme edilecek metindeki gaye ve maksatların doğru bir şekilde ifade edilebilmesidir. Yani harfî tercümenin temel vasfı sayılan **nazmında ve tertibinde asla benzeme** şartı bu tercüme tarzında aranmamaktadır. Bundan dolayı tefsîrî tercüme, lafzî tercüme kadar zor bir tercüme değildir. İşte bu özelliği sebebiyledir ki günümüz tercümelerinde daha çok tefsîrî tercüme yapılmaktadır. Bu söylediğimiz esasen genel anlamdaki tercüme için söz konusudur. Şayet Kur'an'ın tercümesinden söz edilecek olursa, bu durumda zorunlu olarak harfî değil, tefsîrî tercüme akla gelir. Çünkü Kur'an'ın pek çok harfî, edâtî, kelimesi farklı manalar ifade etmektedir. Yine Kur'an'da pek çok edebî sanat vardır. Bunlarla bazen aslî manadan başka anlamlar da kastedilmiş olabilir. Dolayısıyla bunları lafzî tercümeyle nakletmek mümkün değildir. O halde manaya sâdık kalınarak yapılan bu tercüme tarzında yani tefsîrî tercümeye mütercim, asıl dildeki ifadeleri iyice kavradıktan sonra onlardaki anlamı başka bir dile kendi üslûbuyla aktarır. Aslına bakılırsa bu tercüme de Kur'an'ın bütün manalarını, maksatlarını, sanatsal özelliklerini, söz dizimindeki letâfet ve güzellikleri ortaya koyacak nitelikte değildir. Yani tefsîrî tercüme yöntemiyle Kur'an bir başka dile aktarıldığı zaman da yapılan faaliyette bazı eksiklikler söz konusu olur. Çünkü ondaki söz sanatlarını, belâgat, ses, estetik ve mûsiki inceliklerini bir başka dile aktarmak hiç bir zaman mümkün görünmemektedir.

Bunların dışında Kur'an'ın hakkıyla tercümesinin yapılamayışının sebepleri arasında şu hususlar da zikredilebilir:

1. Kur'an'ın fesâhatı, belâgatı, üslubu bakımından olan icazı onun nazmı vasıtası ile tecelli etmektedir. Tercüme ile bu nazım ortadan kalkınca Kur'an'ın icazından da söz etmek mümkün olmayacaktır.

2. Kur'ân'ın nazmı, onun çeşitli kırâat vecihleriyle okunmasına imkan tanımaktadır. Bu kırâat vecihleriyle de çeşitli nükteler ve incelikler ortaya çıkarmak mümkündür. Kur'ân'ın tercümesi ise kırâat vecihlerine, dolayısıyla onların ortaya koyduğu nüktelere imkan vermemektedir.
3. Arapça'ya mahsus olan bir takım edatlar vardır. Bu edatlar, diğer kelimelerle kullanılınca çeşitli anlamlar, nükteler ve incelikler ortaya çıkmaktadır. Halbuki bu edatlar çoğu dillerde bulunmamaktadır.
4. Kur'ân-ı Kerîm'in mevcut nazmı, onun çeşitli şekillerde irab edilmesine (tahlil yapılmasına) imkan vermektedir. Böylece Kur'ân'ın çeşitli incelikleri ve nükteleri ortaya çıkmaktadır. Tercümeyle bu durum da ortadan kalkmaktadır.
5. Kur'ân'da bir takım müteşabih âyetler bulunmaktadır. Bu âyetleri orijinal Arapça şekliyle anlamak bir hayli zordur. Bu durumda bu âyetlerin tercümesini yapmanın daha da zor olduğu çok açıktır.

Tefsîr ile Tercüme Arasındaki Farklar

Tefsîrle te'vîl arasında olduğu gibi, tefsîrle tercüme arasında da bir takım farklılıklar vardır. Bunları da şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Tercümeyle, asıl metinden müstağni olma kastedilir. Yani tercüme aslın yerine geçer ve artık asla ihtiyaç kalmaz. Tefsîr ise böyle değildir. Tefsîr aslın aynı olmayıp açıklamasıdır. O, aslın yerine geçemediği gibi asıl ile irtibatını da kesemez.
2. Tercümede istidrat (daha fazla izah ve açıklama) mümkün değildir. Çünkü tercüme, ne fazla ne noksan, aslın tıpa tıp aynıdır. Lafza bakarak bundan şu mana da anlaşılabilir denemez; denilirse tercüme aslın aynı olmaktan çıkar. Tefsîr ise böyle değildir. Onda istidrat yapmak caiz, hatta bazen gerekli bile olmaktadır. Zira tefsîr bir beyan ve izah demektir.
3. Tercüme örf yönünden aslın bütün mana ve maksatlarına uygunluk manasını taşır. Tefsîr için böyle bir durum söz konusu değildir. Tefsîr aslın bütün mana ve maksatlarına uygun olma manasını ihtiva etmez.
4. Tercüme, teknik anlamda mütercimnin naklettiği maksat ve manaların, tercümesi yapılan sözün ifade ettiği anlamlar olduğuna ve bu sözün sahibinin de söz konusu anlamları kasdettiğine dair bir güven duygusu vermelidir. Halbuki tefsîr böyle değildir. Ancak müfessirin yanında birçok delil bulunursa karşı tarafta böyle bir güven duygusu oluşur.

Meâl

Bu kelime de te'vîl kavramı gibi **evl** (أول) kökünden türemiş mimli masdar ya da bir şeyin varacağı yer ve gaye manasında ism-i mekândır. Sözlükte bir şeyin özü, hülâsası ve âkıbeti anlamına geldiği gibi, eksik bırakmak manasını da içermektedir.

Kavram olarak da, "bir sözün manasını tam olarak değil de, biraz noksanıyla ifade etmek" demektir.

Tercüme konusunu ele alırken de ifade ettiğimiz gibi Kur’ân hem lafız hem de mana yönüyle Allah kelâmı olduğundan, onu mükemmel bir şekilde, eksiksiz olarak tercüme etmek mümkün değildir. İşte bu imkânsızlık nedeniyledir ki yapılan Kur’ân çevirilerine, **tercüme** denilmeyip, onun yerine daha ılımlı ve yapılan işin mahiyetine daha uygun olan **meâl** kavramı kullanılmıştır. Çünkü bu kavram, yukarıda da belirtildiği gibi “eksik ve hatalı tercüme” demektir. Kur’ân’ın ifade ettiği bütün manaları tercüme yoluyla aksettirmenin imkânsızlığı düşünülürse, tercüme yerine “meâl” kavramını kullanmanın daha isabetli olduğu söylenebilir.

Kur’ân meâllerine ihtiyaç olup olmaması meselesi, ilk dönemlerden itibaren üzerinde tartışılan konulardan biridir. Bu konuda görüş beyân edenlerden bir kısmı, meâllerin tahrife yol açacağı düşüncesiyle böyle bir yola gidilmemesini ileri sürerken; bir kısmı da Allah tarafından bütün insanlığa gönderilen bu kitabın çeşitli dillere çevrilmesinin zaruri olduğunu savunmuştur.

Ancak günümüzde Kur’ân’ın özelliklerinden kaynaklanan çeviri zorluklarına rağmen, meâllerin gerekli olduğu konusunda ittifak hâsıl olmuştur; çünkü Kur’ân, Arapça inzâl edilse de onun muhatabı bütün insanlardır. Öyle ise diğer insanların da ondan faydalanmaları gerekmektedir. Buna engel olmak ise asla doğru değildir. Bu yüzden Kur’ân’ın diğer dillere de çevrilmesi kaçınılmazdır. Nitekim Hz. Peygamber de bazı söz ve davranışlarıyla buna izin vermiştir. Sözelimi, Resûlullah’ın birçok hadisinde ashabına, kendisinden öğrendiklerini başkalarına iletmesini emretmesi, vahiy kâtiplerinden Zeyd b. Sâbit’e ihtiyaç üzerine İbrânice ve Süryânice öğrenmesini söylemesi, Selmân-ı Fârisi’ye Fâtîha Sûresi’ni tercüme etme müsaadesi, ayrıca değişik ülke krallarına diplomatik mektuplar gönderdiğinde bu mektuplara, tercüme edileceğini bile bile âyetler yazdırması, Kur’ân’ın başka dillere çevrilmesi konusunda bir teşviki ifade etmektedir. İşte bu sebeptendir ki İslâmiyet’in ilk yıllarından başlayarak gelen bir Kur’ân tercümesi hareketine şahit olmaktadır.

Kur’ân’ın tamamını içeren ilk meâl de (İtalyan müsteşrik Guidi’ye göre) hicrî 127 senesinde Berberice olarak kaleme alınmıştır. Buzurg b. Şehriyâr’a göre Kur’ân hicrî 270 yılında Hind diline çevrilmiştir. Zamanımıza ulaşan en eski meâl ise Farsça olarak Samanoğulları emiri Mansur b. Nuh tarafından yaptırılmıştır. Bu meâl İran’da birçok defa basılmıştır. İlk Türkçe Kur’ân meâlleri 9. asırdan itibaren yapılmaya başlanmıştır.

Batı’da ise en eski Kur’ân meâli, Latince olarak 1143 tarihinde hazırlanıp 1543 de İsviçre’de basılmıştır. Bundan sonra gerek Doğu’da gerekse Batı’da pek çok Kur’ân meâli hazırlanmıştır. Bu meallerin sayısı her gün artmaktadır..

Yukarıda ele alınan tercüme ve meâl ile ilgili tanımlardan hareketle bu iki kavram arasında ne tür bir ilişki olduğunu bulunuz.

SIRA SİZDE

Müfessir

Bu kelime (مفسر) sülâsi/üçlü kök fiilinden (تفعيل) vezninde türetilmiş ism-i fâil, yani edilgen ortaaktır. Tefsîr eden, açıklayan anlamını ifade etmektedir. İslâmî ilimlerin önemli bir branşı olan tefsîre özgü bir kavramdır. Buna göre “müfessir,

Kur'an'ı başından sonuna kadar âyet âyet ele alıp belli bir yöntemle açıklamaya çalışan kişi" demektir.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nden "Müfessir" maddesini okuyunuz.

Müfessirliğin Kriterleri

Müfessir olabilmenin bir takım kriterleri söz konusudur. Süyûtî bu konuda bilgi verirken müfessirde aranan ilk kriterin sağlam ve sahih bir inanç olduğunu söyler. Ona göre bu kriter, tefsîrle ilgili olarak ileri sürülecek yöntemsel ve mekanik kriterlerden önce, Kur'an'ı yorumlayacak kişinin müslümanlık açısından en temel özelliğini ortaya koymaktadır. Çünkü yöntemsel kriterleri herkes uygulayabilir. Ancak bunları uygulayacak kişinin İslâm Dini açısından öncelikle sahih bir niyete ve kâmil bir imana sahip olması gerekmektedir. Aksi halde art niyetle hareket etmek her zaman mümkün olabilir. Bu temel kriterin dışında Süyûtî bir müfessirin; 1. lügat, 2. nahiv, 3. sarf, 4. iştikak, 5. meânî, 6. beyân, 7. bedîi, 8. kırâat, 9. kelâm, 10. fıkıh usûlü, 11. esbâb-ı nüzûl, 12. nâsih-mensûh, 13. fıkıh, 14. hadis, 15. mevhibe (ilham) ilmine sahip olmasını da şart koşmaktadır. Çünkü ona göre Kur'an'ın dili Arapça'dır ve söz konusu kitap bir peygamber aracılığıyla ilk muhatap kitle olan ashâba indirilmiştir. Dolayısıyla Arap dili ve edebiyatı iyi bilinmez ve Allah Resûlü ile ondan sonra gelen ashâb ve tâbiûnun Kur'an'a dair beyanları temel alınmazsa, Kur'an'ın doğru tefsirine ulaşmada zorluklar ortaya çıkabilir.

Son devrin yetiştirdiği önemli bir İslâm bilgini olan Ömer Nasûhi Bilmen de bu ilimlere ahlâk, psikoloji, sosyoloji, biyoloji, astronomi, coğrafya, tarih ve siyer ilimlerini eklemektedir. (Bilmen, 1973).

Burada söz konusu edilen ilimleri günümüz ihtiyaçları doğrultusunda;

1. Arap dili ve Edebiyatı,
2. Kur'an İlimleri,
3. Fıkıh,
4. Fıkıh Usûlü,
5. Hadis,
6. Sosyo-Kültürel Tarih,
7. Sosyal-Psikoloji,
8. Astronomi şeklinde sınıflandırmak mümkündür.

Görüldüğü gibi bu sınıflandırmada temel iki özellik öne çıkmaktadır. Birincisi, Arap dili diğeri de Kur'an'ın nâzil olduğu tarihî arka plan bilgisidir. Çünkü dil bakımından ortaya çıkan eksiklik, Kur'an'ın lafzî yönden doğru anlaşılmasına mâni olacak; tarihsel bağlam konusundaki eksiklik ya da yetersizlik de Kur'an mesajının doğru anlaşılmasını zorlaştıracak hatta yerine göre imkânsızlaştıracaktır. Bu bakımdan tefsirci öncelikle Arap dili ile ilgili gerekli bilgi birikimi ve donanımına sahip olmalıdır. Zira Arap dili ile ilgili bilgiler,

lafızların anlamlarına ulaşmada önemli birer araçtır. Arap dili konusunda kendisini yeterli duruma getirmiş olan tefsirci, aynı zamanda yeterli bir tarih bilgisi de edinmelidir. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi Arapça dil bilgisine dayalı olarak yapılan yorumlar sadece metnin ne dediğini ortaya koyabilir. Halbuki metnin çözümünde esas olan metnin ne demek istediğini tespit etmektir. Bu da doğal olarak ibâreye (cümleye) yüklenen zâhirî anlamdan sonra metnin tarihsel bağlamına yönelmekle mümkün olabilir. O halde Kur'an'ın anlaşılmasında Arapça dil bilgisi yanında tarihsel bilgi birikiminin de çok önemli bir yeri vardır. Dolayısıyla bu iki temel olguya ya da onlardan birine yabancı kalmak, ilmî bakımdan yetersizlik anlamına gelmektedir.

Tefsir kavramlarıyla ilgili daha ayrıntılı bilgiye ulaşmak için Muhsin Demirci'nin Tefsir Tarihi adlı kitabını okuyunuz.

K İ T A P

Tefsîrin Konusu, Gayesi ve Önemi

Bilindiği gibi her ilmin bir konusu vardır. Doğal olarak her konu da bir amaca ve hedefe yöneliktir. Sözelimi tıp ilmi insanların yakalandığı hastalıkları, onların nedenlerini ve tedavi yöntemlerini konu edinir. Dolayısıyla onun amacı insan sağlığını korumaktır. Aynı şekilde insanla hem bireysel hem de toplumsal anlamda ilgilenen psikoloji, sosyoloji, hukuk ve ahlâk ilmi de bir amaca hizmet etmektedir. Bu amaç da insanın hem ruh sağlığını korumak hem de erdemli bir varlık olmasını sağlamaktır.

Tefsîr ilminin de tıpkı diğer ilimler gibi bir konusu ve gayesi vardır. Onun konusu Kur'an, gayesi de Kur'an'ın içerdiği yüce manaları ve hakikatleri araştırıp ortaya çıkarmak ve insanın bu hakikatlere göre bir hayat sürmesini sağlamaktır. Zira insan dünya denilen mücadele alanında kendi kendine yeterli bir varlık değildir. Yani yaratılış gayesine uygun hareket tarzlarını belirlemesi ve cennete giden yoldaki tehlikelerden sakınması konusunda bir yol gösterici, bir müşid, bir rehber olmadan insanın, sırf aklı ve duygularıyla hareket etmesi mümkün değildir. Çünkü insana, her ne kadar hayır-şer, güzel-çirkin, doğru-yanlış arasında bir tercih yapma kabiliyeti ihsan edilmişse de, bununla beraber sorumluluktan hoşlanmayan bir nefis, hevâ (Furkân (25), 43) ve unutkanlık (Tâhâ (20), 115) gibi duygular da verilmiştir. Dolayısıyla insana başta, Allah'ın kendisinden ne istediği, iyi bir kul olmanın gereklerinin neler olduğu, imâna, adâlete, güzel ahlâka ve gerçekten saygı değer olmaya layık iken, iradesini Allah'ın rızası haricinde kullanması, menfi istikamete yöneltmesi ve ilâhî teklifin aksine hareket etmesi durumunda âhirette ne ile karşılaşacağı gibi hususların bildirilmesi gerekmektedir. Gerçi her akıllı insan kendi aklı ve düşüncesiyle bir yaratıcının olduğunu kavrayabilir. Ancak o yüce varlığın sıfatlarını, ona karşı olan sorumluluklarını ve kendi yaratılışındaki gayeyi tespit edemez; etse bile, kendisini bu gayeye götürecek en doğru ve en güvenilir yolu bulamaz. Dolayısıyla insanı uyuracak ve bütün olumsuz faktörlerin etkisinden kurtarıp onu, en doğruya, en güzele ulaştıracak ilâhî irşâdlara ihtiyaç vardır. İşte bu sebepten ötürüdür ki yarattığı mahlukları en iyi bilen Yüce Allah, yaratılışına uygun hareket etmeleri, şerre düşmemeleri, isyan etmemeleri; ayrıca Allah'a karşı bir bahânelerinin kalmaması (Nisâ (4), 165) için, tarihin belli dönemlerinde insanlara kitaplar göndermiş ve rahmetinin bir eseri olarak da gönderdiği bu kitapların muhtevalarını peygamberleri aracılığıyla onlara duyurmuştur (En'âm (6),

42; Nahl (16), 36). Aynı şekilde, Hz. Peygamber de kendisine verilen son ilâhî kitabın içeriğini değişik vesilelerle ilk muhataplara açıklamış; böylece Kur'ân'ın yeryüzüne inşiyle birlikte bir tefsir hareketi ortaya çıkmaya başlamıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu yönelimin yegâne amacı, insanlığın hidâyeti için indirilen kitabı, onun gaye ve maksadına uygun bir biçimde açıklamak suretiyle insanın her iki dünyada da mutlu olmasını sağlamaktır.

Burada yeri gelmişken şuna da işaret edelim ki insanlık aklî olgunluğa erişmiştir; bunun için artık Kur'ân'a ve onun tefsirine ihtiyacı yoktur şeklindeki bir düşünce ve yaklaşım asla doğru değildir. Çünkü insanlığın çok büyük bir kısmı bugün hâlâ fikrî ve ahlâkî çöküşten kurtulamamıştır. O yüzden Kur'ân'a ve onun yol göstericiliğine olan ihtiyaç, her geçen gün artarak devam etmektedir. Esasen bilinmektedir ki insanlığın ahlâkî zaafiyet ve çöküşten kurtulması ve olgunlaşması Kur'ân ile mümkündür. Bu sebeptendir ki Kur'ân'dan ve onunla ilgili bilgilerden uzak kaldığı müddetçe insanlığın, ahlâkî bakımdan olgunluğa erişmesi imkânsızdır. İşte insanın hem dünya ve hem de âhiret hayatındaki mutluluğu için olmazsa olmaz derecede önem arzeden Kur'ân'ı, içerik yönüyle anlaşılır hale getirmeyi hedefleyen tefsir ilmi, bir taraftan küllî ilâhî irşâdları konu edinmesi, diğer taraftan da bu irşâdların insanlığa takdimine hizmet etmesi sebebiyle büyük bir öneme sahiptir.

Tefsîrin Gerekliliği

Kur'ân'ı tefsir etmeyi zorunlu kılan bazı hususlar vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Bilindiği gibi semâvî kitapların sonuncusu ve en mükemmeli Kur'ân-ı Kerîmdir. Çünkü o, Hz. Peygamber'e verilen ve yeryüzüne inşinden itibaren kıyamete kadar yürürlükte kalacak olan evrensel bir kitaptır. Ancak onun bütün âyetleri muhkem yani tefsire ihtiyaç göstermeyecek derecede açık ve anlaşılabilir nitelikte değildir. Bir kısmı böyle olmakla beraber bir kısmı da tefsire ihtiyaç duyacak âyetlerden oluşmaktadır. İşte bu özelliği sebebiyle söz konusu kitabın tefsir edilmesi elbette ki zarurîdir.
2. Yüce Allah Hz. Peygamber'e, "*Ey Peygamber! Sana Rabbinden gönderileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçilik görevini (insanlara) ulaştırma-mış olursun*" (Mâide (5), 67). "*Sana Kur'ân'ı gönderdik ki insanlara indirile-ni kendilerine açıklayasın*" (Nahl (16), 44) âyetlerinde de ifade edildiği gibi Kur'ân'ı tefsir etmesini emretmiştir.
3. Kur'ân, ilk muhataplarının terim olarak anlamını bilmedikleri "salât/ الصلاة", "zekât/ الزكاة" vb. birtakım kavramlara yeni mana ve mefhumlar yüklemiştir. Bildiğimiz kadarıyla Kur'ân öncesi dönemlerde bu kelimeler lügat anlamında kullanılıyordu. Buna göre meselâ salât, dua etmek, yalvarmak ve bağışlanma dilemek demektir. Ancak İslâmiyet'ten sonra bu kelime Allah tarafından farz kılınan, belli vakitlerde yapılması istenen namaz ibâdetine isim oldu. Zekât da böyle idi. İlk dönemlerde artma, çoğalma, arınma, temizlenme ve bereket gibi anlamlara gelirken İslâmiyet'le birlikte, dînen zengin sayılan kişilerin mallarından alınıp ihtiyaç sahiplerine verilen belirli bir pay olarak kavramlaştı. Bu durum, bir taraftan hicrî ikinci asırda **el-vücûh ve'n-nezâir** adıyla müstakil bir ilmin ortaya çıkmasına zemin

hazırlarken; diğer taraftan söz konusu lafız ve kavramlarla ilgili olarak yapılması gereken semantik tahliller, Kur'an tefsirine olan ihtiyacı gündeme getirmiştir.

4. Kur'an, müminlerin şahsî ve toplumsal hayatlarını düzenlemek gayesiyle ibâdât ve muâmelât konularında hükümler koymuştur. Bu hükümleri ortaya çıkarmak yalnızca Kur'an metnini dilsel açıdan çözümlemekle mümkün değildir. Bunun için onu öncelikle kendi bütünlüğü içerisinde ele almak, ardından da Hz. Peygamber'in sahih sünnetinden, ashâbın şahsî tercihlerinden, esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinden, kısacası ilk muhatapların yaşadığı tarihî ve sosyo-kültürel gerçeklikten hareket etmek suretiyle tefsir etmek gerekmektedir.
5. Kur'an'da mecâz, kinâye, istiâre ve teşbih gibi edebî sanatların yer aldığı da bir vâkiadır. Tabii ki bu tarz âyetler söz konusu sanatları iyi bilenler tarafından tefsir edilmelidir. Çünkü bu sanatları sırf Arapça bilgisiyle kavramak mümkün değildir. Şayet Kur'an-ı Kerim'in sözü edilen sanatlarla ilgili yönü, bu konularda söz sahibi olan müfessirler tarafından ele alınıp incelenmezse, o zaman Kur'an'ın mesajını anlamada sıkıntılar ortaya çıkabilir.
6. Kur'an-ı Kerim'de ayrıca bilimsel hakikatler içeren kevnî (kozmozolojik) âyetler bulunmaktadır. Sözgelimi Kur'an'da yer verilen göklerin ve yerin yaratılışı (Enbiyâ (21), 30), kâinâtın genişlemesi (Zâriyât (51), 47), yer çekimi (Rad (13), 2; Lokman (31), 10), dünyanın yuvarlaklığı (Nâziât (79), 30) ve deniz sularının birbirine karışmaması (Furkân (25), 53); Rahmân (55), 19-20) gibi hususlar bunlardan bazılarıdır. Bu nassları bilimsel keşiflerden istifade ederek tefsir etmek gerekmektedir. Çünkü bu tür âyetler bir taraftan müminlerin imanını kemâle erdirmekte, diğer taraftan da inkârcıların hidâyete ermesine sebep olmaktadır. Bundan dolayı müslüman bilginlerin bu âyetlerin insanlığa ne demek istediğini açık bir şekilde ortaya koymaları gerekmektedir.
7. Kur'an ulûhiyyet, nübüvvet, insan, ibâdet ve âhiret gibi temel konuları da ihtiva etmektedir. Bunlarla birlikte, Kur'an'ın yer verdiği ikincil konuların hepsi bir tek küllî mananın etrafında dönüp dolaşmaktadır ki o da, **insanları kendi hür irâdeleriyle Allah'a kulluğa çağırma** olgusudur. Şayet Kur'an beşerî telif usullerine göre hareket edip her konuyu ilgili bölümde anlatma yoluna gitmiş olsaydı, sözünü ettiğimiz bu temel gayeyi gerçekleştiremezdi. Çünkü bu durumda okuyucu akâid konularını bir bölümde, ibâdet ve âhiret gibi konuları başka bölümlerde okuyacak, bir sonraki bölüme geçtiğinde de öncekini yavaş yavaş unutmuş olacaktı. İşte Kur'an, muhataplarını hep teyakkuz durumunda tutmak için muhtevastaki konuları iç içe bir tarzda anlatmıştır. Bir başka ifadeyle, çeşitli konuları merkezî bir mananın etrafına serpiştirerek bedendeki rûhın vücûdun her tarafına canlılık kazandırması gibi muhtevastı hep canlı tutmuştur. Bu yüzden Kur'an'ın beşerî telif mantığına uymayan bu farklı beyân tarzını, onun asıl gayesine uygun olarak tefsir edip bütün muhataplarının zihnine yerleştirmek gerekmektedir. Şayet bu yapılmazsa, o zaman Kur'an'ın içerisine serpiştirilmiş olan aslî ve tâlî konuları okuyucunun kendi şahsî gayretiyle belli bir düzen

içerisinde anlayıp, bunlarla ilgili Kur'an'ın yaklaşım tarzını ortaya çıkarması çok zor olacak; hatta imkânsızlaşacaktır.

8. Herkes kendi anlayışına göre Kur'an'a mana verirse bir çok hatalar meydana gelir ve hakikatler kaybolur. Bu nedenle onun ehline tefsiri yapılmalıdır.

SIRA SİZDE

Tefsîrin gerekliliği hususunda sayılan sebepler arasında sizce en geçerli olanı hangisidir?

DİKKAT

Bu konunun 6. maddesini, 6. üniteadaki “Bilimsel Tefsîr Ekolü” ile birlikte okuyunuz.

Tefsîrde Öznellik

Öznellik, özneye ait olmak, subjektif hareket etmek demektir. Buna göre Kur'an tefsîrinde öznellik, değişik sebeplerden dolayı nassların farklı biçimlerde algılanması ve yorumlanması anlamına gelir. Bu da iki sebebe dayandırılabilir. Birincisi, tefsîre konu olan Kur'an'ın farklı yorumlara açık olması; diğeri de onu tefsîr etmeye çalışan müfessirlerin anlayış farklılıklarıdır. Yani tefsîrin öznelliği bir taraftan Kur'an diğer taraftan da müfessirden kaynaklanmaktadır.

Kur'an'dan Kaynaklanan Öznellik

Kur'an'dan kaynaklanan öznelliğin bir takım sebeplerinden söz edilebilir. Bunları ana hatlarıyla şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kur'an-ı Kerîm, **هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ** / “Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir” (Âl-i İmrân (3), 7) âyetiyle içerdiği nassların bir kısmının muhkem bir kısmının da müteşâbih olduğunu ifade etmektedir. Muhkem âyetlerin anlaşılması ve yorumunda herhangi bir problem söz konusu değildir. Ancak müteşâbih âyetlerde **antropomorfik** (insan biçimci) ve **sembolik** bir dil kullanıldığı için onları anlamada bazı sıkıntılar bulunmaktadır. Bu yüzden müteşâbihâtın yorumlanmasında mutlaka başka nasslara ihtiyaç vardır ve yapılan yorumların Allah'ın maksudını kesin olarak ortaya koyduğunu iddia etmek de zordur. Dolayısıyla müteşâbihler üslup ve içerik itibarıyla insan zihninde çeşitli çağrışımlara ve değişik algılamalara yol açmaktadır.
2. Kur'an-ı Kerîm, gaybî (metafizik) konulara da zaman zaman değinmektedir. Sözgelimi ölüm, berzah (kabir âlemi), ba's (yeniden dirilme), haşır (mahşerde toplanma), yargılama, cezâ ve mükâfat, cennet ve cehennem gibi âhiretle ilgili temel kavramların söz konusu ettiği hususlar, Kur'an'ın bildirdiği bazı gaybî haberlerdir. Kur'an bunları anlatırken kendine özgü bir üslup tarzı kullanmaktadır. Anlatılanların muhataplar tarafından tecrübe edilme imkânı da olmadığı için, söz konusu nassların farklı yorumlanmaları mümkün olabilmektedir.
3. Kur'an, indirildiği dönemin Arap toplumundaki bireysel ve toplumsal hayatla ilgili cevaplar, tespitler, öğütler, tavsiyeler, emir ve yasaklara yer ver-

miştir. Bu tür nasslar da yorumcunun farklı bir şekilde onları anlamasına ve te'vîl etmesine yol açabilmektedir. Çünkü ashâbın dışındaki Kur'an yorumcuları nassların tefsirinde söz konusu tarihî referanslara müracaat ederek ilgili rivâyetlere ulaşılar da âyetlerin nüzûl anını yaşamadıkları için sadece haberleri değerlendirebilmektedirler. Bu da ister istemez farklı algılamaların ve yorumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

4. Esasen Kur'an, bütün insanlığa hitap etmektedir. Yani Kur'an aynı zamanda bilgi, kültür ve anlayış seviyesi itibarıyla sıradan insanlardan filozoflara, bilim ve fikir adamlarına kadar geniş bir kitleyi muhatap almaktadır. Kısacası Kur'an'la uğraşan her insan kendi gerçeği doğrultusunda onda bir şeyler bulabilmektedir. Bir başka ifadeyle Kur'an her muhatapı farklı bir açıdan kendisine çekmektedir. Bu da onun bir din ve ahlâk kitabı olarak bütün insanlığı kucaklama hedefinin bir göstergesidir. Böyle olması sebebiyledir ki Kur'an'ın anlam boyutuyla ilgilenen herkes gerek anlama gerekse yorumlama konusunda kişisel tercih ve yaklaşımlarda bulunmaktadır. Bütün bunların sonucunda Kur'an'ın, hem lüzumu halinde sözün sahibine soramamaktan hem de üslubundan kaynaklanan birtakım sebeplerle öznel yorumlamalara açık bir metin olduğu söylenebilir.

5. Müfessirlerin farklı anlayışlara gitmesine yol açan önemli bir öznellik sebebi de Kur'an'ın farklı kırâatlerle okunmasıdır. Bilindiği gibi bu kırâatlerin bir kısmı sahih bir kısmı da şaz olarak nitelendirilmektedir. Ancak ekseriyetin anlayışına göre şaz kırâatlerle Kur'an okuma ve amel câiz değildir. Onun için biz burada sahih kırâatlerin Kur'an tefsirine yansıyan ihtilaflarını bir örnek üzerinden ele almaya çalışacağız. Meselâ

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبُطْءِ سَبِيلَ حَتَّى تَقْرَأُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ يَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ

عَفُوٌّ غَفُورٌ / “Ey İmân denler! Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar, bir de –yolcu olmanız durumu müstesnâ– cünüp iken yıkanınca ya kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta olur veya yolculukta bulunursanız veyahut biriniz abdest bozmaktan gelirse ya da eşlerinizle cinsel ilişkide bulunup, su da bulamazsanız o zaman temiz bir toprağa yönelip (niyet ederek onunla) yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin. Şüphesiz Allah çok affedicidir, çok bağışlayıcıdır” (Nisâ (4), 43) âyetinde geçen **lâmese** fiilini kırâat imamlarından Hamza ve Kisâî sülâsîden geldiğini savuyup elifsiz olarak **lemestüm**, diğer kırâat imamları ise, müfâale bâbindan olduğunu kabul edip **lâmestüm** şeklinde okumuşlardır. Birinci kırâat şekline göre fiil **dokunmak**, diğer kırâate göre de **cinsel ilişkide bulunmak** anlamına gelmektedir.

Böylece Ebû Hanîfe **lâmestüm** şeklindeki kırâatı esas alarak söz konusu kelimelerin cinsel ilişki anlamına geldiğini ve el ile dokunmanın abdesti bozmayacağını ileri sürmüş, İmam Şâfiî de, **lemestüm** kırâatını tercih ederek, anne, kız kardeş, hala ve teyze gibi nikâhı ebedi olarak haram olanları istisna ettikten sonra, yabancı kadının herhangi bir yerine dokunmanın abdesti bozacağını iddia etmiştir. İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel ise, mutlak anlamdaki dokunma fiilini şehvetli veya şehvetsiz dokunma diye ikiye ayırarak, şehvetle dokunma sonucu abdestin bozulacağını, diğer şekilde bozulmayacağını savunmuşlardır.

Müfessirden Kaynaklanan Öznellik

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız hususlar Kur'an'ın içerik, üslup ve metinsel özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Ancak şunu hemen belirtelim ki öznellik, doğası gereği Kur'an'ı anlama ve tefsir etme durumunda bulunan özne ile de yakından ilişkilidir. Burada söz konusu ilişkiyi doğuran birtakım sebeplerden söz edilebilir:

1. Müfessirler akıl, zekâ, kabiliyet ve bilgi birikimi yönünden birbirlerinden farklı seviyededirler. Bunun böyle olması da gayet doğaldır. Çünkü her insan, doğuştan gelen birtakım kabiliyetlere ve farklı bir zekâ düzeyine sahiptir. Dolayısıyla insanların zihinsel muhtevaları ve zihinlerinin işleyiş biçimleri farklıdır. Tabii ki bilgi seviyeleri de buna bağlı olarak farklı olacaktır. Hatta aynı ihtisas alanında çalışan insanların, -benzer bir eğitim sürecinden geçmiş olsalar bile- bilgi birikimleri ve donanımları aynı seviyede değildir. Bu durum müfessirler için de aynen geçerlidir. Zira tarihe baktığımızda görürüz ki hem Kur'an müfessirleri hem de kelâmcılar ve filozoflar kendi bilgi seviyeleri, kabiliyetleri ve anlayış güçlerinin farklılığı dolayısıyla Kur'an'a değişik açılardan bakmışlardır. Günümüzde de bilgi seviyesi ve kabiliyet farklılığı, Kur'an yorumcularını değişik sonuçlara götürmektedir. O halde Kur'an'ı doğru anlamak ve yorumlamak için kendi kabiliyetine güvenen yorumcunun varlık hakkında daha fazla bilgiye ihtiyacı vardır. Çünkü varlık hakkındaki doğru bilgi, bir varlık kitabı olan Kur'an'ın doğru anlaşılması ve yorumlanmasında insana büyük avantajlar kazandıracaktır. Kur'an'ın dili olması hasebiyle Arapça ve ona dayalı bilimlerdeki maharet de bu hususta çok önem arz etmektedir. Bu yüzdendir ki İslâm bilginleri, müfessirlerin belli bir bilgi birikimine ve güçlü bir altyapıya sahip olmalarının gereğine işaret etmişlerdir. Zira bu konudaki yetersizlik müfessiri öznel tecrübe bakımından etkilemektedir. Doğal olarak bu da Kur'an yorumunda farklılığa yol açmaktadır.
2. Ayrıca insanların farklı medeniyet, kültür, çevre ve ortamlarda sahip oldukları bilinç farklılığı da Kur'an yorumcusunun öznel anlayışında etkili bir unsur olarak görünmektedir. Çünkü bilinci oluşturan söz konusu unsurlar değiştikçe insanların dünyaya bakışları ve eşyayı algılama biçimleri de değişmektedir. Hatta bu bilinç değişikliği, iklim şartlarından ve coğrafi özelliklerden tutunuz, bilimsel, sanatsal, felsefi ve teknolojik faaliyetlere kadar pek çok alanda kendini hissettirmektedir. Bu durum tabiatıyla Kur'an müfessiri için de geçerlidir. Çünkü insan sonuç itibarıyla psiko-sosyal bir varlıktır. Böyle olduğu içindir ki farklı bilinçlerin Kur'an yorumunda da etkili olduğu anlaşılmaktadır.
3. İlk dönemlerden itibaren Kur'an tefsirinde başlıca iki eğilim söz konusudur. Bunlardan biri naklî, diğeri aklî yaklaşımdır. Tarihe bakıldığında zaman görülecektir ki başlangıçtan itibaren ortaya çıkan tefsir hareketi her iki örneği de içerisinde barındırmıştır. Ancak her müfessirin naklî tefsir malzemesine olan ihtiyacı sebebiyle olsa gerektir ki bu tefsir şekline -tenkide açık bazı yönleri hariç- hiçbir zaman karşı çıkılmamış; buna karşılık hemen her dönemde aklî tefsiri câiz görmeyip ona karşı çıkanlar olmuştur. İşte aklî tefsirin yanında yer alma veya ona karşı çıkma olgusu, tefsir geleneğinde doğal olarak farklı yorumların ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bu olgu, daha başlangıçtan itibaren bir taraftan farklı anlayışların ortaya

çıkmasına sebebiyet vererek çeşitli itikâdî ve fikhî mezheplerin doğmasına zemin hazırlarken; diğer taraftan da aynı mezhep içerisinde yer alan âlimlerin farklı tercihlere yönelmelerine yol açmıştır.

4. Bilindiği gibi insan, olgular dünyasında yaşamaktadır. Yani o, bulunduğu dünyaya ve yaşadığı çevreye aittir. Bu sebeple içinde var olduğu anlam dünyasından koparak yorumda bulunamaz. Hele bu yaşam biçimi, belli bir inanç ve dini tecrübe ile çevrilmiş, aynı temel kültür kodlarını kullanan bir topluluk içinde gerçekleşiyorsa, onun etkisi elbette ki daha büyük olacaktır. İşte bu noktadan hareketle denilebilir ki tarih içinde siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel gelişme ve değişimler, İslâm toplumunu belli fikir ve düşünceler etrafında gruplaşmaya götürmüştür. Böylece ortaya çıkan düşünce grupları giderek kendi kanaat, inanç ve kabullerinin daha doğru olduğunu ispat edebilmek için, Kur'ân'a yönelmişler ve onun nasslarını bir anlamda kendi düşünce ve tercihlerini delillendirme yönünde yorumlamışlardır. Çünkü Kur'ân, Müslümanların tartışmasız ana kaynağıdır. Her Müslüman âlimin kendi anlayışına ondan destek araması, esasen bu temel kabulün bir neticesidir. Dolayısıyla tarihte ortaya çıkan hemen her düşünce ekol ve grubu, kendi fikrini Kur'ân'a onaylatmak için öncelikle ona başvurmuştur. İşte bu anlayış ve genel kabul Kur'ân'ın anlaşılması ve yorumlanmasında öznel düşüncenin doğmasına yol açmıştır. Halbuki Kur'ân'ın doğru anlaşılmasının olmazsa olmaz koşullarından biri, onu peşin bir fikre ve ön yargıya kapılmadan okumaktır. Çünkü peşin fikirlilik insanı gerçeği bulmaktan alıkoyabilir. Bu sebeptendir ki Kur'ân'a başvuran kimsenin ya peşin fikirle hareket etmemesi ya da önceden sahip olduğu düşüncesini saplantı haline getirmemesi gerekmektedir. Aksi halde doğru yoruma ulaşmak zorlaşır, hatta imkânsız hale gelebilir.
5. İslâm düşünce tarihi boyunca çeşitli ilim dallarına mensup din bilginlerinin, Kur'ân nasslarını yorumlama konusunda farklı bakış açısı benimstedikleri anlaşılmaktadır. Bu gruplar içerisinde kesinlikle kabul edilemeyecek nitelikte olanı, Kur'ân nasslarının zâhirî tarafını hiç dikkate almayarak yalnızca bâtını yönüne itibar etme anlayışdır. İşte bu anlayışın tezâhürüne **aşırı yorum** denilmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu anlayış sahipleri, yoruma konu olan Kur'ân nasslarını nâzil olduğu dilin verilerinden ve nuzül ortamından koparmaktadırlar. Dahası nâzil olduğu zaman içerisinde ilâhî hitabın kime ne dediğinden, neyi niçin söylediğinden, ilk muhatap kitlenin ondan ne anladıklarından tamamen bağımsız bir yaklaşımla hareket ederek, Kur'ân'ı son derece subjektif ve keyfi bir şekilde yorumlamaktadırlar. Sözelimi bazı Şîî müfessirlerin cehennemi, kendilerine düşman olan insanlardan kinâye olarak algılamaları; İhvân-ı Safâ'nın cehennem azabını, bilgisiz insanların bu dünyada çekmiş oldukları cehalet kaynaklı elem ve acılardan ibaret görmesi, bu tür yorum örnekleri arasında zikredilebilir. Ayrıca dinî metinlerdeki gerçek anlamların zâhirde değil, cevherle özdeş olan bâtında saklı olduğunu ileri sürerek, tüm Kur'ânî nassları bu mantık doğrultusunda yorumlamaya çalışan Bâtıniyye mezhebinden de örnekler verilebilir. Meselâ Bâtıniyye'nin özgün mezhebî formu olan İsmâiliyye'ye göre namazın içsel anlamı, gerçekte imamla yani devlet başkanı ile bütünleşmektir. Dolayısıyla zamanının imamından yana şüphesi olan bir kimsenin kesinlikle namazı kabul değildir. Aynı şekilde oruç da zâhir ehli arasında susmak, sırları onlardan saklı tutmak ve bu sırları sadece hakikat ehline

açmak olarak değerlendirilmiştir. Çünkü onlara göre, وَفَرِّي وَشَرِّي فَكُلِّي وَاشْرِي وَأَشْرِي وَفَرِّي عَيْنًا فِيمَا تَرَيْنَ مِنَ الْبَشَرِ أَحَدًا فَقُولِي إِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا فَلَنْ أُكَلِّمَ الْيَوْمَ إِنْسِيًّا / “Ye, iç, gözüün aydın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen de ki: Ben çok merhametli olan Allah’a oruç adadım; artık bugün hiçbir insanla konuşmayacağım” (Meryem (19), 26) âyeti bu düşüncenin temel delilidir. İsmâiliyye, hac ibadeti yapacak kimsenin Beytullah’ı ziyaret etmesini de imama bağlılık olarak yorumlamaktadır. Zira söz konusu mezhebe göre bâtinî anlamda imam, Allah’ın evini yani Beytullah’ı temsil etmektedir. Bu yorumun delili de tevhid gerçeğinin, Kâbe’nin bâtinî sembolü olarak kabul edilen imamın içinde yer almasıdır.

SIRA SİZDE

Kur’ân metninden kaynaklanan öznellik mi yoksa müfessirin öznel yaklaşımı mı tefsîrdeki ihtilafları daha fazla tetiklemektedir?

Tefsîrin Diğer İslâmî İlimlerle İlişkisi

İslâmî ilimler, Müslümanların Kur’ân’ı anlamak üzere geliştirmiş oldukları dîni ilimlerdir. Bunlar tefsîr, hadis, fıkıh, kelâm, siyer, tarih ve ahlâk ilminden ibarettir. Bütün bu ilimlerin kaynağı da Kur’ân’dır. Müslümanların bu ilimleri ortaya çıkarma ve geliştirmedeki en temel amaçları, Kur’ân’ın doğru anlamına ulaşmaktır. Tabii ki bu bağlamda en önemli görev tefsîr ilminindir. Vahyin nuzulünü takiben ortaya çıkmış olan tefsîr ilmi sonraki dönemlerde de büyük bir ivme kazanarak gelişme göstermiştir. Çünkü tefsîrin işlevi, Kur’ânî nassların ne anlama geldiğini ortaya çıkarmaktır. Bunu yaparken o, başta Hz. Peygamber ve onun ashâbından yani hadis, siyer ve tarih ilminden; ayrıca hem Kur’ân’ın hem de bütün İslâmî ilimlerin dilini oluşturan Arapça’dan yararlanmıştır.

Tefsîr bir taraftan burada sözünü ettiğimiz bazı ilimlerden yararlanırken, diğer taraftan da Müslümanların bireysel ve toplumsal hayatlarında çok önemli bir yere sahip olan kelâm ve fıkıh ilmine de malzeme sağlamıştır. Bu münasebetle özellikle kelâm ve fıkıh ilmi, tefsîrin kendileri için temin etmiş olduğu malzemenin yorumlanması ve Kur’ân öğretisinin değişik zamanlara taşınması hususunda çok önemli bir görev üstlenmişler; bunun sonucunda da, tefsîrin dilsel ve tarihsel incelemesinden çıkardığı sonuçları ele alıp yorumladıktan sonra, bunları Müslümanların önüne hüküm olarak koymuşlardır. Çünkü kelâm, Müslüman toplum için inanç yönüyle bir çerçeve çizmekte; Allah, ahlâk, siyaset vb. alanlarda hükümler üretmektedir. Fıkıh da kitap, sünnet ve icmâ gibi kaynaklardan kıyas yoluyla elde ettiği neticeleri Müslümanların, hayatlarında izleyecekleri amelî hükümler şeklinde belirlemektedir.

Kısacası, Kur’ân’ın anlaşılmasını temin etmeye çalışırken başta hadis olmak üzere siyer, tarih, Arapça, ahlâk vb. İslâmî ilimlerden yararlanan tefsîr, elde ettiği sonuçları Müslümanların itikâdî ve amelî hayatlarında çok önemli bir yere sahip olan kelâm ve fıkıh gibi iki temel bilim dalına takdim etmiştir. Onlar da elde etmiş oldukları bu malzemeyi, kendi yöntemleriyle işleyerek Kur’ân eksenli bir hayat için altyapı oluşturmaya çalışmışlardır.

Ancak şu da bir gerçek ki tefsîr her ne kadar sözü edilen bu iki ilim dalı için malzeme temin etmiş olsa da normatif (kural oluşturan) bir yapıya sahip olmadığı için hiçbir zaman kural koymamıştır. Halbuki fıkıh ve kelâm normatif birer ilim

olmaları sebebiyle kendi alanlarıyla ilgili kurallar koymuşlardır ve bu kurallar da Müslümanların itikâdî ve amelî yaşantılarına bağlayıcılık anlamında bir düzen getirmiştir. Bu bakımdan yöntemleri ve ürettikleri sonuçlar ekseninde bakıldığında farklılıklar görülse de, dinin anlaşılması için başta tefsîr olmak üzere bütün İslâmî ilimler, üzerlerine düşeni hakkıyla yerine getirmeye gayret göstermişlerdir. Çünkü bütün din bilimleri Kur'ân merkezlidir. Kur'ân'ın doğru bir şekilde anlaşılması da hiç kuşkusuz onların sağlıklı bir biçimde yapılanmasını sağlamıştır. Böylece tefsirin, bir taraftan kendilerinden yararlanmak, diğer taraftan da onlar için malzeme üretmek suretiyle genelde bütün İslâmî ilimlerle özelde ise kelâm ve fıkıh ilmiyle sıkı bir ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Özet

Tefsirle ilgili kavramları tanımlayabilmek

Kur'an'ın anlaşılması için geliştirilen disiplinin adı tefsirdir. Bu disiplin için kullanılan bir başka kavram da te'vîl kavramıdır. Söz konusu iki kavram anlam yakınlığından dolayı ilk dönemlerde birbirinin yerine kullanılmış olsa da İmam Mâtürîdî'nin tefsîr, Hz. Peygamber'in ve ashâbın sözlerine dayalı olması sebebiyle hakikat, te'vîl ise bireysel tercihin bir sonucu olması hasebiyle zan ifade eder, şeklindeki yaklaşımı nedeniyle söz konusu kavramlar yeniden tanımlanmışlardır. İşte bu tanımlamanın ardından artık bu kavramlar birbirinin yerine kullanılmamışlardır. Böylece tefsîr Kur'an öğretisini değişik zamanlara taşıyan aktiviteye isim olarak verilmiştir. Ancak tefsîr bu alanda yeterli olamayınca devreye tercüme faaliyeti sokulmuştur. Çünkü tercüme ile sonuca daha pratik yolla ulaşmak mümkündür. Halbuki bu özellik tefsîrde yoktur. Tabii burada tercümesi söz konusu olan metin Kur'an olunca onun için de lafzî değil tefsîrî tercümeden söz etmek kaçınılmaz olmuştur. Zira lafzî tercüme tarzı, beşerî sözler için bile çok sıkıntılar ortaya çıkarırken, onun ilâhî kelimeler için uygun bir yöntem olduğunu söylemek imkânsız görünmektedir. İşin bir başka boyutu da tefsîrî tercümenin bile Kur'an'ın bütün mana ve maksatlarını aktaramadığı yönündedir. Esasen böyle olduğu içindir ki yapılan Kur'an tercümelerine meâl denilmiştir.

Tefsirin konusunu, gayesini ve önemini açıklayabilmek

Tefsîr ilimler içinde çok önemli bir yere sahiptir; çünkü onun konusu Kur'an'dır. Gayesi ise, Yüce Allah'ın insanlığa göndermiş olduğu ilâhî kelâmın hakikatlerini ortaya çıkarıp, ona gönül verenlerin manevî kurtuluşunu gerçekleştirmektir. Bu bakımdan tefsîr kaçınılmaz derecede önemli bir faaliyettir. Çünkü ondaki nasslar sadece muhkem değildir, bilakis onda antropomorfik (insan biçimci) ve sembolik ifadelerle yer veren müteşâbih âyetler de mevcuttur. Ayrıca mecazlar, kinâyeler teşbihler vb. edebî sanatlar yanında, manaları zamanla anlaşılan bir takım kozmolojik âyetler de bulunmaktadır.

Kur'an'ı farklı yorumlamanın nedenlerini farkedebilmek

Tefsîrde iki yönlü bir öznel söz konusudur. Bunlardan biri Kur'an'dan diğeri de müfessirlerin bilgi birikimlerinden, donanımlarından ve âyetlere farklı yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen tefsîr yine de ilâhî hakikatleri yansıtmaktadır. Ondaki ihtilaflar ise Müslümanlar için bir zenginlikten ibarettir.

Müfessir için gerekli donanımın neler olduğunu listeleyebilmek

Bir müfessirin tefsîr yapabilmesi için şu ilimlerde bilgi ve birikimi olması gerekir: Arap dili ve Edebiyatı, Kur'an İlimleri, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Hadis, Nüzül Sebepleri, Sosyo-Kültürel Tarih, Sosyal-Psikoloji, Astronomi. Görüldüğü gibi bu sınıflandırmada temel iki özellik öne çıkmaktadır. Birincisi, Arap dili diğeri de Kur'an'ın nâzil olduğu tarihî arka plan bilgisidir. Çünkü dil bakımından ortaya çıkan eksiklik, Kur'an'ın lafzî yönden doğru anlaşılmasına mâni olacak; tarihî bağlam konusundaki eksiklik ya da yetersizlik de Kur'an mesajının doğru anlaşılmasını zorlaştıracak hatta yerine göre imkânsızlaştıracaktır. Bu bakımdan tefsîrci öncelikle Arap dili ile ilgili gerekli bilgi birikimi ve donanımına sahip olmalıdır. Zira Arap dili ile ilgili bilgiler, lafızların anlamlarına ulaşmada önemli birer araçtır. Arap dili konusunda kendisini yeterli duruma getirmiş olan tefsîrci, aynı zamanda yeterli bir tarih bilgisi de edinmelidir.

Tefsîre neden ihtiyaç duyulduğunun sebeplerini tespit edebilmek

Kur'an'da muhkemlerin yanında müteşâbih, mutlak, müşkil ve mücmel âyetler yanında mecâz, kinâye, istiâre gibi çeşitli sanatların yer alması; ayrıca kozmolojik nasslarda farklı bir üslubun kullanılmış olması, daha da önemlisi, ibâdet, hukuk ve muâmelatla ilgili nassların tafsilatına ihtiyaç duyulması gibi sebeplerden dolayı Kur'an'ın tefsîri gereklidir.

Tefsiri diğer İslâmî ilimlerle karşılaştırabilmek

Tefsir âyetlere yönelik açıklamalar getirirken diğer İslâmî ilimlerle bir ilişki içerisine girmektedir. Bu ilişkide iki yön vardır. Birisi tefsirin söz konusu ilimlerden yardım alması, diğeri de onlara katkı sağlamasıdır. Yararlandığı ilimler hadis ve tarih; katkı sağladıkları ise, fıkıh ve kelâmdır. Hadis ve tarih ilminden Hz. Peygamber'in âyetlere getirdiği açıklamaları, âyetlerin indiği nuzûl ortamını yani iniş koşullarını, Kur'ân kıssalarının ayrıntılarını ve Mekke-Medine tarihini öğrenmek için yararlanır. Fıkıh ve kelâm disiplinlerine de, Kur'ân nasslarına doğru bir şekilde yaklaşmaları için katkı sağlar. Böylece tefsir bir taraftan hadis ve tarih gibi disiplinlerden yardım görürken, diğer taraftan da fıkha ve kelâma yardım etmiş olur. Ancak normatif bir ilim olmadığı için tefsirin katkı anlamında ürettiği bilgilerin bir yaptırım söz konusu değildir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi eksik tercüme anlamını ifade eder?

- a. Te'vîl
- b. Tercüme
- c. Meâl
- d. Tefsîr
- e. Müfesser

2. Âyetin lafzî tahlilinden sonra ortaya çıkan manayı –makul ve kuvvetli delillerle desteklenmiş olmak şartıyla- muhtemel manalarından bağlama **en uygun** olana çevirme aktivitesi, aşağıdaki kavramlardan hangisinin tanımıdır?

- a. Müteşâbih
- b. Mücmel
- c. Tefsîr
- d. Meâl
- e. Te'vîl

3. Doğrulanabilirlik ve ispatlanabilirlik özelliği olmayan bir yorum tarzı aşağıdakilerden hangisi için uygun bir tanımlamadır?

- a. İrfânî te'vîl
- b. Tefsîri tercüme
- c. Müşkil
- d. Te'vîl
- e. Mutlak

4. Aşağıdaki âyet türlerinden hangisinin yoruma ihtiyacı **yoktur**?

- a. Müteşâbih âyetler
- b. Muhkem âyetler
- c. Edebî sanatların yer aldığı âyetler
- d. Kozmolojik âyetler
- e. Âhiretle ilgili âyetler

5. Aşağıdakilerden hangisi müfessirden kaynaklanan bir öznellik **değildir**?

- a. Farklı donanıma sahip olmak
- b. Tefsirde değişik yöntemler kullanmak
- c. Kur'an'ı farklı kırâatlerle okumak
- d. Kur'an yorumunda aşırı gitmek
- e. Kur'an'a ön kabüllerle yaklaşmak

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız doğru değilse “Me’âl” konusunu tekrar okuyunuz.
2. e	Yanıtınız doğru değilse “Te’vil” in tanımını tekrar gözden geçiriniz.
3. a	Yanıtınız doğru değilse “Te’vilin Çeşitleri” konusunu tekrar okuyunuz.
4. b	Yanıtınız doğru değilse “Tefsirin Gerekliliği ve Kur’ân’dan Kaynaklanan Öznellik” konularını yeniden gözden geçiriniz.
5. c	Yanıtınız doğru değilse “Tefsirde Öznellik” konusunu tekrar ediniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tefsir terim olarak, “Kur’ân-ı Kerim’in âyetlerini Arap dili ve edebiyatı açısından tahlile tâbi tutup kastedilen manayı tespit etmek” diye tanımlanabilir. Buna göre müfessir, Arap dili ve belâgatı ile ilgili bütün araçları kullanmak ve âyetleri çevreleyen her şartı dikkate almak suretiyle Allah’ın muradını ortaya koymaya çalışmak durumundadır.

Sıra Sizde 2

Tercüme ile meâl arasında iki türlü ilişki söz konusudur. Bunlardan biri, her iki kavramın genelde herhangi bir metnin, özelde ise Kur’ân metninin bir başka dile aktarımını ifade etmesidir. Diğeri de bütün beşerî ve fizikî imkânlarla rağmen yapılan dilsel aktarımların asıl dildeki manaları karşılayamaması nedeniyle her zaman eksik kalacağı hususudur.

Sıra Sizde 3

Bu konuda üzerinde durulan temel gerekçe Yüce Allah’ın Hz. Peygamber’e, Kur’ân’ın tefsirini bir görev olarak yüklemesidir. Bu sebeptendir ki o da söz konusu ilâhî görevi yerine getirmek için tefsirine ihtiyaç duyulan bazı nassları açıklamaya başlamış ve o günden itibaren İslâm âlimleri de bu görevi, Hz. Peygamber’in sünnetini yaşatma düşüncesiyle devam ettirmişlerdir.

Sıra Sizde 4

Tefsirde görünen öznel durum hem Kur’ân’dan hem de müfessirden kaynaklanmaktadır. Ancak tefsirde Kur’ân’ın öznel tabiatı, müfessirin sahip olduğu öznellikten çok daha etkindir. Bu da Kur’ân’ın mucize bir kitap olmasından kaynaklanmaktadır. Zira onun âyetleri kristal birer avize gibidir. Hangi açıdan bakılırsa farklı ışıkların yansıdığı görülür.

Yararlanılan Kaynaklar

- Bilmen, Ö. N. (1973). **Büyük Tefsir Tarihi**, İstanbul.
- Cerrahoğlu, İ. (1997). **Tefsir Usûlü**, Ankara.
- Demirci, M. (2009). **Tefsir Tarihi**, İstanbul.
- Demirci, M. (2009). **Tefsire Giriş**, Ankara.
- Emin el-Hûlî. (1944). **et-Tefsir Meâlimu Hayâtîhi ve Menhecü’l-Yevm**, Mısır.
- Güngör, M. (2005). **Kur’ân Tercemesine Kur’ân Denebilir mi?**, Dini Araştırmalar 8. sayı.
- İbnu’z-Zencele. (1982). **Hüccetu’l-kırâat**, (thk. Sa’idu’l-Efgânî), Beyrut.
- Kurtubî. (ts). **el-Câmi li ahkâmi’l-Kur’ân**, Beyrut.
- Matürîdî. (2003). **Te’vilâtü’l-Kur’ân**, İstanbul.
- Süyûti, C. (ts). **El-İtkan fî ulûmi’l-Kur’ân**, Beyrut.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Hz. Peygamber döneminde tefsirin nasıl başladığını açıklayabilecek,
- Sahâbenin tefsîre katkılarının neler olduğunu listeleyebilecek,
- Tâbiîler zamanında tefsîrin hangi düzeyde olduğunu tespit edebilecek,
- Tedvin döneminde tefsîrin geçirdiği merhaleleri özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

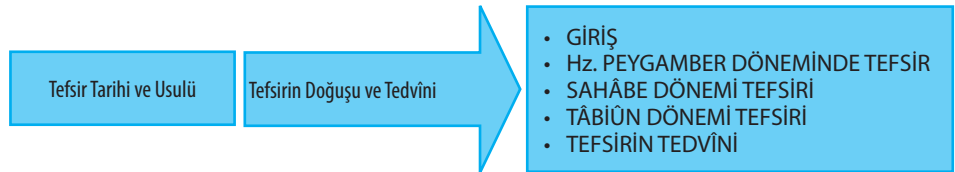
- Müşkil
- Mutlak
- Mücmel
- Müteşâbih
- Mübhem

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Konunun sunumunda karşılaştığınız ancak metin içinde tanımı verilmeyen sözcük, deyim ve kavramların anlamları için Muhsin Demirci'nin Tefsîr Terimleri Sözlüğü'ne başvurunuz.
- Konuyla ilgili metni okumadan önce o hususla ilgili neler bildiğinizi gözden geçirin.

İçindekiler

Tefsirin Doğuşu ve Tedvîni

GİRİŞ

Bilindiği gibi sözün olduğu yerde açıklama, anlama ve yorumlama faaliyeti kendiliğinden bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmaktadır. Bu türden bir faaliyet Tevrat ve İncil gibi önceki kutsal metinler için de söz konusudur. Bu ilâhî kitapların sonuncusu olan Kur’ân da tabiatıyla bu anlamda bir faaliyete ihtiyaç duymaktadır. Onun metnine yönelik tefsîr faaliyeti de hiç kuşkusuz Hz. Peygamber’le başlamıştır. Çünkü Kur’ân ona vahyedilmiş ve Yüce Allah, “*Ey Peygamber! Sana Rabbinden gönderileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O’nun yüklediği elçilik görevini (insanlara) ulaştırmamış olursun*” (Mâide (5), 67); “*Sana Kur’ân’ı gönderdik ki insanlara indirileni onlara açıklayasın*” (Nahl (16), 44) âyetlerinde de belirtildiği gibi, Hz. Peygamber’e Kur’ân’ı tefsîr etme görevini vermiştir. Bu sebeple nübüvvet tarihi boyunca Hz. Peygamber, bir taraftan kendisine vahyedilen Kur’ân bölümlerini muhataplarına okumuş, tebliğ etmiş diğer taraftan da manası anlaşılmayan hususları açıklamıştır. Gerçi ilk muhataplar, ana dilleri Arapça olduğu için Kur’ân’ı genel çerçevesi itibarıyla anlama imkânına sahiptiler, fakat yine de onun bir kısım müteşâbih lafızlarını ve gaybî konularla ilgili nasslarını anlamada sıkıntı çekiyorlardı. Dolayısıyla Kur’ân’ın indiği dönemde yaşayan bu insanların hem anlamadıkları âyetlerin manalarını kendilerine açıklayacak hem de bazı amelî hükümlerin uygulanış biçimlerini gösterecek bir rehber ihtiyaçları vardı. Bu yüzden Allah Resûlü, aralarında bulunduğu müddetçe onlara yol gösteriyor ve ortaya çıkan problemleri çözüyordu.

HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNDE TEFSİR

Resûlullah’a gelen vahiyler çoğu zaman ashab tarafından anlaşıldığı için hiçbir açıklamayı gerektirmezdi. Böylesi durumlarda o, inen âyetleri tebliğ etmekle yetinirdi. Ancak bazen de bunun tersi olur, açıklama zarureti doğardı. O zaman da genellikle Hz. Peygamber ihtiyaç duyulduğu kadar tefsîr ederdi. Meselâ Yüce Allah namazı, orucu, hacı, zekâtı farz kılmış; ancak bunların nasıl yapılacağını, şartlarını, miktarlarını, mânilerini açıklama işini sünnete bırakmıştır. Ayrıca avlanma, hayvanları boğazlama, nikâh, talak vb. birtakım hususlar aynı şekilde sünnetle açıklanmıştır. İşte sünnet, Kur’ân’ı açıklamaya yönelik bu görevi gelişigüzel değil belli bir şekil ve usûllerle gerçekleştirmiştir ki bunları şöyle sıralamak mümkündür:

Mücmelin Tebyini

Mücmel, kendisinden ne kastedildiği anlaşılmayacak derecede kapalı olan âyet demektir. Bunların bir kısmı Yüce Allah, bir kısmı da Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Allah Resûlü'nün açıkladığı nasların başında ahkâm, gayb, yaratılış, kader, kıyâmet vb. konuları içeren âyetler gelmektedir.

Meselâ *كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ* / “Hayır! Bilakis onların işlemekte oldukları (kötülükler) kalplerini paslandırmıştır” (Mutaffifin (83), 14) âyeti, Ebû Hureyre'nin naklettiği, “kul bir günah işledi mi onun kalbine siyah bir nokta konulur. O bunu tevbe ve istiğfar ile silip attığı zaman kalbi cilalandırılır. Ancak tekrar günah işlerse siyah noktalar artar. Nihayet onlar kalbini tamamen kuşatır. İşte bu Yüce Allah'ın Kur'ân'da buyurduğu pastır” şeklindeki hadisle açıklığa kavuşmuştur (tebyin).

Mübhem Tafsili

Mübhem kavramı, insan, melek ve cin gibi varlıkların veya bir topluluk ya da kabilenin veyahut bir kelime ve nitelemenin Kur'ân'da açık değil de ism-i işâretler, ism-i mevsuller, zamirler, cins isimleri, belirsiz zaman zarfları ve belirsiz mekân isimleriyle zikredilmesi anlamına gelmektedir. Görüldüğü gibi müphem lafızlar anlam bakımından bir belirsizliği ve anlaşılmazlığı ifade etmektedir. Böyle olunca mübhem olan hususların açıklığa kavuşturulmasında doğal olarak bir zaruret söz konusudur. Bu zaruretin ortadan kaldırılmasında da belirleyici olan aklî yaklaşımlar değil rivâyetlerdir. Bu sebeptendir ki İslâm âlimleri mübhem lafızların açıklığa kavuşturulması konusunda sahâbe kavillerini bağlayıcı görmüşlerdir.

Meselâ *حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ* / “Namazlara (özellikle) orta namaza devam edin” (Bakara (2), 238) âyetindeki orta namazdan maksadın ne olduğu açık değildir. Yani cins bir isim olan “namaz” ve onu tavsif eden “vustâ” lafzından dolayı âyette anlam yönüyle bir mübhemiyet vardır. İşte burada Resûlullah'ın: “Orta namaz ikindi namazıdır” sözü, bu müphemiyeti ortadan kaldırıp âyeti anlaşılır hale getirmektedir.

Mutlakın Takyidi

Mutlak, herhangi bir lafzın anlam yönüyle kayıt altına alınmaması, bir başka kelime ya da niteleme ile belirginleştirilmemesi demektir. Dolayısıyla mutlakın takyid edilerek belirgin hale getirilmesi de kaçınılmazdır. Böylesi durumlarda da bazen Kur'ân, Allah Resûlü'nün sünnetiyle takyid edilmiştir.

Meselâ *فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِنَ الْقُرْآنِ* / “Artık Kur'ân'dan kolayınıza geleni okuyun” (Müzzemmil (73), 20) âyetini, Hz. Peygamber'in, “Fatıhasız namaz olmaz” hadisi takyid ederek, namazda farz olan kıraâtın Fâtiha sûresi olduğunu göstermektedir.

Müşkilin Te'lifi

Sözlükte “karışık olan” anlamına gelen müşkil kavram olarak da, Kur'an'ın bazı âyetleri arasında ilk bakışta ihtilaf ve tezat gibi görünen hususlar diye tanımla-

nabilir. Ancak şunu hemen belirtmek lazım ki وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا / “Eğer o (Kur’ân) Allah’tan başkası tarafından olsaydı, elbette içinde birbirini tutmayan birçok şey bulurlardı” (Nisâ (4), 82) âyeti Kur’ân’da birbiriyle çelişen âyetlerin bulunmasının kesinlikle mümkün olmadığını göstermektedir. Meselâ وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا / “İçinizden oraya (cehenneme) girmeyecek hiç kimse yoktur. Bu Rabbin üzerine (almış olduğu) kesinleşmiş bir hükmüdür” (Meryem (19), 71) buyurularak, istisnâsız herkesin cehenneme gireceği belirtilmekte, birçok âyette ise, إِنَّ اللَّهَ يُدْخِلُ الَّذِينَ ءَامَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ / “Allah, inanan ve iyi işler yapanları, altlarından ırmaklar akan cennetlere sokacaktır” (Hac (22), 14) denilmektedir. Tabiatıyla bu da ilk bakışta bir çelişki gibi görünmektedir. İşte Hz. Peygamber, “(Âyette geçen) vürûd lafzı, girmek manasınadır. Ne günahsız ne de günahkâr, cehenneme girmeyen hiç kimse kalmayacaktır. Ancak cehennem müminlere, Hz. İbrahim’e olduğu gibi serin ve selâmet olacak, hatta cehennem ateşi onların serinliğinden dolayı feryad edecektir. Sonra Yüce Allah müttakileri kurtaracak, zâlimleri ise öyle diz üstü çökmüş olarak cehenneme atacaktır” hadisiyle, bu müşkili yani ilk bakışta âyetler arasındaki çelişki zannını ortadan kaldırmış olmaktadır.

“Hz. Peygamber Döneminde Tefsîr” konusunu, 7. ünitedeki **“Kur’ân’daki Anlamı Kapalı Lafızlar”** konusu ile **8. ünite**deki **“Müşkilü’l-Kur’ân”** konularını birlikte okuyunuz.

DİKKAT

Peygamberimizin Tefsîr Ettiği Âyetlerin Miktarı

Hz. Peygamber’in Kur’ân’a dair beyanlarının miktarı konusunda âlimler farklı görüşler ortaya atmışlardır. Onların bazıları Resûlullah’ın Kur’ân’a yönelik izahlarının çerçeve itibarıyla onun bir kısmını oluşturduğunu ileri sürmekte; bazıları da söz konusu beyânların, Kur’ân’ın tamamını içerdiğini iddia etmektedirler.

Kur’ân’ın Bir Kısmını Tefsîr Ettiği İddiası

Kaynaklardan öğrendiğimize göre Peygamberimizin Kur’ân’a yönelik tefsîri, onun bir kısmını içermektedir tezini ortaya atan ilk İslâm bilgini Gazâlî’dir. Ondan sonra da Süyûtî bu görüşü savunmuştur. Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın bir kısmını tefsîr ettiğini ileri süren bu bilgilerin dayandıkları delillerden bazıları şunlardır:

1. Hz. Peygamber Kur’ân’ın tamamını tefsîr etseydi, “onlar Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?” (Muhammed (47), 24) gibi, onu anlamaya teşvik eden âyetlerin bir anlamı kalmazdı.
2. Hz. Âişe şöyle demiştir: “Hz. Peygamber, Cebrâil’in kendisine öğrettiği belirli âyetlerden başka Kur’ân’dan bir şey tefsîr etmezdi”. Dolayısıyla bu haber, söz konusu tefsîrin belli âyetlerle ilgili olduğunu ifade etmektedir.
3. Hz. Peygamber’in Kur’ân’a dair beyanları onun, sadece manası anlaşılmayan âyetleriyle ilgilidir. Dolayısıyla manaları açık olan âyetlerin

Resûlullah tarafından tefsîr edilmesinin bir anlamı yoktur. Çünkü bu, mâlûmu i'lâm yani bilineni tekrar etmek demektir.

4. Bugün elimizde mevcut olan hadis kitapları incelendiğinde görülür ki Hz. Peygamber'in Kur'an tefsîrine yönelik merfû rivâyetleri sayıca azdır. Bu da onun Kur'an'ın bir kısmını tefsîr ettiğinin çok açık bir kanıtıdır.
5. Resûlullah, Kur'an'daki her âyetin manasını açıklasaydı, o zaman İbn Abbâs için, "Allah'ım onu dinde fakih kıl ve ona te'vîli öğret" diye dua bir anlamı olmazdı. Zira bu dua, kendisinden sonra İbn Abbâs'ın, gerektiğinde Kur'an'ı tefsîr etmesi konusundaki temennisini ifade etmektedir.
6. Kaynakların belirttiğine göre Ahmed b. Hanbel "megâzi (kahramanlık kıssaları), melâhim (harp tarihi) ve tefsîr gibi üç şeyin aslı yoktur" demiştir. Hz. Peygamber Kur'an'ın tamamını tefsîr etmiş olsaydı, Ahmed b. Hanbel tefsiri, asılsız olarak nitelendirdiği megâzi ve melâhimle birlikte zikretmezdi.

Kur'an'ın Tamamını Tefsîr Ettiği İddiası

Daha önce de ifade edildiği gibi bazı İslâm âlimleri de Peygamberimizin Kur'an'ın tamamını tefsîr ettiğini ileri sürmektedir. Kaynakların belirttiğine göre söz konusu iddiayı da ilk olarak İbn Teymiyye dile getirmiş, daha sonra da bazı âlimler onunla bu kanaati paylaşmışlardır. Söz konusu iddia sahipleri görüşlerini şöyle delillendirmektedirler:

1. وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ / "İnsanlara, kendilerine indirileni beyan etmen için sana da Kur'an'ı indirdik" (Nahl (16), 44) âyeti, Hz. Peygamber'e Kur'an'ı tefsîr etme sorumluluğu yüklemektedir. Ayrıca âyetteki **beyân** lafzı, Kur'an'ın bütününe içine alan bir lafızdır. Buna göre Hz. Peygamber Kur'an'ın tamamını tefsîr etmek durumundadır. Eğer o böyle yapmamış olsaydı, o zaman Allah'ın kendisini sorumlu tuttuğu beyân görevinde hata etmiş olurdu.

2. Ashâbın, Resûlullah'tan on âyet öğrendiklerinde manalarını kavrayıp onlarla amel etmedikçe, başka âyetlere geçmediklerini ifade eden rivâyetler Hz. Peygamber'in sahâbilerine her âyetin manasını açıkladığını göstermektedir. Ayrıca Yüce Allah âyetler üzerinde iyice düşünülmesini Kur'an'ın pek çok yerinde emretmiştir. Ashab da bu emri yerine getirmek için olağanüstü bir gayret göstermiştir. Manasını anlamadan herhangi bir söz üzerinde düşünmek de mümkün değildir. Buradan da anlaşılmaktadır ki Allah Resûlü Kur'an'ın tamamını tefsîr etmiştir.

3. Herhangi bir ilim dalında yazılmış bir kitabın bile izaha muhtaç olduğu düşünülürse, insana dünya ve âhiret mutluluğunun yollarını gösteren Kur'an'ın bir bütün olarak tefsîre ihtiyacının olmadığını ileri sürmek aklen de mümkün değildir.

Bilindiği gibi Resûlullah'ın Kur'an'a dair beyanları, itikâd, ibâdet ve amelî hükümlere ait âyetler yanında, âhiret halleriyle ilgili âyetleri ihtiva etmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber terğib/teşvik ve terhib/korkutma ifade eden

âyetlerle beraber, bazen muğayyebâta dair âyetleri de tavsif ve tasvir ederek, zaman zaman da temsil yolunu kullanarak tefsîr etmiştir. Yani Allah Resûlü ne Kur'ân'ın pek az âyetini tefsîr ederek onu, kendi görüşleri istikametinde açıklamak isteyenlere meydanı boş bırakmış; ne de tamamını tefsîr etmek suretiyle insan aklını işlevsiz hale getirmiştir. O halde ilk görüştekilerin öne sürdüğü Hz. Âişe hadisi, Resûlullah'ın Kur'ân'a dair yapmış olduğu beyanların tümünü değil, bazı âyetlerle ilgili Cebrâil'e soru sorması üzerine gelen açıklamaları ifade etmektedir. Çünkü İslâmî geleneğe göre Hz. Peygamber'in, manasını bilmediği bazı âyetleri Cebrâil'den sorup öğrenmesi mümkündür.

İkinci görüşte olanların delil olarak ileri sürmüş oldukları en-Nahl sûresinin 44. âyeti de aynı şekilde Kur'ân'ın tüm âyetlerini içermeyip, mücmel, müphem, mutlak, müşkil ve bazı gaybî konulara ait âyetleri ihtiva etmektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in açıklamaları, Kur'ân'ın tamamını değil, sadece ihtiyaç duyulan âyetlerin tefsîrini kapsamaktadır. Çünkü Allah Resûlü'nün Kur'ân'ın tamamını tefsîr ettiği iddiasını, elde mevcut nebevî tefsîrle kanıtlamak mümkün değildir.

Ancak burada bir başka yaklaşımla olaya baktığımızda Hz. Peygamber'in Kur'ân'ın tamamını tefsîr ettiğini söyleyebiliriz. Şöyle ki Allah Resûlü, Kur'ân'ı sadece metinsel anlamda tebliğ edip uygulamalarıyla ilgilenmeyen bir peygamber değildi. Aksine Kur'ân'ın mesajını ilk önce hayata geçiren ve ashâbına da bunu bizzat gösteren model bir insandı. Yani Hz. Peygamber yaşayan bir Kur'ân'dı. Böyle olunca o, Kur'ân'ı baştan sona fiilen tefsîr etmişti. Bu anlayıştan hareketle denilebilir ki Hz. Peygamber'in bize bırakmış olduğu Kur'ân tefsîri kısmen sözlü; kısmen de fiilî bir tefsîrdir. Ancak onun sözlü tefsîri de esasen fiile döküldüğü için, baştan sona bütün Kur'ân, Allah Resûlü tarafından yaşanarak tefsîr edilmiş demektir.

Nebevî Tefsîrin Fonksiyonu ve Değeri

Fonksiyonu

İslâm bilginlerine göre Hz. Peygamber'in tefsîri iki fonksiyon icra etmektedir. Bunlardan birine **beyân** denilir ki o, Allah Resûlü'nün Kur'ânî nassları gerektiği şekilde açıklaması anlamına gelir. Diğeri de **teşrî'** fonksiyonudur. Bununla da Peygamberimiz gerekli durum ve şartlara göre hüküm koymaktadır. Beyân fonksiyonu Peygamberimizin, Kur'ân'daki genel manalı âyetleri sınırlandırması müphem, mücmel ve müşkil âyetleri açıklamasından ibarettir.

Hz. Peygamber'in teşrî' yani hüküm koyma fonksiyonuna gelince, bu da, Allah'ın Hz. Peygamber'e vermiş olduğu yetkinin bir neticesidir. Esasen mutlak anlamda şâri (yasa koyucu) Allah'tır. Ancak Allah'ın verdiği bu yetkiye dayanarak Hz. Peygamber de Kur'ân'ın boş bıraktığı alanlarda hüküm koyabilir. Buna göre Allah mutlak, Hz. Peygamber de mecâzi anlamda şâri demektir. Hz. Peygamber'in kendisine verilen mecâzi anlamdaki şâri sıfatıyla ortaya koyduğu hükümlere örnek olarak nesep açısından haram olan şeyin süt emzirme yoluyla da haram kabul edilmesi, çoğu sarhoş eden şeyin azının da haram olacağı, beş vakit namazın ne zaman ve nasıl kılınacağı, vitir namazının vâcip

oluşu, orucu bozan ve bozmayan şeyler, kimlere zekâtın farz olduğu, büyük annenin mirası gibi hususlar sayılabilir.

Değeri

İslâm bilginleri sünnetin değerinden söz ederken kaynak itibariyle onunla Kur'an arasında bir fark gözetmemişlerdir. Yani onlara göre her iki metin de vahiy olması sebebiyle aynı kaynaktır. O halde sözünü ettiğimiz bu iki metin arasında değer bakımından herhangi bir fark mevcut değildir. Bu sebeptendir ki sünnetin Kur'an karşısındaki fonksiyonunu ifade ederken de belirttiğimiz gibi, Kur'an'ın boş bıraktığı alanlarda Allah Resûlü hüküm koymuştur. Nitekim İbn Hazm bu meseleye dair şöyle demektedir: "Bizim, Allah tarafından Resûlüne gelen vahyi iki kısma ayırmamız doğru olur: Birincisi, nazmı, tertibi itibariyle muciz olup, ibadetlerde tilâvet olunan vahiydir ki bu Kur'an'dır. İkincisi de rivâyet edilip nakledilen ve nazmı itibariyle muciz olmayan vahiydir ki bu da Allah Resûlü'nden bize ulaşan hadislerden ibarettir... Allah, birinci tür vahye yani Kur'an'a uymamızı emrettiği gibi, ikinci tür vahye uymamızı da emretmiştir. Bu yüzden vahyin bu iki türü arasında herhangi bir fark söz konusu değildir" (İbn Hazm, 1983).

Sünnetin değeri konusunda Şâtîbî de şunları söyler: "Hadis ya Allah tarafından gönderilmiş bir vahiydir ya da Hz. Peygamber'in yapmış olduğu bir içtihat... Her iki takdire göre de hadisin, Allah'ın kitabıyla çelişkide olması mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber hiçbir zaman kendi hevâ ve hevesinden konuşmaz; onun konuşması ancak kendisine ilhâm edilen bir vahiydir. Resûlullah'ın (şahsi içtihadlarında) hata yapabileceği kabul edilse bile, o asla hatası üzerinde devamlı bırakılmaz, derhal tashih edilir ve sonunda mutlaka doğruya döner. Dolayısıyla Hz. Peygamber'den risâlet konusunda sâdır olan hadislerin hiçbirinde hata ihtimali söz konusu değildir." (Şâtîbî, 1999).

Öyle anlaşıyor ki İslâm âlimleri vahiy itibariyle olduğu gibi dinî konulara kaynak olma açısından da sünnetle Kur'an arasında bir farkın olmadığını ifade etmişlerdir. Onları bu görüşe sevkeden yegâne âmil, Resûlullah'ın, ismet sıfatının bir uzantısı olarak devamlı vahyin kontrolünde bulunmasıdır. Bunun sonucudur ki o, gerek sözlerinde gerek fiillerinde kendisini lekeleyecek her türlü hatadan korunmuştur. Eğer kasıt ve irâdesi olmaksızın kendisinde dinî konularla ilgili herhangi bir hata vuku bulacak olursa, Yüce Allah onu uyarır, yerine göre kınar, hatta bu konuda peygamberi kendi haline bırakmak şöyle dursun, onu uyarmayı bile geciktirmez. İşte bu özelliği sayesinde Resûlullah hata etmek, yanılığa düşmek, tebliğde ihmal göstermek, çağrı yapmakla görevli olduğu dinin ayrıntılarını bilmemek gibi hususlardan uzak tutulmuştur. Ancak beşer olması hasebiyle vahyin tebliği ve beyân alanı dışında kalan bazı konularda Hz. Peygamber'in içtihad hatası yapması veya en azından daha evlâ olanı terketmesi söz konusu olabilir de, Kur'an yine de onu, hata yaptığı zaman anında uyarmış ve bazı davranışlarını tashih etmiştir. Çünkü Yüce Allah, Peygamberini risâlet konusunda hata üzerinde bırakmaz, gecikmeden hemen uyarır.

DİKKAT

Hız. Peygamber'in sünneti Kur'an'dan sonra tefsir için gerçek bir kaynaktır. Ancak sünnetin tefsirdeki kullanımına da özen göstermek gerekmektedir. Çünkü sünnete karışmış zayıf ve uydurma rivâyetlerin sayısı çoktur. Bu konuyu 1. ünitadaki "Vahyin Çeşitleri" kısmıyla birlikte okuyunuz.

Kur'ân'ın koymuş olduğu bir hükümle sünnetin koyduğu hüküm arasında bağlayıcılık açısından ne gibi bir fark vardır?

SIRA SİZDE

SAHÂBE DÖNEMİ TEFSİRİ

Sözlü nakil dönemi içinde yer alan bir tefsîr çeşidi de ashâbın şifâhî rivâyetleridir. Bu rivâyetler tefsîr tarihi açısından -Hz. Peygamber'in Kur'ân'a dair beyanlarından sonra- ikinci sırayı almaktadır. Çünkü sahâbiler Arap oldukları için Arap dilinin üslup ve inceliklerini, Arap örf ve âdetlerini iyi biliyorlardı. Eski medeniyetlerin ve felsefi akımların etkisinden oldukça uzak yaşadıklarından dolayı zihinleri berraktı. Aynı zamanda üstün bir idrâk gücüne ve sarsılmaz bir imana sahiptiler. Yaklaşık yirmi üç sene boyunca Kur'ân'ın inişine bizzat şâhit olup, bu esnada meydana gelen olayları müşâhede etmişlerdi. Ayrıca Resûlullah'ın çeşitli vesilelerle yapmış olduğu açıklamaları dinleyerek nassların içsel anlamlarına ulaşabiliyorlardı. Bütün bunlar sahâbilerin bir taraftan ilim ve imân yönünden belli bir olgunluğa erişmesini sağlıyor, diğer taraftan da Kur'ân nasslarını tefsîr etme konusunda kendilerine, Resûlullah'tan sonra en güvenilir nesil olma statüsü kazandırıyordu.

Sahâbenin Tefsîr Metodu

Hiz. Peygamber'in vefatının ardından Kur'ân'ı tefsîr etme göreviyle karşı karşıya kalan sahâbileri, bu husustaki yaklaşımları itibariyle iki gruba ayırmak mümkündür. Bunlardan bir grup, özellikle müteşâbih nassları tefsîr etme konusunda oldukça çekingen davranarak re'y ile tefsîre karşı çıkıyordu. Bu anlayışta Allah Resûlü'nün: *"Kim bilgisizce Kur'ân hakkında bir şey söylerse cehennemdeki yerine hazırlansın"*, *"Kim sırf kendi içtihadıyla Kur'ân hakkında bir şey söylerse isabet etse bile hata etmiştir"* şeklindeki tehdit dolu sözlerinin etkili olduğu söylenebilir. Bu yüzden olmalı ki meselâ Hiz. Ebû Bekir kendisine ebben/أَبَسَ (Abese (80), 31) kelimesinin anlamı sorulduğunda: *"Allah'ın kitabına dair herhangi bir şeyi kendi fikrime göre tefsîr eder veya anlamını bilmediğim bir şey hakkında konuşursam, hangi arz beni üzerinde taşır ve hangi semâ beni altında gölgelendirir?"* demiştir. Yine nakledildiğine göre Hiz. Ömer, Subeyğ (Sebiğ) b. Asel adında bir şahsın Medine'ye gelip Kur'ân'ın müteşâbihleri hakkında soru sorduğunu öğrenince, onu huzuruna getirtip yaş bir hurma dalıyla kafasını kırıncaya kadar dövmüş sonra da, Ebû Musâ el-Eş'arî'nin refakatinde Medine'nin dışına çıkartmıştır.

Bu rivâyetler bize gösteriyor ki o dönemde bir kısım sahâbî Kur'ân âyetlerini yorumlama noktasında çok duyarlı hareket ederek, nassları kendi tercihleri doğrultusunda anlamlandırmayı ilâhî irâdeye müdâhele olarak telakki ediyor; bunun için de böyle bir müdâheleden uzak durmayı daha isabetli bir yol olarak görüyorlardı.

Buna mukabil bir kısım sahâbî de naklin bulunmadığı yerde kendi içtihadlarıyla Kur'ân'ı tefsîr etme cihetine gidiyordu. Bu durumdaki sahâbiler, herhangi bir âyeti tefsîr ederken öncelikle Kur'ân'a, sonra da Resûlullah'ın sünnetine başvuruyorlar; şayet aradıklarını bu iki kaynakta bulamazlarsa, o takdirde kendi içtihadlarıyla tefsîr ediyorlardı. İctihâdî tefsîrlerinde de ge-

nel olarak ya dil ya da din konusuna önem veriyorlardı. Çünkü Kur’ân, kendi ana dilleriyle nâzil olduğu için onun lafız ve terkiplerini ve bu terkiplerin inceliklerini iyi biliyorlardı. Bu bakımdan sahâbiler bir taraftan dil tahlilleriyle diğer taraftan da eski Arap şiiriyle istişhâdda bulunmak suretiyle Kur’ân’ı tefsîr etmişlerdi. Özellikle İbn Abbâs’ın, tefsîrde Arap şiirini çok kullandığı hatta kendisini imtihan etmek maksadıyla soru soran Nâfi b. el-Ezrak’ın sorduğu her kelimeyi şiirlerden beyit okuyarak cevaplandığı bildirilmektedir.

Bunun dışında ashâbın âyetleri tefsîr ederken nâsîh ve mensûha işaret etme, nüzûl sebeplerini zikretme şeklindeki yöntemlerinden de söz etmek gerekmektedir. Bu iki hususa örnek olması bakımından Abdullah b. Ömer’in şu sözünü nakledebiliriz. O şöyle demiştir: “Allah şarap hakkında üç kez âyet indirdi. İlk indirdiği, *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَعَةٌ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ*, / “Sana şaraptan ve kumardan soruyorlar. De ki: O ikisinde büyük günah vardır. İnsanlara bazı faydaları varsa da günahları faydalarından büyüktür” (Bakara (2), 219) âyeti idi. Ashab, “Ey Allah’ın Resûlü! Yüce Allah’ın kitabında buyurulduğu gibi ondan yararlanıp onu içelim” deyince, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا لَا تَقْرَبُوا* / “Ey iman edenler! Siz sarhoşken –ne söylediğinizi bilinceye kadar– namaza yaklaşmayın” (Nisâ (4), 43) âyeti inzâl edildi. Bunun üzerine sahâbiler Peygamberimize, “biz namaz yaklaştığında içki içmiyoruz” dediler. Onların böyle söylemelerinin ardından da, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجَسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ* / “Ey inan-anlar! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar, üzerine yazı yazılmış) şans okları, şeytan işi birer pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz” (Mâide (5), 90) âyeti indirildi. Böylece Hz. Peygamber onlara: “Artık şarap haram kılındı” dedi.”

Sahâbiler bazen de âyetleri tahsis yoluyla açıklıyorlardı. Meselâ *أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ* / “Allah’ın nimetini nankörlüğe çevirenleri görmedin mi?” (İbrahim (14), 28) âyetini İbn Abbâs, “onlar Mekke kâfirleridir” diyerek tahsis etmiştir.

Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi sahâbe arasındaki zekâ, anlayış, ilim ve kültür farklılığı, ayrıca sahâbilerden bir kısmının daima Hz. Peygamber’in yanında bulunma imkânına sahip olması, nuzûl sebepleri, örf, âdet ve gelenekleri iyi bilenlerle bilmeyenler arasındaki farklılıklar, Kur’ân’ı tefsîrde bazı ihtilâflara sebep olmuştu. Fakat her şeyden önce şunu bilmek gerekir ki ashâb arasında meydana gelen bu ihtilâflar, tezat değil ekseriya bir tenevvü (çeşitlilik) ihtilafı idi. **Seyf, mühenned ve sârim** kelimelerinin kılıç anlamına gelmesi gibi. Örnekte de görüldüğü üzere burada müfessirler farklı isimleri kullanmış olsalar da, aslında hepsinin kastettiği müsemma aynıdır ve o da seyf’tir (kılıç). Esasen diğer iki ismin, seyf’in sıfatı olduğu söylenebilir. Yani sârim –saremeden kesmek anlamına geldiği için– onun kesici özelliğini, mühenned ise söz konusu seyf’in Hind çeliğinden yapıldığını ifade eder. Ancak hangi isim kullanılırsa kullanılsın bunlar sonuçta aynı şeyi gösterdiği için birbirine tezat teşkil edecek bir anlayışı değil, sadece bir ifade farklılığını ortaya koymuş olmaktadır.

Sahâbe Tefsîrinin Genel Özellikleri

Sahâbîlerin yapmış olduğu tefsîrin genel özelliklerini şöylece sıralamak mümkündür:

1. Sahâbîler Kur'ân'ı âyet âyet baştan sona tefsîr etmemişlerdi. Zira onlar, Kur'ân'ın tümünü tefsîr etmeye ihtiyaç duymuyorlardı. Bu yüzden yaptıkları açıklamalar, garip, muğlak, müphem, müşkil ve mücmel lafızlarla sınırlı idi.
2. Zaman zaman sahâbîler arasında bir kısım ihtilâflar ortaya çıkmıştı. Ancak bu ihtilâflar tezat ihtilâfı olmayıp tenevvü (çeşitlilik) ihtilâfı idi.
3. Ahkâm âyetlerinden hüküm istinbatında bulunmuş değillerdi.
4. Tefsîr bu dönemde henüz tedvin edilmemişti.
5. Âyetlerin nuzûl sebeplerini açıklamışlardı. Onların en önemli özelliği âyetlerin inmesine sebep olan olaylara şâhit olmalarıydı.

Sahâbenin Tefsîrde Müracaat Ettiği Kaynaklar

Sahâbe Kur'ân'ı tefsîr ederken bazı yöntem ve kaynaklara başvurmuştur. Bunları şöylece sıralamak mümkündür:

1. Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsîri.
2. Kur'ân'ın Sünnetle tefsîri.
3. Şiirle istişhad etmek.
4. Yahudi ve Hristiyan kültürleri.
5. Kendi ictihatları.

Sahâbe Tefsîrinin Bağlayıcılığı

Sahâbe sözlerinin bağlayıcı olup olmadığını ortaya koyabilmek için önce bu sözlerin hadis usûlü açısından ne değer ifade ettiği üzerinde durmamız gerekmektedir. Kaynakların verdiği bilgilere göre sahâbe sözleri ya merfû hadis hükmündedir veya mevkûf haberdur. Eğer sahâbîlerin yapmış oldukları tefsîrler âyetlerin nuzûl sebepleri, Mübhemâtü'l-Kur'ân, veya gaybî konularla ilgili olup üzerinde ictihâd etme ve fikir yürütmenin mümkün olmadığı bir alana ait ise, bunlar **hükmen merfû haber** olarak değerlendirilmiştir. Fikir yürütülmesi ve ictihâd edilmesi mümkün olan alanlara ait olmakla birlikte, sahâbîlerin kendi bilgi birikimlerine dayanıyorsa bu tarz haberlere de **mevkûf haber** ismi verilmiştir. Buna göre sahâbeden nakledilen hükmen merfu haberlerin bağlayıcılığı konusunda ilim adamları arasında fazla bir ihtilâf yoktur. Bundan dolayı İslâm âlimlerinin ekseriyeti, bu nitelikteki sahâbe sözlerini hüccet olarak kabul etmektedir. Çünkü bu nevi rivâyetler ya sahâbenin müşâhedesine (görmesine) ya da semâına (işitme-

sine) dayanmaktadır. Sahâbenin adâleti kitap, sünnet ve icmâ ile sabit olduğuna göre, bu tür haberlere tefsîrde güvenmemek için hiçbir sebep yoktur. Kaldı ki bu haberler, az önce de belirttiğimiz gibi görüş beyân etmenin veya ictihâdda bulunmanın mümkün olmadığı bir alana aittir. O bakımdan merfû hükmündeki sahâbe sözlerini tefsîrlerinde kullanmayan müfessirlerin kendi görüşleriyle âyetleri izaha kalkışmaları isabetli bir yol değildir.

Mevkûf haberlere gelince, yukarıda da ifade edildiği gibi bunlar sahâbilerin bilgi birikimine dayanan ve ictihâdın mümkün olduğu alanlara ait haberlerdir. Bu yüzden mevkûf haberlerin bağlayıcılığı konusunda âlimler ihtilâfa düşmüşlerdir. Bazı âlimlere göre sahâbilerin bu tür rivâyetlerini tefsîrde delil olarak kullanmak zorunlu değildir. Zira bu rivâyetler ictihâda dayanmaktadır. Müctehid ise ictihâdında doğruyu da bulabilir hata da yapabilir. Buna karşılık diğer bir grup ilim adamı da mevkûf haberlerin tefsîrde kullanılmasının gerekli olduğu görüşündedir. Çünkü sahâbilerin bu bilgileri Hz. Peygamber'den öğrenmiş olma ihtimalleri vardır. Ayrıca nakledilen bu haberler herhangi bir sahâbinin şahsi görüşü de olsa, onun isabet etme ihtimali daha fazladır. Zira Kur'ân, ashâbın diliyle inmiştir ve yirmi küsur yıl boyunca onlar Hz. Peygamber'den bilgi ve feyz almışlardır.

DİKKAT

Nüzûl sebepleri, Kur'ân'ın müphemleri ve âhîret ahvâli gibi ictihâd edilmesi mümkün olmayan konularda sahâbe tefsîri bağlayıcıdır. Ancak ictihâd edilmesi ve fikir yürütülmesi mümkün olan ve aynı zamanda Resûlullah'a herhangi bir yolla isnâd edilmeyen durumlarda ise, Ebû Hanîfe'nin de içinde bulunduğu çoğunluğun kanaatine göre sahâbe tefsîri, tercih sebebi olmakla birlikte bağlayıcı değildir.

Önde Gelen Bazı Sahâbi Müfessirler

Tefsîrde temayüz etmiş sahâbiler arasında Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Hz. Ali, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Mes'ûd, Ubey b. Ka'b ve Ebû Musâ el-Eş'arî'nin isimleri zikredilmektedir. Ancak Kur'ân nasslarının yorumunu içeren rivâyetlerin sayısı ile tefsîr ilmine yaptıkları katkı bakımından söz konusu sahâbiler farklı konulara sahiptirler. Sözgelimi tefsîrde rivâyetlerinin fazlalığı esas alınarak bir sıralama yapılacak olursa, o takdirde Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mes'ûd, Ubey b. Ka'b ve Hz. Ali'nin isimlerini ön sıralarda zikretmek gerekir. En az rivâyette bulunanlar ise, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'dır. Çünkü söz konusu üç sahâbi halifelik görevini üslenip idârî işler ve fetihlerle uğraşmışlardır. Yaşadıkları dönemde Kitâbullah'ın sırlarına vâkıf olan, onun mana ve hükümlerini bilen âlim sahâbiler henüz hayattaydı. Muhtemelen onlar Kur'ân'ı tefsîr görevini söz konusu ilim ehline bırakmışlardır. Ayrıca bu üç halife, oldukça erken sayılabilecek bir yaşta vefat etmişti.

Ancak yukarıda da belirttiğimiz gibi halifeler içerisinde yalnız Hz. Ali rivâyetlerinin çokluğuyla bilinmektedir. Bu da onun en son halife olması dolayısıyla uzun müddet kendisini ilme vermesinden ve o dönemde İslâm topraklarının genişlemesiyle birlikte İslâm'a giren çok sayıda insanın ihtiyacı doğrultusunda, özellikle Kur'ân tefsîriyle uğraşma zorunluluğunun ortaya çıkmasından kaynaklanmış olabilir.

Tefsîre olan katkılarından dolayı Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdillâh, Abdullah b. Amr b. el-Âs ve Hz. Âişe'nin isimlerini de burada ayrıca zikretmek gerekmektedir.

Bu malûmâtтан sonra, sözünü ettiğimiz sahâbiler arasında rivâyetlerinin çokluğuyla bilinen dört sahâbi hakkında bazı bilgiler vermek istiyoruz.

Abdullah b. Abbâs

İbn Abbâs hicretten üç yıl kadar önce Mekke'de doğmuştur. Annesi Hz. Haticeden hemen sonra Müslüman olan Ümmü'l-Fazl Lübâbedir. Hz. Peygamber'e olan sevgi ve bağlılığı sebebiyle onun takdirini kazanmıştır.

Hz. Osman'ın hilâfeti döneminde hac emiri, Hz. Ali zamanında da Basra valisi olarak görev yapan İbn Abbâs, bu arada Cemel ve Sıffin savaşlarına Hz. Ali taraftarı olarak katılmakla birlikte, hayatı boyunca hep Müslümanların birlik ve beraberliğini savunmuştur. Bunun gerçekleşmesi için de zaman zaman yetkilileri uyarmış, gerektiğinde eleştirmiş ve kendisine yapılan halifelik tekliflerine de hiçbir zaman iltifat etmemiştir. Hz. Peygamber'in vefatı sırasında henüz 13 veya 15 yaşlarında bulunan Abdullah b. Abbâs, ömrünü İslâm'ın yücelmesi için ilim yolunda harcamış ve 70 yaşında iken (68 /688) Tâif'de vefat etmiştir.

Çok hadis rivâyet eden (müksirün) bir sahâbi olarak hadis ilmine, fetvalarının çokluğuyla da fıkıh ilmine olan katkıları yanında, hemen her âyet hakkında yapmış olduğu farklı rivâyetlerle de tefsir ilminde bir otoritedir. Bu yüzden ki onun tefsir ilmindeki üstünlüğü daha ilk devirlerden itibaren hemen herkes tarafından kabul edilmiştir. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirün* adlı kitabında İbn Abbâs'ı tefsirde bu üstün mertebeye yükselten şu sebepleri saymaktadır:

1. Hz. Peygamber onun hakkında, "Allah'ım ona kitâbı öğret ve onu dinde fakih (*mütehassıs*) kıl" diye dua etmiştir.
2. Temyiz yaşından sonra Hâne-i saadette bulunup pek çok şeyi bizzat Resûlullah'tan işitmiştir.
3. Hz. Peygamber'in vefatından sonra da ilimde temâyüz etmiş pek çok sahâbiden özellikle âyetlerin teşri tarihi ve esbâb-ı nüzûl konusunda ilim öğrenmiştir.
4. Arap dili ve edebiyatına mükemmel derecede vâkıftır.
5. Âyetleri kendi re'yi ile tefsirde cesaret sahibidir. (Zehebî, 1976).

Bu sebeple İbn Abbâs ashop devrinden itibaren **hibru'l-ümme** (ümmetin bilgini), **Tercümânu'l-Kur'ân** (Kur'ân'ın Hz. Peygamber'den sonra en yetkili müfessiri) ünvanlarıyla anılagelmiştir. Bu niteliğinden dolayı olmalı ki Hz. Ömer, Bedir ashopının da katıldığı ilim meclislerinde yaşı küçük olmasına rağmen onu da bulundurur ve fikirlerine başvurarak değer verirdi.

Abdullah b. Abbas'ın tefsîrle ilgili rivâyetleri bilindiği gibi Atâ b. Ebî Rabâh tarafından kaleme alınan **Garîbu'l-Kur'ân** adlı bir kitapta toplanmıştır. Bu kitap, Kur'ândaki garip kelimelerin hangi Arap kabilesinin lehçesinden alınmış olduğunu göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Kendisine Kur'ân'ın ifadelerinin manası sorulduğunda o çoğu zaman önce onu takrir eder, sonra da "şairin şöyle dediğini duymadın mı?" diyerek ilgili bir beyit okurdu. İbn Abbas'ın tefsîre yapmış olduğu önemli unsurlardan biri de Müphemâtu'l-Kur'ân'a dair haberlerdir.

Abdülaziz b. Abdillâh, İbn Abbâs'tan nakledilen çeşitli tefsîr rivâyetlerini bir araya getirmiş ve söz konusu malzemeyi, **Tefsîru İbn Abbâs ve Merviyâtuhu** adıyla iki ciltlik kitapta toplayarak neşretmiştir.

Abdullah b. Mes'ûd

Tesirde isminden en çok söz edilen diğer bir sahâbi de Abdullah b. Mes'ûd'dur. İbn Mes'ûd fakir bir ailenin çocuğu olduğu için İslâmiyet'ten önceki hayatı pek bilinmemektedir. Çocukluğunda Ukbe b. Ebî Muayt'ın sürülerine çobanlık yaptığı ve Müslüman olduktan sonra azılı bir İslâm düşmanı olan Ukbe'nin yanından ayrıldığı belirtilmektedir.

Mekke'de diğer Müslümanlarla birlikte İbn Mes'ûd da müşriklerin eziyet ve işkencelerine mâruz kalmış ve bundan kurtulmak için Habeşistan'a hicret etmiştir. Hz. Peygamber zamanındaki bütün savaşlara katılan İbn Mes'ûd, Bedir'de savaştan bir önceki gece keşif yaparken yaralı olarak bulduğu Ebû Cehl'i öldürmüş, bu yüzden de Hz. Peygamber tarafından övülmüştür.

Hz. Ömer'in halifeliği zamanında da Kûfe kadılığı ve Beytül-mal idaresi görevini yürüten İbn Mes'ûd, söz konusu bu resmi vazifeleri yanında bir takım ilmi faaliyetlerde de bulunarak Kûfe tefsîr ve fıkıh medresesinin temellerini atmıştır. Kûfe'deki görevini Hz. Osman zamanında da devam ettiren İbn Mes'ûd, bu göreve son verilmesi sebebiyle Medine'ye geri dönmüş ve altmış yaşını geçkin iken (32/652) senesinde orada vefat etmiştir.

İbn Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs gibi hadis, tefsîr ve fıkıh ilminde bir otorite kabul edilmiştir. Bizi daha çok tefsîre yapmış olduğu hizmetleri ilgilendirdiği için onun tefsîrdeki yeri üzerinde biraz durmak istiyoruz. Şunu hemen ifade etmek gerekir ki İbn Mes'ûd Hz. Peygamber'e gelen vahyi günü gününe takip ederek kendisi için özel bir Mushaf yazan çok az sayıda sahâbiden biridir. Böyle bir iş yapmakla o sadece Kur'ân'ın metnini yazmamış, zaman zaman da bazı garip kelimelerin anlamlarını kaydetmek suretiyle tefsîre daha başlangıçta katkıda bulunmaya başlamıştır. Çünkü onun yapmış olduğu bu tür ilaveler, Hz. Peygamber'den duyulan açıklayıcı nitelikte ifadelerdir ve bunlar daha sonra tefsîrde delil olarak kullanılmıştır. Meselâ Hanefiler, yemin kefâreti olarak tutulacak olan üç günlük orucun peşpeşe olması gerektiğini, İbn Mes'ûd'un özel mushafındaki ilgili âyette (Mâide (5), 89) bulunan ve eyyâm/أيام kelimesini niteleyen mütetâbiât/متتابعات sözcüğünden çıkarmışlardır. Yine İbn Mes'ûd'un, İsrâ Sûresi'nin 93. âyetinde yer alan "min zuhruf/من زحرف" sözcüğünün karşısına kaydettiği "min zeheb/من ذهب" ifadesi de söz konusu kelimenin lügat manasının anlaşılmasına yardımcı olmuştur.

Abdullah b. Mes'ûd'un tefsîre yönelik önemli bir katkısı da onun, Kûfe'de bir tefsîr mektebi/ekolü kurarak talebe yetiştirmiş olmasıdır. Kaynakların belirttiğine göre İbn Mes'ûd'un âyetleri tefsîr ederken müracaat ettiği ana kaynaklar Kur'ân ve sünnetten ibaretti. Ancak bazen de kendi şahsî görüşlerini ortaya koyarak içtihadla bulunurdu. Böylece İbn Mes'ûd'un söz konusu içtihadla dayalı tefsîri, daha sonra tefsîr ilminin zenginleşmesinde önemli bir fonksiyon icra etmiş, özellikle esbâb-ı nuzûl, nâsih-mensûh, Müşkilü'l-Kur'ân, Müphemâtu'l-Kur'ân, garip kelimeler, nahvî tahliller vb. konularda müfessirlerin temel referansı olmuştur.

Ubey b. Ka'b

Ebu'l-Münzir ve Ebu't-Tufeyl künyesinin sahibi olan Ubey b. Ka'b Hazreç kabilesine mensup bir sahâbidir. Akabe biatına ve Bedir savaşına iştirak etmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği zaman orada Allah Resûlü'ne ilk vahiy kâtipliği yapan zattır. Çoğunluğun kanaatine göre o, Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında (30/650) vefat etmiştir.

Kaynakların belirttiğine göre Ubey b. Ka'b kırâtte bir otorite idi. O, hem kendi içinden gelen bir arzu ile hem de Hz. Peygamber'in vahiy kâtibi olması sebebiyle Kur'ân'ın nüzûlünü takip ederek gelen vahiyleri hususi bir şekilde cemetmişti.

Ubey b. Ka'b Kur'ân'ı sadece yazıya geçirmekle kalmamış, bir taraftan yazdıklarını ezberlemiş, diğer taraftan da onun manalarını hayatına uygulamaya çalışmıştır. Hem Tevrât'ın muhtevasından yararlanma hem de bazı müşkil konuları bizzat Hz. Peygamber'den sorup öğrenme imkanını birlikte kullanarak Kur'ân âyetlerini açıklaması, onun tefsîr ilmindeki üstünlüğünün temelini oluşturmuştur. Bundan dolayı sahâbe içerisinde Allah'ın kitabını en iyi bilen kişilerden biri olarak sayılmıştır.

Ali b. Ebî Tâlib

İslâmî kaynaklara göre hicretten yaklaşık 22 yıl önce (mîlâdî 600) Mekke'de dünyaya gelmiştir. Babası, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib, annesi de Fâtıma bint Esed b. Hâşim'dir. Hz. Ali beş yaşından itibaren Peygamberimizin yanında büyümüş ve daha çocuk yaşta iken (9 veya 10) Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman etmiştir.

Yine kaynakların belirttiğine göre hicretin beşinci ayında muhâcirlerle Ensâr arasında yakınlık ve dayanışma sağlamak amacıyla kurulan muâhât (kardeş edinme) sırasında Hz. Peygamber Ali'yi kendisine kardeş olarak seçmiş ve hicretin ikinci yılının son ayında da onu kızı Fâtıma ile evlendirmiştir.

Aynı zamanda Hz. Peygamber'in vahiy kâtibi olan Hz. Ali, Bedir, Uhud, Hendek ve Hayber başta olmak üzere hemen hemen bütün gazve ve seriyyelere iştirak ederek, bu savaşlarda Hz. Peygamber'in sancaktarlığını yapmıştır. Hayatı İslâm'a hizmetle geçen ve Hz. Osman'dan sonra beş yıl müddetle de halifelik yapan Hz. Ali, 40/661 tarihinde Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirli bir hançerle vurularak şehid edilmiştir.

Hiz. Ali ashâb-ı kirâm arasında tefsir, hadis ve fıkıh alanındaki bilgileriyle kendini kabul ettirmiş bir otoritedir. Bir konuşmasında, “bana Allah’ın kitabından sorunuz. Allah’a yemin ederim ki Kur’ân’daki her âyetin nerede nâzil olduğunu, gece mi? gündüz mü? ovada mı? dağda mı? indiğini mutlaka bilirim” diyerek her zaman Kur’ân’ın mana ufuklarında dolaşan ve onun zenginliğine âşina olan bir sahâbi olduğunu göstermiştir. Çünkü o, Hiz. Peygamber daha hayatta iken Kur’ân’ın tamamını ezberlemiş ve anlamı konusunda Hiz. Peygamber’in açıklamalarından çok yararlanmıştı. Bundan dolayı Hiz. Ali, ahkâm âyetlerinin tefsirinde özellikle hukûkî konularda ashâb tarafından çok itimat edilen bir şahsiyet olmuştur. Onun bu yönünü Hiz. Ömer, “en isabetli hüküm verenimiz Ali idi” sözüyle ortaya koymaktadır. Üç halifenin önemli meselelerde Hiz. Ali’nin fikrini almayı ihmal etmemesi, diğer sahâbilerin de görüşlerinin doğruluğuna kanaat getirdikleri için Hiz. Ali’nin, fikir beyân ettiği dinî bir meseleyi başkalarına sorma ihtiyacı hissetmemeleri, onun tefsir ve hukûk alanında güvenilir bir şahsiyet olduğunun başka bir kanıtı sayılabilir.

SIRA SİZDE

Sahâbe tefsirinin bağlayıcılığı sizce hangi temel sebebe dayanmaktadır?

TÂBİÜN DÖNEMİ TEFİRİ

Tâbiiler, sahâbeden sonra tefsirde önemli rol üstlenen bir nesildir. Hiz. Peygamber’e ulaşamamış olmaları, onların bu ilme karşı olan şevklerini azaltmamıştır. Çünkü tâbiiler tefsir konusunda Hiz. Peygamber’den feyz alan sahâbilerden faydalanmışlardır. Bu da söz konusu nesli, daha sonrakilerle ashâb arasında bir köprü konumuna getirmiştir.

Tâbiiler, tıpkı sahâbiler gibi tefsirde öncelikle Kur’ân ve sünnete başvuruyorlar; şayet bu iki kaynaktan, nassları tefsir edebilmelerine yardımcı olacak bir malzeme bulamazlarsa, o takdirde özellikle esbâb-ı nüzûl, mübhemât ve gaybla ilgili konularda sahâbilerin görüş ve tercihlerine müracaat etmek zorunda kalıyorlardı. Çünkü bu konular daha önce de belirttiğimiz gibi akli muhâkeme ve icthâdın dışında kaldığı için fikir yürütmenin mümkün olmadığı alanlardır.

Her zaman olmasa da tâbiilerin tefsirde bazen Ehl-i kitâbın görüşlerine müracaat ettikleri de oluyordu. Doğal olarak onlar ancak bu aşamalardan sonra kendi görüşlerini ortaya koyuyorlardı. Böylece anlaşılmaktadır ki tâbiilere ait iki tür tefsir mevcuttu. Bunlardan biri yukarıda belirttiğimiz kaynaklardan yararlanmak suretiyle ortaya koydukları, diğeri de kendi bilgi birikimleri ve kabiliyetleri yoluyla ulaşmış oldukları tefsirdi. Yani tâbiiler, mecburiyetin doğurduğu özel durumlar yanında zaman zaman da akli tercihlerde bulunarak Kur’ân’ı tefsir ediyorlardı. Bütün bunlar tâbiün nesli müfessirlerinin, kurulan bazı tefsir mektepleri vasıtasıyla kendilerinden ders aldıkları sahâbilerden öğrendikleri yöntemlerden ibaretti.

Tefsir Mektepleri

Hiz. Peygamber’in hicretiyle Medine’de İslâm devletinin temelleri atılmış ve daha Allah Resûlü hayatta iken bu devletin sınırları Arap Yarımadası’nın dışına taşmaya başlamıştı. Hiz. Muhammed’in vefatından sonra da fetihler aynı hızla devam ettirilerek sınırlar daha da genişletilmişti. Tabiatıyla yeni fethedilen bölgelerdeki insanların İslâm’ı bilen yöneticilere, valilere, kadırlara ve öğ-

retmenlere ihtiyaçları vardı. İşte bu ihtiyaç göz önünde bulundurularak fethe-dilen her yeni beldenin halkına İslâm'ı tebliğ etmek için öğretmenler ve asayiş-i temin etmek için de valiler, kadılar gönderildi. Böylece çeşitli yörelere vazifeli olarak giden sahâbîler, İslâm'ın egemenliği altına giren bu beldelerde tedris (öğretim) halkaları kurmaya ve etraflarına topladıkları insanlara, Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'in sünnetini öğretmeye başladılar. Sahâbîlerin bu ilmî faaliyetle-ri sonucunda şehirlerde birçok ekol/mektep oluştu ki bu ekollerin öğretmenleri sahâbîler, öğrencileri de tâbiilerdi. Ancak bahis konusu beldelerin birçoğunda in-sanlar arasında ihtilafların baş göstermesi, her grubun kendi görüşünün haklılığı-nı ispat etmek için öncelikle Kur'an'a sarılması ve bunun tabii sonucu olarak bazan yanlış ve bozuk te'villerin ortaya çıkması gibi nedenlerden dolayı, Kur'an'ın ma'kul ve doğru bir şekilde tefsîrinin yapılmasına şiddetle ihtiyaç duyulmuştu. İşte bu yüzden söz konusu ekollerin/mekteplerin bazılarında daha ziyade Kur'an'ın tefsîrine ağırlık verilmeye başlandı ve bunlardan üç tanesi tefsîrde şöhrete ulaştı.

Mekke Tefsîr Mektebi

İlk tefsîr mektebi Mekke'de kurulmuştu. Kurucusu, Müslümanların tefsîrde en büyük otorite kabul ettiği Abdullah b. Abbas'tı. Dini doğru anlaması ve Kur'an'ın derin anlamına nüfûz edebilmesi için Hz. Peygamber'in duâsına mazhar olan İbn Abbas, Kur'an konusundaki bilgisi sebebiyle Hz. Ömer tarafından da saygı gör-müştü. Kur'an tefsîrinin duayeni olan bu sahâbînin kurmuş olduğu tefsîr ekolü/ mektebi hakkında İbn Teymiyye, "Tâbiiler içerisinde tefsîrde en önde gelenler İbn Abbas'ın öğrencileridir" diyerek Mekke ekolünde/mektebinde yetişen öğrencilerin tefsîrdeki üstünlüğünü ortaya koymuştur. Bu ekolün yetiştirdiği en seçkin öğrenci-ler, Mücâhid b. Cebr, İkrime, Sa'îd b. Cübeyr, Tâvus b. Keysân ve Atâ b. Ebî Rabâh'tır.

Medine Tefsîr Mektebi

Tâbiiler devrinde kurulan ikinci bir ekol/mektep Medine'de Ubey b. Ka'b'ın faaliye-tiyle ortaya çıkmıştı. Bilindiği üzere Medine, Hz. Peygamber'in İslâm dinini yaymak üzere hicret ettiği ve bilhassa ahkâmla ilgili âyetlerin inişine sahne olan bir belde-dir. Resûlullah'ın vefatından sonra da ashâbın uzun zaman ayrılmayıp bu mukaddes şe-hirde ikamet etmesi ve âlim sahâbîlerin sayı itibarıyla diğer ilim merkezlerine nisbetle burada daha fazla bulunması, bu ekolün/mektebin değerini ortaya koymaktadır. Böy-lece denilebilir ki Medine'deki sahâbîler söz konusu şehirde kaldıkları müddetçe me-sailerini orada bulunanlara ilim öğretmeye adanmışlardı. Bunun tabii bir sonucu olarak bu belde de Ubey b. Ka'b'ın kurduğu söz konusu tefsîr ekolünde/mektebinde, Ebu'l-Âliye, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî ve Zeyd b. Eslem gibi ilim otoriteleri yetişmişti.

Kûfe Re'y Mektebi

Sözünü ettiğimiz mekteplerin üçüncüsü ise Abdullah b. Mes'ûd tarafından Kûfe'de kurulmuştu. Denildiğine göre küçük yaşlardan itibaren Hz. Peygamber'in yanından ayrılmayan ve onunla beraber bütün seferlere katılan İbn Mes'ûd, aynı zamanda Resûlullah'ın vahiy kâtiplerinden biriydi. Bu münasebetle Hz. Peygamber'in Kur'an'a yönelik açıklamalarını daha fazla dinleme imkânını elde etmiş; böylece tefsîrde bü-yük bir ün kazanmıştı. Kaynakların belirttiğine göre onun bu niteliğini bilen Hz. Ömer halifeliği sırasında İbn Mes'ûd'u Kûfe'ye Kur'an öğreticisi olarak tayin etmişti.

İbn Mes'ûd, Kûfe'ye geldiğinde orada başka sahâbiler de vardı. Ancak insanlar kısa zamanda onun etrafında büyük bir halka oluşturdular. Bunun üzerine o da kendisinden Kur'ân'ın anlamını öğrenmek isteyen insanları bilgilendirmek amacıyla bir tefsir faaliyetine başladı. Nakledildiğine göre bu faaliyet içerik itibariyle daha çok akli muhâkeme ve ictihâd temeli üzerine bina edilmişti. Bu sebepten dolayıdır ki İslâm âlimleri İbn Mes'ûd'un oluşturduğu bu ekolü, ictihâdî hareketlerin çekirdeği kabul edip **rey ekolü** olarak nitelendirdiler. Abdullah b. Mes'ûd'un ders halkasında yetişen pekçok âlim vardır. Bunların en ünlüleri arasında Alkame b. Kays, Mesrûk b. el-Ecdâ, Esved b. Yezîd, el-Hasan el-Basrî ve Katâde b. Diâme'nin isimleri zikredilmektedir.

Tâbiûn Tefsîrinin Kaynak Değeri

Tâbiûn tefsîrinin kaynak değeri taşıyıp taşımadığı hususunda İslâm âlimleri farklı görüşler serdetmiştir. Bu görüşler, üç madde altında ele alınabilir:

1. Tâbiûlerin Kur'ân'a dair yorumları daha çok kendi bilgi birikimlerine dayanmaktadır. Bu yüzden Kur'ân âyetlerini tefsir ederken her zaman hata yapmaları mümkündür. O halde tâbiûn tefsîri herhangi bir ayrıcalığa sahip değildir. Nitekim Ebû Hanîfe, "Resûlullah'tan gelen baş göz üstüne; sahâbeden gelen hakkında serbestiz (uygun bulduğumuzu tercih edebiliriz); tâbiûndan nakledilene gelince onlar da insan biz de insanız" diyerek tâbiûn tefsîrinin bu özelliğine işaret etmek istemiştir.
2. Tâbiûler her ne kadar Resûlullah'ı görmemiş ve âyetlerin nüzûl sebeplerini müşâhede etmemişlerse de, tefsirle ilgili bilgileri genellikle sahâbeden almışlardır. Yani tâbiûnun Kur'ân'a yönelik açıklamaları, kendi tercihlerinden ziyade sahih sahâbe rivâyetlerine dayanmaktadır. Bu yüzden söz konusu tefsir, sonraki nesiller için güvenilir bir kaynak niteliğindedir.
3. Tâbiûn tefsîrinden ancak üzerinde ittifak edilen hususlar referans olarak kullanılabilir. Diğerlerini kabul etmek zorunluluğu yoktur. Nitekim İbn Teymiyye, "tâbiûlerin üzerinde icmâ ettikleri görüşlerin hüccet olduğu hususunda şüphe edilmemelidir. Fakat ihtilâf halindeki görüşleri ise ne kendileri ne de kendilerinden sonrakiler için delil niteliğindedir. Bu durumda Kur'ân'a, sünnete, o da olmazsa Arap dilinin geneline müracaat edilir. Yahut da sahâbenin o konudaki kanaatine bakılır" diyerek tâbiûnun, üzerinde icmâ edilen görüşlerinin kabul edilebileceğini, ihtilâflı olanların ise, lügat ilmine havâle edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

DİKKAT

Kur'ân, sünnet, sahabe kavli ve İctihâdın mümkün olduğu konularda, tâbiûlerin de diğer müfessirler gibi hata ve isabet etme ihtimalleri vardır. Ancak herhangi bir konuda tâbiûlerin ittifakı söz konusu ise, orada hata ihtimali yok denecek kadar azdır. İşte bu tür bir ittifak sonucu ortaya çıkan görüş ve düşünceler büyük ölçüde hatadan uzak olduğu için tefsirde tereddütsüz bir şekilde kabul edilebilir.

Tâbiûn Tefsîrinin Genel Nitelikleri

Nasıl ilk muhatap topluluk olan ashâbın Kur'ân'a dair beyanlarının kendine özgü bir niteliği söz konusu ise, onlardan sonra gelen ve tefsire büyük hizmetlerde bulunan tâbiûn tefsîrinin de kendine has bir takım özellikleri bulunmaktadır. Bunlar maddeler halinde şöyle sıralanabilir:

1. Sahâbe tefsiri manası kapalı olan âyetlerle sınırlı iken tâbiiler döneminde Kur'an'ın bütünü tefsire konu olmuştur.
2. Tâbiün tefsirinde kelime açıklamaları yanında, geniş fikhî izahlar, âyetlerden istinbât ve istidlâl yoluyla çıkarılan hükümler ve tarihi bilgiler de yer almıştır.
3. Şiirle istişhâd metoduyla bazı lafızları açıklamak ve bazı garip lügatları izah etmek de bu dönemin bir başka özelliğidir.
4. Tâbiiler Kur'an'da geçen kıssalarla manası müphem olan âyetlerin tafsilatını öğrenebilmek için Ehl-i kitap âlimlerine fazla müracaatta bulunmuşlardır. Dolayısıyla isrâiliyat denilen gayr-i İslâmî bilgiler, sahâbe dönemine kıyasla daha çok bu devirde Kur'an tefsirine girmiştir.
5. Bu dönemde de tefsir, henüz tedvin edilmiş değildi. Tefsire dair haberler yine şifâhî olarak aktarılmıştı. Ancak bu haberler, Mekke, Medine ve Kûfe gibi belli başlı ilim muhitlerinde yerleşmiş olan ashâbın ileri gelenleri tarafından rivâyet edilmiş; böylece tâbiün dönemindeki rivâyetlerde bir ekolleşme meydana gelmiştir.
6. Tâbiiler herhangi bir Kur'an âyetini tefsir ederken bazen de kıyas yolunu kullanırlardı. Yani bildikleri bir âyetin tefsirinden hareketle çıkarsama yöntemiyle tefsir etmeye çalışıyorlardı. Bu da tâbiiler döneminde boşlukların doldurularak tefsire yeni birçok görüşün ilave edilmesi anlamına gelmektedir.

Tâbiî Müfessirlerinin Tefsir Kaynakları

Tâbiün da Kur'an'ı tefsir ederken bazı yöntem ve kaynaklara başvurmuştur. Bir kısmına yukarıda işaret edilen bu kaynakların, sahâbenin kaynaklarıyla hemen aynı olduğu görülmektedir. Söz konusu kaynakları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri.
2. Kur'an'ın Sünnetle tefsiri.
3. Şiirle istişhad etmek.
4. Yahudi ve Hristiyan kültürleri.
5. Sahâbî sözleri (görüş ve içtihatları).
6. Kendi içtihatları (görüşleri).

Sahâbe tefsiri ile tâbiün tefsiri arasında ne tür farklılıklar vardır?

SIRA SİZDE

TEFSİRİN TEDVİNİ

Tefsir daha önce belirttiğimiz gibi tedvin edilmeden yani yazıya geçirilmeden önce ashâb ve tâbiün döneminde sözlü nakil yoluyla aktarılıyordu. Etbâu't-tâbiün dönemine gelindiğinde ise tefsir rivâyetleri artık yavaş yavaş bir araya toplanarak yazılmaya başlanmıştı. Bu, tefsir açısından çok önemli bir adımdı. Çünkü sözlü olarak yapılan nakiller zamanla unutulabilir veya değiştirilebilir,

eksiltme ve çoğaltma gibi durumlarla karşılaşılabilirdi. Oysa nakledilecek bilgiler yazıyla tespit edilip korunduğu zaman artık bu tür olumsuzluklar söz konusu değildir. Tefsîre dair birikim tedvin edilmesine edilmmişti belki ama bu, 150 yıla yakın bir gecikmeyi de beraberinde getirmişti. Zira ilk iki nesil boyunca şifâhen nakledilen tefsîr rivâyetleri, ancak etbâu't-tâbiîn döneminde tedvin edilebilmişti. Tabii ki bunun da bir takım sebepleri vardı:

1. Bilindiği gibi Kur'ân indirilmeye başladığı andan itibaren Hz. Peygamber, vahyi yazdırmak üzere görevlendirdiği bazı kâtiplere Kur'ân parçalarını kaydet-tiriyordu. Ancak başlangıçta Kur'ân'la karışma endişesiyle hadislerin yazılmasına mücadele etmemişti. Bildiğimiz kadarıyla bu durum, sahâbenin belli bir ilmi biriki-me erişmesine kadar böylece devam etmiş ve bu endişesi ortadan kalktıktan sonra Hz. Peygamber, “ilmi yazıyla tespit ediniz” diyerek öncelikle hadislerin yazılmasına izin vermişti. Ancak bu izin, Resûlullah'ın hayatının sonlarına doğru vermiş olduğu bir izindi. Dolayısıyla bu müddet içinde sahâbîler Kur'ândan başka bir şeyin yazımıyla pek uğraşma imkânına sahip olamamışlar, bunun tabii bir sonucu olarak da ne Hz. Peygamber'in Kur'ân'a dair beyânlarını ne de vahye sebep teşkil eden olayları yazabilmişlerdi. Kendilerine verilen izinden sonra da öyle anlaşılıyor ki ashâb öncelikle, zâyî olur endişesiyle hadisleri yazmaya başlamıştı.

2. Kur'ân'ın ilk muhatapları ümmî idi yani okur-yazar değildi. Nitekim Kur'ân, *هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ* / “Ümmilere içlerinden kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen Odur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler” (Cuma (62), 2) diyerek bu hakikati ortaya koymakta, Resûlullah da, “Ben ümmî bir topluluğa gönderildim”, “Biz ümmî bir topluluğuz, okuma-yazmayı ve hesabı bilmeyiz” demek suretiyle Kur'ân'ın bu bağlamdaki beyânını teyit etmektedir. Dolayısıyla başlangıçta hâkim vasfı ümmîlik olan bu toplum, İslâm'ın gelişinden sonra ancak okuma yazmaya ehemmiyet vermeye başlamıştı. Çünkü İslâm dini kitâbeti zaruri kılan âmilleri de beraberinde getirmişti. Bu durum da doğal olarak İslâmî ilimlerin diğer disiplinlerinde olduğu gibi tefsîrin de yazıya geçirilmesini bir süre engellemişti.

3. Tefsîrin tedvinindeki gecikmenin önemli bir sebebi de ilk muhatap kitlenin yazıdan ziyade hâfızalarına güvenmeleriydi. İbnu'l-Cezeri'nin de dediğine göre Araplar binlerce beyitlik şiirler ezberliyorlar; hatta nesepleriyle ilgili çok uzun bilgiler hâfızalarında tutuyor ve okuyorlardı. Bu yüzden vahyin nüzûlü esnasında o toplumda herhangi bir metni yazarak muhafaza altına alma henüz bir gelenek haline gelmemişti.

Tefsîrin Hadisle Birlikte Tedvini

Kaynakların verdiği bilgiye göre tefsîr, ilk defa hadis ilminin bir kolu olarak yazılmaya başlandı. Yezîd b. Hârûn b. es-Sülemî, Şu'be b. el-Haccâc ve Süfyân es-Sevrî gibi bazı muhaddisler, hadisleri toplayıp yazmak maksadıyla çeşitli İslâm beldelerini dolaşarak, Hz. Peygamber'e isnâd edilen sahih rivâyetleri bir araya getirmeye çalışırken, bu arada Resûlullah ve sahâbeden nakledilen tefsîrle ilgili nakilleri de topladılar. Tabii ki bu zatların maksatları, öncelikle hadisleri yazmaktı. Ancak topladıkları hadisleri yazıya geçirirken, özellikle Allah Resûlü'nün Kur'ân'a dair açıklamaları ve esbâb-ı nüzûl gibi

tefsîre dair rivâyetleri de söz konusu kitaplara kaydettiler. Böylece hadis ilminin yazımı aşamasında, tefsîrle alakalı rivâyetler de derlenmiş oldu.

Tefsîrin Müstakil Olarak Tedvini

Biraz önce de belirtildiği gibi ilk defa hadis ilminin bir kolu olarak yazıya geçirilen tefsîr rivâyetleri, kısa bir süre sonra müstakil bir ilim haline geldi. Esasen bu, bir zaruretin sonucuydu. Çünkü tâbiûn döneminin sonlarına kadar sözlü nakil yoluyla gelen tefsîr rivâyetleri yanında, insan tefekkürünün gelişmesi ve birtakım hâdiselerin meydana gelmesi neticesi dirâyet (re'y) tefsîri de ortaya çıkmaya başlamıştı. Rivâyet tefsîri, Hz. Peygamber ve ashâbtan nakledilen rivâyetlerin hadis kitaplarına girmesiyle bir anlamda muhafaza altına alınmıştı. Şayet dirâyet tefsîri için de aynı şey yapılırsa, bu malzeme de korunmuş olacaktı. İşte muhtemelen sözünü ettiğimiz anlayıştan hareket eden ilk dönem müfessirleri, bir taraftan hadis ilmiyle birlikte tedvin edilen malzemeyi vakit geçirmeden kendi alanına taşımak; diğer taraftan da daha sonra bir açılım göstererek devam edecek olan tefsîrin temellerini atmak maksadıyla müstakil eser yazma hareketini başlattılar. Şu anda elimizdeki belgeler Kur'ân'a dair nakilleri bir araya toplayarak onu baştan sona tefsîr eden ilk şahsın, Mukâtil b. Süleyman olduğunu göstermektedir. Mukâtil'den başka Süfyân es-Sevrî, Yahyâ b. Sellâm, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ ve Abdürrezzak b. Hemmâm gibi şahsiyetler de müstakil tefsîrler kaleme alan müfessirler arasında sayılmaktadır.

Tedvin Dönemi Müfessirleri ve Tefsîrleri

Mukâtil b. Süleyman (et-Tefsîrû'l-kebir)

Belh şehrinde dünyaya gelen Mukâtil, Merv ve Bağdat'ta ilim tahsil etmiş, daha sonra da Basra'ya giderek ölünceye kadar (150/767) orada yaşamıştır. Selef âlimlerinden olan Ahmed b. Hanbel ve İmâm Şâfiî Mukâtil'i tefsîr ilminde bir otorite kabul etmektedirler.

Bazı kaynaklar onun siyasi bakımdan Zeydiyye'ye kelâmî bakımdan da Müşebbihe'ye mensubiyetinden söz etmektedirler. Esasen bazı itikâdi eğilimlerin etkisi altında kaldığı, bu yüzden kanaatlerinde teşbih ve teccim izlerine rastlandığı iddia edilen Mukâtil'in tefsîri dikkatlice incelendiğinde bunun doğru olmadığı görülecektir. Çünkü o, Müşebbihe ve Mücessime'nin sıfatullah konusundaki yaklaşımlarına sebep olan **istivâ** (Allah'ın oturması) **yedullah** يد الله (Allah'ın eli) **vechüllah** وجه الله (Allah'ın yüzü) vb. kavramları selefi bir anlayış doğrultusunda ele almıştır. Dolayısıyla bütün bu mülahazaların siyasi amaçlarla ortaya atıldığı ya da Seksekî'nin de dediği gibi bu iddianın muhatabı olan zât, Mukâtil b. Süleyman değil Mukâtil isimli başka bir şahıstır.

Fikrî cereyanların kaynaştığı ve düşüncelerin yavaş yavaş rayına oturmaya başladığı ikinci hicri asrın ilk yarısında **et-Tefsîrû'l-Kebîr** adıyla bir kitap yazan Mukâtil, bu eserinde Kur'ân'ı başından sonuna kadar mevcut sûre tertibine göre tefsîr etmiştir. Müellif, bir yandan âyetlerin nüzûl sebepleri, nüzûl zamanları ve kastedilen şahısların kimler olduğu konusunda bilgiler vermiş; diğer yandan da kelimelerle ilgili etimolojik açıklamalar ve nahvî tahliller yapmıştır. Ayrıca o, bu eserinde muğlak olan sözcük-

lere izahlar getirmiş, Ehl-i kitâbı tavsif eden âyetlerde ise bol bol şahıs isimlerine yer vermiştir. Nâdir olarak bir kısım âyetlerle ilgili isnâdlara rastlanan Mukâtil'in tefsîri, sened zincirinden anlaşıldığına göre otuz kadar şeyhten alınmıştır.

Süfyânu's-Sevrî (Tefsîrû's-Sevrî)

es-Sevrî, tebe-i tâbiînin önemli şahsiyetlerinden biridir. Hicrî 95 veya 97 senesinde dünyaya geldiği bildirilmektedir. Babası, Kûfe'nin güvenilir muhaddislerinden biri olan Sa'îd b. Mesrûk'tur. Müthiş bir ezber kabiliyetine sahip olduğu söylenen es-Sevrî'nin bütün muhaddisler tarafından güvenilir (sîka) bir râvi olduğu ileri sürülmektedir. Kur'ân'a dair geniş bilgisi sebebiyle yaşadığı dönemin en büyük müfessirlerinden biri kabul edilmiştir. Hac farîzasını ifâ etmek üzere Mekke'ye gittiğinde mevcut idarecileri tenkid ettiği için bir müddet hapsedilmiş, sonra da Basra'ya giderek 161/777'de orada vefat etmiştir.

Sözünü ettiğimiz müellifin kaleme aldığı tefsîr, *Tefsîrû's-Sevrî* adıyla bilinmektedir. Mukaddimesinden bu eserdeki bilgilerin, Süfyânu's-Sevrî'nin talebesi olan Ebû Huzeyfe Musâ b. Mes'ûd el-Basrî tarafından nakledildiği anlaşılmaktadır. es-Sevrî bu eserinde Kur'ân âyetlerinin tamamını değil bir kısmını tefsîr etmiştir. Süreler, Hz. Osman'ın Mushaf'ındaki sıralamaya göredir. Müellifin, Kur'ân'ı tefsîr ederken re'y ile tefsîrden uzak durarak sahâbe ve tâbiûn kavilleriyle âyetleri açıklamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Rivâyetlerin çoğu Mekkeli müfessirlerden nakledilmektedir. Bu haberler arasında zaman zaman merfû hadislere de rastlamak mümkündür.

Süfyânu's-Sevrî, tefsîrinde Arap dilinin filolojik inceliklerine dayanan lûgat, kırâat gibi hususlar yanında nüzûl sebepleri, nâsih-mensûh ve fıkıhla ilgili açıklamalara da yer vermiştir. Eski Arap şiiriyle istişhadda bulunulmayan bu tefsîrin en önemli özelliği onun isrâiliyata kapı aralamamış olmasıdır. Müellif Şiilik ve Zeydilik'le ithâm edilmiş olsa da tefsîrinde bu hususu te'yid edecek herhangi bir kanıt yoktur. Bu eser, ilklerden biri olması sebebiyle Kur'ân tefsîrinin önemli kaynaklarından biri sayılmaktadır.

Yahyâ b. Sellâm (Tefsîru Yahya)

Müfessirin tam adı Yahya b. Sellâm b. Sa'lebe et-Teymî'dir. Müfessir Yahyâ, ilk asırlarda İslâm'ın önemli ilim merkezlerinden biri sayılan Kûfe'de 124/741 senesinde dünyaya gelmiştir. Hayatı hakkındaki bilgiler yok denecek kadar azdır. Sadece menkıbe türü anlatımlara rastlanmaktadır. Biyografik eserlerden öğrenebildiğimiz sadece onun 182/798 senesinde Kayravan'a yerleştiği ve 200/815 de hac görevini yerine getirdikten sonra Kayravan'a geri dönerek orada vefat ettiğinden ibarettir.

Musannafât sahibi olan Yahyâ'nın ayrıca bir de tefsîri vardır. Söz konusu tefsîr, müfessirin ismiyle *Tefsîru Yahya* diye anılmaktadır. Yahya b. Sellâm'ın bu tefsîri, ilk asırlardaki ilim ve kültürü toplayan bir ansiklopedi mahiyetinde olduğundan büyük öneme sahiptir. İlk tefsîrlerden biri olan bu eser, Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiûlârdan gelen nakilleri içermekle birlikte, kırâat, lûgat, nahiv, tarih ve dînî ahkâma ait konularda aklî izahlara da yer vermektedir.

Bu tefsîr, nakil, tenkid ve tercihe yer vermesi bakımından Taberî'nin tefsîrine nisbetle bir önceliğe sahiptir. Yani, önce tefsîr ile ilgili rivâyetleri nakletmiş, sonra onları tenkide tabi tutmuş ve daha sonra da rivâyetler arasından tercihte bulunmuştur. Tercihini daha ziyade kelimenin sözlük manasına ve irab kaidesine göre yapmıştır. Ondan sonra gelen Taberî ise bu metodu geliştirerek kullanmıştır. Ancak onda, Taberî'nin tefsîrinde olduğu gibi mantık, felsefe, tıp, tabiat ve astronomi vb. ilimler yer almamaktadır. Bu tefsîrde, meseleye Arap şiirinden delil getirmek de görülmediği gibi kelâmî meseleler üzerinde de fazla durulmamıştır.

Ferrâ (Meâni'l-Kur'ân)

Asıl adı Yahyâ b. Ziyâd olan Ferrâ 144/761 senesinde Kûfede dünyaya gelmiş, çocukluğunu ve ilk tahsil yıllarını burada geçirmiştir. Bilgi ve görgüsünü geliştirmek maksadıyla daha sonra Basra'ya giden Ferrâ, kaynakların belirttiğine göre başlangıçtan beri lügat ve tefsîr ilmine daha fazla ilgi göstererek bu konularda büyük lügat âlimi Halil b. Ahmed'den ve yine o dönemin meşhur âlimlerinden biri olan Yûnus b. Habib'ten ders almıştır. Bağdat'ta bulunduğu bir sırada şehrin en yetkili bilgini olan Kisâî ile giriştiği ilmî bir tartışma, Ferrâ'nın hayatında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Böylece o, kendi ilmî otoritesini çevresindekilere kabul ettirmek suretiyle halifenin huzuruna davet edilecek derecede büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Kisâî'nin ölümünden sonra da arkadaşlarının ısrarı üzerine onun yerine geçerek bir taraftan ders vermeye, diğer taraftan da *Meâni'l-Kur'ân* adıyla bir tefsîr yazmaya başlamıştır. 206/822 senesinde hac farızasını yerine getiren Ferrâ, 207/823 yılının başlarında vefat etmiştir.

Meâni'l-Kur'ân, Ferrâ'nın tefsîr sahasında kaleme almış olduğu en meşhur eseridir. Bu eser, daha sonraki lügat ve gramer çalışmalarında kendisine müracaat edilen başlıca kaynaklardandır. Çünkü müellifin, söz konusu eserinde, âyetlerle ilgili olarak ortaya koyduğu dil özelliklerinden hareketle, Arapça'nın sarf ve nahvi tespit edilmiştir.

Ferrâ'nın tefsîri incelendiği zaman görülür ki müellif bu eserinde ilk önce âyetlerdeki izaha muhtaç kelimelerin irâbı üzerinde durmakta, sonra da öngördüğü irâba göre kelimenin manasını vermektedir. Bunu yaparken de zaman zaman ele aldığı kelimenin Arap dilindeki kullanılış şekillerini göstererek o konuda seleften nakillerde de bulunmaktadır.

Âyetlerin nüzûl sebepleri, kırâatı ve neshi gibi konuların ele alındığı bu tefsîrde âyet ve sûre sırasına riâyet edilmiştir. Ancak her âyet üzerinde durulmayıp sadece irâba konu olanlar ele alınmıştır. Dolayısı ile bu tefsîr, Kur'ân'ı nahvî yönden ele alan önemli kaynaklardan biri sayılmaktadır.

Ebû Ubeyde (Mecâzu'l-Kur'ân)

Basra nahivcilerinin en meşhurlarından biri olan Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, Basra'da dünyaya gelmiş ve orada yetişmiştir. Tenkitçi bir üsluba sahip olması sebebiyle aleyhinde çok şey söylenmiş; bazıları onu Hâricilikle bazıları da Kaderiyecilikle itham etmiştir. Şahsına karşı yapılan bütün bu hücumlara rağmen kendi döneminde yaşayan birçok âlim de ondan övgü ile söz etmektedir. Tefsîr, hadis, fıkıh ve ahbâra dair ilimlerle yakından ilgilenen Ebû

Ubeyde, daha ziyade Arap dilinde ve eski Arap menkıbeleri hakkında geniş bilgiye sahip bir âlim olarak bilinmektedir. Yaşadığı dönemin en büyük nahiv bilgini olan Ebû Ubeyde 210/827'de Basra'da vefat etmiştir.

Ebû Ubeyde'nin tefsirinin adı *Mecâzu'l-Kur'ân*'dır. Müfessir bu eserini, sûre ve âyet tertibine göre kaleme almakla birlikte, Kur'ân'ın bütün âyetlerini tefsir etmemektedir. Daha ziyade ele aldığı âyetteki kelimelerin anlamları, istikakları ve iraplarını konu edinmektedir. Bol bol eski Arap şiiiriyle isitişhadda bulunulan tefsirde, bazen zâid harflere işaret edilmekte, bazen de âyetlerde yer alan sanatlarla değinilmektedir. Sözcüklerin sarf ve nahiv yönlerini, Arapların bu kelimeleri kullandığı biçimlerini genişçe ele alması sebebiyle önemli bir eser olduğu söylenebilir.

Abdurrezzâk b. Hemmâm (Tefsîr)

Hicrî 126 (743-744) yılında San'a'da doğan Abdurrezzak ilk tahsilini aile çevresinde yapıp yirmi yaşlarında ilmî seyahetlere çıkmıştır. Hicâz, Şâm ve Irak gibi ilim merkezlerinde Ma'mer b. Râşid, Süfyân-ü's-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Mâlik b. Enes ve diğer âlimlerden hadis ve fıkıh ilimleri tahsil etmiştir. Bunlar arasında kendisinden en çok yararlandığı hadis âlimi Ma'mer b. Râşid'dir. Kaynaklar Abdurrezzak'ın söz konusu âlimin yanında tam sekiz sene kalarak ondan on bin hadis yazdığını kaydetmektedirler. Ancak Ahmed b. Hanbel, Abdurrezzak'ın ömrünün sonuna doğru gözlerini kaybettiğini, dolayısıyla görme yetisini kaybettiği andan itibaren, ondan yapılan nakiller konusunda itiyatlı davranılması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü Ahmed b. Hanbel'e göre Abdurrezzak'ın kitabında bulunmayan bazı hadisler, gözlerini kaybettikten sonra kendisinden nakledilmeye başlanmıştır. Bu da ister istemez akla bir takım kuşkuların gelmesine sebebiyet vermektedir. Ancak bütün bunlara rağmen Yahyâ b. Ma'în, Ali b. el-Medinî, İshak b. Râhûye ve Züheyr b. Harb gibi hadis bilginleri Abdurrezzak'tan rivâyette bulunmuşlardır. Hadis ilminde böylesine önemli bir mevkiye sahip olan söz konusu âlim, yazmış olduğu Kur'ân tefsiriyle de tefsir tarihindeki yerini almıştır. Bu zâtın vefat tarihi de 211/828 olarak zikredilmektedir.

Abdurrezzak *Tefsîr* adıyla bir eser kaleme almış ve o bu eserinde sahâbe, tâbiün ve etbâu't-tâbiinden nakillerde bulunmuştur. Bu nakiller özellikle lügat, sebab-i nüzûl, nasih-mensuh, kırâat, fıkıh ve isrâilî haberleri içermektedir. Ter-cih ve tenkidin hiç yer almadığı söz konusu eser tam bir rivâyet tefsiridir. Bu da diğer dilbilimsel tefsirler gibi sûre ve âyet tertibine göre yazılmış olmakla birlikte, Kur'ân'ın her âyetini içeren bir tefsir değildir.

DİKKAT

Tedvin döneminde kaleme alınan ilk Kur'ân tefsirlerinin ortak özelliği, hepsinin filolojik yani dilbilimsel tefsirler olmalarıdır.

SIRA SİZDE

2

Tedvin dönemi tefsirlerinin en temel niteliğini tespit ediniz.

Özet

*Hiz. Peygamber döneminde tefsirin nasıl başladı-
ğını açıklayabilmek*

Kur'an tefsiri Hz. Peygamber ile başlamıştır. Dolayısıyla Kur'an'ın ilk hâfızı ve ilk tebliğcisi olan Hz. Muhammed aynı zamanda onun ilk müfessiridir. Hz. Peygamber'in tefsiri vahye dayalı olduğu için en doğru, en isabetli ve en güvenilir bir tefsirdir. Çünkü Peygamberimiz ya kendisine bildirilen manalarla ya da kendi bilgi birikimiyle Kur'an'ı tefsir ediyordu. Cebrâil tarafından kendisine nakledilen anlamlara dayalı olarak yapmış olduğu tefsir zaten vahiydir. Dolayısıyla güvenilirlik açısından burada herhangi bir problem yoktur. İctihâdda bulunarak yaptığı tefsire gelince, şayet bu noktada bir isabetsizlik söz konusu olursa, o zaman yeni bir vahiy bu husus da tashih ediliyordu. Bu da esasen onun şahsi tecrübesine dayalı tefsirinin Allah'ın onayından geçmesi anlamına geliyordu. Yani bu çerçevedeki tefsiri de vahye dayalı bir tefsir demektir. Bu bakımdan en doğru ve en güvenilir tefsir Peygamber'in tefsiridir. Böyle olduğu içindir ki Peygamberimizin tefsiri bağlayıcı kabul edilmiştir. Özellikle Kur'an'da hükmü belirtilmeyen konularda yaptığı ictehadlarda mutlak olarak bağlayıcıdır. Ancak Hz. Peygamber sözlü olarak Kur'an'ın tamamını tefsir etmiş değildi. Çünkü Kur'an'ın önemli bir kısmı (muhkem âyetler) ilk muhataplar tarafından anlaşılıyordu. Bu yüzden o, sadece mutlak, mücmel, müteşâbih rahatlıkla ve mübhem âyetleri zaman zaman ihtiyaç oranında tefsir etmişti. Sözlü sünnetle (hadis) tefsir noktasında durum böyle olmakla beraber, Allah Resûlü yaşantı itibarıyla Kur'an'ı esas aldığı için, fiilî sünnet anlamında Kur'an'ın tamamının Peygamber tarafından tefsir edildiği de söylenebilir.

Sahâbenin tefsire katkılarının neler olduğunu listelebilmek

Hiz. Peygamber'den sonra Kur'an tefsiri görevini üstlenen sahâbiler bu alanda üzerlerine düşeni fazlasıyla yapmışlardır. Özellikle Kur'an'ın müphem âyetlerini açıklamışlar, gaybî konularda Hz. Peygamber'den öğrendiklerini nakletmişler, va-

hiy döneminde yaşadıkları için âyetlerin nüzûl sebepleriyle ilgili müşâhedelerini aktarmışlar ve Kur'an âyetleri arasında gerçekleştiği ifade edilen nesih konusunda aydınlatıcı bilgiler vermişlerdir. Esasen bu hususlarda akıl yürütme ve yorum yapma imkânı olmadığı için onların bu alandaki nakilleri, İslâm bilginlerinin ekserisi tarafından bağlayıcı olarak görülmüştür. Söz konusu nitelikte olmayanlar ise -ki onlara mevkuf haber denilmektedir- bağlayıcı değil tercih sebebidir.

Tâbiiler zamanında tefsirin hangi düzeyde olduğunu tespit edebilmek

Sözlü nakil döneminde Kur'an tefsirine önemli katkı sağlayan bir kuşak da hiç kuşkusuz tâbiilerdir. Bu kuşak Kur'an tefsirinde ya doğrudan aştaptan nakilde bulunmuş ya da kendi öznel tecrübeleriyle âyetleri açıklamıştır. Her iki durumda da tâbiün âlimlerinin ittifak ettikleri hususlar kendilerinden sonrakiler için güvenilir bilgi olarak kabul edilip nakledilmiş; ihtilaf ettikleri ise tercihe konu olmuştur. Tâbiünün ile gelen müfessirleri, bazı sahâbiler tarafından oluşturulan ekollerde/mekteplerde yetişerek tefsire dair rivâyetleri, sözlü nakil döneminin bir geleneği olarak nakletmişlerdir.

Tedvin döneminde tefsirin geçirdiği merhaleleri özetleyebilmek

Yaklaşık bir buçuk asır süren sözlü nakil döneminin ardından Hz. Peygamber'in hadislerini toplamak üzere değişik İslâm beldelerini dolaşan bazı muhaddisler, hadislerle birlikte tefsir rivâyetlerini de toplayıp yazıya geçirmişler, böylece tefsire ait birikim ilk olarak hadis ilmiyle birlikte tedvin edilmiştir. Bu döneme etbâu't-tâbiin dönemi adı verilmektedir. Buraya kadar hadiscilerin nezâretinde meydana gelen tefsir faaliyeti, bundan sonra gerçek sahiplerinin eliyle istiklaline kavuşturulmuştur. Söz konusu merhale, filolojik bir mahiyet arzemiş olsa da Kur'an tefsirinin müstakil olarak yazıya geçirildiği en önemli bir merhalelerdir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Hz. Peygamber'in Kur'an'ı tefsir tarzlarından biri **değildir**?

- a. Mutlakın takyidi
- b. Mücmelin tebyini
- c. Muhkemin beyânı
- d. Mübhemin tafsili
- e. Müşkilin tavzihi

2. Aşağıdakilerden hangisi sahâbe tefsirinin genel özelliklerinden biri **değildir**?

- a. Kur'an'ın baştan sona âyet âyet tefsir etmesi
- b. Ahkâm âyetlerinden hüküm çıkarmaması
- c. Tefsirde ihtilaf etmesi
- d. Kur'an'ı sünnetle tefsir etmesi
- e. Kur'an tefsirinde nüzûl sebeplerine yer vermesi

3. Aşağıdakilerden hangisi tâbiûn tefsirinin belirgin niteliklerinden biri **değildir**?

- a. Kur'an'ın bütünü tefsir etmesi
- b. Geniş fikhî izahlara yer vermesi
- c. Şiirle istiḥadda bulunması
- d. Tefsirle ilgili bilgileri tedvîn etmesi
- e. İsrâili haberleri nakletmesi

4. Hz. Peygamber'in tefsirinin mutlak bağlayıcılığı aşağıdaki sebeplerden hangisine dayanmaktadır?

- a. Vahye dayalı olmasına
- b. Arap şiirine dayanmasına
- c. Peygamber'in ümmi olmasına
- d. Arapça'yı en iyi derecede bilmesine
- e. Toplum içinde en güvenilir kişi kabul edilmesine

5. Mekke ve Medine tefsir mektepleri ile Kûfe tefsir mektebi arasındaki en temel fark aşağıdakilerden hangisidir?

- a. Rivâyet tefsîrine ağırlık vermesi
- b. Âyetleri daha çok re'y ile tefsir etmesi
- c. Hz. Peygamber'in sünnetine önem vermesi
- d. Kur'an'ı Kur'an'la tefsir etmesi
- e. Kur'an tefsirinde nüzûl sebeplerini bağlayıcı görmesi

Kendimizi Sınyalım Yanıt Anahtarı

1. c	Yanıtınız doğru değilse “Hz. Peygamber Döneminde Tefsir” konusunu yeniden okuyunuz.
2. a	Yanıtınız doğru değilse, “Sahâbe Dönemi Tefsiri” konusunu tekrar okuyunuz.
3. d	Yanıtınız doğru değilse, “Tâbiûn Tefsirinin Genel Nitelikleri” konusunu tekrar okuyunuz.
4. a	Yanıtınız doğru değilse, “Nebevî Tefsirin Fonksiyonu ve Değeri” konusunu tekrar okuyunuz.
5. b	Yanıtınız doğru değilse, “Tefsir Mektepleri” konusunu yeniden dikkatlice okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kur’ân’ın koyduğu bir hükümle esasen sünnetin koyduğu bir hüküm arasında yaptırım açısından bir fark yoktur. Çünkü Yüce Allah mutlak olarak Hz. Peygamber de mecâzen şâri’ yani yasa koyucudur. Bu sebepledir ki Kur’ân’da yer almayan bazı hükümleri de Peygamberimiz koymuştur, bunlar da bağlayıcılık açısından diğerlerinden farksız kabul edilmiştir.

Sıra Sizde 2

Sahâbe tefsiri esbâb-ı nüzûl, mübhemât, gayb ve nesih gibi konularda bağlayıcı olarak kabul edilmiştir. Görüldüğü gibi bu alanlar da akli muhâkemeye değil, görme ve işitmeye dayanmaktadır. O halde sahâbe tefsirinin bağlayıcılığında tek sebep müşâhede ve semâdir (duymak/işitmek).

Sıra Sizde 3

Sahâbe tefsiri sınırlı bir tefsir olduğu halde, tâbiûn tefsiri Kur’ân’ın tamamını kuşatıcı mahiyette bir tefsirdir. Tâbiûn tefsirinde ahkâm âyetlerine yönelik geniş izahlara yer verilirken, sahâbe tefsirinde çok dar anlamda bir tefsirden söz edilebilir. İsrâiliyyat sahâbe döneminden çok daha fazla tâbiûn döneminde tefsire sokulmuştur.

Sıra Sizde 4

Tedvin dönemi tefsirinin başta gelen niteliği, bu devrede yazılan tefsirlerin tümünün dilbilimsel yani filolojik karakterde tefsirler olduğudur. Buna göre söz konusu tefsir geleneği, âyetlerin ortaya koyduğu mesajı değil, zâhiri anlamın ortaya çıkarılmasına yönelik bir faaliyeti esas almaktadır.

Yararlanılan Kaynaklar

- Ahmed b. Hanbel. (ts). **el-Müsned**, Beyrut.
- Cerrahoğlu, İ. (1988). **Tefsir Tarihi**, Ankara.
- Demirci, M. (2009). **Tefsir Tarihi**, İstanbul.
- Demirci, M. (2009). **Tefsire Giriş**, Ankara.
- Fâzıl b. Âşûr. (2007). **et-Tefsir ve Ricâluhû**, (Ana Hatlarıyla Tefsir Tarihi), (ter. Bahattin Dartma, Ömer Pakiç), İstanbul.
- İbn Hazm. (1983). **el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm**, Beyrut.
- İbn Kesîr. (ts). **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm**, Mısır.
- Süyûtî. C. (ts). **İtkan fî ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut.
- Şâtıbî. (1999). **el-Muvâfakât**, (trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul.
- Tirmizî. (1986). **el-Câmiu's-sahîh**, İstanbul.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Tefsîrde yöntemin gereklilik ve önemini saptayabilecek,
- Tefsîr tarihindeki temel yöntemleri tanımlayabilecek,
- Rivâyet ve dirâyet tefsîrleri kavramlarını açıklayabilecek,
- Rivâyet ve dirâyet tefsîrlerinin olumlu ve zaaf yönlerini tartışabilecek,
- Her iki yöntemin bazı önemli temsilcilerini ve bunların eserlerini birbirleriyle karşılaştırabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

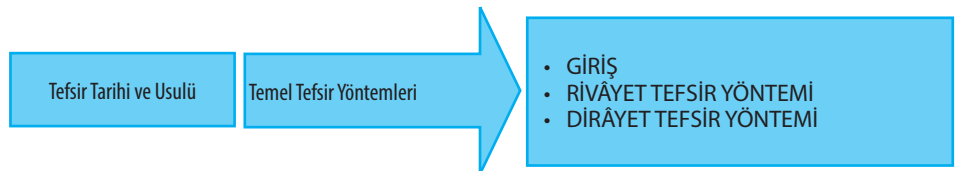
- Tefsîrde Yöntem
- Rivâyet Tefsîr Yöntemi
- Dirâyet Tefsîr Yöntemi
- Kur'ân'ın Kur'ân ve Hadisle Tefsîri
- Kur'ân'ın Sahabe ve Tabiun Sözleri ile Tefsîri

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Aşağıdaki kelime ve kavramlar hakkında ansiklopedi ve lügatlar çerçevesinde inceleme yapınız: Rivâyet, dirâyet, rey, içtihat, me'sur, menkul, sahabe, tâbiîn, tebe-i tâbiîn, selef, mutlak, mukayyed, tahsis, mübhem, garîb kelime.

İçindekiler

Temel Tefsir Yöntemleri

GİRİŞ

Kur'an, tema itibariyle de zengin ve kapsamlı bir kitaptır. Bu bakımdan Kur'an'ı anlama ve yorumlamada birçok eğilim ve yöntemden söz etmek mümkündür. Zaten tefsir tarihi boyunca müfessirlerin Kur'an'ı anlama ve tefsir etme sürecinde ilgi duydukları hususlar aynı olmamıştır. Meselâ bazı müfessirler Kur'an'ın dilsel özelliklerine ilgi duyarken, bazıları hükümlerine, bazıları kıssalarına, bazıları kevnî yasalar konusundaki temaslarına, bazıları da insana yol gösterme, hidâyet etme yönüne ilgi duymuştur.

Ne var ki ilgi ve eğilimleri ne olursa olsun müfessirler ortaya koydukları tefsirlerde temelde iki tür yöntemle dayanmışlardır. Bunlar rivâyet ve dirâyet tefsir yöntemleridir. Rivâyet tefsir yöntemi bağımlı ve nakilci bir niteliği öne çıkarırken; dirâyet tefsir yöntemi öznel, ictihadî ve serbest bir yaklaşımı çağrıştırmaktadır. Rivâyet tefsirinin diğerine göre daha köklü ve daha erken olduğu rahatlıkla söylenebilir. İki yöntemin bir arada uygulandığı çalışmalar da bulunmaktadır. Fakat tefsirde esas olanın rivâyet olduğu yönünde bazı âlimler arasında bir kabul vardır.

Başlangıçtaki rivâyet tefsiri zamanla gelişmiş ve gelişimini dirâyet tefsiri şeklinde sürdürmüştür. Bu bakımdan rivâyetleri sadece rivâyet tefsirine özgü bir malzeme olarak görmemek gerekir. Rivâyetin sağlıklı bir dirâyet tefsiri için de gerekli olduğu unutulmamalıdır. Sağlıklı bir tefsir, hem rivâyet hem dirâyet tefsiri olabilmelidir.

Şimdi bu tefsir yöntemlerini detaylı olarak incelemeye başlayabiliriz:

RİVÂYET TEFSİR YÖNTEMİ

Kur'an'ın Allah kelamı olması, ona ve tefsirine karşı daha sorumlu bir yaklaşım içinde olmayı gerektirmektedir. Bu yüzden tefsir tarihinin ilk tabakalarında, müfessirin Kur'an'ı nakilsiz olarak kendi başına tefsir etmesi hoş karşılanmamış, tenkit edilmiştir. Aslında bu durum sadece Kur'an tefsiriyle sınırlı da değildir. Zira Kur'an herhangi bir konuda delilsiz ve bilgisiz hüküm vermeyi zann kapsamında değerlendirmiş ve zanna tabi olmayı yasaklamıştır (İsra (17), 36; Yunus (10), 36; Hucurat (49), 12; Necm (53), 28). Bu konuda Hz. Peygamber'in, *"kim Kur'an'ı kendi görüşüyle tefsir ederse, cehennemdeki yerine hazırlansın"* şeklindeki hadi-

si de etkili olmuştur. Âlimler bu ve benzeri hadislerde tehdit edilen kimselerin Kur'an'ı şahsi görüş, fikir veya mezhebi doğrultusunda tefsir edenler olduğunu ifade ederler.

Bu yüzden müfessirler tefsir etmek istedikleri âyet hakkında başta Hz. Peygamber olmak üzere, öncelikle kendilerinden önceki nesillerin neler söylediğini dikkate almışlardır. Bu hareket tarzında vahyin nüzul kaynağına yakın olmanın önemli olduğu kabul edilmiş, kaynağa yakınlık tefsirdeki isabetin kuvvetli bir gerekçesi sayılmıştır. Çünkü Kur'an boşluğa değil, 7. yüzyıldaki tarihi, ekonomik, sosyal, dini ve kültürel ortam üzerine nazil olmuştur. Bütün bu şartları tanıyan, Kur'an'ın nuzulüne şahit olan muhatapların ilahi metinden ne anladıklarını dikkate almak önemli ve gerekli olmalıdır. Peygamberlerin kendi kavimlerinin dilleriyle gönderilmelerinin arkasında da bu anlayışın yattığı düşünülmelidir.

Bu başlık altında rivâyet tefsirinin tanımı, tarihi, zaaf noktaları ve önde gelen temsilcileri üzerinde durulacaktır:

Rivâyet Tefsirinin Tanımı

Rivâyet sözlükte, *birini su kaynağına götürmek ve su içirmek* gibi anlamlara gelir. Buna göre rivâyet, bir kaynağa gitmek, başka bir ifadeyle nakle dayanmak demektir. Terim olarak ise "Kur'an'ı Kur'an, Hz. Peygamber'in sünneti ve selevin açıklamaları ile tefsir etmek" diye tanımlamak mümkündür. Rivâyet tefsirine bu yüzden me'sûr veya nakli tefsir de denilmektedir. Hz. Peygamber'le birlikte sahabe, tâbiîn ve sonraki nesillere ait tefsirle ilgili görüşler, hadis ilminde detaylı şekilde geliştirilmiş usul kurallarına uygun olarak rivâyet edilmektedir.

Dikkat edilirse rivâyet tefsiri yönteminde müfessirin kendisinden daha çok, hâricî bir kaynağa dayanması söz konusu olmaktadır. Kur'an'ın Kur'an, Arap dili ve cahiliye şiiri ile tefsir edilmesi, hâricî kaynak olmaları açısından rivâyet tefsiri kapsamına dâhil edilmiştir. Ne var ki bir âyetin başka bir âyetle tefsir edilmesini rivâyet değil, dirâyet kapsamında ele alan görüş, bu bağlantıyı insan yeteneğinin bir ürünü olarak görmektedir. Daha açık bir ifadeyle buna göre müfessir kendi zihin gücü ve bilgi düzeyiyle bir âyeti başka bir âyetle açıklama yönüne gitmekte, böylece rivâyet değil, dirâyet yöntemini kullanmaktadır. Öte yandan Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, müfessirin kendi dışında harici bir kaynak olması açısından rivâyet tefsiri kapsamına dâhil edilmiştir. Nitekim kitabımızda bu görüş desteklenmiştir. Dikkatle düşünüldüğünde Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinin rivâyet ya da dirâyet alanına ait görülmesinin, çelişkili bir ihtilaf değil, değişik boyutları öne çıkaran bir nev'i ihtilaf olduğunu söylemek mümkündür.

SIRA SİZDE

Rivâyet tefsirini terim olarak tanımlayınız.

Rivâyet Tefsirinin Tarihî Gelişimi

Rivâyet tefsirinin tarihinde ilk bahsedilmesi gereken malzeme Hz. Peygamber'in tefsiridir. Zira Hz. Peygamber'in, Kur'an'ın tamamını olmasa da bir kısmını tefsir ettiği bilinmektedir. Ashabına Kur'an'ın müphem, mücmel ve müşkil yönlerini açıklamıştır. Bu dönemde meselelerin azlığı, insanların vahyin inişine şahit olma-

ları ve dillerinin saflığını koruması gibi sebepler, Hz. Peygamber'in bütün Kur'an'ı tefsir etmesini gerekli kılmamıştır.

Hız. Peygamber'in vefatının ardından fetihler hızla devam etmiş, Müslümanlar yeni kültürler ve dini gruplar ile karşılaşmışlardır. Böyle bir ortamda ortaya çıkan meselelere çözüm bulma yolunda sahabiler, gerek Hz. Peygamber'den duydukları açıklamaları, gerekse vahyin ortamına vakıf olmaları neticesinde oluşan kendi görüş ve çıkarımlarını (içtihatlarını) sonraki nesillere aktarmışlardır. Onların bu türden yaptıkları tefsirlerde bile yetiştikleri nebevî çevrenin etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu yüzden rivâyet tefsirinde sahabe tabakası çok önemli ve ayrıcalıklı bir konuma sahiptir.

Daha sonra gelen tâbiîn tabakası da, sahabe neslinin yaptığı gibi, Hz. Peygamber ve sahabeden gelen nakillere kendi rey ve içtihatlarını ilave ederek sonraki nesillere, yani tebei tâbiîn tabakasına nakletmişlerdir. Aynı yaklaşımla tebei tâbiîn tabakası da kendi dönemlerine kadar gelen rivâyet birikimini aynı gerekçelerden hareketle, kendi düşünce ve çıkarımlarını da ekleyerek sonrakilere aktarmışlardır.

Rivâyet Tefsir Yöntemine İlişkin Uygulamalar

Daha önce de ifade edildiği gibi rivâyet tefsir yönteminde, Kur'an başta olmak üzere, Hz. Peygamber, sahabe, tâbiîn ve tebei tâbiîn tefsirleri dikkate alınmaktadır. Şimdi bunları örnekleriyle kısaca inceleyelim:

Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri

Kur'an, günümüzde alışa geldiğimiz kitap düzeninde değildir. Onda konular değişik boyut ve kapsamda çeşitli yerlerde geçebilmektedir. Ayrıca bir çok konu aynı anda başka konularla da ilgili olabilmektedir.

Kur'anda bir yerde kapalı olan bir husus, bir başka yerde açıklanmış olabilmektedir. Âlimler arasında "*Kur'an kendi kendisini tefsir eder*" sözü meşhurdur. Kur'an'ın kendisini tefsir etmesinin çeşitli şekilleri vardır. Bazen Kur'andaki mutlak bir ifade istisna, sebebini zikretmek, tahsis etmek veya içeriğini bir başka yerde açıklamak suretiyle kayıtlı hale gelmektedir. Yine bazen ism-i mevsul, ism-i işaret veya zamir gibi müphem ifadeler de başka bir âyette açıklanabilmektedir. Bazen de Kur'andaki garib bir kelime bir başka yerde izah edilebilmektedir. Şimdi bunlara bir-iki misâl verelim:

1. Bu ilk örnek, Peygamberimiz tarafından uygulanmış bir Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri örneğidir. *إِيمَانُ الَّذِينَ آمَنُوا وَأَمْ نَلَبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ* / "*İman edip imanlarına zulüm karıştırmayanlar var ya, işte onlar korkudan emin olacaklardır, hidâyette olanlar da bunlardır*" (En'am (6), 82) âyeti nazil olduğunda bu durum sahabeye ağır gelmiş, "hangimiz haksızlık yapmaktan kurtulabiliriz ki" diye endişelerini belirtmişlerdir. Peygamberimiz onlara, "siz Lokman'ın oğluna söylediği sözleri görmüyor musunuz?" diyerek, *وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ* / "*Hani Lokman oğluna nasihat ederken, evladım dedi, sakın Allah'a şirk koşma, çünkü şirk büyük bir zulümdür*" (Lokman (31), 13) âyetini okumuştur. (Taberî, 2000). Böylece Peygamberimiz En'am sûresindeki zulmü, Allah'a şirk koşma olarak açıklamıştır. Bunu yaparken de Lokman sûresindeki ilgili âyete dayanmıştır.

2. Kur'an'da bazı insanların kalplerinin Allah tarafından mühürlendiği, bu yüzden de hidâyete eremeyecekleri bildirilmektedir. Şu âyetler bu hususu dile getirmektedirler: *خَتَمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَعَلَىٰ سَمْعِهِمْ وَعَلَىٰ أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ* / “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözlerinde de perde vardır” (Bakara (2), 7); *كَذَٰلِكَ يَطْبَعُ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْكَافِرِينَ* / “Allah, kâfirlerin kalplerini böyle mühürler” (Araf (7), 101). Bu âyetler tek başına okunduğunda inanma ve iyi insan olma özgürlüğünün bulunmadığı, Allah'ın bazı insanları inanan, bazılarını da inkarcı yaptığı düşüncesi hakim olabilir. Ne var ki bu âyetler Kur'an'daki bağlamları içinde incelendiğinde, kalpleri mühürlenmiş insanların kendi özgür iradeleriyle bu sonucu hak ettikleri anlaşılmaktadır. Zira bu insanlar, Kur'an'ın tespitiyle inanmadıkları halde inandık diyerek nifak çıkarmışlar, hevâlarını ilah edinmişler, tamamen maddeci bir anlayış içerisine girmişlerdir. Misaklarını bozmuşlar, Allah'ın âyetlerini inkâr etmişler, haksız yere Allah'ın gönderdiği peygamberleri öldürmüşler, uyarıldıkları ve çağırıldıkları şeylere karşı kalplerinin kılıflı ve kapalı olduğunu ileri sürmüşlerdir. Durumları iyi olduğu halde sırf nifaklarından dolayı cihada çıkmamışlar, dünyayı âhirete tercih etmişlerdir. Hz. Peygamber'e Kur'an'ı bir beşerin öğrettiğini söyleyerek Allah'ın âyetlerini inkâr etmişler ve Allah'ın azabından hiç korkmamışlardır. Verdikleri sözlerinde durmamışlar, kendilerine her türlü misal açıkça anlatılmış olmasına rağmen, sırf inat ve kibirlerinden dolayı inkâr yolunu seçmişlerdir.

Kalpleri mühürlenene ehl-i kitab ise, daha önce Kur'an'ın gelmesini bekledikleri, hatta müşriklere karşı Kur'an'dan yardım istedikleri halde, Kur'an kendilerine gelince, gerçekte herkesten önce inanmaları gerekirken onu inkâr etmişlerdir. Allah'ın kendilerine indirdiği açık delilleri gizlemişler, kitaplarındaki kelimeleri tahrif etmişler, dillerini eğip bükerek ve tevhit dinine dil uzatarak Hz. Peygamber'e “dinle dinlemez olası” demişler ve küfretmişlerdir. Tağuta inanmış hatta müşriklere, “siz Müslümanlardan daha doğru yoldasınız” demişlerdir. Allah'a cimri demişler, işledikleri kötülüklerden birbirlerini vazgeçirmeye çalışmamışlar, isyan etmişler, haddi aşmışlar, iki yüzlülük yapmışlar, misaklarını bozmuşlar ve Allah hakkında kötü zanlar beslemişlerdir. Namuslu ve iffetli Müslüman kadınlara zina iftirası atmışlar, Allah'a ve elçisine düşmanlık etmişlerdir. (Ünver, 1996). İşte bu suçlardan sonra Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir.

Görüldüğü gibi Kur'an, verdiği hükmün sebeplerini sayarak ilgili âyetlerin doğru izahını yapmış, kendi kendisini açıklamıştır.

Kur'an'ın Rivâyetle Tefsîri

Hiz. Peygamber'in Tefsîri: Hz. Peygamber'in Kur'an'a karşı tebliğ ve tebyîn olmak üzere iki temel görevi vardır. Gelen vahyi noksansız olarak insanlara ulaştırmış ve onu ihtiyaç durumuna göre açıklamıştır. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı nasıl tebyîn ettiği, açıklamalarda bulunduğu konusuna şu misalleri verebiliriz:

1. *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ* / “Ey peygamber, kadınları boşayacağınız vakit iddetleri içinde boşayın” (Talak (65), 1) âyetinden boşamanın makbul şekli ve keyfiyeti açık olarak anlaşılamamaktadır. Zira Abdullah b. Ömer'in hanımını boşaması hadisesinde problem yaşanmış, bunun üzerine Peygamberimiz âyetle kastedilen boşama şeklini izah etmiştir.

Olay kısaca şöyle olmuştur: “İbn Ömer dedi ki, hanımımı, hayızlı iken boşadım. (Babam) Ömer bu durumu haber vermek üzere Hz. Peygamber’e gitti. Resûlullah ona, ‘oğluna emret, hanımına dönsün. Temizlenip, sonra bir hayız daha görüp temizlenene kadar hanımını yanında tutsun. Sonra cinsel ilişki kurmadan isterse boşasın, isterse evliliğine devam etsin’. İşte Yüce Allah’ın bahsettiği iddet budur.”

2. İmran b. Husayn’ın bulunduğu bir mecliste biri, “sadece Kur’ân’da olandan söz edin” deyince İmran, “sen ahmak bir adamsın! Öğle namazının dört rekât olduğunu, onda kırâatin açıktan okunmayacağını Allah’ın kitabında gördün mü?” diye çıkışır. Sonra namazı, zekâtı ve benzeri hükümleri sayarak şöyle der: “Bütün bunları Allah’ın kitabında açıklanmış, olarak buluyor musun? Kur’ân bunları müphem bırakmıştır. Sünnet ise tefsîr etmiştir”. (Kurtubî, 2003).

“Hz. Peygamber’in Tefsîri” kısmını, 4. üniteadaki “Hz. Peygamber Döneminde Tefsir” konusuyla birlikte okuyarak öğrenmeye çalışınız. Burada ilgili konuya sadece rivâyet tefsirine örnekleme açısından değinilmiştir.

DİKKAT

Sahabe Tefsîri: Kur’ân ve tefsîri açısından sahabe, Hz. Peygamber’den sonra en önemli tabakadır. Görüş ve kararlarının dikkate alınması son derece lüzumludur. Çünkü onlar vahye, vahyin iniş yerlerine, vahyi önceleyen tarihi olay ve şartlara şahitlik etmiş olan mümtaz insanlardır. İslâm’ın bütün aşamalarına sadece şahit olmakla da kalmamış, deyim yerindeyse müdahil de olmuşlardır. Ayrıca kendi düşünceleriyle ulaşamayacakları bilgileri Hz. Peygamber’den duymuş olmaları da her an mümkün olan bir durumdur.

Şimdi de sahabe tabakasından gelen birkaç tefsîr misâli inceleyelim:

1. *وَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ* / “Onlara cennetlerde tertemiz eşler vardır” (Bakara (2), 25) âyetinde geçen “tertemiz eşler” ifadesi hakkında sahâbî müfessirlerden İbn Abbâs ve İbn Mes’ûd şu açıklamayı yapmışlardır: “Tertemiz eşler, hayız görmezler, abdestsizlik ve cünüplük halleri olmaz, ayrıca kötü de kokmazlar”. (Taberî, 2000).

2. *وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ* / “Bizim sana gösterdiğimiz rüyayı ancak insanlar için bir imtihan aracı yaptık” (İsrâ (17), 60) âyetini İbn Abbâs, sürenin baş tarafında zikredilen mucize gece yolculuğuyla açıklamış ve bu rüyadan maksat “isra gecesinde Hz. Peygamber’e gösterilenlerdir” demiştir. (Taberî, 2000).

3. *كُلَّ يَوْمٍ هُوَ فِي شَأْنٍ* / “(Allah) her gün bir iştedir” (Rahman (55), 29) âyeti, zühd ve takva hayatıyla ön plana çıkan Ebu’d-Derdâ’ya sorulduğunda, biraz da kendi ruh halini yansıtan şu açıklamayı yapmıştır: “(Allah her an) ya bir günahı bağışlar, ya bir sıkıntıyı giderir, ya bir topluluğu yükseltir ya da bir başkasını olduğu yere bırakır.”

“Sahabe Tefsîri” konusunu esas olarak kitabınızın 4. ünitesindeki “Sahabe Dönemi Tefsîri” konusundan öğreniniz. Burada ilgili meseleye sadece rivâyet tefsirine örnekleme açısından değinilmiştir.

DİKKAT

Tâbiûn Tefsîri: Bilindiği gibi Hz. Peygamber’in vefatının ardından hulefây-ı râşidin döneminde fetihler hızla artmaya devam etmiştir. Sonuçta birçok ülke, din ve kültür mensubu insan Müslüman olmuştur. Arap dili sahabe tabakasındaki saflığını nisbeten kaybetmiştir. Yeni Müslüman olan kimselerin önceki kültür, medeniyet, örf ve adetlerini İslâm toplumuna ak-

tarmaları sonucunda sosyal, kültürel ve dini bir karışma ortaya çıkmıştı. Elbette bu durum, İslâm toplumunda Hz. Peygamber ve sahabe zamanında gündemde olmayan birtakım konuların konuşulmasına sebep olmuş ve bunlara İslâmî çözümlerin bulunmasını gerekli kılmıştır.

Şimdi de tâbiîn tabakasına ait birkaç tefsir misâli inceleyelim:

1. Tefsirinde re'ye yoğun olarak yer veren ve tâbiîn âlimlerinin önde gelenlerinden olan Mücâhid, *رَبِّهَا نَاطِرَةٌ إِلَى رَبِّهَا نَاطِرَةٌ* / "O gün bir takım yüzler Rablarına bakıp parlayacaktır" (Kiyame (75), 22-23) âyetlerini, "Rablerinden sevap beklerler" şeklinde açıklar ve bu yorumuna "mahlûkatından hiç kimse onu göremez" sözünü de ilave eder. Ünlü müfessir Taberî, Mücâhid'in bu görüşünü uygun görmez, onun yerine İkrime ve Hasen'den gelen ahirette mü'minlerin Rablerine bakacağı şeklindeki görüşü doğru bulur.

2. Yine Mücâhid, *كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ* / "Aşağılık maymunlar olun" (Bakara (2), 65) âyetini tefsir ederken mecâzî anlamı tercih eder. Ona göre bu âyetten murat edilen şey, fiziksel bir değişiklik değil, kalplerinde ve ahlaklarında olan bir bozulma ve değişimdir.

3. Önde gelen tâbiîn müfessirlerinden olan Saîd b. Cübeyr, *أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَؤُلَاءِ أَهْدَى مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا* / "Kendilerine Kitap'tan nasip verilenleri görmedin mi? Putlara ve bâtıla (tanrılara) iman ediyorlar, sonra da kâfirler için: "Bunlar, Allaha iman edenlerden daha doğru yoldadır" diyorlar!" (Nisa (4), 51) âyetinde geçen "cibt" kelimesinin Habeşçe olduğunu ve "sihirbaz" manasına geldiğini, "tâgût" kelimesinin de "kâhin" demek olduğunu ifade eder. (Taberî, 2000).

DİKKAT

"Tâbiûn Tefsiri" konusunu esas olarak kitabınızın 4. ünitesindeki "Tâbiûn Dönemi Tefsiri" kısmından öğreniniz. Burada ilgili konuya sadece rivâyet tefsirine örneklemeye açısından değinilmiştir.

Rivâyet Tefsirinin Zaaf Noktaları

Rivâyet tefsir yönteminde dikkate alınan haberler hadis usulü kriterlerine uygun olmak durumundadır. Şayet Peygamberimize ait olan bir tefsir, hadis usulüne göre sahih ise buna zaten bir itiraz olamaz ve tüm Müslümanlar tarafından kabul edilir. Aynı şekilde sahabeye ait olan bir tefsir de sahih ise, mevkuf hadis hükmünde görülür ve o da kabul edilir. Ne var ki rivâyet tefsiri konseptinde sadece Hz. Peygamber'e veya sahabeye ait görüşler değil, aynı zamanda tâbiîn ve sonraki nesillere ait görüşler de yer almaktadır. Hatta Ehl-i kitap kültürüne ait bilgiler de bu tefsir çeşidi içinde değerlendirilmektedir. Bahsedilen bu meselelerde rivâyet tefsirinin zaaf noktaları, eleştiriye açık yönleri ortaya çıkmaktadır. Bu hususları üç maddede toplamak mümkündür:

1. Tefsirde uydurma haberlerin çok olması: Daha önce de ifade edildiği gibi ilk başta tefsir ilmi, müstakil bir ilim değil, rivâyetler tarzında ve hadis ilminin bir dalı konumundaydı. Hadisler içerisinde uydurma haberlerin ortaya çıkmasına paralel olarak, tefsirde de böyle bir olumsuz durum görülmüştür. Uydurma haberlerin başlamasında ilk dönemdeki siyasi ve mezhebi ayrışmalardan kaynaklanan taassup ve bidatlar önemli oranda etkili olmuştur. Kötü niyetli insanlar birtakım haberler uydurarak bunları otorite isimlere nispet etmişlerdir. Meselâ İmam Şafii, "İbn Abbas'dan nakledi-

len haberlerden ancak yüz kadarı sahihtir” diyerek bu duruma dikkat çekmiştir. Buna rağmen konuyla ilgili tüm haberlerin uydurma olduğu elbette ileri sürülemez. Hadis usulü kriterleri çalıştırılarak uydurma olan haberlere dikkat çekilmeli, tüm haberlere uydurma gözüyle bakılmamalıdır.

2. İsnatların hazfedilerek sadece metinlerin yer alması: Nakil bilgilerinde isnadın çok önemli işlevi vardır. Çünkü haberlerin doğruluğu veya yanlışlığı, öncelikle o haberi söyleyen kimselerin durumuyla belli olur. Râviler güvenilir ve sağlam ise, rivâyet ettikleri haberler de güvenilir ve doğru olur. Haberlerde râvileri bize tanıtan kısım, -en başta- isnat zinciridir. İsnad yoksa, o haberi nakledenlerin kim oldukları bilinemeyecektir. Bu da sahih olanla uydurma olanın ayırt edilemeyecek olması anlamına gelir ki bu durum, hadis ilmi kriterlerine göre büyük bir kusurdur. Bazı rivâyet tefsirlerinde haberlere ait isnatlar, fazla yer tuttuğu, okuyucuya bıkkınlık verdiği gerekçesiyle hazfedilmiştir. Meselâ Suyûtî'nin konuyla ilgili *ed-Dürü'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr* adlı rivâyet tefsiri böyledir.

3. İsrailiyata dair haberlerin tefsîre karışması: Rivâyet tefsirlerine Yahudi, Hristiyan ve diğer kültürlere ait bilgilerin geçmesi de bu ekolün zayıf yönlerinden biridir. İslâm öncesi dönemde kitâbî olmayan Araplar, Kur'ândaki kapalılıkları sonradan Müslüman olan Yahudi ve Hristiyanlara sormuşlardır. Onlardan aldıkları, çoğu zaman da gerekli olmayan bu cevaplar muhafaza edilerek rivâyet tefsirlerine kaydedilmiştir.

İnsandaki aşırı merak ve hırs, bazı âyetlerin detaylarını öğrenmeye sevk ediyordu. Meselâ Aşhab-ı Kehf'in isimleri, kaç kişi oldukları, köpeklerinin rengi; Nûh'un gemisinin büyüklüğü, içerisine alınan hayvanların sayıları ve cinsleri; Hz. Yusuf'un rüyasında gördüğü yıldızların adları; Hz. Musa'nın Medyende hizmetkârlık yaptığı evin büyük kızıyla mı, yoksa küçük kızıyla mı evlendiği gibi birçok gereksiz konu ehli kitaba sorulmuştur. Zaten gerekli olmadığı için bu bilgileri ne Kur'an, ne de Hz. Peygamber vermişti. Bazı Müslümanlar bu tür bilgilere ulaşmak amacıyla Ehl-i kitabın önde gelenlerine özellikle İslâm'ı kabul etmiş bulunan Abdullah b. Selam, Vehb b. Münebbih ve Ka'b el-Ahbar gibi kimselere soruyorlar ve aldıkları cevapları muhafaza ediyorlardı.

Bu kısmı 9. üniteadaki “Kur'an Tefsirinde İsrâiliyat” konusuyla birlikte okuyunuz.

DİKKAT

İşte Ahmed b. Hanbel'in “üç şeyin aslı yoktur: Tefsîr, melâhim ve megâzi” şeklindeki sözü, rivâyet tefsirinin zaaf noktalarına dikkat çekmek için söylenmiştir.

Rivâyet tefsirinin zaaf noktalarını sadece madde başlıkları halinde sıralayınız.

SIRA SİZDE

Bazı Rivâyet Tefsirlerinin Tanıtımı

Bu başlık altında rivâyet tefsîr ekolünde önemli kabul edilen bazı tefsîrler hakkında bilgi vermek ve rivâyet tefsîr açısından katkı ve yerleri üzerinde durmak istiyoruz. Önce bunların meşhur olanlarının bir kısmını zikredip sonra bazılarını tanıtalım.

Meşhur olan rivâyet tefsirlerinden bazıları şunlardır: İbn Cerîr et-Taberî, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân; İbn Ebî Hâtim, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm; Ebû'l-Leys es-Semerkandi, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm; Ebû İshâk es-Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân; Ebû Muhammed el-Hüseyn el-Begavî, Meâlimu't-Tenzîl; Ebu'l-Fidâ İsmâîl İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm; Ebû Zeyd Abdurrahmân es-Seâlibî, el-Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsîri'l-Kur'ân; Celâleddîn es-Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr.

Taberî ve Tefsîri

Rivâyet tefsîr ekolünün mümtaz siması Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin yetiştiği üçüncü asır, İslâmî ilimlerin gelişme çağıdır. Taberî tefsîri rivâyet tefsîr ekolünün tartışmasız en önemli örneğidir. Müfessirimiz 224/838'de Taberistan'ın Âmul şehrinde doğmuş, yedi yaşında Kur'ân'ı ezberlemiş, dokuz yaşında hadis toplamaya başlamıştır. İlim tahsili için Rey, Basra, Kûfe, Medine, Suriye ve Mısır gibi beldelere seyahatler yapmış, sonrasında da hilafet merkezi Bağdad'a yerleşmiş, ömrünün sonuna kadar bu şehirde kalmıştır. Kendisini tam anlamıyla ilme adanmış olan Taberî, ömrü boyunca hem okumuş, hem okutmuş; tarih, kırâat, fıkıh, hadis, tefsîr, meânî gibi ilim dallarında otorite olmuştur. Bu ilim dallarını tefsîrinde büyük bir başarıyla temsil etmiştir. Öte yandan Bağdad'da Hanbelilerle mücadele dolu yıllar geçirmiş, huzuru, evinde oturup kitap yazmakta bulmuştur. Kırk yıl, her gün kırk varak yazarak muazzam eserlerini telif ettiği anlatılmaktadır. Ömrünün tamamını ilme adayan Taberî, aynı zamanda çok onurlu bir âlim örneği sergilemiştir. Esmer, nahif ve uzun boylu bir bedene, fasih bir dile sahip olan Taberî, 310/923 senesinde vefat etmiş, ikamet ettiği evine defnedilmiştir.

Hicri ilk dört asra ait tefsîr verilerini Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân adlı şaheserinde toplayan Taberî, Kur'ân'ı tefsîr ederken 38.397 rivâyet malzemesini belirli bir sistematik içerisinde kullanmıştır. Geliştirdiği dakik ve etkileyici tefsîr yöntemi sayesinde rivâyetler, kuru bir bilgi yığını olmaktan çıkmış ve tefsîri asırlarca önem ve şöhretini hiç eksiltmeden sürdürmüştür.

Taberî mücerred ve müstakil rey ile Kur'ân'ı tefsîr etmekten kaçınmış, aksine davranışları da uyarmıştır. Ona göre peygamberin beyanı ya da ona delalet edecek bir delil bulunmadıkça hiç kimsenin bir âyetin tefsîrinde "bu benim reyimdir" demesi caiz değildir. Taberî öncelikle âyetleri Kur'ân, sünnet, bu deliller mevcut olmadığı durumlarda, sahabe, tâbiîn ve daha sonraki âlimlerin sözleri ile tefsîr eder. Yeri geldikçe sebeb-i nüzul, muhkem-müteşabih, nâsih-mensûh, hurûf-ı mukattaa, kıssalar, icaz ve siyak bilgileri yanında Arap dili verilerine de başvurur. Bu yönlerden de salt rivâyet tefsîri olarak değil, bir bakıma rivâyet içinde dirâyet tefsîri olarak dikkat çeker. Bu itibarla Taberî, Yahya b. Sellâm'ın ortaya koyduğu nakil, nakd ve tercih metodunu geliştirerek kullanır.

Tefsîrinde itikâdî konulara da yer veren Taberî, kulların fiilleri, Allah'ın görülmesi (rü'yetullah) gibi tartışmalı konulara değinir. Ehl-i sünnet düşüncesine ters olan Kaderiyye ve Cehmiyye gibi grupları da yanlış görüşleri sebebiyle eleştirir. Bazen eleştirilerinde sert ifadeler kullanır. "El" (يد) ve "yüz" (وجه) gibi ifadeleri Allah'ın şanına uygun biçimde tefsîr eder.

Eserinde “tefsîr” yerine “te’vîl” kelimesini kullanır. Taberî’nin tefsir anlayışını gösteren anahtar kavramlardan birisi “zâhir” kelimesidir. Ona göre asıl olan Kur’ân’ın zâhirdir. Bâtın veya mecaz, ancak istisnai ve huccet durumunda söz konusu olabilir. Taberî’nin zâhir anlayışına sıkı sıkıya bağlılığı tefsirde kullandığı Arap dili verileri, Kur’ân’ın bizzat kendisi ve siyakın etkinliği gibi malzemeler ile paralellik arz etmektedir.

Kısaca Taberî tefsîri, ilk dört asra kadar Kur’ân tefsîrine dair söylenen hemen tüm görüşleri bize aktaran eşsiz bir ilim ve kültür ansiklopedisidir.

Ebu’l-Leys es-Semerkandî ve Tefsîri

Ebu’l-Leys es-Semerkandî ismiyle meşhur olmuş rivâyet müfessirimizin tam adı Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim’dir. Muhtemelen Semerkand’ta doğmuştur. Hanefi mezhebinin meşhur fakihleri arasında yer alır. Zâhid bir kişidir. Hanefi fakihler hiyerarşisinde “meselede müctehid” kabul edilen Ebu’l-Leys, Hanefi fıkıh sistematığının gelişimine de önemli katkılar sağlamıştır. Fıkıhın yanı sıra tefsîr, hadis ve kelam sahalarında da tahsil görmüştür. Semerkand, Belh, Buhara ve Bağdad gibi ilim merkezlerine seyahatler gerçekleştirmiştir. 373/983’de vefat eden Ebu’l-Leys özellikle vaaz, nasihat ve ilmihal alanında telif ettiği eserleri sayesinde İslâm dünyasının tanınan âlimlerinden olmuştur. Kendi kitapları ve adına nispet edilen bazı eserler Endülüs’ten Endonezya’ya varıncaya kadar yayılmıştır. Hatta *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* adlı tefsîri de *Bahru’l-Ulûm* adıyla karıştırılmıştır. Oysa bunlar farklı tefsîrlerdir. Birincisinin müellifi Ebu’l-Leys iken, ikincisi Alâeddîn Ali b. Yahyâ es-Semerkandî’ye ait bir tefsîrdir.

Orta büyüklükte bir hacme, açık ve akıcı bir dile sahip olan *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* adlı eser, Ebû Ubeyde Ma’mur b. el-Müsennâdan sıklıkla alıntılar yapmış, nüzul sebepleri, kıraat farklılıkları ve nesih konularına ağırlık vermiş, aynı zamanda tasavvufî-işârî tefsir ekolün ilk örneklerinden kabul edilmiş, itikada dair görüşleri Maturidilik doğrultusunda olmuştur.

Begavî ve Tefsîri

Tam adı Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes’ud el-Ferrâ eş-Şâfiî el-Begavî olup, Horasan’da Merv ile Herât arasında bulunan “Bağ” veya “Bağşûr” adlı bir kasabada 433/1041 veya 436/1044’de dünyaya gelmiştir. Genç yaşta babasını kaybetmesi ve ailenin sorumluluğunu yüklenmesi sebebiyle ilk bilgilerini Horasan bölgesinde almış, diğer âlimlerin aksine ilmi seyahatlerde bulunamamıştır. Merv şehrine yerleşerek ilmini bu şehirde tamamlamıştır. Begavî Kur’ân, sünnet ve fıkıh ilimlerinde temayüz etmiştir. Müctehit bir âlimdir. Sünnet ilminde otorite olmasından dolayı kendisine “Muhyî’s-sünne” ve “Rüknu’d-dîn” gibi lakaplar verilmiştir.

Begavî İslâmî ilimlerin hareketlendiği ve siyasî yönden çalkantılı yılların geçirildiği bir dönemde yaşamıştır. Abbasiler zayıflamış, Selçuklular elde ettikleri başarılarla târih sahnesindeki yerlerini almaya başlamışlardır. Mısır’da Batınî-İsmâîli karakterli bir hareket olan Fâtımiler güçlerinin zirvesindedirler. Bağdat, Şii Büveyhilerin kontrolündedir. Öte yandan Haçlı seferleri olanca hızıyla devam etmektedir. Haçlılar 1098’de Antakya’yı, 1099’da da Kudüs’ü işgal etmişlerdir.

Karışıklıklara paralel olarak mezhep taassupları da aşırı bir ivme göstermektedir. Mutezile mezhebi yürürlüktedir ve Eş'arî mezhebine mensup âlim ve din adamları takip edilmekte, görevlerinden alınmaktadır. Kuşeyrî, İmâmu'l-Haremeyn Cüveynî, Ebû Sehl ve Furâtî gibi âlimlerin ders okutmalarına mâni olunmuş, yakalanıp tutuklanmaları ve sürgün edilmeleri için emir çıkarılmıştır. Tarih bu dönemde Mutezilî vezir Amîdü'l-Mülk'ün zulmünden kaçarak Hicaz'a sığınan 400 kadıdan söz etmektedir. Şafii mezhebine mensup olan Begavî, böyle çalkantılı bir siyasi ortamda yaşamış ve 516/1122'da Merv-Rûz'da vefat etmiştir.

Begavî'nin *Meâlimu't-Tenzil* adlı rivâyet tefsîri hakkında çeşitli âlimlerin değerlendirmeleri vardır. Meselâ İbn Teymiyye, *Mukaddime fi Usûli't-Tefsîr* adlı kitabında "Begavî tefsîrini, Sa'lebî'den kısaltarak almıştır. Fakat tefsîrini Sa'lebî'deki mevzu hadisler ve bidat görüşlerden korumuştur" der. Buna karşı Kettânî *er-Risâletü'l-Mustatrafe* adlı eserinde Begavî'nin tefsîrini, zayıf ve uydurma sözler ve hikâyeler içerdiği iddiasıyla kötüler. Benzer eleştiriler yanında olumlu değerlendirmeler de yapan Muhammed Huseyn Zehebi ise *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* adlı eserinde özetle şu hususları belirtir: Begavî tefsîrinde abartıya düşmeden kıraatler hakkında bilgi verir. İrab ve belâğat konularına, tefsîrle ilgisi olmayan diğer ilimlere dalmaz. Fazla olmamakla beraber bazen manaları açıklamak için nahiv açıklamalarına zorunlu olarak girer. Fakat Kelbî ve diğer zayıf rivâyet sahibi kişilerden rivâyette bulunması onun hatalarındandır. Zehebi'ye göre bir açıklama yapmadan bazı isrâilî haberleri aktarması, tefsîrde selefte ait birbirine muhalif görüşleri nakletmesi ve bunlar arasında bir tercihte bulunmaması, uydurmaları yalanlamaması tefsîrin olumsuz yönlerindendir. Ne var ki tercihte bulunmaması, uydurmaları yalanlamaması şeklindeki eleştiriler, aksini ispat eden pek çok örnek bulunması sebebiyle isabetli ve objektif görünmemektedir.

Bir rivâyet tefsîri olan *Meâlimu't-Tenzil*'in müellifi eserinin mukaddimesinde Kur'an'ın eşsiz manalarını kavrayabilmek için onun tefsîrini, özelliklerini, nüzul sebeplerini, hükümlerini, nâsih ve mensûhunu, umum ve hususunu bilmek gerektiğini söyler. Tefsîrinde Abdullah b. Abbas ile tabîilerden ve selef imamlarından nakilde bulunduğunu ifade eder. Begavî daha sonra, kıraatleri ele aldığını, âyetlere uygun olarak veya hükümleri açıklamak için aldığı hadisleri, sağlam hadis kaynaklarından naklettiğini, münker olanları ve kullanılması uygun olmayan haberleri almadığını belirtir.

Begavî tefsîrinin hemen her sayfasında hadiste bir otorite olduğunu, yaptığı tespit ve yorumlarla göstermektedir. Müellif âyetleri açıklama konusunda diğer âyetlerden ve hadislerden faydalanır. Merfu, mevkuf ve maktu haberlere sıklıkla rastlanır. Bazen râviler ve isnadları hakkında da hükümler verir. Çoğu zaman bütün isnatları vermesine rağmen, bazen de onları hazfeder. Bazen tefsîrinde kendisini töhmet altında bırakan haberlere rastlanır. Begavî tefsîrinde, fıkıh ilmindeki kabiliyetini de göstermiştir. Bazı fikhî meseleleri incelemiş, bir kısım fıkıh terimlerini izah etmiş, konuyla ilgili görüşlerini belirtmiştir. Ayrıca müfessir eserinde lügat ve nahiv konularında da açıklamalarda bulunmuştur.

Begavî, müteşabih âyetlerden olan hurûf-ı mukatta'a hakkında bir tercihte bulunmaz, sadece konuyla ilgili görüşleri aktarır. Kelâmî meselelerde de kendi şahsi görüşlerini değil, kelam âlimlerinin görüşlerini nakletmekle yetinir. Selef ve ehl-i sünnet düşüncesine ters düşen fırkalara cevaplar verir ve görüşlerini çeşitli yollarla çürütmeye çalışır. Meselelere selef ve ehl-i sünnet yolunu takip ederek kısa açıklamalar getirir. Tenkitlerinde de mezhep

ismi vermeden üstü kapalı değerlendirmelerde bulunur. Az da olsa âyetlerde açıklama gerektiren kelimeler için Arap şiirinden delil getirir.

Begavî kendisinden sonra gelen bazı âlimleri etkilemiştir. Mukaddimesinde verdiği te'vîl tanımını, Zerkeşî ve Suyûtî Kur'ân ilimleri sahasındaki eserlerinde iktibas etmişlerdir. Ayrıca *Hâzin Tefsîr*'i adıyla şöhret kazanan *Lübâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl* adlı eserin mukaddimesinde Begavî ve tefsîri için övücü sözler kullanılmaktadır. Bu tefsîrden en çok istifade edenlerden biri de Cemâleddin Kâsımî'dir.

İbn Kesîr ve Tefsîri

İbn Kesîr ismiyle meşhur olmuş müfessirin tam adı İmâduddin Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr'dir. 701/1301'de Dimeşk civarındaki Busrâ köylerinden birinde dünyaya gelmiştir. Küçük yaşta babasını kaybederek yetim kalan İbn Kesîr, ağabeyi Abdulvehhâb'ın terbiyesinde büyür, 706/1306'da ağabeyi ile birlikte Dimeşk'a yerleşir, İbn Teymiyye başta olmak üzere pek çok âlime öğrenci olur. Genç yaşından itibaren eserler yazmaya başlar. Hadis, fıkıh, târîh ve tefsîr sahalarında yazdığı eserler daha sağlığındaiken şöhret bulur. Mısır'dan Karâfî, Debbusî, Vâni ve Hutene gibi âlimlerden de icazet almıştır. Tedris hayatına atıldıktan sonra da pek çok talebe yetiştirmiştir. Ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş, 774/1373'de Şam'da vefat etmiştir.

İbn Kesîr'in ilminin genişliğine devrin âlim ve talebeleri şahitlik etmişlerdir. Meselâ tabakat âlimi olan Zehebî onun hakkında "imâm, müftü, sağlam bir muhâddis, âlim, mütefennîn bir fakih, nakilci bir müfessir idi, faydalı eserleri vardır" derken, İbn Hacer, "hadislerin rical ve metinlerini tetkik ile meşgul oldu. Pek çok faydalı eser hazırladı. Eserleri sağlığındaiken şöhret kazandı. Ölümünden sonra da insanlar onlardan yararlandılar... muhâddis fakihlerdendi" der. Suyûtî de İbn Kesîr'le ilgili olarak "hadis ilminde, hadislerin sahih olanını olmayanından ayırmada, illetlerini, ihtilâf yollarını göstermede, cerh ve tadilde, rical ilminde otorite idi" demektedir. İbn Tanğriberdî ise onun hakkında, "dâima çalıştı, fıkıhta, tefsîrde, hadiste âlim oldu, cem etti, tasnif yaptı, ders verdi, hadis rivâyet etti, eserler yazdı" şeklinde ifadeler kullanır.

İbn Kesîr, akîde yönünden Eş'arî, fıkıh yönünden Şâfiî olmasına rağmen, İbn Teymiyye'ye çok bağlanmış, bazı meselelerde onun kanaati doğrultusunda fetva vermiştir.

İbn Kesîr'in pek çok eseri vardır. Ancak burada sadece tefsîr alanındaki *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm* adlı eseri zikredilecek ve kısaca metodu incelenecektir.

İbn Kesîr'e göre tefsîr yollarının en güzeli Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsîr etmektir. Şayet bu şekilde tefsîr etmekten âciz kalınırsa onu sünnet ile tefsîr etmek gerekir. Sadece re'ye dayanarak Kur'ân'ı tefsîr etmekten sakınmak lazımdır. Bu yüzden bazı selef âlimleri anlayamadıkları âyetleri tefsîr etmemişlerdir. Âyetin izahı Kur'ân, hadis ve sahabe sözlerinde yoksa, Mücâhid b. Cebr gibi tâbiîn âlimlerinin sözlerine müracaat edilmelidir.

İbn Kesîr tefsîrinde isrâiliyât hususuna nasıl yaklaştığını da açıklar. Ona göre bu tür anlatımlar, dayanılmak ve bağlanılmak için değil, ancak istişhâd veya misâl olarak anlatılabilir. Ona göre isrâiliyât kökenli kıssalar şu üç kısımda değerlendirilebilir:

1. Doğru olduğunu bildiğimiz ve elimizdeki delillerin de doğruluğunu teyit ettiği nakiller ve kıssalardır ki bu nevi kıssa ve nakiller sahihtir.
2. Yalan olduğunu bildiğimiz ve elimizdeki delillere ters düşen nakil ve kıssalardır.
3. Ne kendisine inanılan ve ne de yalan olduğu söylenebilen, hakkında sükût edilen nevidir ki yukarıda olduğu gibi bunu da hikâye etmek caizdir. Ancak bu tür anlatımlar genellikle dinen bir fayda sağlamaz. Meselâ Ashâb-ı Kehf'in isimleri ve sayıları, köpeklerinin rengi, Hz. Musa'nın asasının hangi ağaçtan olduğu, Allah'ın Hz. İbrahim için dirilttiği kuşların adları, ölü sığıra ne ile vurulduğunun tayini, Allah'ın Hz. Musa'ya ne tür bir ağaçtan seslendiği bu çeşit aktarımlardır.

İbn Kesîr'in tefsîrdeki yöntemi özetlenecek olursa şu hususlar söylenebilir: Bu tefsîr, âyetlerden hüküm çıkarmada, kapalılıkları beyân etme konusunda en yararlı tefsîrlere aittir. Kur'ân'dan öğüt alma ve hüküm çıkarma hususunda gerekli olmayan uzun irab tahlilleri, belâgat sanatları, buna dair nükteler ve diğer ilimlerin konusuna giren çıkarımlar bu tefsîrde yoktur. Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsîr yapar, sonra âyetle ilgili merfu hadisleri dikkate alır ve onlardan elde ettiği delilleri beyan eder. Daha sonra da sahabe, tâbiîn ve selef âlimlerinin sözlerini nakleder. Yine bu tefsîr, rivâyet tefsîrlerinde yer alan isrâiliyâtın zararlarından okuyucuları mümkün olduğu kadar korumaya çalışır. Onları tahkik ederek sakıncalı yönlerini ortaya koyar. Arap dilini açık ve anlaşılır bir şekilde kullanır, tefsîrdeki manalarla teknik bilgiyi birlikte öğretmek okuyucuyu öğrendikleriyle amel etmeye davet eder, onları âyetin indiği ortama götürmeye çalışır, nâzil oluşunun yüce maksatlarını bildirir. Vecihleri ve lafızların muhtemel anlamlarını açıklarken inceleme ve mülâhazalarını sadece tefsîr ettiği âyeti anlamaya teksif eder, konuyu dağıtmaz. Haberleri cerh ve tadile tâbi tutar, aralarında tercihte bulunur. Sağlam ve zayıf olan yönlerini beyan eder. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtim, İbn Atiyye gibi kendisinden önce gelen birçok müfessirden nakilde bulunur.

K İ T A P

**Burada metodları incelenen müfessirler hakkında daha geniş bilgi için İsmâil Cerra-
oğlu ile Muhsin Demirci'nin Tefsîr Tarihi adlı kitaplarına başvurunuz.**

DİRÂYET TEFSİR YÖNTEMİ

İnsanın karşısına değişik dönemlerde farklı meselelerin çıkması doğaldır. Tâbiîn ve sonrası dönemlerde konuşulan meseleler de sahabe döneminde gündemde olan ve cevap aranan meselelerden farklı olmuştur. Bu bakımdan müfessirin Kur'ân'da bulmaya çalışacağı cevap ve çözüm ihtiyacına, bir de insandaki merak duygusu katıldığında dirâyet tefsîrinin ortaya çıkış sebebi daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Çünkü rivâyet tefsîri kanalıyla gelen sınırlı bilgiler, bazı meseleler için yeterli değildir, çok daha geniş açılımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yüzden dirâyet tefsîrinin ihtiyaç sonucu ortaya çıktığı rahatlıkla söylenebilir.

Fetihlerle birlikte İslâm coğrafyasının genişlemesi sonucunda Müslümanlar arasında daha önce hiç duyulmamış yeni problemler, felsefî fikirler ve akımlar ortaya çıkmıştır. Bir de nübüvvet asrından uzaklaştıkça Müslümanların vahyî ve nebevî bilgi ve kültürlerinin zayıflaması, hem daha önce üzerinde durulmayan nassların, hem de açıklanmış olmakla birlikte yeniden ele alınması gereken âyetlerin tefsîrini zorunlu hale getirmişti. İşte böyle hassas bir dönemde söz konusu edilen tefsîrin, rivâyet kay-

nakları yanında farklı bilgilere ve içtihadı da yer vermesi icap ediyordu. Bazen de farklı rivâyetler arasında tercihte bulunmak gerekiyordu. Bu da dirâyet tefsîrinin ilk adımıydı.

Dirâyet tefsîrini rivâyet tefsîrinden ayıran en belirgin özellik, müfessirin çeşitli yollarla elde ettiği bilgi ve birikimi neticesinde oluşan kanaatine yer vermesidir. Dirâyet tefsîrinde müfessir, rivâyet müfessirine oranla çok daha aktif ve teyakkuz durumundadır. Fakat burada bir meseleye açıklık getirmekte yarar vardır: Acaba dirâyet tefsîri, rivâyetlerden hiç istifade edemeyecek midir? İşte burada dirâyet tefsîrinin kabule şayan görülen kısmıyla, yani *memduh dirâyet* ile kabule şayan görülmeyen, kötülünen, yani *mezmum dirâyet* kısımları anlaşılır hale gelmektedir. Sağlıklı ve kabule şayan görülen bir dirâyet tefsîri, elbette rivâyet tefsîr kaynaklarını kullanmalıdır. Memduh dirâyet tefsîrinin takip etmesi gereken belki en sağlıklı yöntem, öncelikle rivâyet tefsîri kaynaklarına başvurmak olmalıdır. Sonra da dirâyet müfessiri bu kaynaklardan elde ettiği bilgileri, kendi döneminin bilgi, birikim ve akıl süzgecinden geçirmelidir. Ortaya koyduğu yorumların heva ve hevese değil, delil ve karineye dayalı olmasına dikkat etmelidir. Dirâyet müfessirinin ortaya koyacağı bu zihinsel çaba esasında içtihat demektir. Her âyet için böyle bir çalışma yapılması gerekemeyebilir. Rivâyet tefsîri kaynaklarından elde ettiği bilginin problemi çözmesi durumunda dirâyet müfessirinin belki sadece problemi ve bulduğu çözümü tahlil etmesi gerekecektir.

Bu durumda dirâyet müfessirinin büyük sorumluluğunu bir dereceye kadar hafifleten bir kolaylık da şudur: Dirâyet müfessiri nassların desteğiyle ortaya koyduğu yorumun Kur'ân lafızlarının zahiri manalarına, Kur'ân bütünlüğüne ve sahih rivâyetlere ters düşmemesine dikkat etmelidir. Bu ilkeler onun bir nevi sigortası olacaktır. Aksi takdirde keyfi ve delilsiz olarak ortaya konulacak yorum, mezmûm dirâyet tefsîri olacaktır. Böylece hadiste ifade edilen cehennemdeki yerine hazırlanma tehdidine muhatap olacaktır. Zaten bu tarz keyfi dirâyet tefsîri, caiz görülmemiş, haram kabul edilmiştir.

Akıl, tefekkür ve ilme büyük önem veren İslâm düşüncesinin dirâyet tefsîrini tamamen yasaklaması zaten düşünülemezdi. Nitekim baştan beri sahabe kitap ve sünnette açık hüküm bulamadıkları durumlarda meseleleri kendi içtihatları ile çözüyorlardı. Tâbiîn devrinde müfessirler, İslâm'a dışarıdan giren fikir ve meseleler üzerinde akıl ve muhakemeyle durmaya daha çok önem vermişlerdir. Burada önemli olan dirâyet müfessirinin tamamen keyfi ve kayıtsız biçimde yorum ortaya koymaktan kaçınmasıdır.

Dirâyet Tefsîrinin Tanımı

Kelime olarak *dirâyet*, bir şeyin mahiyetini bilmek, kavramak, idrak etmek demektir. Dil uzmanları aynı manaya gelmek üzere dirâyet kelimesinin ilim demek olduğunu ifade ederler. Terim olarak ise dirâyet tefsîri, “yalnızca rivâyetlere bağlı kalmayıp dil, edebiyat, mantık, kıyas ve daha başka ilimlere dayanılarak yapılan Kur'ân tefsîri” demektir. Buna *rey* ve *aklî tefsîr* de denir.

Dirâyet tefsîrini terim olarak tanımlayınız.

SIRA SİZDE

Dirâyet Tefsîrinin Esasları

Rivâyet tefsîri verileri yanında dil, edebiyat, mantık ve diğer ilimler doğrultusunda oluşan görüş ve çıkarımlara göre tefsîr yapan bir dirâyet müfessiri-

nin hataya düşmemesi, yanlış görüş beyan etmemesi ve yorum yapmaması şu kurallara dikkat etmesine bağlıdır:

1. Müteşabih alana ait hususiyetlerin farkında olmak.
2. Yorumlarında delil ve karineye dayanmak, kişisel ve subjektif yorum yapmaktan kaçınmak.
3. Mezhep taassubundan uzak durmak.
4. Delilsiz olarak Allah'ın muradı konusunda kesin yargıya varmamak.

Dirâyet müfessirinin Kur'ân'da üç çeşit ilim olduğunu ve bunların da kesin olarak bilinmeyeceğini hatırdan uzak tutmaması gerekir. Bunlar şu üç alandır:

1. Allah'ın zâtı, sıfatları ve gaybi konular alanıdır ki bu hususlarda hiç kimse- nin kesin bir söz söylemesi caiz değildir.
2. Allah'ın peygamberine bildirdiği alan. Bu alanda söz söylemek ise ancak Peygamber'e ve onun izin verdiği kimseler için söz konusu olabilir.
3. Allah'ın peygamberini tebliğ etmeğe memur ettiği alan. Bu da iki kısımdır: Ancak işitmek yoluyla söz söylemenin caiz olduğu nâsih-mensuh, nüzul sebepleri, haşr, mebde ve mead gibi ilimlerin yer aldığı alan. Diğer de nazar ve istidlal yoluyla bilinebilecek olan hükümler, meseller ve öğüt kabilinden anlatımlara ait alandır.

Dirâyet Müfessirinin Uygulayacağı Yöntem

Dirâyet tefsircisi manayı önce Kur'ân'da, bulamadığı takdirde sünnette araması gerekir. Mana sünnette de bulunamadığında sahabe kavline müracaat edilmelidir. Müfessir âyetin doyurucu yorumunu bu kaynaklarda bulamadığı takdirde rey ve içtihat yoluna başvurulmalıdır. Bu noktada şu hususların da müfessir tarafından dikkate alınması zorunludur:

1. Tefsîr, tefsîr edilen kavram, konu veya âyete noksansız ve ziyadesiz bir şekilde mutabık olmalıdır.
2. Hakikat-mecaz ayırımına dikkat edilmelidir. Sözde aslolanın hakikat olduğu, hakikatin mümkün olmaması durumunda mecaza/te'vile gidilebileceği unutulmamalıdır.
3. Âyetlerin vahyediliş gayesini gözetmelidir.
4. Âyetlerin siyakını dikkate almalıdır.
5. Nüzul sebeplerini gözetmelidir.
6. Âyetlerdeki lafızların lügat, sarf, nahiv ve belagat gibi yönlerini göz önünde tutmalıdır.
7. Âyetlerin ruhuna ve iniş gayesine uymayan haşviyât türü detaylı sarf ve nahiv kaidelerine, fıkıh ve fıkıh usulü meselelerine, akaid ve kelam münakaşalarına dalmaktan uzak durmalıdır. Aynı şekilde müfessirin

isrâiliyyât, uydurma hadis, haber ve kıssa zikretmekten de kaçınması gerekir.

8. Müfessirin, bir âyetin çeşitli vecihlere muhtemel olması durumunda tutarlı ve makbul tercihte bulunabilmesi, bunun için de tercih kurallarını bilmesi gerekir.

Bir dirâyet müfessirinin hataya düşmemesi, yanlış görüş ve yorum bildirmemesi için dikkat etmesi gereken kurallar nelerdir?

SIRA SİZDE

Bazı Dirâyet Tefsîrlerinin Tanıtımı

Bu başlık altında dirâyet alanında öne çıkmış bazı müfessir ve tefsîrleri üzerinde durmak istiyoruz. Önce bunların meşhur olanlarının bir kısmını zikredip sonra bazılarını tanıtalım.

Meşhur dirâyet tefsîrlerinden bazıları şunlardır: Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl; Râzî, Mefâtihu'l-Gayb; Kâdî Beydâvî, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl; Nesefî, Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl; Ebû Hayyân, el-Bahru'l-Muhît; Hatîb Şirbinî, es-Sirâcu'l-Münîr; Ebussuûd, İrşâdu'l-Aklî's-Selîm; Âlûsî, Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm; Reşîd Rızâ, Tefsîru'l-Menâr; El-malîlî Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'ân Dili.

Razî ve Tefsîri

Fahreddîn Râzî, naklî, aklî ve tabiat ilimlerinde derin kültür sahibi olan büyük bir âlimdir. Her şeyden önce tefsîri onun bu çok yönlü kültür birikimine fazlasıyla şahittir. 543/1149'de Rey şehrinde doğan müfessirin tam adı Muhammed b. Ömer b. Huseyn el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî et-Taberistânî'dir. İlminin ilk kaynağı, Rey hatibi olarak tanınan babasıdır.

Zamanının âdeti gereği ilim tahsili için çeşitli ilim merkezlerine seyahatlerde bulunan Fahreddîn Râzî, ilk seyahatini Hârizm'e yapmış, orada Mutezile akidesini benimseyen kimselerle giriştiği mezhebî ve itikâdî münazaraları sebebiyle buradan çıkarılmış, ardından Buhâra'ya gitmeye niyetlenmiş, yolu üzerinde tabip Abdurrahman b. Abdilkerim es-Serahsî'ye uğramıştır. Râzî'den çok hoşlanan bu zât ona ikramlarda bulunmuş, bu sebeple Râzî bir müddet Serahs'ta kalmıştır. Sonra Buhâra'ya gelmiş, burada Hanefî fakihî Radî Neysâburî ile münazaralar yapmıştır. Semerkant, Hocent, Benâkit, Gazne ve Hind beldelerini dolaştıktan sonra Buhâra'ya geri dönmüştür. Muhâliflerinin halkı kışkırtması yüzünden Buhâra'yı terketmek ve memleketi Rey'e geri dönmek zorunda kalmıştır. Sonunda Herat'a yerleşmeye karar vermiş ve orada evlât ve mülk sahibi olmuştur.

Bazı âlimlerin VI/XII. asrın müceddidi olarak gördüğü Râzî, ilim için yaptığı bütün gezilerinde kendini çok derinlikli olarak yetiştirmiş, geliştirmiş, ilmin pek çok dalında otorite olmuş, eserler vermiştir. Bir yere giderken kendisine sorular sormak üzere hemen etrafında bir kalabalık oluşur; vaazlarında halkla beraber, melik, vezir, âlim ve emirler bulunurdu.

Gerek ilminin zenginliği, gerekse izzeti nefis sahibi oluşu Râzî'nin sultanlar, melikler ve emirler katında yüksek mevkiler edinmesini sağlamıştır. Râzî, sağlam bir iman ve ruhî riyazete sahipti. Bazen hutbelerinde ağlar, dinleyenleri de ağlatırdı. Fikirlerini adeta meydan okurcasına ortaya koymaktan çekinmeyen bir tabiatı vardı. Tefsîrini,

Bâtınîlerin bozuk te'villerini tenkit etmek ve onlarla mücadele yapmak için telif etmiştir. Devrinde çok yüksek bir ilmî mevkie ulaşan bu büyük âlim 606/1210'da vefat etmiştir. Hayatı boyunca mücadele ettiği Kerrâmîlerin onu zehirlediği ve ölümü üzerine sevinç gösterileri yaptıkları söylenir.

Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb* adlı tefsirin metodunu, Fâtîha sûresinin tefsirini yaparken ortaya koymuş, diğer sûreleri de belirlediği esaslara göre tefsir etmiştir. Sûrelerin başlangıçlarında, o sûreden elde edilecek faydaları kaydeder. Tefsirinde ilmî meseleler, hikmetler, terbiye ve belagat nükteleri, Arapça gramer kaidelerinden hareketle ortaya çıkan neticeler, birbirine bağlanmış manalar ve kelâmî meseleler yer alır. Tefsirindeki her sûre başlı başına bir kitap sayılabilir. Kitaplar baplara, her bap da meselelere ayrılmaktadır. Her meselede mukaddimeler, hüccetler, latifeler, hükümler, vecihler yer almaktadır. Baplar kısımlara, kısımlar fâidelere ayrılmaktadır. Birçok fikhî mesele, aklî sırlar, lügat bilgileri ve kelâmî mevzular arasında okuyucu adeta deryadan deryaya daldığını düşünür. Ancak okuyucunun esasında aynı deryanın kolları arasında yüzdüğünü fark etmesi uzun sürmez.

Mefâtihu'l-Gayb tefsiri, kelâmî meseleleri Kur'an'a dayanarak ele alır, tefsir konularına girerken ilmî ve aklî yöntemleri kullanır. Bu arada Müslümanların ahlâkî alanda da meleke kazanmaları için sâlih kimselerin öykülerini, sûfi kıssalarını, hikmetli insanların mev'izelerini, âdil hükümdarların davranışlarını anlatır. Tefsire başlarken konuyla ilgili bütün fikirleri zikreder, sonra onların delillerini arz ederek münakaşalara girer. Delillerini ortaya koyarak tercihler yapar. Bütün meseleleri ikna edici bir üslûpla ve sağlam felsefî münakaşalara dayandırarak inceler, nübüvvet ve mucizeler hakkında kuvvetli aklî deliller ortaya koyar. Nakil, sahih ve sabit olduğu zaman onu esas alır. Şayet bir konu hakkında rivâyetlerde bir şey bulamazsa akla müracaat eder. Tatbik edilebilecek önemli bir fikir bulduğunda onu muhtelif şekillerde sunar. Âyetlerin kültür açılımlarını ortaya koyar. Bazen de önceki tefsirlere atıfta bulunarak okuyucuyu onlara sevk eder. Tefsirinde yaptığı münazaralardan, seyahatlerden ve başından geçen ilginç olaylardan bahsetmesi de yine bu eserin hususiyetlerindendir.

Kâdî Beydâvî ve Tefsîri

VII/XIII. asırda Azerbeycan bölgesinde İslâmî ilimler alanında yetişen en önemli âlimlerden birisi Kâdî Beydâvî'dir. Tam adı Abdullah b. Ömer b. Muhammed Nâsiruddîn Beydâvî'dir. Beydâvî, Şiraz yakınlarındaki Beydâda doğmuştur. İlmî tahsilini de bu şehirde tamamlamıştır. Müfessir, Hindistan'dan Endülüse kadar bütün İslâm âleminde şöhret bulmuş, özellikle tefsîri, zamanından günümüze kadar ilim erbabı tarafından yoğun ilgi görmüş; hakkında şerh, haşiye ve ihtisarlar yapılmıştır. Şirâz'a kadı olmuş ve baş kadılığa kadar yükselmiştir. Kadılıktan ayrıldıktan sonra 650/1252'lerde Tebriz'e yerleşmiş ve ömrünü bu şehirde geçirmiştir. 685/1286 veya 691/1319 yıllarında vefat etmiştir.

Şâfi'i mezhebine mensup olan Beydâvî, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, usûl, mantık, nahiv, belagat ilimlerinde otorite olmuş, bu ilimlerde önemli eserler vermiştir. Özellikle usulü'd-din ile usulü'l-fıkhın arasını cemetmiş, din ve hikmet ilimlerine Arap dili ve edebiyatı bilgilerini ilave etmiştir.

İslâmi ilimlerin hemen her alanında çok önemli eserler veren Beydâvî, asıl şöhretini Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl adlı tefsîriyle kazanmıştır. Eş'ari hikmetleri yansıtan bu tefsîr, ilmî tarzın en yüksek eserlerinden kabul edilir. Birçok İslâm ilim merkezinde ve Avrupa'da defalarca basılmıştır. Üzerine yapılan şerh, haşiye ve taliklerin sayısı 250'yi aşmaktadır. Sadece Osmanlı âlimleri Beydâvî tefsîri üzerine 60 civarında şerh ve haşiye çalışması yapmışlardır.

Fıkıhta Şâfiî mezhebine mensup olan Beydâvî'nin orta hacimli bu tefsîri, ehli sünnet esasları ve Arap dili kuralları doğrultusunda âyetleri tefsîr eder. Mutezile yaklaşımına karşıt bir tavır sergiler. En önemli kaynaklarından birisi Keşşâf olduğundan Beydâvî tefsîrini, Keşşâf'ın sünnî versiyonu olarak da görmek mümkündür.

Beydâvî tefsîri, meselelerin çok detayına inmez, kısa ve etkili bir şekilde ele aldığı meselenin faydalı yönlerini verir. Bazen sarf, nahiv, lügat, mantık, kırâat, tarih, kelâm gibi konulara çok kısa ve özlü bir şekilde değinir. Bu yüzden anlaşılma zorluk çekilir ve bilgileri kapalı bırakmakla tenkit edilir. Beydâvî'nin tefsîrinde yararlandığı en önemli kaynaklar, Zemahşeri'nin Keşşâf'ı yanında Râzî'nin Mefâtihu'l-Gayb'dır. Lâfızları ve terkiplerin beyanı ile manalardaki nükteleri ortaya çıkarıp tahlil etmede Keşşâf'a, Kur'ânî hikmetleri ortaya koymaya çalışırken atıfta bulunduğu usulu'd-dîn, felsefe ve usûlu'l-fıkıh ilimleri hakkındaki görüşlerinde de Mefâtihu'l-Gayb'a dayanır. İnce manalar ve bilgileri, işârî nükteleri sunma konusunda ise Râgıb el-İsfahânî'nin Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân'ından yararlanır.

Tefsîrde itikadî konular ve fıkıhî hükümlerle ilgili hususlar, muhatabın anlayacağı şekilde açıklanır, kıssalar özlü ifadelerle izah edilir. Filolojik meselelere değinilir; âyetler, âyet, hadis ve nuzûl sebepleri ile tefsîr edilir, hakikat-mecaz ayrımı dikkate alınır, âyet ve sûreler arasındaki bağlantıya riâyet edilir, az da olsa şiirle istiştatta bulunulur. Beydâvî tefsîri zaman zaman önceki âlimlerin fikirlerini tahlil ve tenkit eder. Tefsîrdeki birçok vecih ve ihtimalleri cem eder. Zayıf rivâyet ve görüşleri, “روي /ruviye-rivâyet edildi” veya “قيل /kîle/denildi” lafızları ile nakleder. Bazen uzak görüşleri de bir kalıba yerleştirir ve bütün bunları özlü bir şekilde aktarır. İçerik, üslup ve yöntem açısından Beydâvî'nin tefsîri kıymetli bir eserdir. Buna karşın bazı kimseler tefsîrin ibarelerinde kapalılık ve zorluk bulunması, sûrelerin faziletlerine dair uydurma haberler ihtiva etmesi gibi gerekçelerle tefsîre tenkitler yöneltmişlerdir.

Nesefî ve Tefsîri

Tam adı Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî olan müfessir, Maverâünnehr bölgesinde bulunan Sogd bölgesinin Nesef şehrinde doğmuştur. Nesefî, ilim tahsilini tamamladıktan sonra müderrisliğe başlamış ve Kirman'daki el-Kutbiyye es-Sultaniyye medresesinde müderrislik yapmıştır. Müfessir ilim tahsili için bazı seyahatler yapmış ise de bu seyahatleri hakkında hemen hiç bir bilgi yoktur. Birçok talebe yetiştirmiş ve kitap yazmış olan Nesefî'nin eserleri ilmî çevrelerce kabul görmüş ve asırlar boyu medreselerde okutulmuştur. Eserlerine kendi şerhleri yanında, sonraki âlimler tarafından şerh, haşiye ve muhtasarlar yapılmıştır. Bazıları onu derin ilminden dolayı “mezhebde müctehid”lerin sonuncusu olarak kabul eder. Nesefî, Bağdat seyahati dönüşünde İsbahan ile Huzistan arasındaki “Ezec” şehrinde hastalanmış, 710/1310'da vefat etmiş ve aynı yere defnedilmiştir.

Nesefî, Medâriku't-Tenzîl adlı tefsîrinin mukaddimesinde onun, irab ve kırâat vecihlerini, dil, belâgat ve işaret ilimlerinin inceliklerini ihtiva eden, ehli sünnet ulemasının sözleriyle desteklenmiş, bidat ve dalalet ehlinin batıl görüşlerinden uzak kalan, ne usandıracak kadar uzun, ne de kelimenin anlamını bozacak kadar kısa bir eser olmasını murad ettiğini ifade etmiştir. Gerçekten de Nesefî tefsîri, dirâyet ve rivâyet yaklaşımlarını uyumlu bir şekilde toplamış, bir yanıyla muhtasar, bir yanıyla da pek çok ilim ve sanat inceliklerini ihtiva eden bir tefsîr olmayı başarmıştır. Oldukça akıcı ve kolay bir dille yazıldığından fazla bir haşiyesi ve taliki yapılmamıştır.

Nesefî tefsîrinin İslâm aleminde bilhassa Hanefî mezhebi mensupları arasında tutulmasının çeşitli sebepleri vardır. Meselâ Zemahşerî'nin tefsîri, Mutezile mezhebi-ni destekleyen fikir ve görüşlerle doludur. Râzî ve Kâdi Beydâvî'nin tefsîrleri de ehli sünnet akidesinin Eş'ari kolunu destekler. Bu alanda Maturidî-Hanefî yol fazla temsil edilmemektedir. Gerçi o dönemde Maturidî mezhebinin görüşlerini yansıtan İmam Maturidî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân adlı tefsîri vardı, fakat Moğol istilasının İslâm kültürünü kasıp kavurması karşısında bölgedeki nüshaları kaybolmuş, dolayısı ile âlimleri etkili olamamıştı. İşte böyle bir ortamda Nesefî tefsîri önemli bir görev ifa etmiştir.

Nesefî, kelâmî meselelerle ilgili âyetlerin tefsîrinde ehl-i sünnetin görüşlerini açıklamaya ve delillendirmeye itina göstermiştir. Kıssalar, darb-ı meseller, güzel söz ve nükteler de tefsîrde ihmal edilmemiştir. Fıkhi hükümlerin dayanağı olan âyetlerde müfessir Hanefî mezhebinin görüşleri doğrultusunda hareket etmiştir.

Nesefî tefsîri, dirâyet tefsîri olmakla beraber, rivâyete de yer vermiştir. Özellikle İbn Abbas'tan gelen tefsîr açıklamalarını aktarmıştır. Ayrıca diğer müfessir, sahabe, tâbiîn ve sonrakilerden de nakillerde bulunmuştur. Fakat Nesefî tefsîrindeki en önemli kaynak, çoğu zaman isim vermese de Keşşâf tefsîridir. Ancak Zemahşerî'nin tefsîrinde ortaya koyduğu edebî üstün üslup meziyeti Medârik'te pek görülmez. Bu noktada Nesefî, Keşşaf'tan alıntılardığı nakilleri, Mutezili görüşlerden ayıklayarak kendi üslubu içinde sunmaktadır.

Ebussuûd ve Tefsîri

Osmanlı İmparatorluğu altı asır boyunca üç kıtada hüküm sürmüş ve ilim, kültür, sanat, mimari, yönetim gibi pek çok sahada kayda değer başarılar elde etmiştir. Osmanlı döneminin böyle bir ortamda yetiştirdiği büyük âlimlerden birisi de Ebussuûd Efendi'dir. Tam adı Ebussuud Muhammed b. Muhammed b. Mustafa İskilîbî İmâdî'dir. Vakfiyesinde İskilip'te dünyaya geldiğine dair kayıt vardır. Otuz yıl boyunca hem Kanuni Sultan Süleyman, hem de II. Sultan Selim dönemlerinde devletin şeyhülislamlık makamını temsil etmiştir. Ebussuûd Efendi 982/1574'de vefat etmiştir.

Dirâyet tefsîr alanında telif ettiği İrşâdu'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm adlı tefsîriyle haklı bir ün kazanmıştır.

Ebussuûd'a, ilminin derinliğinden dolayı "Nu'man-ı Sâni" (İkinci Ebu Hanife), "Hatibu'l-Müfessirin" ve "Rûm diyarının Zemahşerisi" gibi lakablar verilmiştir. Tefsîrinde nüktelerin çokluğu ve âyetler arasındaki tenasüp ve insicamın başarılı bir şekilde açıklanmasından dolayı, bu eserin Zemahşerî ve Beydâvî'nin tefsîrlerinden daha üstün olduğunu söyleyenler olmuştur. Yine bazılarına göre bu eser, kendinden öncekilerde görülmeyen bir tarzda belâgat yönlerini ve ehl-i sünnet akidesini incelemektedir. Ancak tefsir, sûrelerin faziletleri konusunda mevzû hadisler almış olmasıyla da tenkide uğramıştır.

Ebussuûd, tefsirinin mukaddimesinde Keşşâf ve Envâru't-Tenzil gibi tefsirlere duyduğu hayranlığı belirtir. Bu iki eserden başka onun en önemli kaynağı Râzî'nin Mefâtihu'l-Gayb'dır. Müellif bazen isimlerini zikrederek bazen de zikretmeden bu eserlerden istifade eder. Ebussuûd, yeri geldikçe isim tasrih etmeden onları tenkide de tabi tutar.

Tefsîrde âyetlerin Kur'ân, hadis ve sebep-i nüzul ile tefsîrine önem atfedilmiştir. Ayrıca nesh, muhkem-müteşabih, kıssalar, fıkıh, kelâm, lügat, nahiv, belagat, i'câz, kırâat, isrâiliyat, şiirle istişhad gibi konulara da yer verilmiştir.

Mâturidî mezhebine mensup olan Ebussuûd Efendi, tefsîrde itikadi konulara da temas etmiştir. Bazı kalamî meseleleri hiçbir mezhebe atfetmeden izah ederken, bazen Mâturidî'ye, bazen Cübbâî'ye, bazen de bize göre diyerek mensup olduğu kalamî mezhebin görüşünü nakleder.

Âlûsî ve Tefsîri

Müfessir ve müceddid olarak kabul edilen Âlûsî'nin tam adı Ebu's-Senâ Şihâbuddin Mahmud'tur. 1217/1802'de Bağdat'ta doğmuş, 1270/1853'de yine burada vefat etmiştir. Aslında Âlûsî, birçok âlim ve edebiyatçı yetiştirmiş olan büyük bir ailenin adıdır. Bu âlimlerin en meşhuru da Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm adlı tefsîrin müellifi Âlûsî'dir. Âlûsî babasından ve diğer âlimlerden ders alarak tahsil hayatına adım atmış, 13 yaşında da ders vermeye ve eser telif etmeye başlamıştır.

Zekâsı, akli, meselelere hızlı intikali, hafızası ve tatlı ifadesiyle ender kabiliyetlerden biri olarak görülmüştür. Fıkıhta Şafî mezhebine bağlı olmakla birlikte, birçok meselede Hanefî mezhebine uymuş, hatta bir süre Bağdat'ın Hanefî müftüsü olmuştur.

Şâir ve edebiyatçı olarak da tanınan Âlûsî'yi şöhrete kavuşturan, Rûhu'l-Meânî adlı tefsîri olmuştur. Rûhu'l-Meânî, dirâyet tefsîri yöntemine ağırlık vermişse de, rivâyet usullerini de ihmal etmemiş, en güzel şekliyle her iki metodu birleştiren bir çalışma yapmıştır. Bazı âyetlerde işârî tefsîr yaklaşımına yönelmiştir. Sûreler ve âyet grupları arasındaki bağlantı ve uyum belirtilmiş, siyak bütünlüğü oluşturulmaya çalışılmıştır. Sûre ve âyetlerin faziletlerine dair haberler nakledilmiştir. Kıraat vecihleri, dil incelikleri ve edebî sanatlar açıklanmıştır. Bazı âyetlerin tefsîri çok geniş inceleme ve tahlile tâbi tutulmuş, zaman zaman önceki müfessirlerin bazı görüşleri de eleştirilmiştir. Astronomi, tabiat ilimleri ve felsefe konularının tefsîrlerde yer almasına karşı çıkılmışsa da yer yer anılan konulardan bahsedildiği ve faydalı bilgiler verildiği gözlenmiştir. İşârî nüktelerden sık sık söz edilmekle birlikte manasız ve izahı zor te'villere gidilmemiştir. Zemahşerî, Râzî, Kâdî Beydâvî, Ebû Hayyân, Ebussuûd, Suyûtî, İbnu'l-Arabî, İbn Teymiyye gibi müfessirlerden yararlanmıştır.

Burada metotları incelenen müfessirler hakkında daha geniş ve farklı bilgiler elde etmek için Fâzıl b. Âşûr'un "Ana Hatlarıyla Tefsîr Tarihi" adıyla Türkçe'ye çevrilmiş olan eserine başvurunuz.

K İ T A P

Rivâyet ve dirâyet ekolüne ait tefsîrleri Arapça asıllarından okumak için şu siteleri ziyaret edebilirsiniz: <http://www.al-eman.com>; <http://www.yasoob.org> ; <http://www.alwaraq.net>

İ N T E R N E T

Özet

Tefsirde yöntemin gereklilik ve önemini saptayabilmek

Maksada ulaşmada yöntemin büyük önemi vardır. Kur'an da dahil her kitabı okuyup anlamının ve yorumlamanın bir yöntemi bulunmaktadır. Yöntem bireyi hata yapmaktan ve keyfi davranmaktan korur. Rivâyet ve dirâyet tefsir yöntemlerindeki temel esaslar ile Tefsir Usulü türü eserlerde belirtilen diğer ilkeler Kur'an'ın sağlıklı olarak anlaşılıp tefsir edilmesine yardımcı olurlar.

Tefsir tarihindeki temel yöntemleri tanımlayabilmek

Tema itibariyle zengin bir muhtevaya sahip olan Kur'an'ı tefsir eden âlimler, onun farklı yönlerini ön plana çıkaran tefsir çalışmaları yapmışlardır. Genel olarak tefsirlerinde rivâyet ve dirâyet adıyla bilinen iki temel yöntemi kullanmışlardır.

Rivâyet ve dirâyet tefsirleri kavramlarını açıklayabilmek

Rivâyet tefsir metodunda âyetler, Kur'an, Hz. Peygamber'in hadisleri, sahabe ve tâbiîn kavilleri ile tefsir edilmektedir. Rivâyet tefsiri başlangıçta hadis ilminin bir dalı olarak ortaya çıkmış, sonradan müstakil ilim haline gelerek varlığını sürdürmüştür.

Dirâyet tefsiri ise müfessirin dil, edebiyat, tarih, mantık ve müsbet bilim gibi alanlara kendi bilgi birikimini de katarak Kur'an'ı tefsir etmesi olarak tanımlanabilir. Bu ekol, başlangıçta yoktur ve daha önceki dönemlerde olmayan çeşitli meselelerin ortaya çıkmasıyla beraber başlamış, bir anlamda ihtiyaçtan doğmuştur.

Rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin olumlu ve zaaf yönlerini tartışabilmek

Rivâyet tefsir ekolüne, zayıf ve uydurma haberler ihtiva etmesi, isnatları düşürmesi ve israiliyat haberlerine sıkça yer vermesi gibi yönlerden eleştiriler yöneltilmiştir.

Sağlıklı bir dirâyet tefsiri ise rivâyet tefsirinin malzemelerini de dikkate almak durumundadır. Bu yüzden salt kişisel görüş veya keyfi yaklaşım ile Kur'an'ı tefsir etmek hoş karşılanmamış, makbul sayılmamıştır.

Her iki yöntemin bazı önemli temsilcilerini ve bunların eserlerini birbirleriyle karşılaştırabilmek

Rivâyet tefsiri alanına mensup en önemli tefsir, Taberî'nin Câmiu'l-Beyân adlı eseridir. Buna karşın Taberî tefsirinde aklî muhakeme, tercihte bulunma, değerlendirme yapma gibi bazı dirâyet nitelikleri de bulunmaktadır. Bu yüzden Taberî tefsiri için "rivâyet alanında bir dirâyet" tefsiri şeklindeki tespit isabetli görünmektedir.

Dirâyet tefsiri alanının en önemli tefsirleri arasında ise Fahreddîn Râzî'nin Mefâtihu'l-Gayb ile Zemahşerî'nin Keşşâf adlı tefsirlerini saymak mümkündür. Bu tefsirler de rivâyet tefsirinin temel esaslarından yararlanmış, bu esaslara karşı kayıtsız kalmamışlardır. Bu özelliklerinden dolayı da çok değerli ve önemli görülmüşlerdir.

Kendimizi Sınavalım

1. Rivâyet-dirâyet tefsirleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- Rivâyet malzemelerini hiç kullanmayan tefsirlerle rivâyet tefsîri denir.
- Dirâyet tefsîrleri, başlangıçta hadis ilminin bir koludur.
- İsrailiyat girdiği için dirâyet tefsîrleri eleştiri almıştır.
- Taberi tefsîri, en önemli rivâyet tefsîrlerinden biridir.
- İbn Kesir tefsîri, en önemli dirâyet tefsîrlerinden biridir.

2. Dirâyet tefsirleri ile ilgili aşağıdaki eşlemelerden hangisi **yanlıştır**?

- Zemahşerî-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil.
- Râzî-Mefâtihu'l-Gayb.
- Kâdi Beydâvî-Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil.
- Nesefî-Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil.
- Ebussuûd Efendi-Bahru'l-Muhît.

3. Aşağıdaki eşlemelerden hangisi rivâyet tefsirleri için **yanlıştır**?

- İbn Kesir-Dürrü'l-Mensûr fî Tefsîri'l-Me'sûr.
- İbn Cerîr et-Taberî-Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an.
- Ebü'l-Leys es-Semerkindî-Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm.
- Begavî-Meâlimu't-Tenzil.
- İbn Ebî Hâtim-Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm.

4. Dirâyet tefsirleri ile ilgili aşağıdaki yargılardan hangisi **yanlıştır**?

- İnsanların artan ihtiyaçlarından doğmuştur.
- Üç şeyin aslı yoktur: tefsîr, megazi ve melahim.
- Memduh ve mezmum olmak üzere iki kısma ayrılır.
- Kur'an'ı kendi görüşüyle tefsîr eden, cehennemdeki yerine hazırlansın.
- Dirâyet müfessiri çeşitli yollarla elde ettiği bilgi ve birikimi neticesinde oluşan kanaatine yer verir.

5. Aşağıdakilerden hangisi bir dirâyet müfessirinin uyması gereken kurallardan biri **değildir**?

- Âyetlerin vahyediliş gayesini gözetmelidir.
- Âyetlerin siyakını dikkate almalıdır.
- Hakikat-mecaz ayırımına dikkat etmemelidir.
- Nüzul sebeplerini gözetmelidir.
- Âyetlerdeki lafızların lügat, sarf, nahiv ve belâgat gibi bağlantılarını göz önünde tutmalıdır.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız doğru değilse, “Rivâyet Tefsir Yöntemi ile Taberi ve Tefsiri” konularını tekrar okuyunuz.
2. e Yanıtınız doğru değilse, “Bazı Divâyet Tefsirlerinin Tanıtımı” konusunu tekrar ediniz.
3. a Yanıtınız doğru değilse, “Bazı Rivâyet Tefsirlerinin Tanıtımı” konusunu tekrar okuyunuz.
4. b Yanıtınız doğru değilse, “Dirâyet Tefsir Yöntemi” konusunu tekrar ediniz.
5. c Yanıtınız doğru değilse, “Dirâyet Müfessirinin Uygulayacağı Yöntem” konusunu tekrar ediniz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kur’ân’ı yine Kur’ân’la, Hz. Peygamber’in sünneti ve selefîn açıklamaları ile tefsîr etmeye rivâyet tefsîri denir.

Sıra Sizde 2

Tefsîrde uydurma haberlerin çok olması, isnatların hazfedilerek sadece metinlerin yer alması, israiliyata dair haberlerin tefsîre karışması.

Sıra Sizde 3

Terim olarak dirâyet tefsîri, yalnızca rivâyetlere bağlı kalmayıp dil, edebiyat, mantık, kıyas ve daha başka ilimlere dayanılarak yapılan Kur’ân tefsîri demektir.

Sıra Sizde 4

Müteşabih alana ait hususiyetlerin farkında olmak. Yorumlarında delil ve karineye dayanmak, kişisel ve subjektif yorum yapmaktan kaçınmak. Bozuk mezhebini desteklemek için tefsîr yapmaktan uzak durmak. Delilsiz olarak Allah’ın muradı konusunda kesin yargıya varmamak.

Yararlanılan Kaynaklar

- Albayrak, H. (1992). **Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine**, İstanbul.
- Cerrahoğlu, İ. (1988). **Tefsir Tarihi**, Ankara.
- Demirci, M. (1998). **Tefsir Usulü ve Tarihi**, İstanbul.
- Fâzıl b. Âşûr. (2007). **et-Tefsir ve Ricâluhû**, (Ana Hatlarıyla Tefsir Tarihi), (ter. Bahattin Dartma, Ömer Pakişi), İstanbul.
- İbn Haldun. (ts). **Mukaddime**, Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Kurtubî. (2003). **el-Câmiu li-Ahkâmî'l-Kur'an**, Riyad.
- Taberî. (2000). **Câmiu'l-Beyân fî Te'vili'l-Kur'an**, Beyrut.
- Ünver, M. (1996). **Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü**, Ankara.
- Zehebi, M. H. (ts). **et-Tefsir ve'l-Müfessirûn**, Beyrut.

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Klasik ve çağdaş tefsîr ekollerini çeşitleriyle tanımlayabilecek,
- Her bir ekolü, tarihçe, yöntem, örnekleme, temsilci ve literatür düzeyinde açıklayabilecek,
- Klasik ve çağdaş tefsîr ekollerini, Ehl-i Sünnet mantalitesi ve temel tefsîr yöntemleriyle (dirâyet ve rivâyet) karşılaştırabileceksiniz.

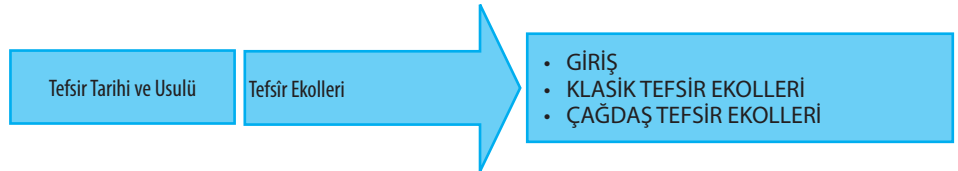
Anahtar Kavramlar

- Mezhebî Tefsîr
- İşârî Tefsîr
- Fıkîhî Tefsîr
- Konulu Tefsîr
- İctimâî Tefsîr
- Bilimsel Tefsîr

Öneriler

- Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;
- Metin içinde *tasavvuf, fıkıh, itikâd, mezhep, keşf, ilham, marifet, zâhir bâtın, isrâiliyyât* gibi temel bilgi gerektiren kavramlar için Diyanet İslâm Ansiklopedisi'ne ve terim sözlüklerine başvurunuz.
  - İsmail Cerrahoğlu'nun *Tefsîr Tarihi* ile Muhsin Demirci'nin *Tefsîr Tarihi* adlı kitaplarından tefsîr yöntem ve ekolleri konularını inceleyiniz.

İçindekiler

Tefsîr Ekolleri

GİRİŞ

Ekol kavramı, *bir bilim ve sanat dalında ayrı nitelik ve özellikleri bulunan yöntem ve akım* anlamına gelmektedir. Tefsîr alanıyla ilgili olarak **tefsîr ekolleri** kavramı, *tefsîr ilmi içerisinde müstakil niteliklere ve özelliklere sahip; kendi içinde yöntem ve prensipleri bulunan; ayrıca belli temsilcileri ve literatürü olan akım ve okullara verilen isimdir.*

Bir önceki bölümde anlatılan dirâyet ve rivâyet yöntemleri, Tefsîr'in temel ekollerini oluşturmaktadır. Bunların yanında zaman içerisinde özellikle dirâyet tefsîr yönteminin alt ekolleri olarak daha dar çerçeveli; ancak derinlikli yeni ekoller ortaya çıkmış; zamanla kendi içerisinde yöntem ve prensipleri geliştirilmiş, temsilcileri oluşmuş ve belli bir literatüre sahip olmuştur.

İlgili ekoller, önceleri dirâyet tefsîr yöntemi içerisinde 'konu' düzeyinde ve genel hatlarıyla var olup zaman içerisinde yöntem olarak geliştirilmiş, sistematik hale getirilmiş ve müstakilleşmiştir. Böylece tefsîr ilmi içerisinde bir "ekol" olarak yerlerini almışlardır.

Bu ekollerin ortaya çıkıp gelişmesinde birçok etken vardır. Ancak bunlar arasında en önemli etken, temsilcilerinin interdisipliner (değişik ilimlerde ihtisas sahibi) şahıslar olmasıdır. Yani, hem tefsîr alanı, hem de başka alanda uzman olan şahısların tefsîre dair çalışma yapmaları neticesinde ilgili akımlar ortaya çıkmıştır. Bir başka etken ise hicrî birinci yıldan itibaren İslâm coğrafyasının genişlemesi, Arap olmayan unsurların Müslüman olması, İslâm toplumunda siyasi karışıklıkların baş göstermesi, akaid ve iman konusunda ihtilafların ortaya çıkmasıdır. Bu sebeplerden dolayı itikâdî açıdan İslâm toplumu, fırkalara ayrılmış, buna bağlı olarak da bu alanda bilimsel ekoller ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber ve ilk iki halife döneminde İslâm toplumu homojen bir yapı arzederken Hz. Osman döneminde siyasi olaylar çıkmış, Hz. Ali döneminde de bunlar hızlanmıştır. Bu dönemden sonra bir taraftan İslâm toplumunun genelini ifade etmek üzere Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat nitelemesi yerleşirken, Hz. Peygamber'den sonra hilafete Hz. Ali'nin gelmesi gerektiğini savunan Şîa fırkası ile tahkim olayından sonra İslâm toplumundan ayrılan Hâriciler ortaya çıkmıştır. Bunun yanında İslâm toplumunda yaygınlaşan felsefi ve ilmî tercümelerle birlikte itikâdî tartışmalar çoğalmış, birçok itikâdî fırka zuhur etmiştir.

İslâm toplumu içerisinde gelişen fırkaların tümü için Kur’ân ve Sünnet vazgeçilmez iki kaynak olduğundan, Ehl-i Sünnet başta olmak üzere Şîa, Mutezile ve Hâricîler kendi mezheplerinin doğruluğunu ispatlamak için bu iki kaynağa başvurarak görüşlerini bunlarla temellendirmek zorundaydı. Bu zorunluluk bir taraftan Kelâm ilmi içerisinde bir gelişmeye sebep olurken, diğer taraftan tefsîr bağlamında her grubun Kur’ân’ı tefsîr yöntemini de beraberinde getirmiştir. Her grup kendi mezhebine göre bir tefsîr geleneği oluşturmuş, böylece tefsîr ekolleri içerisinde, “**mezhebî tefsîrler**” alanı yerini almıştır. Başta Ehl-i Sünnet olmak üzere Şîa, Mu’tezile ve Hâricîye ekolleri büyük oranda sistemleşmiş, diğerleri ise Kelâmî fırka düzeyinde kalmıştır. Bu nedenle burada, Mu’tezile, Hariciye ve Şîa’yı inceleyeceğiz.

Öte yandan kökenleri klasik döneme ait olmakla birlikte Kur’ân’ın mesajını daha iyi anlamak ve anlatabilmek, ortaya çıkan problemleri Kur’ân çerçevesinde çözmek ve de sosyal ve fen bilimlerinin gelişmesine paralel olarak bu bilimlerin verilerinden faydalanmak üzere modern dönemde bir kısım tefsîr ekolleri ortaya çıkmıştır. Bu ekoller, dirâyet tefsîri içerisinde yer alırken, zamanla sistemini geliştirerek müstakilleşmişlerdir. Bu bağlamda ilk dönemden günümüze kadar devam eden baştan sona tefsîrin parçacı yöntemine bir alternatif olarak Kur’ân’daki bir kavramın veya konunun bütüncül olarak ele alınmasını öngören “*konulu tefsîr ekolü*” ortaya çıkmıştır. Yine Kur’ân tefsîrinin gramatik ve Arap dili ağırlıklı tartışmaları sebebiyle mesajın arkaplana atıldığı, Kur’ân’ın temelde bir hidâyet rehberi olduğu ve ferdi-ictimâî problemlere çözümler üretmesi gerektiği düşüncesiyle “*edebi-ictimâî tefsîr ekolü*” gelişmiştir. Kur’ân’da pozitif bilimlerle ilgili birçok âyetin bulunması ve bunların pozitif bilimlerin verileriyle tefsîr edilmesi amacıyla “*bilimsel tefsîr ekolü*” oluşmuştur.

Söz konusu tefsîr ekollerini, klasik ve çağdaş şeklinde iki kısma ayırıyoruz. Klasik dönem, 19. yüzyıl öncesini; çağdaş dönem ise sonrasını içine almaktadır. Klasik tefsîr ekolleri, üç temel başlıkta incelenmektedir: *Mezhebî Tefsîr Ekolleri* (Mutezili, Şîî, Hâricî ekoller), *Fıkhi tefsîr ekolü* ve *İşârî Tefsîr ekolü*. Çağdaş tefsîr ekolleri ise *konulu tefsîr ekolü*, *bilimsel tefsîr ekolü* ve *ictimâî tefsîr ekolü* olarak üç kısımda ele alınmaktadır.

KLASİK TEFSİR EKOLLERİ

Tefsîr ilminin genel yorumlama yöntemlerinin (*dirâyet* ve *rivâyet*) dışında Kur’ân âyetlerinin belli bir kısmıyla alakalı olarak özel açıklama biçimlerine sahip ekoller ortaya çıkmıştır. Bu açıklama biçimlerinin birçoğu, tefsîr tarihinin başlangıcına kadar uzanır. Çağdaş döneme kadar gelişen bu akımlar, **klasik tefsîr ekolleri** olarak adlandırılır. Bu ekoller, **mezhebî (kelâmî) tefsîr ekolleri**, **işârî tefsîr ekolü** ve **fıkhi tefsîr ekolüdür**. Şimdi bu ekolleri anahatlarıyla sunmaya çalışalım.

DİKKAT

Burada Ehl-i sünnet (Eş’ari ve Matüridi) ekolüne yer verilmemiştir. Çünkü 5. ünitede haklarında bilgi verilen müfessir ve tefsîrlerin hemen hemen tamamına yakını Ehl-i sünnet ekolüne mensupturlar.

Mezhebî (Kelâmî) Tefsîr Ekolleri

İslâm terminolojisinde mezhep, *dinin itikâdî ve amelî hükümlerini anlama ve yorumlama konusunda kendine özgü yaklaşımlara sahip olan düşünce sistemine* verilen isimdir. İman esaslarıyla ilgilenen mezheplere *itikâdî mezhepler*;

ibadet, hukuk, ahlak ve insan-ilşkileriyle ilgilenen mezheplere de *fikhî mezhepler* denmektedir. Tefsîr literatüründe, *fikhî mezhep* kavramı ayrı bir ekol (fikhî tefsîr ekolü) olarak incelenirken, mezhebî tefsîr ekolleri itikat ve Kelâm alanındaki mezheplerle özdeşleşmiş, çeşitlere ayrılmıştır.

Tefsîr alanında “*mezhebî ekol*” kavramı, temelde itikat alanıyla ilgili olup bir anlamda Kelâm ilmi ile ilgilenen mezhepleri kapsamaktadır. Bu bağlamda itikâdî mezhepler, Ehl-i Sünnet ve Ehl-i bidat olarak iki kısma ayrılmaktadır. Ehl-i Sünnet mezhebî, İslâm ümmetinin çoğunluğunun tabi olduğu hak mezheptir. Bunun dışında kalan mezhepler de Ehl-i bidat mezhepleri olarak kabul edilmiştir. Tefsîr ilmi, temelde Ehl-i Sünnet mezhebinin doktrini çerçevesinde şekillendiği için Ehl-i Sünnet ekolünü müstakil olarak incelemeye ihtiyaç duyulmaz. Bu yüzden de mezhebî ekoller “Ehl-i bidat” olarak nitelenen mezheplerle sınırlıdır. Mezhebî tefsîr ekolleri, esas itibarıyla *mutezile ekolü*, *şîa ekolü* ve *hâricîyye ekolü* olarak üç kısma ayrılmaktadır.

İslâm toplumunun sınırlarının genişlemesi ve Arap olmayanların İslâm’a girmesi neticesinde itikâdî, siyasi ve amelî düzeyde bir kısım mezhepler ortaya çıkmaya başlamıştır. Mezheplerin ortaya çıkışının altında bir takım sebepler mevcuttur. Bunların içinde en önemlisi, nassların (Kur’ân ve Sünnet) yapısından kaynaklanmaktadır. Açık olan ve anlaşılabilen (muhkem) âyet ve hadisler bulunduğu gibi, anlaşılması kolay olmayan (müphem, ğarib) hatta çok daha zor, belki de imkansız olanlar (müteşâbih) da mevcuttur. Meselâ Allah’ın isim, sıfat ve eylemleri; ahiret hayatı ile ilgili kavramların (cennet, cehennem, arş, vb.) mahiyeti konusu müteşâbih âyetlerdendir. Bu son kısım, mezheplerin ortaya çıkmasında ciddi bir fonksiyon icra etmiştir. Nassların yapısının yanında, mezheplerin ortaya çıkmasında kader problemi, siyasi ve sosyo-kültürel unsurlar da önemli rol oynamıştır.

Her bir mezhep, kendi doktrinlerinin ve görüşlerinin doğruluğunu ispat etmek için Kur’ân’a ve Sünnete başvuruyorlardı. Bu iki kaynağa dayandığı ölçüde bir mezhep, güçlenip taraftar bulabiliyordu. Bir kısmı, görüşlerini Kur’ân ve Sünnete dayandırırken, bir kısmı da mezhebî esas kabul edip Kur’ân âyetlerini mezhebin görüşlerine göre yorumluyorlardı. Mezhebe uygun düşen âyetler yoruma tabi tutulduğu gibi, uymayanları zorlama te’villerle tefsîr ediyorlar; te’vil edemedikleri nassları ise terk ediyorlardı.

Mezhepler ve Kelâm tarihinde itikâdî mezheplerin sayısı çok fazla olmakla birlikte, biz burada Kur’ân tefsîrinde önem arzeden Mutezile, Şîa ve Hâricîyye ekolleri hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Metin içerisinde kullandığımız aşağıdaki aynı kökten kavramları birbirine karıştırmayınız: Fıkıh-Fikhî, Kelâm-Kelâmî, Şîa-Şîî, Mutezile-Mutezilî, Hâricîyye-Hâricî. İkilerden birinciler, ilim veya mezhebin ismini; ikinciler ise bu ilim ve mezhebe ait olan kişi veya şeyleri ifade etmektedir.

DİKKAT

Mutezilî Tefsîr Ekolü

Mutezile, Emevîler zamanında, hicri ikinci asırda Hişam b. Abdülmelik zamanında yaşayan Vâsıl b. Atâ’nın kurmuş olduğu mezheptir. Hasan Basri’nin ders halkasında yer alan Vâsıl, *büyük günah* konusunda hocasından farklı bir görüşe sahip olmasından dolayı ondan ayrılmış (itizal), bu yüzden de mezhebe “mutezile” (ayrılanlar) ismi verilmiştir.

Mutezile, Vâsıl b. Ata ve Amr b. Ubeyd'in görüşleriyle ortaya çıkmış, Abbâsiler döneminde gelişme göstermiştir. Özellikle Halife Me'mun döneminde mutezile âlimleri, halifeyi etkileyerek mezhebi resmi ideoloji haline getirdiler; hatta Ehl-i Sünnet âlimlerine karşı çeşitli baskı ve şiddet uygulanmasına sebebiyet verdiler. Halife Mutasım ve Vâsık dönemlerinde de etkin oldular. Bu dönemde Mutezile, Basra ve Bağdat şeklinde iki farklı gruba bölünerek fikirlerini ayrı ayrı devam ettirdiler. Ancak halife Mütevekkil, kendi döneminde mutezileyi saf dışı etti, Ehl-i Sünnete dönüşü sağladı. Bundan sonra mutezile, vezir Sahib b. Abbad'ın Mutezilî olması sebebiyle Büveyhilerde kısmen bir canlılık kazandı. Kısa süren bu canlılık, Abbâsî halifesi Kadir-Billah'ın cephe almasıyla çöküşe geçti. Gazneli Mahmud'un Büveyhileri yenmesi neticesinde Mutezilîler Horasan'a göçtüler. Selçuklular döneminde kısmen bir canlılık kazanmalarına rağmen, bu dönemde Eşariliğin canlanması sebebiyle Mutezilîler tekrar Horasan ve Harizm bölgelerine çekildiler. Bu bölgede etkinliklerini kısmen devam ettirmelerine ve Zemahşerî gibi bir âlim yetiştirmelerine rağmen başarılı olamadılar. Günümüzde de kısmen Şîî muhitlerde, yoğun olarak da Yemen'de varlıklarını sürdürmektedirler.

Mutezile, düşünce sistemini "usûl-i hamse" (beş temel prensip) üzerine kurmuştur. Bu beş prensip, tevhid (Allah'ın zatında, sıfatlarında ve eylemlerinde tek olduğu inancı), adalet (Allah'ın hayrı yapması, şerrin meydana gelmesinde etkisinin olmaması), va'd-va'id (Allah'ın sözüne sadık kalması), menzile beynel menzileteyn (büyük günah işleyen ne kâfir ne de mümin olacağı yani, fasık olduğu) ve emr-i bil ma'ruf ve nehyi ani'l-münkerdir (iyiliği emretmek, kötülöklere engel olmaktır). Kelâmî sistemlerini bu beş temel üzerine kuran Mutezile'nin Ehl-i Sünnet tarafından kabul edilmeyen temel görüşleri şunlardır: Kaderi inkâr ederler. İnsan'ın mutlak iradeye sahip olduğunu; kendi eylemlerini yarattığını benimserler. Allah'ın hayrı yarattığına; şerri yaratmadığına inanırlar. Allah'ın bazı kadim sıfatlarını ona nispet etmezler. Tövbe etmeden ölenlerin bağışlanmayacağını ve fasıkın ebedi olarak cehennemde kalacağını savunurlar.

K İ T A P

Mutezile ile ilgili ayrıntılı bilgi için Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin "Mutezile" maddesini okuyunuz.

Mutezile, Kur'ân tefsîrini özellikle tevhid ve adalet prensipleri üzerine temellendirmiştir. Bu prensiplerin dışında mutezile ekolünün dayandığı en önemli unsur, akıldır. Aklın kudretli bir unsur, insanın da bütünüyle hür ve özgür olduğunu benimseyen mutezile, akıl unsurunu, doktrinlerini tevhid ve adalete uygun olmayan her şeyden temizleme aracı olarak kullanır. Onlara göre, sağlam akıl ile sahih nakil (nass) birbiriyle çelişmez. Şâyet akıl ile nakil arasında bir çelişki ortaya çıkarsa, o zaman nakil mutlaka te'vîl edilmelidir.

Mutezile'nin bir Kelâm ekolü olması sebebiyle konusu da çoğunlukla "itikât" ile ilgili âyetler olmuştur. Bu bağlamda imanın temel unsurlarını teşkil eden Allah, melek, ahiret, peygamber, kutsal kitaplar, kaza-kader konuları onların ilgi alanlarıdır. Meselâ onlara göre Allah, hiçbir yaratığa benzemeyen ve sadece kendisi olan aşkın bir varlıktır, hiçbir yaratığın şeklini almaz, hiçbir şeye benzemez. Buna tenzih doktrini denmektedir. Bu yüzden Kur'ân âyetlerinde Allah'a nisbet edilen "Allah'ın eli, yüzü, arşı" gibi unsurları hakiki anlamıyla Allah'ın organları veya eşyaları olarak görmez; bunları mecâzî ve sembolik anlamlarıyla açıklarlar. Allah'ın elini ve arşını "gücü ve kudreti"; yüzünü de "zâtı" şeklinde tefsir ederler.

Mutezile âlimleri, tefsîr yöntemi açısından, âyetleri öncelikle dilbilgisi ve belâğat ilmi açısından açıklamışlardır. Ancak zâhir anlam konusunda -doktrinlerine ters düşen- bir problemle karşılaştıklarında mecaza başvurarak te'vîl yoluna gitmişlerdir. Özellikle de manası anlaşılmayan veya zor anlaşılan müteşabih âyetlerde, Arap dilinin kaide ve prensiplerini ihlal etmeden sembolik yoruma başvurmuşlardır. Bu bağlamda Allah'ın sıfatlarının bir kısmını tenzih doktriniyle yorumlarken, bir kısmını da inkâr yoluna gitmişlerdir. Kırâat farklılıkları konusunda, mezhepleriyle çelişen mütevatir kırâatları ve sahih hadisleri bile reddetmekten çekinmemişlerdir. Ancak bu iki delil kadar sağlam olmadığı halde kendi görüşlerini destekleyen rivâyetlere itimat etmişlerdir.

Mutezile'nin özellikle akli ön plana çıkararak sistemlerine uymayan bazı konularda inkâra sapmaları; insana mutlak özgürlük bahşetmeleri ve Kur'an'ın inançla ilgili âyetlerini kendi doktrin ve görüşlerine göre yorumlamalarından dolayı ciddi şekilde eleştirilmişler ve bu bağlamdaki tefsîrleri batıl te'vîl kapsamında değerlendirilmiştir. Ancak bu itizâlî konular dışında Mutezilî tefsîrlerin Arap dili ve belâğatı başta olmak üzere felsefe, mantık ve diğer ilimler konusundaki tefsîrlerine Ehl-i Sünnet âlimleri önem atfetmişler, onlardan yararlanmışlardır. Bu münasebetle Zemahşerî gibi bir kısım müfessirlerin tefsîrleri Mutezilî görüşlerinden ayıklanarak ihtisar edilmiş, üzerine şerhler ve haşiyeler yazılmıştır.

Mutezile, Kur'an âyetlerinin imanla ilgili olanlarını çoğunlukla Kelâmî eserleri içerisinde izah etmişlerdir. Ancak bunun dışında Kur'an tefsîri yazan müfessirleri de mevcuttur. Önemlileri şunlardır: Ebû Müslim el-İsfahânî, Câmiü't-Te'vîl li Muhkemî't-Tenzîl; Kâdî Abdulcebbar, Tenzîhu'l-Kur'an anî'l-Metâ'in; Şerif Murtezâ, Gururu'l-Fevâid ve Dururu'l-Kalâid; Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl.

Bu tefsîrler içerisinde en meşhur olanı, Zemahşerî'nin Keşşâf'ıdır. İlgili tefsîr, kelimelerin anlamları, etimolojileri ve gramatik tahlilleri ön plana alarak zâhirî anlamı en güzel şekilde tefsîr etmesi, Kur'an'ın sanat yönünü belâğat ilminin verilerinden yararlanarak titiz ve belîğ bir üslupla ortaya koyması açısından kayda değerdir. Bu özellikleri yanında israiliyata itibar etmemesi ve ahkâm âyetlerinde mezhebî taassup göstermemesi de bu tefsîrin önemini artırmıştır. Bu yönleriyle sadece Mutezile tarafından değil, tüm müfessirler tarafından büyük bir takdirle karşılanmış ve bu anlamda bir otorite kabul edilmiştir.

Şii Tefsir Eklü

Şîa, kelime olarak "taraf" anlamına gelip terim olarak ise Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i beytini halifelîğe layık gören ve halifelerin Hz. Ali soyundan gelmesi gerektiğine inanan topluluğun genel adıdır. Şîa, kendi içinde mutedil ve aşırı olmak üzere iki temel kola ayrılır. Bunların da birçok alt grubu vardır. Şîa'nın genel olarak diğer mezheplerden ayrıldığı temel nokta, imâmet/halifelik meselesidir. Tefsîr bağlamında Şîa'nın büyük bir çoğunluğunu temsil eden İmâmîyye Mezhebi önem arz etmektedir. Bu nedenle burada sadece bu mezhebi ve tefsîr anlayışını ortaya koymaya çalışacağız.

İsna aşeriyye ve Caferiyye gibi adlarla da anılan İmâmîyye mezhebi, Hz. Peygamberin hayatında iken, kendisinden sonra halifelîğe (imâmet) Hz. Ali'nin geçmesini açıkça beyan ettiğine; Ali'den sonra da hilafetin onun çocuklarına

geçmesi gerektiğine inanan Şîa koludur. Daha açık bir ifade ile Hz. Ali'den sonra on iki imâmın halife, 12. imâm Muhammed Mehdi'nin de kayıp ve beklenen imâm olduğuna inanmaktadırlar. Bu mezhebin temel görüşleri şunlardır: Onlar, imâmların gûnahtan korunduklarına (masum), 12. imâmın ahir zamanda ortaya çıkacağına ve Şîileri kurtaracağına (mehdî muntazar); mehdînin ortaya çıkışından sonra Hz. Peygamber, Hz. Ali, Hasan, Hüseyin ve hatta tüm imâmların tekrar dünyaya döneceğine (ricat); mehdînin dönüşüne kadar düşmanlarından korunmak için kendilerini gizleyip, olduklarından farklı görünmeleri gerektiğine (takiyye) inanırlar.

İmâmiye Şîasının tefsir anlayışı, başta imâmet olmak üzere yukarıdaki temel inançlarıyla doğrudan ilgilidir. Onlara göre, imâmet, vahiy kurumunun devamı niteliğindedir. Bir anlamda Hz. Peygamber vefat edince vahiy kesilmiş ve tebliğ vazifesi sona ermiştir. Ondan sonra dinin hükümlerini uygulama ve dünyada peygamberi temsilen müminleri o hüküm ve emirlere göre idare etme vazifesi, sonraki imâmlara aittir. Nasıl ki nübüvvet, ilahî bir lütufta, imâmet de aynı şekilde ilahî bir lütuftur. Bu yüzden imâmın tayini, ancak Allah'ın bildirmesi veya önceki imâmın tayini ile gerçekleşir. Çünkü imâmet, nübüvvetin idarî cephesidir.

İmâmet görevinin adaletle ve hatasız olarak yapılabilmesi için imâmın ümmetin en faziletlisi, en bilgini, en ahlaklısı ve en soylusu olması gerekir. Onlar, dini koruyan, hükümlerini icra eden kişiler olduklarından, onların da peygamberler gibi masum olmaları lazımdır. Bu yüzden onlar, küçük-büyük hiçbir günah işlemezler; kendilerine emrettiği hususlarda asla Allah'a karşı gelemmezler; emredileni eksiksiz olarak yaparlar. Bu yüzden onların bütün işleri ve sözleri hüccettir; buyrukları ve yasakları Allah'ın buyrukları ve yasakları gibidir. İmâmlara itaat, Allah'a itaat, isyan ise Allah'a isyandır.

Bu şekildeki imâmet anlayışından hareketle İmâmiyye, Kur'an'ın gerçek tefsirini yalnız imâmların bildiğini ve onlardan gelen tefsir rivâyetlerinin makbul olacağını kabul ederler. Çünkü onlara göre bütün peygamberlerin ilmi, Hz. Ali'de ve ondan sonra gelen imâmlarda toplanmıştır.

İmâmiye Şîasına göre, Kur'an'ın bir zâhiri, bir de bâtını vardır. Kur'an'ın bu iki bilgisi de imâmlardadır; onlar hem zâhiri, hem de bâtını bilirler. Hatta zâhirin peygamberlere; bâtının ise imâmlara ait olduğunu bile iddia ederler. İmâmlardan herhangi bir rivâyet bulunmadığında Kur'an'ın tefsirini caiz görmezler. Onlar, Kur'an'ın tümünün imâmları hakkında varid olduğunu iddia ederler. Aynı zamanda onların büyük bir kısmı, Kur'an'ın sahabe tarafından tahrif edildiğine inanırlar. Ehl-i beyt dışında Hz. Peygamber'den gelen sahih haberleri uydurma nitelemesiyle kabul etmezler.

İmâmiyye, imâmet konusu dışındaki tüm itikâdî görüşlerinde mutezileyle paralellik arz etmektedir. Kur'an'ın itikâda yönelik âyetlerinin tefsirinde mutezileyle paralel iken, geri kalan âyetleri "imâmet" doktrini başta olmak üzere diğer prensiplerini destekleyecek şekilde tefsir ederler. Çoğu zaman zâhir anlam kendilerini desteklemediği için bâtını yorumlara başvururlar. Ayrıca tahrif iddiasına dayanarak Kur'an âyetlerine ilave dahi yaparlar.

Ehl-i Sünnet tarafından İmâmiyenin imâmet ve imâmlarla ilgili görüşleri kabul edilmediği gibi, Kur'an'a yaptıkları ilaveler ve bâtînî te'vîlleri de batıl sayılmıştır.

İmâmiye Şiasının en önemli tefsirleri şunlardır: El-Kummî, Tefsîru'l-Kummî; Ebû Cafer et-Tûsî, et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân; Tabressi, Mecmeu'l-Beyan fi Tefsîri'l-Kur'ân; Tabatabai, el-Mizan fi Tefsîri'l-Kur'ân.

Hâricî Tefsir Ekolü

Üçüncü halife Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra yeni halifenin seçimi konusunda sahabe arasında ihtilaf baş göstermiş, bir kısmı Hz. Ali'nin; bir kısmı da Hz. Muaviye'nin halife olmasını istemiştir. Tartışmalar büyümüş, sonra iki grup Siffin savaşını yapmıştır. Yenilmek üzere olan Hz. Muaviye'nin hilesiyle birikişinin hakemliğine başvurulması önerilmiş, bu nedenle Amr b. As ve Ebû Musa el-Eşari hakem tayin edilmiştir. Bu olaya tarihte "tahkim olayı" denmektedir. Tahkim olayını Hz. Ali'nin kabul etmesinden dolayı Hz. Ali taraftarları (Şia) arasından hilafetin zaten Hz. Ali'ye ait olduğunu; onun bu tahkim olayını kabulüyle hata ettiğini ileri süren ve Şiâ'dan ayrılan yeni bir fırka oluşmuştur. "Hüküm, Allah'ındır" sloganıyla ayrılan fırka, Hz. Ali'ye bu tahkim olayına razı olmaması gerektiğini söylemiş, kabul görmeyince de Kufe'den ayrılarak "Harura" denilen yere çekilmişlerdir. Bölgeye nispetle bu fırka, Haruriyye, Hz. Ali'den ayrılmasına nispetle de Hâriciyye olarak isimlendirilmiştir. Hz. Ali, onlarla savaşmış, onları hezimete uğratmış, fakat tamamıyla ortadan kaldıramamıştır. Sonra Hz. Ali'nin şehid olmasına bu grup sebep olmuştur. Aynı grupla önce Emevîler, sonra da Abbâsîler mücadele ederek onlara büyük zararlar vermişlerdir. Bundan sonra Hâricîler de kendi içlerinde farklı konularda ihtilafa düşerek çeşitli kollara (Ezarika, Sufriyye, Sealibe, İbaziyye, Acaride vb.) ayrılmışlardır. Günümüze kadar sadece İbaziyye fırkası varlığını sürdürebilmiştir. Mağrib ve Yemen taraflarında azınlık olarak mevcuttur.

Esasen itikâdî ve siyasi bir mezhep olan Hâricîler, temelde Şiâ'nın fikirlerini benimsemekle birlikte kendilerine özgü düşünceleri de vardır. Onlara göre Kur'ân, lafzıyla kesin bir kanun olup te'vîl veya tefsîre ihtiyaç göstermeksizin lafzi hüviyetiyle değişmez bir şekilde hem itikâdî hem de amelî hayat için yegane bir nizamdır. Hüküm, Allah'a aittir. Adil, âlim ve zâhid şartlarını taşıyan bir kişinin ümmet içerisinde halife olarak seçilmesi gerekir. Halife, bu şartlara uymazsa azledilir. Her mümin itikâdî ve amelî konularda yükümlülüklerini yerine getirmeli, yasaklardan da kaçınmalıdır; böyle yapmayan bir şahıs, dinden çıkmış kabul edilir. Amelsiz imanın olmayacağını kabul eden Hâricîler, ibadetlerini yapmayan veya büyük günah işleyen şahısları din dışı ilan etmişlerdir. Hz. Ali ve hakem olayına razı olan kişileri kâfir saymışlardır. Allah'ın hükmüyle hükmetmeyen zâlim sultana başkaldırmanın vacip olduğunu benimsemişlerdir. Hâricî yaklaşımda, tekfir (din dışı ilan etme) olgusu son derece keskindir; kendileri gibi düşünenleri mümin, düşünmeyenleri de kâfir saymışlardır.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nden "Hâricîler" maddesini okuyunuz.

K İ T A P

Hâricîye fırkası Kur'ân'ın, lafız düzeyine son derece önem verirler, tefsîr ve te'vîle ihtiyacı olmadığını benimserler. Kur'ân lafzının yüzeysel anlamıyla hareket ederler. Lafzın yüklendiği derin zâhirî anlamların varlığını kabul etmezler. Ehl-i Sünnetin tefsîr ve te'vîl anlayışıyla Şiâ'nın bâtinî te'vîl anlayışını reddederler. Dolayısıyla Kur'ân metnini anlamada yardımcı olan "hadis, sahabe kavli, ümmetin icmai" gibi unsurlara –özellikle de mezheplerine aykırı olduğunda- itibar etmezler. Ancak âyetlerin tefsîrinde kendi fikirlerini ispat konusunda zorlama te'villerden de kaçınmazlar.

Hâricîler, esas itibariyle kaba-nezaketsiz bedevilerden oluşması, ilmî-fikrî seviyelerinin yetersizliği ve ayrılıkçı grup olarak sürekli hilafet makamı tarafından saldırılara maruz kalması gibi sebeplerle literatür oluşturacak düzeyde bir tefsîr birikimi meydana getirememişlerdir. Fikirleri ve doktrinleri, genelde Kelâmî eserlerde kaldığı gibi, muhaliflerinin literatüründe bilgi kırıntıları şeklinde bulunmaktadır. Hâricîlere ait birkaç tefsîr yazıldığı kaynaklarda geçmesine rağmen bunlar günümüze kadar ulaşamamışlardır. Günümüze gelen tefsîr sadece, İbaziye koluna mensup olan Muhammed b. Yusuf İtfiyîş'in *Himyanü'z-Zad ila Dari'l-Mead* isimli 13 ciltten oluşan matbû tefsîrdir. O da geç dönemlerde yazıldığı için ilk hâricîlerin görüşlerini yansıtan bir tefsîr olmaktan uzaktır. Bu tefsîrin 7 ciltlik Teysirü't-Tefsîr isimli bir muhtasarı da mevcut olup basılmıştır.

Elimizdeki tek tefsîr olması hasebiyle, Himyan'ı kısaca tanıtip tefsîrlerinden bir-iki misâl verelim. İtfiyîş, her sûrenin başında sûrenin âyet sayılarını; Mekki ve Medeni mi olduklarını vermekte; sûrenin faziletiyle ilgili bilgiler sunmaktadır ki bunların çoğu uydurma hadislerden oluşmaktadır. Sonra sûrenin faydaları başlığıyla kendi itikâdlarına yönelik açıklamalar yapmaktadır. Âyetleri tefsîr ederken, sarf, nahiv ve belâgat konularına yoğun bir şekilde yer vermektedir. Fikhî konularda mezhepler arasındaki ihtilaflara, imanî konularda da itikâdî mezheplerin tartışmalarına değinmekte; onları tartışarak kendi görüşlerini ispat etmeye çalışmaktadır. Ayrıca usûl ve kıraat konularında bilgi vermekte, isrâilî haberleri yoğun bir şekilde zikretmektedir. Tefsîrin en bâriz özelliği, hemen hemen her âyette kendi mezhebî görüşlerini mutaassıp bir yaklaşım ve zorlama te'viller ile savunmasıdır.

Bu bilgilerden sonra şimdi de tefsîrlerine bir-iki örnek verelim:

وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيْلًا وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِيْنَ /
 “Yoluna gücü yetenlerin o evi hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki Allah bütün âlemlerden müstağnîdir” (Âl-i İmran (3), 97) âyetini hâricîler, “hacı terk eden kişinin kâfir olacağı” şeklinde tefsîr ederler.

Allah'ın görülmesi konusunda Ehl-i Sünnet, hadislerden de yararlanılarak O'nun dünyada görülemeyeceğini; ahirette ise görüleceğini benimsemiştir. Hâricîler ise, لَا تُدْرِكُهُ الْاَبْصَارُ وَهُوَ يُدْرِكُ الْاَبْصَارَ / “Gözler O'nu göremez; O, gözleri görür” (Enâm (6), 103) âyetinden hareketle ve hadisleri dikkate almaksızın “dünyada da ahirette de Allah'ın görülemeyeceğini; bunun O'nun şanına yakışmadığını” savunurlar.

İşârî Tefsîr Ekolü

“Bir nesneyi gösterme, bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinayeli bir sözle anlatma” gibi anlamlara gelen **işaret** kavramı, Tasavvufta “maksadı, söz aracılığı olmadan başkasına bildirme, ibareyle anlatılamayan, yalnızca ilham ve keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan mana” şeklinde tanımlanmıştır. Tasavvufun temel açıklama biçimi olan “işaret” kavramından hareketle tefsîr alanında bir akım olarak gelişen **işârî tefsîr** ise, keşf, ilham ve sezgi yoluyla elde edilen bâtni/ledünni bilgiyle Kurân âyetlerinin bir kısmını veya tamamını yorumlama yönteminin ismi olmuştur. Bu ekole, yöneme nazaran

“remzi tefsir” veya “işârî tefsir”; temsilcilerine nazaran da “tasavvufi tefsir” veya hut “sufi tefsir” denmektedir.

İşârî tefsir yöntemi, Kur’ân’ı mutasavvıfların (sufilerin) yorumlama tarzıdır. Âyeti, zâhirinden çıkan anlamın ötesinde mutasavvıfın *keşf* ve *ilham* yoluyla elde ettiği bilgiyle yorumlamasını ifade etmektedir. Bir anlamda metnin bâtinî anlamının keşfidir. Bu yöntemde yorumlama tarzı, işaret ve remz; yorumlamanın kaynağı, keşf ve ilham; ortaya çıkan bilgi ise “hakikat, latife ve sır” olarak adlandırılmaktadır.

İşârî tefsir akımı, tasavvufun gelişimiyle paralellik arz etmektedir. Tasavvuf tarihi, üç dönem olarak telakki edilmektedir. Zühd ve takva dönemi olarak adlandırılan birinci dönem, basit düzeyde zâhidin ahlak ve takvasını geliştirme üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu dönemde kitabü’z-zühd ismiyle bir literatür oluşmuştur ki bunlar bir anlamda Kur’ândaki ibadet ve ahlaka yönelik âyetlerin tefsirini kapsamaktadır. İkinci dönem ise tasavvufun sistemleştiği ve kurumsallaştığı dönemdir. Bu dönemde tasavvuf kendi literatürü içerisinde gelişirken diğer taraftan da işârî tefsire yönelik müstakil eserler ortaya çıkmaya başlamış ve zamanla gelişmiştir. Meselâ Sehl et-Tüsterî’nin, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*’i, Sülemini’nin, *Hakaikü’t-Tefsiri*’i, Kuşeyri’nin, *Letaifü’l-İşârât*’ı bu alanda önemli isimlerdendir. Tasavvufun son dönemi ise onun felsefîleşmesi ve nazarî bir sistem haline gelmesidir ki bunun ilk temsilcisi Muhyiddin İbn Arabî’dir. Bu dönemin temsilcileri, vahdet-i vücud ve benzeri tasavvuf sistemleri çerçevesinde Kur’ân âyetleri hakkında nazarî ve aşırı bâtinî yorumlara gitmişlerdir. Sonuçta işârî tefsir, biri zühd ve amel düzeyinde; diğeri ise teorik ve felsefî düzeyde -âyetlerin tefsirinde- yoğunlaşan iki temel kısma ayrılmıştır.

Sufilere göre Kur’ân’ın kelime, lafız ve cümlelerinin ilk bakışta akla gelen zâhirî anlamlarından başka sūfinin tasavvuftaki bilgi (marifet) derecesine göre halka halka genişleyen bâtinî manaları da vardır. Kur’ân’ın zâhirî anlamını Arapça’ya vâkıf âlimler; bâtinî anlamını ise tasavvufta makam sahibi olan arifler bilirler. Bâtın anlama ulaşmak, bilgi birikimi ve tefekkür kabiliyeti yanında, ahlaki olgunluk ve ledünni ilim, keşf ve ilham derecesini gerektirir. Sufi, tasavvuf geleneğinde müşşidin terbiyesinde seyr u suluk mertebelerini aşarak manevî tarafını güçlendirir, bu durumda kendisine ilahî sırlar açılır, ilham yoluyla kalbine ledünni ilim verilir ve bu gizli bilgilerle âyetleri tefsir eder.

İşârî tefsir, genel olarak Kur’ân kıssaları, meselleri, teşbihleri, mecâzî ifadeleri yanında ibadet ve ahlak üzerine yoğunlaştığı gibi, amele yönelik tasavvufî doktrin maneviyat konularıyla ilişkilidir.

Sufi müfessirler, işârî tefsirin meşruiyeti için bir kısım deliller ileri sürmüşlerdir. Bu deliller, bazı Kur’ân âyetleri, hadisler ve sahabe sözleridir. Sufiler, “*Bu topluluğa ne oluyor ki hiçbir sözü anlamıyorlar?*” (Nisâ (4), 78), “*Hâla Kur’ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi?*” (Nisâ (4), 82), “*Onlar anlamayan bir topluluktur*” (Haşr (59), 13) gibi tefekkür ve düşünmeyi ön plana çıkaran âyetlerin, işârî tefsirin kaynağı olduğunu ileri sürerler. Bunun yanı sıra “*Allah size zâhir ve bâtin nimetlerini bolca ihsan etti*” (Lokman (31), 20) âyetinde “zâhir ve bâtin nimetler” kapsamında Kur’ân’ın da olduğunu; dolayısıyla onun zâhiri ve bâtinî bulunduğunu savunurlar.

Hadislerde ise zâhir ve bâtin konusu daha net bir şekilde ifadelendirilir: “*İlimler içinde, saklı inci gibi bir ilim vardır ki onu ancak Allah’ı hakkıyla tanıyan âlimler*

bilir, “Kur’ân’ın bir zâhiri bir de bâtını vardır.”, “Allah hiçbir âyet indirmemiştir ki onun bir zâhiri bir de bâtını olmasın”. Hadisteki gizli ilimden kasıt, sûfilere göre, keşf ve ilham yoluyla elde edilen *ledünni/bâtınî* ilimdir. Ayrıca âyetlerin zâhiri ve bâtını, çok farklı şekillerde yorumlanmasına karşın, sûfilerce zâhir anlam, Arap diline vakıf âlimlerin; bâtın anlam ise keşf ve ilham ile *ledünni* bilgiye sahip olan ariflerin anladıkları manadır. “Sizden önce İsrailoğulları arasında peygamber olmadıkları halde kendilerine ilham olunan kimseler vardı. Eğer benim ümmetimde de onlardan var ise, o Ömer’dir” şeklindeki hadisten hareketle, peygamberlerin dışında kendilerine ilham yoluyla bilgi verilen veli ve arif kimselerin bulunduğu ifade edilmektedir. Bütün bu hadisler, hem ilham ve keşf yoluyla *ledünni/bâtınî* bilgi elde eden ariflerin/sûfilerin bulunduğu; hem de Kur’ân âyetlerinin zâhirî ve bâtınî anlamının mevcut olduğuna; dolayısıyla işârî tefsirin meşruluğuna delil olarak sunulmaktadır.

Tasavvuf, amelî ve nazarî olarak iki kısma ayrılır. Buna göre işârî tefsir de ikiye ayrılır: **İşârî sufi tefsîr** ve **nazarî sufi tefsîr**. Birincisi âyetlerin, mutasavvıfların ilham ve keşf yoluyla elde ettikleri ve zâhirî manaya ters düşmeyen bâtınî bilgiyle tefsir edilmesidir. İkincisi ise felsefleşmiş nazarî tasavvuf ehlinin nazariyelerini desteklemek için âyetlere getirdikleri bâtınî şahsî yorumlardır. Birinci grup ile ikinci grup arasındaki farklar şunlardır: Birincisinde sufinin öznel görüşü yoktur. O, süluk ve riyazeti neticesinde ulaştığı makama göre kalbine ilham edilen işaretlere ve manalara dayanır. İkincisi ise ilham ve keşften ziyade kendi fikrini veya nazariyesini desteklemek için sufinin öznel görüşüne dayanır. Ayrıca birincisinde verilen işârî tefsir, âyetin zâhirî anlamına ters düşmediği gibi, tek anlam da değildir; zâhir anlamın yanında ikinci bir anlamdır. İkincisinde ise yorum, zâhir anlama aykırı olabilir; ayrıca o tek anlamdır; ondan başka anlam yoktur.

Bu iki çeşitten işârî sufi tefsir, şartları taşıdığından müfessirler tarafından sahih yorum olarak değerlendirilmiştir. Nazarî sufi tefsir ise zâhir anlamla ters düştüğü, ilham ve keşf neticesinde elde edilen *ledünni* ilim yerine sufinin kendi şahsî fikrini yansıttığı ve zâhirî anlamı yok sayıp biricik sayıldığı için aşırı bâtınî yorum olarak telakki edilmiş ve kabul görmemiştir. Ayrıca nazarî sufi tefsir, Kur’ândaki hurûf-ı mukatta’a başta olmak üzere cifr hesabıyla âyetleri, kehanetlere varacak, Kur’ân’ın zâhirine ters düşecek şekilde aşırı olarak yorumlamışlardır ki bunlar, müfessirler tarafından “bâtını” ve “ilhadi” (sapkın) yorum kapsamında değerlendirilmiştir.

İşârî tefsirin kabul görmesi için müfessirler, şu şartları ileri sürmüşlerdir:

1. Bâtınî anlamın, zâhirî anlama ters düşmemesi.
2. Bâtınî anlamın doğruluğunu teyid eden akli veya naklî bir delilin bulunması.
3. Bâtınî manaya aykırı dini veya akli bir delilin bulunmaması.
4. Zâhirî mana olmaksızın sadece bâtınî mananın kastedildiğinin iddia edilmemesi gerekmektedir.

Müfessirler nazarında bu şartlara uyan işârî tefsirin sahih te’vîl olarak kabul edileceği; uymayanların ise reddedileceği benimsenmiştir.

Bu bilgilerden sonra şimdi işârî tefsirin, şartlarına uyan ve uymayan iki örneğini zâhir anlamlı tefsirle karşılaştırmalı olarak görelim:

1. *ظَهَرَ الْفَسَادُ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ* âyetinin zâhir anlamı, “*karada ve denizde fesad/bozgunculuk ortaya çıktı*” (Rum (30), 41) şeklindedir. Bazı sufiler, âyetteki “kara” kelimesiyle insanın “bedenine”, “deniz” kelimesiyle de onun “kalb ve ruhuna” işaret edildiğini ifade ederek âyeti, “insanların yapıp ettiklerinden dolayı insanın bedeni, kalb ve ruhu bozulmuştur” şeklinde de tefsir etmişlerdir. Bu işârî yorum, âyete ters düşmediği, insanın kötü amelleri neticesinde kirlendiği ve kalbinin paslandığı şeklindeki âyet ve hadislerle desteklendiği, bu anlamın dînî delillere ve akla aykırı olmadığı; zâhirî anlam olmaksızın biricik yorum olarak da kabul edilmediği için müfessirler tarafından kabul görmüştür.

2. *وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ* âyeti zâhiren, “*Allah, kesinlikle iyilerle beraberdir*” (Ankebut (29), 69) şeklindedir. Bazı sufiler, âyetteki tahkik edatı “lam/ل” ile, “birlikte” anlamına gelen “mea/مع” edatını birleştirip “aydınlatmak” manasını ifade eden “lemea/لمع” fiili olarak okumak suretiyle âyete “Allah, iyileri aydınlattı” anlamı vermişlerdir. Ancak biraz Arapça bilgisi olanların bile kolayca farkına varabileceği bu durum, âyetin manasını tamamen bozma anlamına geldiği için müfessirler tarafından bu mana batıl sayılmıştır.

En önemli işârî tefsirler şunlardır: Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm; Abdurrahman es-Sülemî, Hakâikü’t-Tefsîr; Kuşeyrî, Letâifü’l-İşârât; Necmüddin ed-Dâye, Bahru’l-Hâkaik ve’l-Me’ânî; Nimetullah Nahcivânî, el-Fevâtihu’l-İlâhiyye; İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu’l-Beyân.

Fıkîhî Tefsîr Ekolü

Kur’ân’da itikâdî, ahlakî, iktisadî, kevnî vb. alanlarla ilgili âyetler bulunduğu gibi, ibadet ve hukukla ilgili âyetler de mevcuttur. Söz konusu âyetlere “ahkâm âyetleri” ismi verilmektedir. İbâdât, muamelat (hukuk) ve ukubat (cezalar) ile ilgili olan bu âyetler, esasen Fıkıh (İslâm Hukuku) ilminin konusudur. Bu ilim, Hz. Peygamber döneminden başlayarak gelişmiş, zamanla mezhepler oluşmuş; bunlar içerisinde Hanefî, Şâfiî, Maliki ve Hanbeli mezhepleri sistemleşerek günümüze kadar gelmişlerdir. Her mezhebin gerek metodolojik (usul) ve gerekse pratik düzeyde (fıkıh) zengin bir birikimi ve literatürü oluşmuş, temsilcileri ortaya çıkmıştır. Birinci kısma, usûl-i fıkıh; ikinci kısma da fıkıh denmektedir. Bu ilmin metodolojisiyle meşgul olanlara usûlcü; pratik ahkâmıyla meşgul olanlara da fakîh adı verilmektedir.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi’nden “Fıkıh” maddesini inceleyiniz.

K İ T A P

Fakihler, tefsir alanında sadece Kur’ân’daki ahkâm âyetlerini tefsir etme mantık ve mantalitesiyle yorum yapan bir akım geliştirmişlerdir. Bu akım, “**fıkîhî tefsîr ekolü**”; literatürü de “**Ahkâmü’l-Kur’ân**” adıyla anılmaktadır.

Fıkîhî tefsîr, *Kur’ân’daki ibâdât, muamelat ve ukubat ile ilgili âyetleri yorumlayan akıma verilen isimdir*. İlgili akımın konusu, ahkâm âyetleridir. Gayesi ise Kur’ân’ın hükümlerini ortaya koymak suretiyle insanların dünya hayatlarını düzenleyip ahiret mutluluğunu kazanmalarını sağlamaktır.

Fıkhî tefsîrin kapsamına giren ahkâm âyetlerinin sayısında –bakış açısına göre- bir farklılık söz konusudur. Kur’ân’da kimi âlimler 500, kimileri 800 kimileri de 200 kadar fıkhî âyet bulunduğunu belirtmektedirler. Bu ihtilaf, ilgili âyetlerin doğrudan veya dolaylı olarak ahkâmla ilgili olup olmamasından kaynaklanmaktadır.

Fıkhî tefsîrler, yapısı itibariyle iki kısma ayrılmaktadır. Bir kısmı, Kur’ân’ın bütününe tefsîr etmekle beraber ahkâm âyetlerine ağırlık vermişlerdir. Bu tür tefsîrler, bilinen tefsîr geleneğindeki usûl ve teknikler yanında ahkâm âyetlerine daha bir yoğunluk vermektedirler. Kurtubî’nin *el-Câmi li Ahkâmî’l-Kur’ân*’ı bunun en güzel örneğini teşkil eder. Diğer bir kısmı ise sadece ahkâm âyetleriyle kendini sınırlayıp bu âyetlerin tefsîrini yapanlardır. Bunların bir kısmı, sûre düzeni dikkate alınarak tertib edilmiş iken, bir kısmı da fıkhî konulara göre tasnif edilerek yazılmıştır. İbnü’l-Arabî’nin *Ahkâmü’l-Kur’ân*’ı birinciye, Tahavî’nin *Ahkâmü’l-Kur’ân*’ı da ikinciye birer örnektir.

Fıkhî tefsîr akımının temsilcilerine bakıldığında, bunların genellikle fıkıh âlimleri (fakih) oldukları görülmektedir. Yazılan eserler, genel olarak iki bakış açısıyla kaleme alınmışlardır. Birincisi, yazarın kendi mezhebini ön plana çıkarmaksızın tarafsız bir şekilde bir ahkâm âyetini bütün mezheplerin yaklaşımlarını vererek tefsîr etmesi; ikincisi ise yazarın kendi mezhebini merkeze alarak diğerlerini de ilave bilgi şeklinde yansıtmasıdır. Bu eserler kendi usûl yöntemlerini kullanarak, ahkâm âyetini Kur’ân, sünnet, icma ve kıyas delilleriyle ortaya koymaktadırlar. Bu tefsîrlerdeki subjektif bir yön, bazen müelliflerin mezhep taassubu yaparak âyetlerin tefsîrinde kendi mezheplerinin doğruluğunu öne çıkarmalarıdır.

Meşhur olan bazı ahkâm tefsîrleri ve yazarları şunlardır: İmâm Şâfiî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*; Tahavî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*; Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*; İl-Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*; Ebubekir İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’ân*; Sâbûnî, Muhammed Ali, *Revaiü’l-Beyan fi Tefsîri Ahkâmî’l-Kur’ân*.

SIRA SİZDE

İşârî tefsîr ekolü ile fıkhî tefsîr ekolünü inceleyerek benzer ve ayrı birer yönünü gösteriniz.

ÇAĞDAŞ TEFSİR EKOLLERİ

Tefsîr ilminin genel yorumlama yöntemlerinin (dirâyet ve rivâyet) ve klasik tefsîr ekollerinin dışında 19. yüzyıl sonrasında Kur’ân âyetlerinin belli bir kısmıyla alakalı özel açıklama biçimlerine sahip yeni ekoller ortaya çıkmıştır. Bunların birçoğunun temelleri klasik dönemde mevcut olmakla birlikte sistemleşmesi ve müstakilleşmesi modern zamanlarda olmuştur. 19. yüzyıl sonrası gelişen bu akımlara, çağdaş tefsîr ekolleri denmektedir ki bunlar, *konulu tefsîr ekolü*, *ictimâî tefsîr ekolü* ve *bilimsel tefsîr ekolü*dür. Şimdi bu ekolleri, anahatlarıyla sunmaya çalışalım.

Konulu Tefsîr Ekolü

Arap tefsîr literatüründe “et-tefsîru’l-mevzûi” olarak geçen “**konulu tefsîr**”, *Kur’ândaki bir konuyu, Kur’ân’ın temel hedef ve ilkelerine uygun bir şekilde bel-*

li usûller çerçevesinde bütüncül olarak araştırıp ortaya koyma yöntemine verilen isimdir.

Konulu tefsir yöntemi, sistematik bir yöntem ve ekol olarak çağdaş zamanlara ait olmakla birlikte pratik düzeyde yapılışı, Hz. Peygamber zamanına kadar uzanmaktadır. Peygamberimiz, vaaz ve irşadlarında herhangi bir konuyu anlatırken, konuyla ilgili diğer âyetleri de zikreliyordu. Basit düzeyde bile olsa bu durum sahabe, tabiun ve sonraki zamanlarda da devam etmiştir. Hatta aynı uygulama, Kur'an'ın tamamını tefsir eden bazı tefsir kitaplarında da görülmektedir. Bu eserlerde de işlenen konu, ilgili başka âyet, hadis, sahabe sözü ve hâricî bilgilerle desteklenmiştir. Ancak bu yöntem, yukarıda da belirtildiği gibi gerek teorik ve gerekse pratik olarak çağdaş zamanlarda geliştirilmiştir.

Konulu tefsir yönteminin gelişmesinde bir kısım etkenler bulunmaktadır. Bunların bazıları şunlardır:

1. Kur'an'ın temel amacıyla uygunluk: Kur'an'ın kendine has bir üslubu vardır. Buna göre bir konu Kur'an'ın farklı yerlerinde dağınık bir şekilde geçmektedir. Öte yandan temel hedefi ise mesajın insanlara ulaşmasıdır. Kur'an'da bir konuyla ilgili bilgiler dağınık olduğu için mesajı ulaştırma amacı, bütüncül yaklaşım iddiasındaki konulu tefsirin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur.
2. Müfessire bütüncül bir yaklaşımı kazandırması; hataya düşmesine engel olması.
3. Çağdaş problemlere çözüm arayışı: Modern hayat, sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Bu tür sorunların herbirinin kapsamlı ve derinlikli bir çözümü, konulu tefsir çalışmalarıyla mümkün olabilmektedir.
4. İslâm davetçisine yardımcı olması: İslâm'ı anlatmakla yükümlü olan ilahiyatçı, vâiz, imâm ve hocalara Kur'an'daki bir konuyu bütüncül olarak sunmasıyla önemli bir fonksiyon icra etmektedir.
5. Oryantalistlerin Kur'an hakkındaki iddialarına cevap verme: Konulu tefsir yöntemi, oryantalistlerin Kur'an tarihi ve içeriği ile ilgili ortaya atmış olduğu maksatlı iddiaları bütüncül olarak cevaplandırmaya imkân veren bir özelliğe sahiptir.

Konulu tefsir yöntemi, temelde üç kısma ayrılmaktadır:

1. Kur'an merkezli konulu tefsir: Bu da kendi içinde şu kısımlara ayrılmaktadır:
  - a. Konu tefsiri: Bu, kavram tefsirinden daha kapsamlı ve geniş çerçevelidir.
  - b. Kavram tefsiri: Bu ise konu tefsirinden daha dar çerçevelidir.
2. Sûre merkezli konulu tefsir: Sûre merkezli konulu tefsir, iki kısma ayrılır:
  - a. Sûredeki tek konunun tefsiri.
  - b. Sûrenin tüm konularının tefsiri.

3. Âyet merkezli konulu tefsîr: Kur'ân'daki bir âyet merkeze alınarak onunla ilgili diğer âyetlerden; ayrıca sünnet, sahabe ve tabiun sözleri, başka müfessirlerin görüşleri ve sair referanslardan hareketle âyeti bütün yönleriyle inceleme şeklinde gerçekleştirilir.

Kur'ân merkezli konulu tefsîr yönteminin araştırma aşamaları şunlardır: Öncelikle Kur'ân'dan bir konu seçilir ve araştırılacak bu konuya doğru ve kapsayıcı bir isim bulunur. Sonra konu hakkında, önce birinci, ardından ikinci dereceden ilgili tüm âyetler tespit edilir. Tespit edilen âyetlerin önce Mekki-Medenî ayrımı, sonra da nüzul sırasına göre tasnifi yapılır. Bütün malzeme gözden geçirilmek suretiyle konunun genel hatları çıkarılır; aslı ve tali unsurları tespit edilir. Bir anlamda çalışmanın sistematığı üst ve alt bölüm mantığı oluşturulur. Sistematik kurulduktan sonra konu, bütünlük içerisinde metin düzeyinde kurgulanır. Kurguda konunun temelini teşkil eden kavramsal alanının filolojik ve etimolojik açılımı, semantik incelemesi temel teşkil eder. Bunların yanında konuyla ilgili tarihî referanslar, kırâat farklılıkları, sünnet, sahabe-tabiun-etbau tabiin sözleri ve konuyla ilgili diğer yardımcı unsurlar dikkate alınarak yorumlar geliştirilir. Burada en önemli husus, âyet, hadis ve diğer malzemelerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasına; rivâyetlerin ve bilgilerin sahih olmasına dikkat edilmesidir.

Sûre merkezli konulu tefsîr yönteminde ise şu aşamalar söz konusudur: Önce Kur'ân'dan bir sûre seçilir. Seçilen sûre hakkında genel bilgiler sunulur. Meselâ sûrenin adı, faziletleri, nerede indiği; nüzul sürecinde hangi sırayı aldığı, kaç âyetten meydana geldiği; sûrenin geneli veya âyet pasajlarıyla ilgili sebab-i nüzul rivâyetlerinin neler olduğu ortaya konur. Bunlardan sonraki en önemli aşama, sûrenin amacını tespit etmektir ki bu da, ya sûre isminin anlamını veya sûrenin içerdiği konuları ya da sûrenin iniş zaman ve mekanını incelemekle ortaya konabilir. Son olarak sûre, içerdiği konular açısından tasnif edilerek her bir konu detaylı bir şekilde incelenir.

Konulu tefsîr çalışması, gerek Arap dünyasında ve gerekse ülkemizde en fazla önemsenen yöntemlerden birisidir. Hem ilgili ekolün yöntem ve tarihi; hem de bu yöntemle yapılan pratik yüzlerce çalışma mevcuttur. İlahiyat alanının tefsîr yüksek lisans, doktora, doçentlik ve profesörlük düzeyindeki çalışmalarının da en önemli kısımlarından birini teşkil etmektedir.

Pratik çalışmalar çok fazla olduğu için sadece konulu tefsîri yöntem olarak inceleyen çalışmalardan bazılarını kaydedelim: Müslim, Mustafa, Mebâhis fi Tefsîri'l-Mevzûi; Fuda, Mahmud Besyuni, et-Tefsîru'l-Mevzûi ve Menhecü'l-Hakk fi Hidâyeti'l-Halk; Hicazi, Muhammed, et-Tefsîru'l-Mevzûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim; Demirci, Muhsin, Konulu Tefsîre Giriş; Güven, Şahin, Konulu Tefsîr Metodu.

İctimâî Tefsîr Ekolü

İctimâî tefsîr ekolü, Kur'ân'ın bir hidâyet kitabı olduğu düşüncesinden hareketle mesajını doğrudan bütüncül olarak insanlara ulaştırmayı ve toplumdaki sosyal, siyasal ve kültürel sorunlara Kur'ân'dan çözüm üretmeyi amaçlayan akıma verilen isimdir.

İctimâî tefsîr ekolünün en belirgin yönü, tefsîrde donukluğu ve durgunluğu aşmak; mesajın ötesindeki faydasız gramatik polemikler ve ileri detaylardan

uzaklaşarak doğrudan mesaja yoğunlaşmaktır. Bir diğeri ise yaşanan çağda ortaya çıkan problemlere Kur'an çerçevesinde çözüm üretmektir. Dolayısıyla bu ekol, bir taraftan Kur'an'ın mesajını insanlara iletmek, diğer taraftan da toplumda meydana gelen problemlere çözüm üretmek şeklinde çift boyutlu bir yaklaşıma sahiptir. Bu yönüyle vahiy-vakıa ilişkisini çift taraflı dinamik ve işlek bir yapıda sunan bir ekol olduğu söylenebilir.

İctimâî tefsir ekolü, pozitivistizmin büyük oranda etkili olduğu 19. asrın son çeyreğinde ortaya çıkan reaksiyonik bir tefsir akımıdır. Reaksiyonu iki boyut arzetmektedir: Birincisi, tefsir geleneğine karşıdır. Bu akım sahiplerine göre, önceki bütüncül tefsirler, içerdiği malzemeler, gramatik polemikler ve gereksiz bilgiler yüzünden Kur'an mesajını iletmekten uzaklaşmışlardır. İkincisi ise pozitivistizme karşıdır. Pozitivist akılcılığa karşı, Kur'an'ın akla önem verdiğini ve İslâm'ın akla olan uygunluğunu ispat etmeye çalışmışlardır. Amaçları ise taklit ve geri kalmışlık bataklığına düşen ümmeti islah edip onun yeniden yükselişini sağlamaktır.

Akımın ilk çıktığı yer Mısır'dır. İlk temsilcisi ise Mısırlı bilgin Muhammed Abduh'tur. Ezher üniversitesi hocası olan Abduh, üniversitedeki derslerinde Kur'an âyetlerini doğrudan mushaftan okuyup kendi birikimiyle âyetleri tefsire çalışmıştır. Bu yöntemiyle diğer müfessirlerin etkisinde kalmamaya; Kur'an'ın metninden hareketle ve Hz. Peygamber'in sünnetinden faydalanarak onun mesajını gayesine uygun bir şekilde doğrudan insanlara iletmeye özen göstermiştir. Abduh, tefsir yönteminde, tek tek kelimelerin sarf ve nahiv tahlillerine; cümle ve terkip düzeyindeki gramatik açılımlarına itibar etmez; bunların bir araç mesabesinde görür; sadece müşkil yerlerde bunlara müracaat eder; edebi ve belâğî boyutlarını ihmal etmeden doğrudan âyetlerin içerdiği anlam ve ahkâma ağırlık verir. Bir taraftan da toplumda yaşanan sosyal, iktisadi, kültürel ve siyasi problemlere Kur'an çerçevesinde çözümler üretmeye; fikri ve dini tartışmaları tahlil etmeye çalışır.

İlgili akımın ikinci temsilcisi, Abduh'un en gözde talebesi Reşid Rıza'dır. Hocasından etkilenen Reşid Rıza, Abduh'un derslerinde Nisa 145. âyete kadar tuttuğu notlardan hareketle Menâr isimli bir tefsir yazmış, Abduh'un vefatından sonra kendi anlayışına göre devam ettirmiş, ancak tefsiri bitirememiştir. İlgili tefsir, Kur'an'ın ilk on iki sûresini ihtiva eden on iki ciltlik bir tefsir olarak kalmıştır.

Bir diğer temsilci ise Mustafa el-Merâğîdir. Tefsiru'l-Merâğî ismiyle 30 ciltten oluşan bir tefsir kaleme almıştır. Bu tefsir, klasik dönem tefsirlerinin yöntemlerine sadık kalmakla birlikte ictimâî problemlere çözüm üretme konusunda Abduh'u takip etmiş; büyük ölçüde onun görüşlerine yer vermiştir.

Bu ekolün en önemli temsilcilerinden biri de Seyyid Kutup'tur. İslâm dünyasında iyi bir edebiyatçı ve sosyolog olarak ün kazanan Kutup, edebi bir üslup içerisinde sosyolojik ve ictimâî izahlarla *Fi Zilali'l-Kur'an* adlı tefsirini yazmıştır. Kutup, tefsirinde Abduh gibi, kelime ve terkip tahlillerine girmeksizin Kur'an'ın mesajını bütünlük içerisinde edebi bir üslup ile okuyucuya sunmaya çalışmış; sosyal problemlere kendince çözümler üretmeye gayret etmiştir. Kutup da aynı şekilde Arap dünyasından ve Türkiye'den birçok tefsir âlimini etkilemiştir.

Yukarıda da belirtildiği gibi 19. yüzyılın son çeyreğinde pozitivizmin etkisiyle aklın sadece bilim, teknoloji ve pozitif ilimlerle özdeşleştirilmesine bir reaksiyon olarak ortaya çıkan ictimâî tefsîr ekolü, Kur'ân'ın ve İslâm'ın akla önem verdiğini öne çıkarmaya çalışmıştır. Bunlar, hidâyeti ve mesajı ön plana çıkarma bakımından müspet bir yöne sahip olmalarına rağmen fazla akılcılıktan dolayı bazı yanlışlıklara da düşmüşlerdir. Meselâ Abduh, Fil sûresinde ebabil olarak geçen kuşları sivrisinek; onların attığı taşları da mikrop şeklinde tefsîr etmiştir ki gerek tarih ve gerekse tefsîr kaynaklarının verilerine göre bu tefsîr makul ve muteber görünmemektedir.

İctimâî tefsîr ekolünün olumlu bulunan yönleri şu şekilde sıralanabilir:

1. Körükörüne taklidi reddedip araştırma ve doğruyu bulma konusunda çaba gösterme.
2. Kur'ân mesajına engel olan ilgisiz ve faydasız bilgilerden, isrâiliyattan uzak durma.
3. Mezheplerin tesirinde kalmadan doğrudan ahkâma ve mesaja yönelme.
4. Kevnî âyetleri, pozitif bilimlerin ispat edilmiş verileriyle yorumlama.
5. Sarf, nahiv ve benzeri ilimleri bir araç konumunda görüp yeterince kullanma.
6. Belağatın anlamdaki fonksiyonuna binaen edebi dile ağırlık verme.
7. Vahiy-vâkıa ilişkisini büyük ölçüde gerçekleştirme; bir taraftan Kur'ânın mesajını insanlara iletirken, diğer taraftan da toplumda ortaya çıkan problemlere çözüm üretme.

Bunların yanında ictimâî tefsîr ekolünün eleştirildiği noktalar da vardır: Bunlar da şunlardır:

1. Pozitivizmin etkisinde kalarak akla gereğinden fazla önem verme; hatta bazen onu naklin önüne geçirme.
2. Buhari ve Müslim gibi muhaddislerin rivâyet ettiği bazı sahih hadisleri zayıf ve uydurma olarak niteleyip reddetme.
3. Âlimlerin sahihliğini tescil ettiği bir kısım âhâd haberlere itibar etmeme.
4. Lafızların zâhirine ters düşecek tarzda yorumlara gitme.

Bu ekole göre yazılmış tefsîrlerin en önemlileri şunlardır: Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Tefsîru'l-Menâr; Mustafa Merâğî, Tefsîru'l-Merâğî; Kutup, Seyyid, Fi Zilali'l-Kur'ân.

Bilimsel Tefsîr Ekolü

Kur'ân'a göre âyetler iki türlüdür: Birincisi, kavî (sözlü) ve kitabî (yazılı) âyetlerdir ki bu Kur'ân'dır. İkincisi ise kevnî âyetlerdir; yani Allah'ın yarattığı evren, insan, hayvan ve bitkiler gibi tüm yaratıklardır.

Bu yüzden yaratık mesabesinde olan her şey, hem kevnî âyetler; hem de bunlarla ilgili kavli âyetlerde bilgiler söz konusudur. Öte yandan kevnî âyetler, aynı zamanda pozitif bilimlerin alanına girmektedir. Meselâ gökler, astronomi ve astrofizik; yeryüzü, jeoloji ve coğrafya; insan, hayvan ve bitkiler fizik, kimya, biyoloji gibi alanların konusudur. Bu anlamda kevnî âyetlerle pozitif ilimler bir yerde kesişmektedir.

Arap dünyasında “et-tefsîru’l-ilmî” ismiyle anılan akım, Türkiye’de “ilmî tefsîr” ve “bilimsel tefsîr” adlarıyla anılmaktadır. Ülkemizde ilim ve bilim kelimesi arasında, kullanım itibarıyla ciddi bir ayrım bulunmaktadır. İlim, daha ziyade dini ilimlerle ilişkilendirilirken bilim, pozitivizmin etkisiyle daha çok pozitif ilimlerle ilişkilendirilmektedir. Bu yüzden “bilimsel tefsîr ekolü” ismi daha çok tercih edilmektedir.

Bu kısa bilgilerden sonra bilimsel tefsiri şu şekilde tanımlamak mümkündür: Bilimsel tefsir, Kur’ân’daki evren, insan ve canlılarla ilgili kevnî âyetlerin, pozitif bilimlerin verileriyle tefsir edilmesini amaçlayan akım ve ekole verilen isimdir.

Bilimsel tefsir ekolünün ortaya çıkmasında teknoloji ve pozitif bilimlerin gelişmesi önemli bir fonksiyon icra etmiştir. Kur’ân’ın gökyüzü, yeryüzü, insan, hayvan gibi unsurları araştırıp ibret alınmasıyla ilgili onlarca âyet de bu akımın gelişmesinde etkin rol oynamıştır. Meselâ “*de ki yeryüzünde gezip dolaşın da, Allah ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın*” (Ankebut (29), 20); “*göklerin ve yerin melkûtuna... bakmadılar mı?*” (Araf (7), 185); “*(insanlar) devenin nasıl yaratıldığına, bakmazlar mı? Göge bakmıyorlar mı nasıl yükseltilmiş? Dağların nasıl dikildiğine, bakmazlar mı? Yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?*” (Gâşiye (88), 17-20); “*insanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz*” (Fussilet (41), 53) gibi âyetler, kevnî âyetler konusunda insanın düşünmesini ve araştırmasını istemektedir. Bir bakıma bu âyetler, bilimsel tefsirin başlangıçtan günümüze kadar yapılmasına teşvik etmiştir. 19. yüzyılda pozitif ilmin gelişmesi de bilimsel tefsirin ekolleşmesi ve sistemleşmesini sağlamıştır.

Bilimsel tefsirin, “dirâyet tefsiri”nin başlamasıyla birlikte pratik olarak başladığı söylenebilir. Özellikle Abbâsiler döneminde başlayan pozitif ilim ve Batı’dan tercümelerle İslâm dünyasında felsefe, astronomi, matematik, tıp, fizik, kimya gibi ilimler Kur’ân’daki kevnî âyetlerin tefsirine de yansımıştır. Tefsir geleneği içerisinde kevnî âyetlerle ilgili her müfessir kendi zamanındaki pozitif bilimin verileriyle tefsirler yapagelmışlerdir. Tarihte bilimsel tefsir konusunda en önemli şahsiyet olarak Gazali gösterilmektedir. O, gerek *İhya* ve gerekse *Cevahiru’l-Kur’ân* adlı eserlerinde gelmiş geçmiş tüm ilimlerin Kur’ân’da bulunduğunu; Allah’ı ve Kur’ân’ı tanımak için bütün ilimlerin bilinmesinin gerekli olduğunu savunmuştur. Gazali’den sonra Fahrüddin Razi, *Mefatihü’l-Ğayb* adlı tefsirinde kevnî âyetleri yaşadığı dönemin bilimsel nazariye ve görüşlerine göre tefsir etmiştir. Ebu’l-Fadl el-Mursî ve Suyuti gibi âlimler de bu yönteme tabi olmuşlardır. Bu metot Suyuti’den sonra duraklama devrine girmiş, son dönemde Katip Çelebi ve Erzurumlu İbrahim hakkı gibi bazı âlimler tarafından canlandırılmaya çalışılmış fakat yeterince geliştirilememiştir.

Ancak 19. yüzyılda Batı’daki pozitif ilimlerin gelişmesi ve İslâm aleminin de bundan etkilenmesi neticesinde, bilimsel tefsir yeniden canlanmış, gelişen bilim ve teknolojinin verileriyle Kur’ân’daki kevnî âyetlerin tefsir edilmesi yoğunluk kazanmıştır. Bu asırda Muhammed b. Ahmed el-İskendarani *Keşfu’l-Esrari’n-*

Nuraniyyeti'l-Kur'aniyye ismiyle bir eser yazmış, bunu, Seyyid Abdurrahman Kevakibi'nin *Tabâiu'l-İstibdâd ve Masariu'l-İsti'bâd* adlı eseri izlemiştir. Aynı zamanda Osmanlı topraklarında da *Serairu'l-Kur'an* adlı çalışmasıyla Ahmed Muhtar Paşa halkaya katılmıştır. Ancak bilimsel tefsir ekolü, 20. asırda Mısırlı Tantâvî Cevherî ile zirveye ulaşmıştır. Cevherî, *el-Cevahir fi Tefsiri'l-Kur'an* adlı 25 ciltlik bir bilimsel tefsir yazmıştır. Cevherî tefsirinde ahlak, hukuk, itikat ve ahkâmla ilgili âyetleri klasik yöntemlerle tefsir ederken, pozitif ilimlerle ilgili âyetleri de dönemin bilimsel verilerinden yararlanarak detaylı bir şekilde yorumlamıştır. Cevherî bu tefsire yönelişini şu şekilde temellendirmektedir: “Kur'an'da fıkha ait 150 âyet bulunurken, bilim ve fenle ilgili 750 âyet mevcuttur. Seleflerimiz fikhî âyetlere itibar edip onlara yoğunlaşmış, ancak kevnî âyetler üzerinde durmamışlardır. Halbuki Kur'an'ın bizzat kendisi insanları kevnî âyetlerin incelenmesine ve araştırılmasına teşvik etmektedir.” (Cevherî, 1350).

Cevherî sonrasında bilimsel tefsir gerek tefsirlerde ve gerekse müstakil konulu çalışmalarda yoğun bir şekilde incelenmeye başlanmış, ayrıca bilimsel tefsirin yöntemini ortaya koyan teorik çalışmalar yanında eleştiren çalışmalar da yapılmıştır.

Bilimsel tefsir yöntemine karşı bazı eleştiriler yapılmıştır. Meselâ Şatibî, bilimsel tefsire yönelen kişilerin sınırı aştığını; bütün ilimlerin Kur'an'da yer aldığı iddialarının doğru olmadığını; sadece o dönemin Araplarının bildiği şeylerin var olabileceğini belirtmektedir. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî de, Kur'an lafızlarına ilk muhatapların bilmediği anlamların verilemeyeceğini; bunun Kur'an'ın icaz ve belâgatına ters düşeceğini; bilimsel verilerin sabit olmadığından ve değişebilirliğinden hareketle Kur'an'a karşı inancın zayıflayacağını ileri sürmektedir. Emin el-Hulî de, Kur'an lafızlarının ve hükümlerinin evrensel ve değişmez olduğunu; bilimsel verilerin ise asırlara göre değiştiğini; Kur'an'ın icazını ve geçerliliğini bu tür bir şeyle test etmenin anlamsızlığını vurgulamaktadır.

Eleştirilerin gerçeklik payı olmakla birlikte, her türlü bilimsel verinin Kur'an'ın destekleyicisi olduğunu ileri sürmek ne derece yanlış ise, Kur'an tefsirini indirdiği döneme hasretmek de o denli yanlıştır. İspat edilmiş ve doğruluğu kesinleşmiş bilimsel verilerle Kur'an'daki kevnî âyetler tefsir edilebilir; hatta bu şekilde doğru ve isabetli yorumlar yapılabilir. Burada kaçınılması gereken husus, henüz ispatlanmamış faraziyelerden, nazariyelerden uzak durmaktır. Böyle bir tefsir yaparken doğruluğu kanıtlanmış bilimsel verileri esas almak gerekmektedir.

DİKKAT

Bu kısmı 8. ünite'deki “Kur'an'ın İcâz Yönleri (İlmî İcâz)” konusuyla birlikte okuyunuz.

Bilimsel tefsir ekolünün en önemli temsilcileri ve eserleri şunlardır: Cevherî, Tantâvî, el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'an; Ahmed Muhtar Paşa, *Serairu'l-Kur'an*; Muhammed b. Ahmed el-İskendarani, *Keşfu'l-Esrari'n-Nuraniyyeti'l-Kur'aniyye*; Seyyid Abdurrahman Kevakibi, *Tabâiu'l-İstibdâd ve Masariu'l-İsti'bâd*.

SIRA SİZDE

4

Bilimsel tefsir ekolü ile Fikhî tefsir ekolünün ortak noktası sizce ne olabilir?

Özet

Klasik ve çağdaş tefsir ekollerini çeşitleriyle tanımlayabilmek

Klasik tefsir ekolleri, 19. yüzyıl öncesi tefsir ekolleridir. Üç çeşittir: İşari, Mezhebî ve Fıkhî. Mezhebî ekoller de üç çeşittir: Mutezili, Şîi ve Hâricî ekol. Mutezile tefsir ekolü, akla yoğun şekilde önem veren ve Kur'an tefsirinde kendi mezhebî görüşleri doğrultusunda yorum yapan bir ekoldür. Şîa (imâmiye) ekolü, imâmet doktrininden dolayı Şîi imamların yaptığı tefsirleri sahih gören ekoldür. Hâricîye ekolü ise sadece Kur'an metninin lafız düzeyini önemseyen ve âyetleri kendi mezhebî doğrultusunda tefsir eden ekoldür. İşârî tefsir ekolü ise, keşf ve ilham yoluyla elde ettikleri ledünni ilimle Kur'an âyetlerinin bâtinî yönünü tefsir eden sufi bir ekoldür. Fıkhî tefsir ekolü ise, sadece Kur'ândaki ahkâm âyetlerini tefsir eden ekoldür.

Çağdaş tefsir ekolleri, 19. yüzyıl sonrası sistemleşen tefsir ekolleridir. Üç çeşittir: Konulu, İctimâî ve Bilimsel. Konulu tefsir ekolü, Kur'ândaki bir konuyu gayesine uygun bir şekilde bütüncül olarak ortaya koymayı hedefleyen bir ekoldür. İctimâî tefsir ekolü, Kur'an'ın mesajını doğrudan anlatmayı ve ictimâî hayatta meydana gelen problemlere Kur'an çerçevesinde çözmeyi amaçlayan bir ekoldür. Bilimsel tefsir ekolü ise Kur'ândaki kevnî âyetleri pozitif ilimlerin verileriyle tefsir eden bir ekoldür.

Her bir ekolü, tarihçe, yöntem, örnekleme, temsilci ve literatür düzeyinde açıklayabilmek

Temelde kelimeler ekolü olan Mutezili tefsir ekolünün konusu, itikad âyetleridir. Beş prensibe uygun bir tefsir yöntemi geliştirmiş, akla nihai bir özgürlük vermiştir. Âyetleri mezhepleri doğrultusunda tefsir etmiş, zahiri anlam veremedikleri âyetlere mecazi ve sembolik yorumlar getirmişlerdir.

İtikadi ve siyasi ekol olan İmamiye şîi tefsir ekolü, tefsir yöntemini imâmet ve öteki doktrinel prensiplerine yönelik yapmaktadır. Tefsirde tek yetkin unsur, imamlardır. Kur'an'ın zahir ve batın bilgisine onlar sahip olduklarından sadece onların tefsirine itimad ederler. Zahiri yorumdan daha ziyade batini yorumu benimserler. Öteki tefsir unsurlarını dikkate almazlar.

Şîa'dan kopan Hâricî tefsir ekolü, Kur'an'ı, lafızıyla kesin bir kanun olarak görür; te'vil veya tefsire ihtiyaç göstermeksizin lafzi hüviyetiyle değişmez bir şekilde hem itikadî hem de ameli hayat için yegane bir nizam olarak değerlendirir. Kur'an lafızlarının tek anlamlılığına inanırlar.

İşârî tefsir ekolü, sufilerin tefsir yöntemidir. İki kısma ayrılmaktadır: İşârî sufi tefsir ve nazari sufi tefsir. Sufilere göre, Kur'an'ın bir zâhiri bir de bâtinî vardır. Zâhir anlamı Arapça'yı bilen âlimler; bâtinî anlamı ise ledünni bilgiye sahip arifler bilir. Nazari sufi tefsir, mezhebî görüşlerini desteklemek için Kur'an'ın zâhirini aşan aşırı bâtinî ve ilhadî yorum yaptıkları ve bâtinî anlamı önemseyip zâhiri anlamı kabul etmedikleri için reddedilmiştir. İşârî sufi tefsir ise bâtinî anlamın zâhire ters düşmemesi ve bâtinî yorumun zâhirin önüne geçirilmemesi kaydıyla kabul edilmiştir.

Fıkhî tefsir ekolü, fakihlerin ahkâmla ilgili âyetleri tefsir yöntemidir. Ahkâm tefsirleri, iki kısımdır: Başından sonuna kadar tefsir yapıp ahkâm âyetlerine yoğunluk verenler ve sadece ahkâm âyetlerini tefsir edenler.

Konulu tefsir ekolü, pratik olarak Hz. Peygamberden beri basit düzeyde yapılmasına rağmen 19. yüzyıl sonrası sistemleşmiştir. Konulu tefsirin gelişmesinde, mesajın bütüncül bir şekilde ulaştırılması, çağdaş problemlere derli toplu cevap verilmesi, müsteşriklerin iddialarının çürütülmesi gibi etkenler rol oynamıştır.

İctimâî tefsir ekolü, pozitivizme ve klasik tefsir anlayışına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Bu ekol taklide savaş açmış, islahî temel perspektif olarak kabul etmiştir.

Bilimsel tefsir ekolü, Kur'ândaki kevnî âyetleri pozitif ilimlerin kesinleşmiş verileriyle tefsir etmeyi hedefleyen ekoldür. İlgili akımın ortaya çıkmasında teknoloji ve pozitif bilimlerin gelişmesi etkin olduğu gibi, Kur'an'ın pozitif ilimlerin alanına giren konularda âyetlerinin mevcut olması ve bunların araştırılıp ibret alınması yönündeki emir ve tavsiyeleri de etkili olmuştur.

Klasik ve çağdaş tefsir ekollerini, Ehl-i Sünnet mantalitesi ve temel tefsir yöntemleriyle (dirâyet ve rivâyet) karşılaştırabilmek

Mutezili, Şii ve Hâricî ekolleriyile mezhebî ekoller, itikâd konularıyla ilgilidir; akaide yönelik âyetlere yoğunlaşmakta; itikâdî görüşlerine göre tefsir yapmaktadırlar. Mutezile aklı önemsemişi ve insanın cüzi iradesine aşırı vurgu yapması; Şîa, tefsiri 12 imâmın rivâyetlerine hapsedmesi; Hâricîler ise Kur'ân'ın lafız düzeyini kanun olarak görmesiyle birbirlerinden ayrışır. Her üç ekol karşısında yer alan Ehl-i Sünnet ise, Mutezileye karşı nakli merkeze yerleştirip aklı nakli anlamının bir aracı olarak kabul etmekte; mutezilenin mecâzî ve sembolik açıklamalarını zâhire aykırı olmadıkça benimsemekte; aşırı yorumlarını ise reddetmektedir. Şîanın yorumunda imâmlar tabusunu ve aşırı bâtinî yorumlarını kabul etmemektedir. Hâricîlerin Kur'ân'ın lafzının tek anlamlılığı ve kanuni olması fikrini reddetmekte; Kur'ân'ın zâhirinin zengin bir anlam ağına sahip olduğunu kabul etmektedir.

Fıkhi tefsir ekolü, fakihlerin ekolü olup ahkâm âyetlerinin tefsirine yoğunlaşırken, işârî tefsir ekolü ise mutasavvıfların ekolü olup Kur'ân'ın tasavvufun kapsamına giren konulardaki âyetlerini, ledünni bilgi vasıtasıyla zâhirden çok bâtına yönelik olarak tefsir ederler. Fıkhi tefsir ekolünün çoğunluğunun Ehl-i Sünnet olması hasebiyle ortada bir problem olmadığı halde, Ehl-i Sünnet tarafından nazârî sufi tefsirin aşırı yorumları reddedilirken, işârî sufi tefsirin zâhirin yanında, zâhiri zorlamayan yorumları şartlarına uyduğu sürece bir zenginlik olarak telakki edilmektedir.

Çağdaş tefsir akımlarına gelince, gerek konulu tefsir, gerek ictimâî tefsir gerekse bilimsel tefsir ekolleri hem Sünni hem de diğer mezhepler arasında müşterek olduğu için temelde bir problem bulunmamaktadır.

Dirâyet ve rivâyet bağlamında bakıldığında, ister modern isterse klasik olsun tüm tefsir ekolleri dirâyet tefsirinin belli düzeylerinin müstakilleşmiş halini yansıtmaktadır. Mezhebî tefsir ekollerinden Mutezile, akli tefsir düzeyinde dirâyetin en keskin çizgilerini oluşturur. İmamiye şii tefsir, akla ehemmiyet vermekle beraber imâmlardan nakli önemseddiği için rivâyet yönü daha baskın bir ekol görünümündedir. Hariciler ise hem dirâyet hem de rivâyet yönü çok zayıf ve lafız düzeyine mahkûm olan bir ekoldür. Fıkhi tefsir, dirâyet tefsirindeki ahkâm âyetlerinin parçacı tefsirinin müstakilleşmiş şeklidir; hem dirâyet hem de rivâyet yönü vardır. İşârî tefsir ise, ahlak ve ibadet âyetlerine getirilen yorumların sûfî rengini temsil etmektedir. Konulu tefsir, dirâyet bağlamında yeni bütüncül bir anlama yöntemidir. İctimai tefsir ekolü, dirâyet yönteminin faydasız ve ilgisiz bilgilerinden bir arınma; mesaja dönme projesidir. Bilimsel tefsir ise, dirâyet bağlamında klasik tefsirlerin kevnî âyet yorumlarının sistemleşmiş şeklidir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Kur'an âyetlerindeki zâhirî anlamın ötesinde keşf ve ilham yoluyla elde edilen bâtinî anlama önem veren tefsir ekolüdür?
  - a. Mutezile
  - b. İşârî
  - c. Konulu
  - d. Hâricî
  - e. Fıkhî
2. Fıkhî tefsir akımı ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
  - a. Ahkâm âyetlerini konu edinir.
  - b. Yazar ve temsilcileri fakihlerdir.
  - c. Fıkhî tefsir literatürü ahkâmü'l-Kur'an diye isimlendirilir.
  - d. İtikadi görüşlerine göre âyetleri tefsir ederler.
  - e. Şâfiî, İbn Arabî ve Tahavî önemli temsilcileridir.
3. Tefsirde sadece imamları hüccet kabul eden tefsir ekolü aşağıdakilerden hangisidir?
  - a. Şii-İmâmîye
  - b. Hâricî
  - c. Mutezile
  - d. Fıkhî
  - e. Konulu
4. Aşağıdakilerden hangisi klasik tefsir ekollerinden biri **değildir**?
  - a. Mutezili
  - b. Şii
  - c. Hâricî
  - d. Fıkhî
  - e. İctimai
5. Çağdaş ve klasik tefsir yöntemleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?
  - a. Mezhebî tefsir ekolleri akaid konularıyla ilgilenir.
  - b. Çağdaş tefsir ekolleri 19. yüzyıl sonrasında sistemleşmiştir.
  - c. Hâricî tefsir ekolü, bâtinî yorumları önemsemektedir.
  - d. Konulu, ictimâî ve bilimsel tefsir ekolleri, çağdaş tefsir ekolleridir.
  - e. İlmî tefsir ekolünün en önemli temsilcisi, Tantâvî Cevherî'dir.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız doğru değilse, “İşârî Tefsîr Ekolü” konusunu yeniden okuyunuz.
2. d	Yanıtınız doğru değilse, “Fıkî Tefsîr Ekolü” konusunu tekrar okuyunuz.
3. a	Yanıtınız doğru değilse, “Şîî Tefsîr Ekolü” konusunu yeniden okuyunuz.
4. e	Yanıtınız doğru değilse “İctimâî Tefsîr Ekolü” konusunu tekrar okuyunuz.
5. c	Yanıtınız doğru değilse, “Hâricî Tefsîr Ekolü” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Mutezile tefsîr ekolü, akla önem verir ve mecâzî-sembolik yorumu önemser; Şîî tefsîr ekolü, 12 imâmı kutsal sayar ve sadece onların tefsîrine itibar eder; hâricî tefsîr ekolü ise Kur’ân’ın lafzını kanun düzeyinde görür; zâhirî tek anlamın varlığına inanır.

Sıra Sizde 2

İşârî tefsîr ekolü ile fıkî tefsîrin benzer olduğu nokta, her ikisinin de iki İslâmî ilim (tasavvuf ve fıkıh) düzeyinde tefsîr yapmasıdır; ayrıştıkları nokta ise işârî tefsîr ekolünün bâtinî anlama; fıkî tefsîr ekolünün ise zâhirî anlama itibar etmesidir.

Sıra Sizde 3

Önemli bir tefsîr yöntemi olan Konulu tefsîrin gelişmesinde şu etkenler önemli rol oynamıştır: 1. Kur’ân’ın temel amacıyla uygunluk. Kur’ân’ın kendine has bir üslubu vardır. Kur’ân’da bir konuyla ilgili bilgiler dağınık olduğu için onun mesajı ulaştırma amacı, bütüncül yaklaşım iddiasındaki konulu tefsîrin gelişmesinde önemli bir etken olmuştur. 2. Müfessire bütüncül bir yaklaşımı kazandırır; hataya düşmesini engeller. 3. Çağdaş problemlere çözüm arayışı. Modern hayat, sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Bu tür sorunların herbirinin kapsamlı ve derinlikli bir çözümü, konulu tefsîr çalışmalarıyla mümkün olabilmektedir. 4. İslâm davetçisine yardımcı olması. İslâm’ı anlatmakla yükümlü olan ilahiyatçı, vâiz, imâm ve hocalara Kur’ân’daki bir konuyu bütüncül olarak sunmasıyla önemli bir fonksiyon icra etmektedir. 5. Oryantalistlerin Kur’ân’a dair iddialarına cevap verme. Bu yöntem, oryantalistlerin Kur’ân tarihi ve içeriği ile ilgili ortaya atmış olduğu maksatlı iddiaları bütüncül olarak cevaplandırmaya imkân verir.

Sıra Sizde 4

Her iki ekolün ortak noktası, kendi alanıyla ilgili âyetlerle ilgilenmesidir; Bilimsel tefsîr ekolü, kevnî âyetleri; fıkî tefsîr ekolü ise ahkâm âyetlerini yorumlarlar.

Yararlanılan Kaynaklar

- Ateş, S. (1974). **İşâri Tefsîr Okulu**, Ankara.
- Ateş, S. (1969). **Sülemi ve Tasavvufi Tefsîri**, İstanbul.
- Uludağ, S. (2001). **İşâri Tefsîr**, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Öztürk, M. (2003). **Kur'an ve Aşırı Yorum**, Ankara.
- Öztürk, M. (2004). **Kur'an'ın Mutezili Yorumu**, Ankara.
- Ünver, M. (2003). **Hurufilik ve Kur'an**, Ankara.
- Güngör, M. (1996). **Kur'an Tefsirinde Fıkhi Tefsir Hareketi**, İstanbul.
- Zehebi, M. H. (2000). **et-Tefsîr ve'l-Müfessirun**, Kahire.
- Demirci, M. (2008). **Tefsîr Tarihi**, İstanbul.
- Demirci, M. (2006). **Konulu Tefsire Giriş**, İstanbul.
- Güven, Ş. (2001). **Konulu Tefsir Metodu**, İstanbul.
- Cerrahoğlu, İ. (1988). **Tefsîr Tarihi**, Ankara.
- Kırca, C. (1993). **İlimler ve Yorumlar Açısından Kur'an'a Yönelişler**, İstanbul.
- Kırca, C. (1989). **Kur'an-ı Kerimde Fen Bilimleri**, İstanbul.
- Kırca, C. (1982). **Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler**, İstanbul.
- Hanefi, A. (1960). **et-Tefsîru'l-İlmi li Âyâtî'l-Kevniyye fi'l-Kur'an**, Kahire.

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kur'an'ın temel ve yananlamli lafızlarını tanımlayabilecek,
- Kur'an'ın dar ve geniş anlamli lafızlarını açıklayabilecek,
- Kur'an'ın anlamı kapalı olan lafızlarını ayırt edebilecek,
- Kur'an'daki lafızlararası ilişki türlerini karşılaştırabilecek,
- Dil merkezli Kur'an ilimlerini özetleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

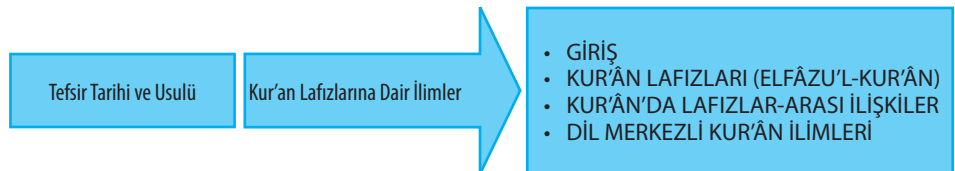
- Hakikat-mecâz; sarîh-kinâye, teşbîh, isti'âre
- Âmm-hâss
- Garîb, mübhem, mücmel-mübeyyen
- Mütebâyin, müşterek, müterâdif, mütekârib, mütezâd
- Emsâlu'l-Kur'an, Aksâmü'l-Kur'an

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;

- Belağatla ilgili kavramlar için Hikmet Akdemir'in Belağat Terimleri Sözlüğü ile Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin ilgili maddelerine başvurunuz.
- Kur'an ilimleriyle ilgili kısımlarını ise İsmail Cerrahoğlu'nun Tefsir Usûlü ve Suyûtî'nin el-İtkân adlı eserlerinden inceleyiniz.

İçindekiler

Kur'an Lafızlarına Dair İlimler

GİRİŞ

Kur'an, Arapça bir kitaptır. Arap dilinin tüm özelliklerini bünyesinde en mükemmel şekliyle taşır.

Kur'an'ın hem sözlü, hem de yazılı şekli, manalarla yüklüdür; bir anlamda, lafız ve manadan oluşur. Kur'an lafızları, manalarının kalıplarını oluşturur; mesajı ve manayı aktaran ve yüklenen araçlardır. Hal böyle olunca, Arapça bir metin olması hasebiyle onun anlaşılması ilk olarak morfolojik (sarf), gramatik (nahiv) ve sanatsal (belağî) boyutlarda gerçekleşir.

Kur'an'ın anlaşılması lafız düzeyinde başlar. Lafızları çeşitleri ve özellikleri ile bilmek, anlamamanın başlangıcını teşkil eder. Arap dilinde lafız, isim, fiil ve edat olmak üzere üç kısma ayrılır. Bu üç kısım da kendi içlerinde çeşitlere ayrılır. Bu çeşitlerin prensiplerini Sarf (morfoloji/çekimbilim) ilmi ortaya koyar. Morfolojik olarak Arapça, baştan, ortadan ve sondan eklemeli bir dildir. Bu yüzden de çekim şekilleriyle her üç grup (isim, fiil ve edat) için engin bir çeşitlilik ve anlam zenginliğine sahiptir. Çünkü her bir morfolojik kalıp, kelimenin sözlük anlamı yanında kalıp (siğa) anlamını yüklenir.

Kelime düzeyinin bir ileri derecesi terkip (tamlama), boyutudur. Bu da sıfat ve isim tamlaması olarak ikiye ayrılır. Terkibin bir ileri boyutu, cümledir. Bu da isim ve fiil cümlesi olarak iki kısma ayrılır. Cümleler birleşir, paragrafları oluşturur; paragraflar pasajları, pasajlar da metni meydana getirir.

Morfolojik ve gramatik durumların ötesinde her bir kelime, sözlük düzeyinde anlam çeşitliliğine sahiptir. Kelimenin hakîkî, mecâzî, isti'ârî, kinâî ve teşbîhî anlamları olabilir. Bir metinde kelimenin bu anlamlarının hangisiyle kullanıldığının tespiti, metni doğru anlamak için ciddi bir fonksiyon icra eder ki bu da Belağat ilminin bir çeşidi olan Beyan'ın konusudur. Kelimenin anlamın ötesinde gerek lafız gerekse mana düzeyinin sanatsal olarak güzelleştirilmesi söz konusudur. Belağat ilminin Bedî' kolu da bununla ilgilenir.

Bunların dışında Arap dilbiliminin ilgilendiği çeşitli alanlar vardır. Bunlar içerisinde özellikle leksikoloji (sözlükbilim) ve paradigmatik dilsel olgular hayli önemlidir. Leksikolojik açıdan sözcüklerin anlaşılır olma veya olmama şeklindeki gruplar ile çokanlamlılık, eşanlamlılık, yakınanlamlılık, zıtanlam-

lılık gibi lafızlararası ilişki paradigmaları ile Arap dilinin emsâl (atasözleri), aksâm (yemin) gibi dilsel olguları da son derece önemlidir.

Sarf, Nahiv, Belağat ilimleri ile Arap dilinin alt dilbilim dalları, Kur'an'ın lafız düzeyindeki boyutlarıyla ilgilenmesine ve prensiplerini koymasına karşılık Tefsir ilmi içinde müstakil olarak özellikle sorunlu alanlar için çeşitli Kur'an ilimleri gelişmiştir. Bu ilimlerin sayısı çok olmakla birlikte biz burada en önemlilerini sunmaya çalışacağız. Bu bağlamda Tefsir ilmi, lafız düzeyinde birçoğunu Belağat ilminden almakla birlikte kelimelerin anlam parametrelerini dikkate alarak elfâz ismiyle bir terminoloji ağı oluşturmuştur. Bu terminoloji, hakikat, mecâz, isti'âre, kinâye, teşbîh gibi terimleri kapsar. Bunun yanında anlamın genişliği-darlığı, açıklığı-kapalılığına binaen *âmm-hâss*, *mücmel-mübeyyen*; *garîb ve müphem* gibi terimleri geliştirmiştir. Lafızlar arası ilişkide ise kelimelerin tekanlamlılığı, çokkanlamlılığı (vücûh ve nezâir); eşanlamlılığı veya yakınanlamlılığı; zıtanlamlılığı konularını inceler. Ayrıca dilbilimsel bazı olguları kendi bünyesinde barındırdığı için Arap dilinin temsili anlatımını Kur'an ölçeğinde *Emsâlü'l-Kur'an* ve bu dilde önemsenen kasemi (yemin) *Aksâmu'l-Kur'an* gibi Kur'an ilimlerini tesis etmiştir.

KUR'ÂN LAFIZLARI (ELFÂZU'L-KUR'ÂN)

Elfâzu'l-Kur'an ifadesi, burada sıradan Kur'an kelimeleri anlamını karşılamak için kullanılan bir ifade değildir. Bir tefsir terimi olarak Elfâzu'l-Kur'an, *her biri kendi içinde müstakil bir çeşit olan ve belli prensip ve kurallara sahip lafız türlerini karşılayan* bir kavramdır. Bu tanım kapsamına giren Kur'an lafızları, yüklendiği anlamlar açısından ya temel anlama ya da yan anlamlara gelirler. Temel anlam, hakîkî anlam; yan anlamlar da mecâzî, isti'ârî, kinâî ve teşbîhî anlam kavramlarıyla ifade edilir. Yine kelimelerin anlamının geniş veya dar olan kısımları için **âmm (genel anlamlı) lafız** veya **hâss (dar anlamlı) lafız** kavramları kullanılır. Kur'an lafızlarının yaşadığı toplumda az kullanıldığı veya yabancı kaynaklı olduğu için anlaşılması zor olan kapalı lafızları **garîb**; Kur'an'da ismi açıkça zikredilmeyip kapalı ifadelerle (ism-i mevsul, zamir vb.) zikredildiğinden kapalı kalan lafız ve ibareleri **mübhem** ve Kur'an'da sözü söyleyenin açıklamadığı sürece anlaşılamayan lafızları da **mücmel** kavramlarıyla karşılamaktadır ki birincisi için **Garîbu'l-Kur'an**, ikincisi için **Mübhemâtü'l-Kur'an**, üçüncüsü için ise **Mücmel-Mübeyyen** ismiyle birer Kur'an ilmi oluşmuştur.

Kur'an'daki Temel ve Yan Anlamlı Lafızlar

Kur'an'ın anlaşılmasında bir kelimenin temel (hakîkî) anlamında mı yan anlamında mı kullanıldığını bilmek, son derece önemlidir. Hakikat anlamında kullanılmış bir kelimenin yan anlamını vermek veya tersine yan anlamında kullanılan bir kelimeye hakikat anlamını vermek, anlam değişmelerine, hatta bozulma ve tahriflerine yol açacak; bu durumda ilahi iradenin verdiği mesaj ya yanlış ya da tersi anlaşılacaktır. Bu yüzden temel ve yan anlamları bilmek, hayatî bir önem arz etmektedir. Şimdi temel ve yan anlamlı lafızları görelim:

Hakikat ve Mecâz

Hakikat, "hakka" kelimesinden türemiş olup sözlükte, "gerçek, öz, temel, asıl" gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak **hakikat**, *bir kelimenin dilde konuldu-*

ğu ilk ve temel anlamında kullanılmasıdır. Mecâz ise, sözlükte “bir şeyi aşmak, geçmek” anlamına gelen “câze” fiilinden türemiş olup terim olarak, kelimenin, hakîkî anlamıyla arasındaki bir ilgiden ve hakîkî anlamın kastedilmesine engel olan bir karînedan dolayı hakikat anlamı dışında başka bir manada kullanılmasıdır.

Kelimenin hakikat anlamı asıldır. Bir kelimenin mecâz olarak kullanılması için, iki temel şart vardır: 1. Mecâzî anlamı hakîkî anlama bağlayan bir bağın bulunmasıdır ki buna “alaka” denir. 2. Hakîkî anlamın kastedilmediğine dair bir ipucunun bulunmasıdır ki buna da “karîne” denir. Karîne de ya karîne-i lafziyye ya da karîne-i haliyye olur.

Hakikat; dil, din ve örf bağlamında üç çeşide ayrılır ve her bir çeşidin karşısında da da mecâz türü yer alır:

Luğavî hakikat: *Lafzın umûmî dilde konulduğu anlamda kullanılmasıdır. Bunun karşısında ise luğavî mecâz vardır; bu ise lafzın umûmî dilde konulduğu mananın dışında bir anlamda kullanılmasıdır. Meselâ “esed” (arslan) kelimesi, aslana yönelik olarak “bu hayvan arslandır” sözünde, bilinen yırtıcı hayvan için kullanılırsa, luğavî hakikat; bir insana hitaben “Ahmed bir arslandır” ifadesinde de hayvanı değil de onun cesaret yönünü karşılamak üzere kullanılırsa luğavî mecâz olur. Birincisinde, temel anlam “arslan”; ikincisinde ise mecâz anlam olan “cesaret” kastedilmiştir.*

Şerî/dînî hakikat, *kelimenin din dilindeki terim anlamıyla kullanılmasıdır. Bunun karşısında ise şerî/dînî mecâz vardır. Bu ise şerî hakîkî anlamın dışında başka bir anlamda kullanılmasıdır. Meselâ din dilinde “salât” kelimesinin, namazı karşılaması, dînî hakikat; bu anlamın dışında luğavî hakikat anlamında (dua) kullanımı ise dînî mecâz olur.*

Umûmî örfî hakikat, *kelimenin luğavî hakikatın dışında umûm olarak insanların dilinde kazandığı anlamda kullanılmasıdır. Bunun karşısında ise umûmî örfî mecâz olup lafzın, umûmî örfî hakikatın dışındaki bir anlamda kullanılmasıdır. Meselâ “merkep” lafzı, luğavî hakikat olarak “binek” manasına gelirken, umûmî örfî hakikatta “eşek” anlamında kullanılmakta; bunun dışında bir anlamda kullanılması ise umûmî örfî mecâz olmaktadır.*

Husûsî örfî hakikat, *kelimenin özel bir bilim ve sanat dalında kazanmış olduğu terim anlamında kullanımıdır. Bunun karşısında ise husûsî örfî mecâz olup lafzın bu anlamın dışında kullanımıdır. Meselâ “fiil”, luğavî hakikat olarak “eylem, iş” anlamlarına gelirken gramerde zamana bağlı olarak bir işin yapılmasını anlatan bir terim manasıyla husûsî örfî hakikat olmuştur. Bu son anlamın dışında kullanılması da husûsî örfî mecâzî olur.*

Hakîkî anlam ile mecâz anlamı bir örnek üzerinde görelim: “O, bir tilkidir” cümlesindeki tilki lafzı, bu cümle bir tilki için söylenmişse hakîkî anlamında kullanılmış demektir. İnsan için söylenmişse bu durumda mecâzdır. Hakikat olmasını engelleyen karîne, karîne-i haliyedir; yani sözün bir insan için söylenmiş olmasıdır. Burada hakîkî anlam ile mecâzî anlam arasındaki alaka ise, “kurnazlık”tır.

Mecâz, luğavî ve aklî olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır:

Aklî mecâz, hakîkî failine isnâdına mani bir karînenin bulunması şartıyla, bir alakadan dolayı bir eylemin gerçek failinden başkasına isnâd edilmesidir. Alakalarının çeşitliliğine (zaman, mekân, sebep) göre aklî mecâzın birçok

çeşidi vardır. “أَنْبَتَ اللَّهُ نَبَاتًا/Allah bitkileri yetiştirdi” cümlesinde yetiştirme eyleminin Allah’a isnâdı hakîkattır. Çünkü gerçekte, bitkileri yetiştiren O’dur. Ancak “أَنْبَتَ الرِّبْعُ نَبَاتًا/”bahar bitkileri yetiştirdi” cümlesinde yetiştirme işi bahara nispet edilmiştir. Halbuki gerçek yetiştirici Allah’tır; bu yüzden bu ifade mecâzdır. Bu mecâzdaki alaka, bitkinin kış, sonbahar ve ilkbaharda değil de yaz mevsiminde yetişmesidir. Hakikat anlamına mani olan karîne ise yaz mevsiminin bitki yetiştirme gücünün olmamasıdır.

Luğavî mecâz, bir alaka vasıtasıyla ve hakîkî anlama engel bir karînenin bulunmasıyla lafzın konulduğu mananın dışında bir anlamda kullanılmasıdır. Bu da iki kısma ayrılır: İsti’âre ve mecâz-ı mürsel. Şimdi bunları inceleyelim.

İsti’âre

İsti’âre, sözlükte “birinden bir şeyi ödünç almak” anlamına gelir. Terim olarak **isti’âre**, benzerlik alakasından ve hakîkî anlamın kastedilmesine engel bir karîneden dolayı, kelimenin hakîkî anlamının dışında kullanılmasıdır. Yani bir kelimenin, başka bir kelimenin anlamını ödünç olarak kullanmasıdır. İsti’âre, bir mecâz-ı luğavî türüdür. Alakası, sadece benzerliktir.

İsti’ârenin unsurları şunlardır:

1. *Müste’âr*: isti’âre lafzı (müste’ârun minhten müste’ârun lehe nakledilen lafız).
2. *Müste’ârun leh*: kendisi için isti’âre yapılan unsur.
3. *Müste’ârun minh*: kendisinden isti’âre yapılan unsur.
4. Hakîkî anlamı kullanmaya engel karîne.
5. Benzetme yönü (alaka).

Şimdi bunlara bir misâl verelim: “فَمَا بَكَتْ عَلَيْهِمُ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُ” (Duhan (44), 29) âyetinin anlamı “gök ve yer onlar için ağlamadı” şeklindedir. Âyette sema ve arz insandan isti’âre yapılmıştır. Sema ve arz, müste’ârun leh; insan, müste’ârun minh; “ağlamak” ise müste’ârdır. Ağlamanın, sema ve arzın değil de insanın bir özelliği olması ise karînedir. Bu yüzden sema ve arz, isti’âre yoluyla insandan ağlama özelliğini almıştır.

İsti’âre, isti’âre-i müfrede ve isti’âre-i mürekkebe olarak ikiye ayrılır:

1. **İsti’âre-i müfrede**: Lafız düzeyinde yapılan isti’âredir. Bu da kullanılan kelimenin türemeyen (camid) ve türemiş (müştak) kelime olmasına göre isti’âre-i asliyye ve isti’âre-i tebeiyye diye ikiye ayrılmaktadır:

a. **İsti’âre-i asliyye**, kullanılan lafzın türemeyen bir isim olduğu isti’âre çeşididir. *طَلَعَ الْبَدْرُ عَلَيْنَا* / “üzerimize ay doğdu” cümlesinde isti’âre yapılmıştır; Peygamberimiz yerine ay kelimesi kullanılmıştır. Cümledeki “bedr/ay” kelimesi, türemeyen isim olduğu için bu isti’âre, isti’âre-i asliyyedir.

b. **İsti’âre-i tebeiyye** ise kullanılan lafzın türemiş isim, fiil ve edat olduğu isti’âre çeşididir. Meselâ *وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا* / “Onu/Meryem’i güzel bir bitki gibi yetiştirdi” (Âl-i İmran (3), 37) âyeti, Hz. Meryem’le ilgilidir. Bitkinin yavaş yavaş gelişimi dikkate alınarak bitki isti’âre yoluyla kullanılmıştır. Cümlede nebat kelimesi, türemeyen bir kelime olduğu için bu isti’âre, isti’âre-i tebeiyyedir.

İsti'âre-i müfrede ayrıca açık ve kapalı diye de ikiye ayrılmaktadır:

I. **İsti'âre-i musarraha** (açık isti'âre): İsti'âre unsurlarından müste'ârun minhin zikredildiği isti'âredir. Meselâ *وَأَعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا* / “Hep birlikte Allah'ın ipine/ Kur'ân'a sarılın” (Âl-i İmran (3), 103) âyetinde müste'ârun minh, habl; müste'ârun leh ise Kur'ândır. Müste'ârun minh zikredildiği için bu isti'âre, isti'âre-i tasrihiyedir. Habl/ip, sağlamlığı sebebiyle kurtarmaya vesile olduğundan Kur'ân için isti'âre yoluyla kullanılmıştır.

II. **İsti'âre-i mekniyye** (kapalı isti'âre): Müste'ârun minhin hazfedildiği, ama ona bağlı bir unsurun zikredildiği isti'âre çeşididir. Meselâ *وَخَفِضْ لَهُمَّا جَنَاحَ الذَّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ* / “Onlara acımadan dolayı, küçülme kanadını indir” (İsrâ (17), 24) âyetinde müste'ârun leh evlattır; müste'ârun minh ise kuştur; hazfedilmiştir. Ancak onun yerine kuşun bir parçası olan “kanat” zikredilmiştir. Bu yüzden isti'âre-i mekniyye olmuştur.

2. **İsti'âre-i mürekkebe**: Terkip (tamlama) düzeyinde yapılan isti'âredir. Yani bir terkinin, asıl manası dışında bir manada kullanılmasıdır. Buna **isti'âre-i temsiliyye** de denir. Meselâ *هُنَّ لِيَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِيَاسٌ هُنَّ* / “Kadınlar, sizin için bir elbise, sizler de onlar için bir elbisesiniz” (Bakara (2), 187) âyeti, hakîkî anlamda erkek ve kadın elbise olamayacağından bu cümlede libas, evli kadın ve erkeğin birbirlerine yakınlığını isti'âre yoluyla anlatmıştır.

Bunların dışında isti'âre, müste'ârun bih ve müste'ârun lehin ek özelliklerinin zikredilip zikredilmemesine göre üç kısma ayrılmaktadır:

1. **İsti'âre-i mutlaka**: Müste'ârun leh ve müste'ârun minhin ek özellikleri zikredilmeyen isti'âreye denir. Meselâ bir kişiye hitaben söylenen *رَأَيْتُ بِحَرْأٍ عَلَى الْفَرَسِ* / “atın üstünde bir deniz gördüm” cümlesinde müste'ârun leh, insan; müste'ârun minh ise denizdir (bahr). Enginliğinden hareketle denizden insanın cömertliğine bir isti'âre yapılmıştır. İsti'ârede ne deniz ne de insanla ilgili ek bir sıfat ve unsur zikredilmediği için bu isti'âre, isti'âre-i mutlakadır.

2. **İsti'âre-i muraşşaha**: Müste'ârun minhin sıfatlarının veya unsurlarının yer aldığı isti'âre çeşididir. Meselâ *أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَىٰ فَمَا رَبَحَت بِتِجَارَتِهِمْ* / “Onlar, hidâyet yerine sapıklığı satın aldılar da alışverişleri kâr getirmedi” (Bakara (2), 16) âyetinde isti'âre vardır. İştira (alışveriş) kelimesi, ihtiyar (seçme) kelimesinden isti'âre edilmiştir. Müste'ârun minh, iştira; müste'ârun leh ihtiyardır. Ayrıca iştiranın (alışveriş) bazı unsurları (ربحت/kâr etmek, تجارة/ticaret) beraberinde zikredildiği için bu, isti'âre-i muraşşahadır.

3. **İsti'âre-i mücerrede**: Müste'ârun lehin sıfatlarının veya unsurlarının yer aldığı isti'âre çeşididir. Meselâ *فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ* / “Allah, onlara açlık ve korku elbisesini tattırmıştır” (Nahl (16), 112) âyetinde isti'âre-i mücerrede vardır. İsti'ârede, müste'ârun minh, libas (elbise), müste'ârun leh ise azaptır. Müste'ârun leh olan azabın bir unsuru (izaka/tattırma) zikredildiği için isti'âre, mücerrededir.

Mecâz-ı Mürsel

Mecâz-ı mürsel, alakası benzerliğin dışında bir şey olan ve bir karineden dolayı hakîkî mananın dışında bir manada kullanılan luğavî mecâz çeşididir.

Mecâz-ı mürselde alaka, benzerliğin dışındaki başka unsurlardır ki bunların sayısı çoktur. En önemlileri şunlardır: Sebeb-müsebbeb (sebeb-sonuç), külliyyet-cüziyyet (bütün-parça), hal-mahal (durum-yer), lazım-melzum, âliyet, umûm-husûs. Mecâz-ı mürsel, alakasına göre isimlendirilmektedir: *Zikrû'l-küll iradetü'l-cüz* (bütünü zikredip parçayı kasdetmek); *zikrû'l-cüz iradetü'l-kül* (parçayı zikredip bütünü kastetmek) gibi. Şimdi bir-iki mecâz-ı mürsel örneği verelim:

1. Zikr-i küll irade-i cüz (bütünü zikredip parçayı kasdetmek): *يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ / مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ* / “Kalplerinde olmayan şeyi ağızlarıyla söylüyorlar” (Âl-i İmran (3), 167) âyetindeki efvâh (ağızlar) kelimesinde mecâz-ı mürsel vardır. Burada küll ağız; cüz ise dildir. Ağız zikredilmiş, dil kastedilmiştir. Alaka, külliyyettir. Karîne ise ağzın söz söyleyememesidir.

2. Zikr-i cüz irade-i küll (parçayı zikredip bütünü kastetmek): *وَبَقِيَ وَجْهُ رَبِّكَ / ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ* / “ve ikram ve celal sahibi Rabbinin yüzü (zâtı) baki kalır” (Rahman (55), (27) âyetinde vech (yüz) kelimesinde mecâz-ı mürsel yapılmıştır. Burada cüz, vech; küll ise zâttır. Vech zikredilmiş, zât kastedilmiştir. Âyetin anlamı şöyledir: “Rabbinin zâtı baki kalır”. Alaka, cüziyyettir. Karîne ise, Rabbin vechinin tek başına baki olamamasıdır.

Teşbîh

Teşbîh, sözlükte “benzetmek” demektir. Terim olarak, belli bir maksat için aralarındaki ortak bir nitelikten dolayı bir şeyi başka bir şeye benzetmeye verilen isimdir. Teşbihin dört unsuru vardır:

1. *Müşebbeh* (benzeyen): Başkasının (müşebbehün bih) özellikleriyle tanımlanan nesneyi karşılar.
2. *Müşebbehün bih* (benzetilen): Bu da kendisine benzetilen nesnedir.
3. *Vech-i şebeh* (benzeme yönü): Müşebbeh ile müşebbehün bih arasındaki benzeme yönünü ifade eder. Buna cami de denir.
4. *Teşbîh edatı*: Arapça'daki “benzer, gibi, sanki” gibi anlamlara gelen “ك”, “مثل”, “كأن” gibi edatlardır. Müşebbeh ile müşebbehün bihin, teşbihin ana unsurları olup, teşbihte her zaman bulunması gerekir. Hazfedilirse, bu teşbîh olmaz; isti'âre olur. Vech-i şebeh ile teşbîh edatından bazen biri, bazen de her ikisi hazfedilebilir.

Teşbihin unsurlarının bulunup bulunmaması açısından beş çeşidi vardır:

1. Teşbîh-i mürsel: Teşbîh edatının zikredildiği teşbîh türüdür.
2. Teşbîh-i müekked: Teşbîh edatının hazfedildiği türdür.
3. Teşbîh-i mücmel: Vech-i şebehin hazfedildiği teşbîh türüdür.
4. Teşbîh-i mufassal: Vech-i şebehin zikredildiği teşbîh türüdür.
5. Teşbîh-i belîğ: Vech-i şebeh ve teşbîh edatının her ikisinin hazfedilip sadece müşebbeh ve müşebbehün bihin zikredildiği teşbîh türüdür. Teşbihin en kuvvetli ve en belîğ çeşididir. Bunun sebebi ise, o iki ögenin

hazfedilmesiyle müşebbeh ile müşebbehün bihin eşit düzeyde ilgili sıfatla birleştirilmesidir. Yani müşebbehin, neredeyse müşebbehün bih seviyesine getirilmesidir.

Bu kısa bilgilerden sonra şimdi yukarıdaki teşbîh çeşitlerine âyetlerden örnekler verelim:

فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ / “O, taş gibidir” (Bakara (2), 74) âyetinde müşebbeh, hiye; müşebbehün bih, taş; teşbîh edatı kâftır. Vech-i şebah hazfedilmiştir. Bu teşbîh, teşbîh edatı zikredildiği için mürsel; vech-i şebah hazfedildiği için mücmeldir.

كَانَتْهُمْ بُيُوتًا مَرْصُوصًا / “Onlar, kenetlenmiş bina gibidirler” (Saff (61) 4) âyetinde müşebbeh, hüm (onlar); müşebbehün bih, bünyan (bina); teşbîh edatı, kef (gibi); vech-i şebah mersustur (kenetlenme). Bu teşbîh, edatı zikredildiği için mürsel, vech-i şebahi zikredildiği için de mufassaldır.

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ / “Müminler, ancak kardeşler” (Hucurat (49), 10) âyetinde, hem teşbîh edatı, hem de vech-i şebah hazfedilmiştir. Dolayısı ile bu, teşbîh-i belîğdir. Ana-babaları bir olmadığı için müminler hakîkî manada kardeş olamayacağından, teşbîhin iki unsurunun hazfiyle belîğ teşbîh yapılmıştır.

Kinâye

Kinâye, gizlemek, örtmek anlamına gelen “كنى” fiilinden türemiş olup terim olarak bir sözü, *hakîkî manası da kastedilebilecek şekilde, hakîkî anlamın dışında bir anlamda kullanmaya verilen isimdir*. Bunun karşısında ise **sarîh** yer almaktadır ki kinâî anlamı doğrudan söylemeyi karşılamaktadır. Meselâ “eli açık” ifadesi, hakîkî anlamıyla bir kişinin “elinin açık olduğunu”, kinâî olarak ise “cömertliğini” ifade etmektedir. Kinâî kullanım, “onun eli açıktır; yani cömerttir”; sarîh kullanım ise “o, cömerttir” şeklindedir.

Kinâyede hakîkî anlamın anlaşılmasına engel bir karîne bulunmaz; bu yüzden de hakîkî anlamın dışındaki anlam kastedilmekle beraber hakîkî anlamın anlaşılmasına da bir engel yoktur.

Kinâyenin iki unsuru vardır:

1. *Meknî bih*: Kinâye yapılan lafız.

2. *Meknî anh*: Kinâyeden elde edilen hakikatın dışındaki anlam. Meselâ كَثِيرُ الرِّمَادِ / “küçük çok” ibaresinin lafzı, meknî bih; bunun “cömert” anlamı mekniyyün anhtır.

Mekniyyün anhe itibarla kinâye üç kısma ayrılmaktadır:

1. Sıfattan kinâye: Kinâyeden ortaya çıkan anlamla, bizzat sıfatın kendisinin kastedilmesidir. Bu da iki çeşittir:

a. Yakın kinâye: Kastedilen anlama vasıtasız olarak kolayca intikal edilen kinâyedir. Meselâ طَوِيلُ السَّجَادِ ibaresi, hakîkî anlamıyla *kılıç bağı uzun* anlamına gelirken, kinâî olarak kişinin *boyunun uzun* olduğunu ifade eder. Kişinin boy uzunluğu, kılıç boyunun uzunluğundan kolayca çıkarılabilir.

b. Uzak kinâye: Kastedilen anlama vasıta ile intikal edilen kinâyedir. Meselâ *كثير الرما* ibaresi, hakîkî anlamıyla külü çok anlamına gelirken, kinâî olarak “misafirperver-cömert” anlamına intikal, vasıtalarla mümkün olmaktadır. Külü çok olanın, odunun çok olmasına; o da fazla yemek pişirilmesine, o da fazla misafir gelmesine, o da kişinin cömert ve misafir perver olmasına delalet etmektedir.

2 Mevsuftan kinâye: Kinâyeden ortaya çıkan anlamın, sıfatın sahibini kastetmesidir. Meselâ *يدِه جَاءَ قَابِضٌ* / “elini sıkın geldi” cümlesinde kullanılan “kâbizu yedi” ibaresi, doğrudan “cimri”ye delalet etmektedir.

3. Nisbetten kinâye: Sıfat ile mevsuf (sıfatın sahibi) açıkça belirtmekle birlikte, sıfatın mevsufa nisbetinin kinâyeli bir şekilde ifade edilmesidir. Meselâ *الْمَجْدُ بَيْنَ تَوْبَيْكَ* / “şeref, senin iki elbisenin içindedir” cümlesinde, hem sıfat (meccid/şeref), hem de mevsuf (sen) zikredilmiş olmakla birlikte şeref, elbisesi üzerinden kendisine nispet edilmiştir. Yani doğrudan sen şerefli demek yerine kinâyeli olarak şeref senin elbiseni dolduruyor, denir.

Kinâye, genellikle açık söylemenin uygun düşmeyeceği durumlarda başvuru olan bir sanattır. Kur’ân’da kinâye üslubu; edep ve hayâ ile ilgili konular başta olmak üzere birçok yerde kullanılmaktadır. Bir-iki örnek verelim:

وَقَالَتِ الْيَهُودُ يَدُ اللَّهِ مَغْلُولَةٌ / “Yahudiler, Allah’ın eli bağlıdır, dediler” (Maide (5), 64) âyetindeki “يد الله مغلوله” ifadesi, cimrilikten kinâye olarak kullanılmıştır.

وَإِنْ طَلَقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ / “O kadınları, dokunmadan boşarsanız...” (Bakara (2), 237) âyetinde “mess” lafzı, hakîkî anlamıyla el ile dokunma, temas anlamına gelirken burada cinsel ilişkiden kinâye olarak kullanılmıştır.

SIRA SİZDE

1

Temel ve yan anlamlarla ilgili kavramları inceleyerek yan anlamlıların ayırtıcı özelliklerini saptamaya çalışınız.

Kur’ân’daki Dar ve Geniş Anlamlı Lafızlar (Âmm ve Hâss)

Hâss (الخاص), has olmak, özel olmak, tek olmak gibi manalara gelen “خَصَّ” fiilinden bir isim olup terim olarak *ilk vaz’da (icatta) tek bir manaya veya sınırlı sayıda ki fertlere delalet eden lafız* şeklinde tanımlanmaktadır. Hâssın hükmü, aksine bir delil olmadığı sürece kapsadığı sınırlı fertler için geçerlidir.

Âmm (العام) ise, kapsamak, yaygın olmak, genel olmak gibi anlamlara gelen “عَمَّ” fiilinden isim olup genel, umûm, kapsam gibi manalara gelir. Terim olarak ise, *bir kullanımda sözlük anlamına uygun olarak bütün fertleri istisnasız bir şekilde kapsayan lafız* demektir. Âmm lafzın hükmü, özel bir delille tahsis edilmediği sürece kapsadığı fertler için kesin olarak geçerlidir.

Kur’ân’daki umûm ifade eden lafızların önemlileri şunlardır:

1. *كُلٌّ* (hepsi, her) ve *جَمِيعٌ* (bütün) kelimeleri. *فَسَحَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ* (Hicr (15), 30) âyetindeki küll ve cemî kelimeleri gibi. Âyet, “meleklerin tümü, eksiksiz bir şekilde secde ettiler” anlamına gelmektedir.

2. İsm-i mevsuller: *ما، مَنْ، الذي، التي* kelimeleri, umûm anlamlara sahiptirler ve bunlar, birlikte geldikleri lafızlara umum anlamı verirler. Meselâ *لِلَّذِينَ اتَّقَوْا*

عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ / “Allah’tan korkan bütün şahıslar için, Rabpleri katında cennetler vardır” (Âl-i İmran (3), 15) âyetinde ittika kelimesinin başına gelen “ellezîne” “bütün korkanlar” şeklinde umûm ifade etmektedir.

3. Başında lam-ı tarif (ال) bulunan kelimeler. قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ / “Tüm müminler kurtuluşa ermiştir” (Müminun (23), 1) âyeti gibi.

4. Cins isimler. İnsan ve hayvan gibi bir cinsi ifade eden kelimeler de umûm ifade eder.

5. Şart isimleri. مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ / “Kim bir kötülük yaparsa onun cezasını görür” (Nisa (4), 123) âyetindeki “men” gibi.

6. Olumsuz cümlede geçen nekra (belirsiz) kelimeler. ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ / “Bu kitap, kendisinde hiçbir şüphe olmayan bir kitaptır” (Bakara (2), 2) âyetindeki “reyb/şüphe” kelimesi gibi.

Âmm lafız, kendisini tahsîs edecek kesin delil var ise, bu durumda kapsamı daralır. Buna “âmmın tahsîsi”; tahsîs edici delile de **muhassıs** denir. Muhassıslar, metin içi muhassıs ve metin dışı muhassıs olarak ikiye ayrılır:

1. Metin içi muhassıslar[ın bazıları şunlardır]:

a. Umûm bir lafızdan sonra gelen istisna: Meselâ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ / “O’nun/Allah’ın zâtı dışında her şey yok olacaktır” (Kasas (28), 88) âyetinde önce her şeyin yok olacağı umûmî olarak belirtildikten sonra Rabbin zâtı bu umûm hükümden çıkarılmış, yani âmm ifade, illâ ile tahsîs edilmiştir.

b. Âmm bir lafızdan sonra gelen sıfat: Meselâ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ / “Adamlar vardır ki ne ticaret, ne alışveriş onları Allah’ı anmaktan alıko- yar” (Nur (24), 37) âyetinde rical kelimesi çoğul cins isim olarak umum ifade etmektedir. Ancak kendisinden sonraki sıfat cümlesiyle tahsîs edilmiştir. Artık tüm erkekler değil, ticaret ve ziyaretin kendilerini Allah’ın zikrinden alıkoyama- dığı erkekler şeklinde anlamı daralmıştır.

c. Sonuç bildiren “حتى” edatı. Umûmî bir ifadeden sonra sonuç bildiren hattâ edatı gelince âmmın anlamı daralır. Meselâ إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا أَنفُسِهِمْ / “Bir topluluk kendinde olan durumu değiştirmedikçe Allah da o toplumda olan hali değiştirmez” (Ra’d (13), 11) âyetinde önce “Allah o toplumda olan hali değiştirmez” şeklinde umûm bir ifade kullanılmış, sonra hattâ edatıyla umûm da- raltılmıştır.

2. Metin dışı muhassıslar[ın bazıları şunlardır]:

a. Âyet: Umûm ifade eden bir âyeti, bir başka âyet tahsîs edebilir. Meselâ ... حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَحُمُ الْخَنِزِيرِ... / “Leş, kan, domuz etinin yenmesi ... size haram kılındı” (Maide (5), 3) âyetinde ölü hayvanların umûm olarak haram kı- lındığı belirtilirken, أَحِلَّ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ / “Size denizin avı (balık) ve onu yemek helal kılındı” (Maide (5), 96) âyetiyle denizde avlanan balıklar bu hüküm- den çıkarılmıştır.

b. Hadis: Umûm ifade eden bir âyeti, sahih bir hadis tahsîs edebilir. Meselâ kan, domuz ve ölü etini haram kılan yukarıdaki âyet, Hz. Peygamber’in “de-

nizin suyu temiz; ölüsü de helaldir” ve “bize iki ölü, iki de kan helal kılınmıştır. Ölüler, balık ve çekirge; kanlar ise karaciğer ve dalaktır” hadisleriyle tahsis edilmiş, böylece ölü balık/çekirge eti haram olmamıştır.

Kur'ân'daki Anlamı Kapalı Lafızlar

Kur'ân lafızlarının çoğunun anlamı, kolayca anlaşılır. Bazı lafızların anlamı ise kapalı olup anlaşılması zordur. Bunların anlamını tespit için bazı metotlara başvurulur. Muğlaklık farklı etkenlerden kaynaklandığı için kapalı olan lafızlar, üç kategoride değerlendirilir: *Garîb*, *mübhem* ve *mücmel*.

Garîbu'l-Kur'ân

Garîb lafzı, sözlükte “bilinmeyen, az bilinen, kapalı, tek/nadir, yabancı, tuhaf” gibi anlamlara gelmektedir. Terim olarak ise *az kullanılması, farklı lehçe ve dillerden alınması sebebiyle manası sözlüklere veya ilgili mercilere başvurulmadan anlaşıl-mayan kapalı lafız* şeklinde tanımlanmaktadır.

Kur'ân'ın nazil olduğu dönemlerde Hicaz bölgesinde Araplar, çok sayıda kabile-den; Arap dili ise, onlarca lehçeden oluşmaktaydı. Peygamberin lehçesi ise Ku-reyş lehçesiydi. Tüm lehçeler, büyük oranda dil malzemesi ve kullanımı açısından birleşmekle beraber lafız, anlam ve ses yönünden birbirinden farklılık arzeden yönleri de vardı. Ayrıca Arap kabilelerinin ziyaret ve ticaret ilişkileri, gerek anlam gerekse ses boyutunda etkileşime, kelime aktarımına ve dil özelliklerinin transfe-rine sebep olabiliyordu.

Allah, her bir peygamberi kavminin diliyle gönderdiği için (İbrahim (14), 4) Kur'ân da, Arap dili ve Kureyş lehçesiyle nazil olmuştu. Ancak Arapların çeşitli lehçelere sahip olması gerçeği yanında, Arap lehçelerinin en önemlisi olan Kureyş lehçesi de, öteki Arap lehçelerinden, hatta Arap dilinin dışında Farsça, Habeşçe, Süryanice, Nebatça, İbranice gibi dillerden birçok kelimeyi kendi içine almıştı. Tabiatıyla Kur'ân nazil olduğunda kelimelerin çoğunluğu, Kureyş lehçesinin as-lına uygun iken, içindeki gerek öteki lehçelerden ve gerekse diğer dillerden aktarılan kelimeleri de içermekteydi. Böylece Kur'ânda kureyş lehçesinin dışında 50 kadar Arap lehçesine ait lafız; ayrıca yukarıda bazılarını zikrettiğimiz yaklaşık 10 dilden aktarılan kelime bulunmaktaydı. (Suyûtî, 1987).

İşte Kur'ân'daki garîb kelimelerin varlığı, diğer lehçelerden ve dillerden alınan kelimelerden kaynaklanıyordu. Başka bir sebep ise Kureyş lehçesinin kendi içinde az kullanılması veya kullanılmaması sebebiyle zaman içerisinde unutulmaya yüz tutmuş bazı kelimelerin Kur'ân'da yer almasıydı.

Kur'ân'ın indiği dönemde bu tür kelimeler, Hz. Peygamber'e soruluyor, o da onlara bu kelimelerin anlamları hakkında bilgi veriyordu. Meselâ Hz. Ömer, Abese suresinin 31. âyetinde geçen “ebben” kelimesini bilmediğini söylemiş ve manasını öğrenmişti. Aynı şekilde İbn Abbas, Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde geçen “fatır” kelimesinin anlamını, birbiriyle tartışan iki bedeviden öğrendi-

ğini belirtmiştir. Yine İbn Abbas, Kur'an'da geçen "gislîn", "hanân", "evvâh" ve "rakîm" kelimelerinin anlamını bilmediğini ifade etmiştir.

Hiz. Peygamber, Kur'an'daki garîb kelimelerin anlamlarını sahabeye öğrettiği gibi, ayrıca onların anlamlarının araştırılmasını emretmiştir. Sahabe döneminde bu tür kelimelerde problem yaşanınca, Arap dilinin divanı olarak görülen şiire ve Arap dilini öz bir şekilde muhafaza eden bedevilere müracaat edilmesi öngörülmüştür.

Garîb kelimelerin araştırılması ve manalarının öğrenilmesi hususunda Hiz. Peygamber'in emri ve sahabenin çabası sonucu genelde Me'ânî'l-Kur'ân, özelde Garîbü'l-Kur'ân adıyla sözlükler ortaya çıkmıştır. Kur'an'da yer alan garîb kelimelerle ilgili ilk çalışmayı Nafi b. Ezrak yapmıştır. İbn Abbas'a sorduğu sorulara cevap aldığı yaklaşık 200 garîb kelimeyi bir eserde toplamıştır. Bundan sonra Ebu Ubeyd, İbn Sellâm el-Cümahî, Ferrâ, Ahfeş, Zeccâc gibi birçok müellif eser telif etmiştir. Ayrıca konu, Ulûmu'l-Kur'ân isimli eserlerin ilgili bölümlerinde incelenmiştir.

Kur'an'daki garîb kelimelerin durumu, ilk dönemle ilgili olarak böyle olmakla birlikte, İslâm topraklarının genişlemesi neticesinde Arap olmayan unsurların Müslüman olmasıyla birlikte garîb kelimelerin hacmi genişlemiş, zamanla Garîbü'l-Kur'ânlar, bütün kelimeleri içeren Kur'ân sözlüklerine dönüşmüştür. Meselâ İbn Ezrak'ın eserinde 200 kelime mevcut iken, Rağîb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân* adlı eseri, çok daha kapsamlı bir Kur'ân sözlüğü olmuştur.

Kur'ân tefsîri açısından garîb kelimelerde en önemli husûs, onların Kur'ân'ın nüzul döneminde hangi anlamda kullanıldığının tespitidir. Bu kelimelerin gerçek anlamını o dönemdeki kullanımlarında aramak gerekir.

Kur'an'da yer alan garîb kelimeler ve anlamlarıyla ilgili birkaç örnek:

Lehçe farklılığına dayanan örnekler: "السُّفْهَاء" kelimesi, Kinâne lehçesinde "cahillere"; "الرَّجَزُ" kelimesi, Hüzeyl lehçesinde "azab"; "الْوَدْقُ" kelimesi Cürhüm lehçesinde "yağmur"; "بَيْتِيسَ" kelimesi, Ğassân lehçesinde "şiddetli"; "بَغْيِي" kelimesi Temîm lehçesinde "haset" anlamına gelmektedir.

Diğer dillerden alınan kelimelerden örnekler: "أَبَارِيقُ", Farsça'dan alınmış, ibrikler; "الْجَبْتُ" Habeşçe'den alınmış şeytan ve sihirbaz; "فِرْدَوْسُ", Rumca'dan alınmış bostan ve bahçe anlamında bir kelimedir.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nin garîb ve Garîbü'l-Kur'ân maddelerini okuyunuz.

K İ T A P

Mübhemâtü'l-Kur'ân

"Gizli ve kapalı olmak" manalarına gelen ibhâm kelimesinin sıfat şekli olan **mübhem**, "kapalı kalan, neyi karşıladığı bilinmeyen şey" demektir. Tefsîr iliminde ise isimleri doğrudan zikredilmeyip ism-i mevsul, zamir, künye, lakap ve sıfatla kapalı bir şekilde ifade edilen lafız demektir.

Kur'ân, konuları anlatırken mesajını ön plana çıkarır, konunun zaman, mekân, şahıs gibi unsurlarını önemsemez. Bu genel prensip yanında değişik etkenlerle Kur'an'da birçok müphem lafız meydana gelmiştir. Kur'an'da müphemlik, ism-i mevsuller, zamirler, künye, lakap, cins isim, topluluk kelimeleri, sıfat gibi unsur-

larla gerçekleştirilmektedir. Bunların Kur’ân’da yer almasının bazı sebepleri vardır. Onların bir kısmı şunlardır:

1. Müphem kelimenin anlamının Kur’ân’ın başka bir yerinde geçmesi: Meselâ *الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ* / *صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ* (Bizi) nimet verdiğin kimselerin yoluna ilet” (Fatıha (1), 7) âyetinde ism-i mevsul olan ellezine ile nimet verilen kimselerin kimler olduğu belirtilmemiştir. Bunun sebebi, *الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ* / *الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ* (Nisa (4), 69) âyetinde bu kimseler “nebler, sıddıklar, şehidler ve salihler” şeklinde açıklanmasıdır.

2. Müphem lafzın meşhur olmasından dolayı kolayca tespit edilebilmesi: Meselâ *يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ* / *“Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin”* (Bakara (2), 35) âyetinde Havva isminin değil de “zevc/eş” kelimesinin zikredilmesinin sebebi, Adem’in eşinin Havva olduğunun bilinmesidir.

3. Kişiyi rencide etmemek için adının açıklanmaması: Meselâ *وَمَنْ النَّاسِ مِنْ يُعْجَبُكَ* / *“İnsanlardan öylesi vardır ki dünya hayatıyla ilgili sözleri senin hoşuna gider”* (Bakara (2), 204) âyetinde kastedilen Ahnes b. Şureyk’tir. Bu kişi daha sonra iyi bir Müslüman olduğu için rencide olmasın diye ismen zikredilmemiştir.

4. İsim belirtilmesinde önemli bir faydanın olmaması: Meselâ *أَوْ كَالَّذِي مَرَّ* / *“Yahut görmedin mi o kimseyi ki evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş bir kasabaya uğradı”* (Bakara (2), 259) âyetinde kasaba ismi, âyetin mesajına bir katkı yapmadığı için açıklanmamıştır.

5. Mesajın gizli şahsa veya şeye özel olmayıp umûm ifade ettiğini gösterme: Meselâ *وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ* / *“Kim, Allah ve Resulü için hicret etmek üzere evinden çıkar da yolda ölürse, onun mükâfatı Allah’a aittir”* (Nisa (4), 100) âyetinde söz konusu edilen şahsın Damre b. Iys olduğu rivâyet edilmektedir. Bu şahsın isminin âyette zikredilmemesinin sebebi, aynı eylemi yapan her şahsın aynı sonuçla karşılaşacağını göstermektir.

6. Güzel bir sıfatını zikrederek şahsı yüceltmek: Meselâ *وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ* / *“Doğruyu getirene ve onu tasdik edene gelince, işte muttakiler onlardır”* (Zümer (39), 33) âyetinde sözü edilen birinci şahıs Hz. Peygamber, ikinci şahıs (tasdik eden) ise Hz. Ebubekir’dir. Hz. Peygamber’in nübüvvetinin ayrılmaz özelliklerinden biri olan sıdk (doğruluk) ile Hz. Ebubekir’in sıfatının sıddık (dosdoğru kişi) olması hasebiyle onlar, isimleri zikredilmeyip aynı kökten kelimeyle telmih yapılarak yüceltilmişlerdir.

7. Çirkin bir sıfatını zikretmek suretiyle şahsı aşağılamak: *إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ* / *“Asıl sonu/soyu kesik olan, sana buğzeden kişidir”* (Kevser (108), 3) âyetinde sözü edilen kişi, Âs b. Vâil’dir. Adının zikredilmeyip kendisine zamirle (hüve) işaret edilmesi, değersiz bir kişi olduğunu göstermek içindir.

Kur’ân’daki müphem lafızların anlam ve muhtevasını doğru olarak tespit etmenin en güvenli yolu, nasslara (Kur’ân ve Sünnet) ve sağlam rivâyetlere başvurmaktır. Müphem lafızla ilgili önce Kur’ân’a, sonra sünnete, sonra da sahabe ve tabiunun sahih sözlerine bakılır. Bunun dışında sebep-i nüzullerin, tarih ve pozitif ilimlerin verileriyle de tespit edilebilirler. Tespit edilemezse, müphem lafızla muğlak olarak amel edilir.

Kur'an'ın müphemlerini konu edinen eserlere *Mübhemâtü'l-Kur'an* ismi verilmektedir. Bu konuda çok sayıda eser vardır. Bazıları şunlardır: Süheyli, et-Ta'rif ve'l-İ'lâm fîmâ Übhime mine'l-Esmâ ve'l-E'lâm mine'l-Kur'an; İbn Cemâ'a, et-Tibyân fî Mübhemâtü'l-Kur'an; Suyûtî, Müfhimâtü'l-Akrân fî Mübhemâtü'l-Kur'an. Konu, Ulûmu'l-Kur'an eserlerinin ilgili bölümlerinde de incelenmiştir.

Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin "Mübhemâtü'l-Kur'an" maddesini inceleyiniz.

K İ T A P

Mücmel-Mübeyyen

İcmâl masterından türeyen mücmel kelimesi, sözlükte "ayrıntılı olarak açıklanmamış lafız, anahatlarıyla sunulan söz, muğlak/kapalı" gibi anlamlara gelir. İcmâl, detaylarına girmeksizin anahatlarıyla bir şeyden söz etmek demektir. Terim olarak **mücmel**, *detaya girilmeden anahatlarıyla sunulduğu için sözün sahibi tarafından bir açıklama yapılmadıkça kendisinden kastedilen mananın anlaşılacağı lafızdır*.

Mücmel lafzı, kapalı kılan ve muhtevasını anlaşılmasız yapan neden, tafsilata girilmeden anahatlarıyla anlatılmış olmasıdır. Mücmel lafız, sözü söyleyen tarafından açıklandığında ancak anlaşılabilir. Anlaşıncı da **mübeyyen** (açıklanmış) veya **mufassal** adını alır. Söz, sahibinin açıklayıcı beyanı yoksa, muğlaklığıyla kalır ve o haliyle amel edilir.

Mücmellik, genellikle ahiret, cennet, cehennem, Allah'ın zâtı gibi metafizik/ğayb ve ibadetle ilgili konularda meydana gelmektedir. Kuşkusuz bunun dışındaki bazı yerlerde de mücmel ifadeler bulunmaktadır.

Kur'andaki mücmel lafızlar, ya bizzat Kur'an ya da Hz. Peygamber tarafından açıklanır. Kur'an'ın mücmeli açıklaması iki şekilde olur:

1. Mücmel lafızın geçmesinden hemen sonra açıklanmasıdır. Meselâ **وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الطَّارِقُ النَّجْمُ الثَّاقِبُ** / "Göğe ve târika andolsun! Târikın ne olduğunu sen nereden bileceksin! O, karanlığı delen yıldızdır" (Târik (86), 1-3) âyetlerinin birincisinde târik kelimesinin anlamı anlaşılmamaktadır; ikinci âyet de zaten bunu sormakta, üçüncü âyet ise târikın *karanlığı delen bir yıldız* olduğunu açıklamaktadır.

2. Bir âyetteki mücmel lafzın, başka bir âyette açıklanmasıdır. Meselâ **مَالِكِ يَوْمَ الدِّينِ** / "O, din gününün sahibidir" (Fatiha (1), 3) âyetinde din gününün ne olduğu mücmeldir. İnfitar suresinde yer alan **وَمَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمَ الدِّينِ ثُمَّ مَا أَدْرَاكَ مَا يَوْمُ الدِّينِ لَا تَمْلِكُ نَفْسٌ لِّنَفْسٍ شَيْئًا وَالْأَمْرُ يَوْمَئِذٍ لِلَّهِ** / "Sen din gününün ne olduğunu nereden bileceksin? Evet sen nereden bileceksin din gününün ne olduğunu? O, kimsenin kimseye yardım edemeyeceği bir gündür; o gün emir/güç-kudret Allah'ındır" (İnfitar (82), 17-19) âyetleri, önce soru sormakta; sonra da din gününü kimsenin kimseye fayda vermeyeceği, sadece Allah'ın sözünün geçeceği gün olarak açıklamaktadır.

Sünnetin, âyetlerin mücmelini açıklamasıyla ilgili misal çoktur. Bunlardan biri şöyledir: Kur'an'da birçok yerde geçen **وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ** / "ve namazı kılın" (Bakara (2), 43, 83, 110; Nisâ (4), 77, 103...) âyetleriyle namaz kılmak emredilmiş, ancak namazın nasıl kılınacağı açıklanmamıştır. Mücmel olan "salât" laf-

zını Peygamberimiz “ben nasıl namaz kılıyorsam, siz de o şekilde kılın” diyerek namazın nasıl kılındığını uygulamalı bir şekilde göstermiştir.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi’nin “Mücmel” maddesini inceleyiniz.

KUR’ÂN’DA LAFIZLAR-ARASI İLİŞKİLER

Arap dilinde iki veya daha fazla lafız arasında şu üç tür ilişkiden birisi söz konusudur:

1. Lafızlarının farklı, anlamlarının farklı olması.
2. Lafızlarının farklı, anlamlarının aynı veya yakın olması.
3. Lafızlarının aynı, anlamlarının farklı olması.

Bu tasnife göre gerek Arap dilinde ve gerekse Kur’ân’da lafızların birbiriyle ilişkisi bağlamında şu çeşitler ve olgular ortaya çıkmıştır: *Mütebâyin* lafızlar ve *tebâyün* olgusu, *müterâdif* lafızlar ve *terâdüf* olgusu, *mütekârib* lafızlar ve *tekârüb* olgusu, *müşterek* lafızlar ve *iştirâk* olgusu, *mütezâd* kelimeler ve *tezâd* olgusu. Şimdi bunları sırasıyla kısaca sunalım:

Mütebâyin Lafızlar (Ayrı Anlamlılık)

Arap dilinde *lafızları da anlamları da farklı kelimelere mütebâyin* (ayrı anlamlı lafızlar); bu olguya da *tebâyün* (ayrı anlamlılık) denir. Meselâ خَرَجَ (çıktı) ve فَهَمَ (anladı) kelimeleri, hem lafız, hem de anlam olarak birbirinden farklıdır.

Kur’ân’da aralarında *çokanlamlılık*, *eşanlamlılık*, *yakınanlamlılık*, *zıtanlamlılık* ilişkisi bulunan kelimelerin dışındaki tüm kelimeler bu kapsamda değerlendirilir. Dolayısıyla her bir kelime, yüklendiği sözlük anlamı (temel ve yan anlamları) ve varsa terim anlamlarıyla kullanılır.

Müterâdif Lafızlar (Eşanlamlılık)

Arap dilinde *lafızları farklı, anlamları ise aynı olan kelimelere müterâdif* (eşanlamlı); bu olguya da *terâdüf* (eşanlamlılık) denmektedir.

Dilde bir kelime, bir anlam için icad edilir. Terâdüf ise bir anlam için birçok kelimenin varlığını ifade eder. Dil sürekli gelişen bir varlık olması sebebiyle lafızlar, anlam düzeyinde zaman içerisinde değişimler, dönüşümler, bozulmalar yaşayabilir. Bazı kelimeler, zamanla unutulup yenileri icad edilebilir. Diğer lehçe ve dillerden kelime aktarılabilir. Bu gelişimin tabii sonuçlarından biri de terâdüf olgusudur. Dilcilere göre, müterâdif kelimelerin oluşmasındaki sebepler şunlardır:

1. Bir anlam için bir kelime icad edilir; belli bir zamanda ise başka bir kelime daha icad edilir. Zamanla dil içinde bu iki kelime, müterâdif olur.
2. Dilin bir lehçesi bir mana için bir lafız icad eder; diğer bir lehçesi de bir başka lafız. Dil müşterek bir dil haline gelince bu iki kelime birbirinin müterâdifi olur.

3. Bir anlamı dilde karşılayan bir lafız bulunmakla birlikte ilgili dil başka dillerden aynı anlamı karşılayan lafızları kendi içerisine alır; böylece bu iki kelime arasında müterâdiflik söz konusu olur.
4. Bir dil içerisinde kelime, zaman içerisinde anlam değişimleri geçirebilir; konulduğu anlamla yakın veya uzak yeni anlamlar kazanabilir. İlgili kelime, yeni kazandığı anlamla aynı olan kelimelerle müterâdif olur.

Terâdüf konusunda dilciler ve müfessirler iki kısma ayrılmışlardır: *Birinci grup*, Arap dilinde ve Kur'an'da terâdüfün varlığını kabul etmekte; ortak manada birleşen tüm kelimeleri müterâdif saymakta; tam ve cüzi ayrımı yapmamaktadırlar. Gerekçeleri ise terâdüfün dilin kelime hazinesinin enginliğini gösteren bir olgu olmasıdır. *İkinci grup* ise terâdüf kabul etmeyenlerdir. Bunlar da kendi içinde üç farklı kısma ayrılmıştır: *Birinci kısım*, müterâdif kelimelerin ortak manada birleşmelerine karşın belâğat açısından fasih-efsah, belîğ-eblağ ayrımının olduğunu; her bir kelimenin kendine has bir kullanma makamı bulunduğunu benimserler. Bunların temel bakış noktası, müterâdiflerin alelâde kullanımı yerine her bir kelimenin dil zevk ve selikasına uygun bir şekilde kullanımıdır. *İkinci kısım*, müterâdiflerin tam ve cüzî olarak taksim edilmesi gerektiğini; müterâdif olarak sunulan birçok kelimenin tam bir anlamda birleşmediğini; aralarında farklar olduğunu ileri sürerler. Bunlara göre, müterâdifler ortak bir anlamda birleşseler de, her bir kelimenin kendine has derin ve ince bir anlamı vardır. *Üçüncü kısım* ise, terâdüf olgusunu tümünden inkâr edenlerdir.

Terâdüf olgusunu, ne toptan inkâr, ne de toptan kabul doğru değildir. Kabul etmeyenlerin ikinci kısmının bakışı, dil mantığına ve vakıya daha uygundur. Yani terâdüfün, tam ve cüzi şeklinde taksim edilip aralarında fark olmayanların tam müterâdif, olanların ise cüzî müterâdif veya mütekârib olarak taksim edilmesi gerekir. Bu yüzden terâdüf denince tam müterâdif, mütekârib deyince de cüzî terâdüf kastedilmelidir.

Arapça'da iki kelimenin tam müterâdif olması için şu şartlar gerekir:

1. Her ikisinin kelime olması (terkip ve ifade grubu olmaması).
2. Anlamda tam birlikteliğin olması.
3. Aynı lehçeye ait olması.
4. Kelimelerin birbirinin türevi (كَسَبَ - اكْتَسَابَ gibi) ve fonetik gelişimle ortaya çıkan çeşidi olmaması (karınca anlamına gelen, جَفَلَ - جَثَلَ gibi).

Arap dilcileri, bu şartları taşıyan müterâdif kelimelerin sayısının son derece az olduğunu savunmaktadırlar. Ancak bazı dilciler, bu şartlara uymasa da aralarında anlam birlikteliği veya yakınlığı olan bütün kelimeleri müterâdif olarak değerlendirmişlerdir. Ancak bu doğru değildir. Burada en doğru yaklaşım, terâdüf olduğu söylenen kelimelerin, anlam farkları olup olmadığı araştırılmalı; yoksa müterâdif mantığıyla kullanılmasıdır. Araştırmadan kullanmak, eğer ince farklar var ise, kelimelerin gerçek anlamını ihmal etmek anlamına gelecektir. Kur'an'daki ilgili kelimelerde fark olup olmadığının tespiti ise, Kur'an'ın nâzil olduğu ilk dönemlerin dil birikimini; özellikle de furûk kaynaklarını incelemekle mümkün olacaktır.

le Kur'ân'daki mütekârib kelimelerin farklarını gösterelim: Kur'ân'daki uyku mütekâribleri şunlardır: نَوْمٌ، نُعَاسٌ، وَسَنٌ - سَيِّئَةٌ، رُقَادٌ، قَيْلُولَةٌ، هُجُودٌ، هَجُوعٌ / nevm, nu'as, vesen-sîneh, rukâd, kaylule, bered, hücut, hücu'. Bunlardan nevm, normal; nü'as, az ve hafif uyku; vesen-sîneh, uyuklama, şekerleme; *rukâd*, kısa uyku; *kaylule*, öğlen; *hücut* ve *hücu'* ise gece uykusu anlamlarıyla ortak anlamdan farklılık arz etmektedirler. Bunların hepsini, "uyku" ile karşılamak, kelimeleri doğru anlamlandırmamak demektir. Meselâ لَا تَأْخُذْهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ / "O'na/Allah'a ne uyku gelir ne de uyuklama" (Bakara (2), 255) âyetinde nevm ve sine'yi uyku ortak anlamıyla çevirirsek, bu durumda "O'na uyku ve uyku gelmez" şeklinde bozuk bir anlam ortaya çıkar. Halbuki kelimelere doğru anlam verilirse âyetin manası, "O'na, ne uyku gelir ne de uyuklama" şeklinde olur.

Mütekârib lafızlar için Arap dilinde ayrı bir literatür oluşmamıştır. Terâdüf ve diğer dil kaynaklarının içinde bulunmaktadır. Ancak müterâdifler arasındaki farklar konusunda furûkla ilgili bir literatür vardır. Tefsîr alanında ise mütekâriblerle ilgili müstakil bir alan gelişmemiş, Ulûmu'l-Kur'ân eserlerinin içerisinde terâdüfle birlikte incelenmiştir.

Müşterek Lafızlar (Çokanlamlılık)

Arap dilinde *birçok farklı anlama delalet eden lafza müsterek* (çokanlamlı kelimeler), bu olguya da *istirâk* (çokanlamlılık) denmektedir. Meselâ عَيْنٌ kelimesi, göz, pınar, casus gibi birçok anlama gelmektedir.

Dilde bir kelime, bir anlam için icad edildiğinden bir kelimenin çok manaya sahip olması, vaz' (kelime icadı) mantığı açısından anlamlı görülmemiştir. Ancak vakıada da birçok kelime, çokanlamlıdır. Öyleyse müşterek kelimeler nasıl oluşmuştur? Müşterek kelimelerin ortaya çıkmasının sebepleri şunlardır:

1. Dilin bir lehçesinde bir kelime için bir anlam konuluyor; öteki lehçe de aynı kelime için başka bir anlam konuyor. Dil müşterek olunca bu kelimenin iki ayrı anlamı oluyor.

2. Bir dil içerisinde bir kelime için bir anlam konuluyor; daha sonra kelime temel anlam yanında mecâzî, kinâî, isti'ârî, teşbîhî gibi yeni anlamlar kazanıyor. Böylece kelimenin çok anlamı oluyor. Müşterek kelimelerin en yaygın etkeni de budur. Bunların dışında bazıları, kelime icadının ve yabancı dillerden kelime aktarımının da fonksiyonu olduğunu iddia ediyorlarsa da bu doğru değildir. Çünkü yabancı dillerden giren kelimenin lafız yapısı ile öteki dilin yapısı çoğunlukla birbirleriyle uyuşmaz. Çünkü *istirâkta* lafız tektir.

Müşterek lafızlar, çokanlamlı olduğundan, gerek dil ve gerekse tefsîr alanında görüş farklılıklarının oluşmasında en önemli etkenlerdendir. Müşterek lafzın birçok anlamı olsa da bir yerde bütün anlamları kastedilmez. Bu yüzden müşterek lafzın kullanıldığı yerde anlamlarından hangisiyle kullanıldığının belirlenmesi önemlidir. Bu tespit için şu iki husus gereklidir:

1. Müşterekin bütün anlamlarıyla ilgili dilsel birikime sahip olmak, yani kullanılan anlamların hakikî, mecâzî, isti'ârî gibi hangi anlamlarda kullanıldığını bilmek.
2. Kelimenin kullanıldığı metnin bağlamı (siyak-sibak).

Müşterek konusuyla ilgili tefsîr alanında müstakil bir Kur'ân ilmi gelişmiştir: **el-Vücûh ve'n-Nezâir**. Bu Kur'ân ilminin sahip olduğu kavramların birincisinin anlamı üzerinde ittifak mevcut iken ikincisi farklı şekillerde anlaşılmıştır. **Vücûh**, vech kelimesinin çoğulu olup *bir şeyin farklı her bir yönü için* kullanılır. Tefsîrde ise **vücûh**, *müşterek kelimelerin sahip olduğu farklı anlamlardır*. **Nezâir** ise nazîr kelimesinin çoğuludur. Benzer, misli gibi anlamlara gelir. **Nezâir** terimi, bazıları tarafından müterâdif olarak anlaşılmış ise de bu doğru değildir. Çünkü ilgili eserlerin muhtevasında müterâdifle ilgili bir malzeme yoktur. Nezâir kavramının doğru anlamı, müşterek lafzın sahip olduğu anlamlardan herhangi birinin Kur'ândaki kullanıldığı yerlerdir. Bir başka ifadeyle, vücûh, kelimenin sahip olduğu tüm anlamlar; nezâir ise bu anlamlardan birinin Kur'ânda kullanıldığı yerlerdir. Meselâ “salât” kelimesi, müşterek bir kelimedir ve “namaz, dua, mağfiret, kıraat, din, namaz yeri, Cuma namazı, ikindi namazı, cenaze namazı” gibi anlamlara gelir. Salât kelimesinin bütün bu anlamlara sahip olması, vücûhtur; Kur'ânda kelimenin meselâ namaz anlamında geçtiği yerler ise nezâirdir.

Kur'ândaki müşterek kelimelerin anlamının geçtiği yerde tespiti, doğru anlamı bulmak için çok önemlidir. Bunu tespitite, farklı anlamlara vukufiyet yanında âyetin bağlamında hangi manaya geldiğini bilmek de mühimdir.

Kur'ânda müşterek kelimelerin sayısı bir hayli fazladır. Ümmet, iman, imam, âyet, birr, habl, hars, hisab, hüda, cennet, cehennem, hak, hikmet, halk, hayr, din, zikr gibi kelimeleri misal olarak verebiliriz. Bir misalle müşterekin Kur'ândaki kullanımını görelim: Sultan السُّلْطَان kelimesi, Kur'ânda iki anlamda kullanılır. Birincisi güç ve kudret; ikincisi ise sağlam delildir. Birincisi, kelimenin hakîkî anlamı, ikincisi ise isti'ârî anlamıdır. Meselâ bir âyette, önce Allah'ın çocuk edindiğini iddia eden müşriklere karşı, O bundan uzaktır denilmiş, sonra da **إِنَّ عِنْدَكُمْ مِّنْ سُلْطَانٍ بِهَذَا أَتَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ** / “Bu konuda hiçbir deliliniz yok. Allah hakkında bilmediğiniz şeyi mi söylüyorsunuz?” (Yunus (10), 68) kısmı zikredilmiştir. Buradaki sultan lafzı delil anlamında kullanılmıştır. Âyetin bağlamı ve metin içi karîneler, bu anlamı netleştirmektedir. Öte yandan Hâkka suresinde amel defteri solundan verilen kişinin pişmanlıklarının yer aldığı kısımda, “keşke bana amel defterim verilmeseydi, şu hesabımı görmemiş olsaydım, keşke ölüm beni yok etseydi, malım bana fayda vermedi” gibi yakarışlardan sonra **هَلِكْ عَنِّي سُلْطَانِيهِ** / “gücüm, saltanatım da yok olup gitti” (Hâkka (69), 29) ifadesi yer almaktadır. Âyetin bağlamı, bütünüyle güç-kuvvet anlamını ortaya koyarken, özellikle “malım bana fayda vermedi” bölümü, net bir şekilde bu anlamı desteklemektedir.

Müşterek lafızlarla ilgili Arap dilbiliminde *ma'ttefeka elfâzuh ve'htelefe me'ânih* (lafızları aynı, anlamları farklı lafızlar), ittifâku'l-mebânî ve'ftiraku'l-me'ânî (lafızları aynı; manaları farklı lafızlar) ve *elfâzü'l-müştereke* (müşterek lafızlar) adıyla çalışmalar yapılmıştır. Tefsîr'de ise *el-Vücûh ve'n-Nezâir* adıyla bir Kur'ân ilmi doğmuş ve aynı isimle bir literatür meydana gelmiştir. Mukâtil b. Süleyman'ın *el-Vücûh ve'n-Nezâir*'i, Yahyâ b. Sellâm'ın *et-Tesârif*'i, Müberred'in *Ma'ttefekat Elfâzuh ve'htelefet Me'ânih mine'l-Kur'ân*'ı, Dâmigânî'nin *el-Vücûh ve'n-Nezâir*'i en önemlileridir.

Müteẓâd Lafızlar (Zıt Anlamlılık)

Arap dilinde *zıt iki anlama sahip olan kelimeye müteẓâd veya zıdd* lafız; ilgili ol-guya da *tezâd* denmektedir. Zıdd'ın çoğulu ise *ezdâdd*dir.

Tezâdı, bazıları müşterekin bir çeşidi olarak değerlendirirken, bazıları da müstakil olarak ele almışlardır. Müşterek lafız, müteẓâd lafzını kapsayan bir yapıya sahiptir. Müşterek lafızdaki anlamlar, farklılık arzedenleri kapsadığı gibi zıd olanları da kapsayabilir. Ancak bazı dilci ve müfessirler müteẓâdı, müşterekin kapsamından çıkararak müstakil bir çeşit haline getirmiştir. Böylece müşterek, zıddın dışındaki farklı anlamlara; müteẓâd ise sadece zıt anlamlara hasredilmiştir.

Dilde müteẓâd kelimelerin varlığını, çoğunluk savunurken, azınlık bir grup kabul etmez. Ancak Arap dilinde bir müteẓâd birikiminin var olması ve tartışılması, onun varlığını ortaya koymaktadır. Ayrıca bu dilde el-ezdâd ismiyle önemli bir literatür oluşmuştur. Asmaî, İbn Sikkît, Ebubekir b. Enbârî, Ebu't-Tayyib el-Luğavî ve Sâğânî gibi dilcilerin el-Ezdâd isimli eserleri misâl olarak verilebilir.

Müteẓâd kelimelerin ortaya çıkmasında etkin olan sebepler, müşterek lafızlarla paralellik arzetymektedir ki bunlar, lehçe farklılığı, psikolojik ve sosyal şartlar, iştikak olgusu ve dilsel gelişim türleridir (hakikat-mecâz, umûm-husûs vb.).

Arap dilindeki zıtanlamlılık, diğer dillerden farklı bir yapıya sahiptir. Diğer dillerde çoğunlukla, zıt anlamlılık iki farklı lafız arasında cereyan eder. Meselâ Türkçede beyaz-siyah, az-çok, büyük-küçük gibi kelimeler, iki ayrı lafız olarak zıt anlamlıdır. Bu kullanım, Arapçada bulunmakla birlikte bunlar, mütebâyin kelimeler içerisinde değerlendirilir. Arapçada zıddın esas konusu, bir kelimenin iki zıt anlama sahip olmasıdır. Bu, diğer dillerde pek olmayan bir özelliktir. Meselâ Arapçada “بَيْعَ” (satmak) ve “إِشْتَرَى” (satın almak) iki zıt kelime olduğu gibi, bey' aynı zamanda hem satmak hem de satın almak anlamında zıt kelimedir.

Müteẓâd kelimenin, iki zıt anlama sahip olduğundan, bir yerde her iki anlamıyla kullanılması mümkün değildir. Her bir yerde bir anlamı geçerlidir. Bu yüzden ilgili yerde hangi anlamda kullanıldığının tespiti ciddi bir öneme sahiptir. Aksi takdirde yanlış anlamaya ve tahrife yol açacaktır. Hangi anlamın metinde geçerli olduğunu ise metnin bağlamı ortaya koymaktadır.

Kur'ân'da birçok zıt anlamlı kelime bulunmaktadır. Birkaç misal verelim: “أَزَرَ” (kuvvet-zayıflık), “بَطَنَ” (bâtın-zâhir/iç-dış), “عَسَسَ” (gelmek-gitmek); “ظَنَّ” (kesin inanmak-şüphe etmek).

Zıt anlamlı kelimenin manasının tespitine Kur'ân'dan bir misal verelim. وَاللَّيْلِ إِذَا عَسَسَ وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ / “Geçip giden geceye, soluk almaya başlayan/yüzünü gösteren sabaha andolsun!” (Tekvîr (81), 17-18) âyetlerindeki “as'ase” kelimesi, gelmek ve gitmek şeklinde iki zıt anlama sahiptir. Müfessirler, ilgili kelimenin burada, peşine gelen âyetin “sabahın soluk alması, yüzünü göstermesi, gelmesi” şeklindeki manasından hareketle “gecenin gitmesi” anlamına geldiğini belirtmişlerdir. Çünkü gece gelince sabahın gelmesi uygun olmayıp, gece gidince, sabahın gelmesi uygundur.

Tefsir’de mütezâd kelimelerle ilgili olarak önemli bir literatür oluşmamıştır. Daha çok müşterek kapsamında ele alınmış, Ulûmu’l-Kur’ân eserlerinde başlık düzeyinde incelenmiştir. Modern dönemde Müneccid’in *et-Tezâd fi’l-Kur’ân* ile, A. M. Ömer’in *el-İştirâk ve’t-Tezâd fi’l-Kur’ân* adlı eserleri konu için önemli kaynaklardır.

SIRA SİZDE

Kur’ân’da kaç türlü lafızlararası ilişki vardır? Müşterek ile mütezâd lafızlar arasındaki en önemli fark nedir? Açıklayınız.

DİL MERKEZLİ KUR’ÂN İLİMLERİ

Kur’ân, Arapça bir metin olduğu için Arap dilinin özelliklerini yansıttığı gibi, Arap dilinde etkin olan bazı dil olgularını ve dilbilim konularını metin düzeyinde kullanmış; bu yüzden de bunların bazısıyla ilgili Kur’ân ilimleri oluşmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır: “*Ezdâd, terâdüf, iştirâk, kasem, mesel* vb. Bunlardan bir kısmını daha önce inceledik. Burada Kur’ân ilmi düzeyinde gelişen Emsâlu’l-Kur’ân ile Aksâmu’l-Kur’ân’ı ele alacağız.

Emsâlü’l-Kur’ân

“Emsâl”, sözlükte *benzer, benzeyen, sıfat, söz, ibret, kıssa* gibi anlamlara gelen “mesel” kelimesinin çoğuludur. Arap dili ve edebiyatında **mesel**, *atalardan gelen ve onların yüzyıllar içindeki deneyim ve gözlemlerine dayalı düşüncelerini değişmez kalıp ve klişeleşmiş özlü sözlerle öğüt ve hüküm içerecek biçimde yansıtan, lafzı ve anlamı beğenilerek nesilden nesile aktarılan, çoğunlukla asli durumuna benzeyen halleri açıklamak ve örneklemek amacıyla kullanılan anonim özdeyiştir.*

Kısaca mesel, özdeyiş ve atasözü demektir. En önemli özellikleri de, lafzının kısa, anlamının doğru, kendisinin yaygın ve anonim, formunun da değişmez klişe olmasıdır. Mesel, kaynak olarak, bir hadiseye binaen söylenir, insanlar tarafından beğenilirse, daha sonra ilk hadiseye benzer durumlar için kullanılır. Meselin yeni bir durum için söylenmesine *darbı mesel* denir.

Arap edebiyatında meseller, yapılarına göre üç kısma ayrılmaktadır: 1. *Sâir mesel*. 2. *Kıyâsî mesel*. 3. *Hurafî mesel*. Sâir mesel, en yaygın olan ve mesel denince ilk akla gelen mesel türüdür ki bunlar arap atasözlerini karşılamaktadır.

Meselâ *مَنْ جَدَّ وَجَدَّ* / “Arayan bulur”. Kıyâsî mesel de, soyut kavramları tasvir, teşbih ve temsil yoluyla açıklayan uzun tasvir ifadeleridir; “kef”, “mesel” vb. teşbih edatlarını içerirler. Kur’ân ve hadisteki mesellerle paralellik arzederler. Meselâ *كَالْإِبْرَةِ*

تَكْسُو غَيْرَهَا وَهِيَ عُرْيَان / “İgne gibidir: Başkasını giydirir; kendisi çıplaktır”. Hurafî mesel ise çoğunlukla hayvanlar olmak üzere, insan dışındaki varlıkların dilinden aktarılan ve eğitime, ahlakî ders ve öğüt verme veya mizah ve latife amacıyla kurgulanmış küçük sembolik hikâyelerdir.

Arap edebiyatında mesellerle ilgili önemli bir literatür oluşmuş; *Emsâlü’l-Arab* ismiyle birçok eser meydana getirilmiştir. Bunlar içerisinde Mufaddal ed-Dabbî, Müerric es-Sedûsî, Ebû Ubeyde; Ebû Ubeyd, Ebû Hilâl el-Askerî, Meydânî ve Zemahşerî’nin eserleri önem arz etmektedir.

Kur’ân’da da birçok mesel mevcuttur. Ancak Kur’ân’daki **mesel** kavramının tanımı, Arap edebiyatındakinden farklıdır. Kur’ân’da mesel kelimesi, “misal-

örnek, vasıf-özellik, ibret, ve hal-siret-durum” anlamlarında kullanılmaktadır. Bir tefsîr terimi olarak **mesel** ise, *isti'âre, teşbih, temsil veya kinâye yoluyla anlaşılması zor olan bir durumu, bir niteliği, bir nasihatı ya da bir kıssayı akli ve hissî düzeyde açıklama biçimidir*. Buna **temsîlî anlatım** da denmektedir. Kur'ân'da geçen *darbı mesel* ise, bu tür meselleri icra etmektedir. “Biz insanlar için bu Kur'ân'da birçok mesel getirdik” (Rum (30), 58) âyeti de bunu ifade etmektedir.

Kur'ân'ın mesellerinde ağırlık kazanan unsur, “benzetme” yönüyle soyut olanı, somutlaştırmak; anlaşılmayana anlaşılır kılmak, gaybî olanı görünür hale getirmektir. Kur'ân'ın meselleri, Arap edebiyatındaki “kıyâsî mesel” türüyle örtüşmekte; bazı mesel çeşitleri de sâir mesel türüyle benzeşmektedir.

Başta itikadî olmak üzere, ameli ve ahlakî konularda yapılan Kur'ân'daki temsîlî anlatımla değişik gayeler hedeflenmiştir:

1. Bilgi vermek, öğretmek.
2. İkna etmek.
3. Özendirme ve caydırmak.
4. Övmek veya yermek; yüceltmek veya aşağılamak.
5. İbret ve ders almak.
6. Örnek vermek.
7. Edeb ve hayâyı korumak.

Kur'ân'daki meseller, üç kısma ayrılmaktadır:

a) **Sarih mesel**: Mesel lafzı kullanılarak teşbih yoluyla yapılan mesellerdir. Bunun Kur'ân'daki örnekleri çoktur. Bir misal verelim: *إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ* / “Allah katında İsa'nın durumu, Adem'in durumu gibidir” (Âl-i İmran (3), 59).

b) **Gizli mesel**: Mesel lafzı kullanılmadan bir durumu, bir niteliği veya bir olayı ya doğrudan ya da isti'âre ve kinâye yoluyla veciz bir şekilde anlatmaktır. Bu tür meseller, lafızları itibariyle değil, taşıdıkları anlam itibariyle meseldir. *وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَثَ لَا يُخْرِجُ إِلَّا نَكِدًا* / “Rabbinin izniyle güzel ülkenin bitkisi güzel çıkar, kötü olandan ise faydasız bitkiden başkası çıkmaz” (Araf (7), 58) âyeti buna bir misâldir. Burada hakikî mümin, toprağı verimli ülkeye; inkârcı ise çorak ülkeye benzetilmiştir.

c) **Mürsel Mesel**: Teşbih unsuru olmaksızın çok veciz bir lafzın; yoğun bir anlamla ortaya konan bir kısım âyetlerin vecize gibi değerlendirilmesidir. Bu tür meseller, Arap dilindeki sair mesellere (atasözlerine) benzetilmiş; âyetler ile atasözleri arasında ilgi kurulmuştur. Meselâ *مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا يُجْزَ بِهِ* / “Kötülük yapan onun cezasını görür” (Nisa (4), 123) âyeti, *كَمَا تَدِينُ تَدَانُ* / “Cezalandırdığın gibi cezalandırılırsın” atasözüne mukabil sayılmıştır.

Kur'ân'ın mesellerini ele alan Kur'ân ilmine *Emsâlü'l-Kur'ân* denmektedir. Bu konuda önemli bir literatür oluşmuştur. Hakîm et-Tirmizî'nin, İbn Kayyim'in ve Mevdânî'nin eserleri buna misal olarak verilebilir.

Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin Emsâlü'l-Kur'an maddesini ve 9. ünitadaki "Kur'an Kıssalarına Dair Bazı Problemler" kısmını okuyunuz.

Aksâmü'l-Kur'an

Kasem sözlükte, yemin, ahid, akt gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu, **aksâm**dır. İslâm öncesi Arap toplumunda sözü pekiştirmek için kullanılan tekid üsluplarından biri olarak kasem, tanrılara, putlara, şerefe, atalara ve çeşitli saygın unsurlara yapılırdı ve son derece yaygındı. Herhangi bir konuda kararlılığı göstermek; yapacağı veya yapmayacağı şeyi kesin olarak icra edeceğini taahhüd altına almak için yemine başvurulurdu.

Kur'an da Arabin bu üslubunu almış, bir kısım değişikliklerle benimsemiştir. Üzerine yemin edilen nesneyi, sadece Allah ile sınırlamış, bunun dışındakiler üzerine yemini yasaklamıştır. Bu bağlamda rab, Allah, izzetullah kelimeleriyle Allah'a yemin edilmektedir. Bunun yanında Allah'la ilgileri gözetilerek Kur'an lafzı ve mahlukâtın isimleriyle (gök, yer, ömür, yıldızlar vb.) kaseme izin verilmiştir.

Kur'an'da Allah, kendisine, fiillerine ve yaratıklarına yemin etmiştir. Bunun sebebi, hem kendisine yemin ederek büyüklüğünü göstermesi; hem de kendisinin birer göstergesi konumunda olan yaratıklarına yemin ederek bir taraftan yüceliğini ortaya koyması, diğer taraftan yaratılan şeylerin de önemli olduğunu vurgulamasıdır. Kasemin temel maksadı, sözü pekiştirmek olduğu için sözü, kasemi gerektirmeyecek kadar doğru olan Allah'ın yemin etmesinin ne anlama geldiği tartışılmıştır.

Âlimlere göre Allah'ın yemin etmesi;

1. Muhatabın bildiği ve uyguladığı üslupla onlara hitap etmesi,
2. Sözünden dönmeyen bir varlık olması sebebiyle sözünün doğruluğunu ortaya koymak değil, doğruluğunu muhatapların üslubuyla pekiştirmesi içindir.

Kasem, harf ve fiille yapılır. Harfle yapılan kasemde kasem harfleri, vav (والله), be (بالله) ve te (تالله) harfleridir. Harfle yapılan kasemin unsurları, şunlardır:

1. Kasem edatı.
2. Üzerine kasem edilen lafız (muksemun bih).
3. Kasemin cevabı-konusu (muksemun aleyh).

Meselâ **والله لأفعلن** كذا / "Vallahi, şunu yapacağım" cümlesinde, vav, kasem edatı; Allah, muksemün bih (üzerine yemin edilen); le-efalenne cümlesi ise kasemin cevabıdır. İkincisi ise **أقسم** ve **حلف** fiilleriyle yapılır. Bunda kasem fiili, üzerine kasem edilen ismi meful olarak alır. Meselâ **لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ** / "Kıyamet gününe yemin ederim ki..." (Kıyame (75), 1) âyetinde uksimü, kasem fiili, yevmü'l-kıyamet ise maksumün bihtir (üzerine yemin edilendir).

Kur'an'da üzerine kasem edilen şeyler, iki kısımdır: Allah (والله/ وربي/ تالله), ve yaratıklar (melekler: (والعَادِيَاتِ/والتَّارِعَاتِ), Kur'an (والقرآن الحكيم/والذكر), kalem ve yazı malzemeleri (والقَلَمِ وَمَا يَسْطُرُونَ), sema (والسَّمَاءِ) vb. Yemin edenler ise Allah, Hz. Peygamber, şeytan, Adem-Havva, Hz. İbrahim ve babası, Mısır azi-

zinin karısı, Hz. Musa, Meryem vb. Kasemle tekid edilen konular ise genellikle şunlardır: Allah'ın birliği ve kudreti, yaratılış, Allah'ın sözü, haşr, insanın nankörlüğü, peygamber gönderilmesi, Kur'an'ın Allah'ın sözü olduğu, müminlerin sınanacağı vs.

Kasemin en önemli gayesi, söylenen sözü tekid etmektir. Bunun yanında muhatabın dikkatini çekmek; mesajın önemini vurgulamak; üzerine yemin edileni yüceltmek; yeminin konusunu önemsemek, müjde ve uyarıları belirginleştirmek gibi gayeleri de mevcuttur.

Tefsîr ilminde kasem konusunu ele alan Kur'an ilmine, **Aksâmü'l-Kur'an** denir. Bu konuda müstakil bir literatür olduğu gibi, Ulûmu'l-Kur'an eserlerinin bir başlığı olarak da incelenmiştir. İbn Kayyim'in *et-Tibyân fî Aksâmi'l-Kur'an*'i ile Abdülhamid el-Ferahî'nin *İm'an fî Aksâmi'l-Kur'an*'i örnek olarak verilebilir.

Dil merkezli Kur'an ilimleri hangileridir? Sizce Kur'an'da meseller ve kasemler hangi gayeler için yapılmaktadır?

SIRA SİZDE

4

Özet

Kur'an'ın temel ve yananlamalı lafızlarını tanımlayabilmek

Kur'andaki kelimeler temel ve yananlamalara sahiptir. Temel anlamlara hakikat denir. Yan anlamalı kelimeler ise mecâz, isti'âre, teşbih ve kinâyedir. Hakikat, kelimenin, ilk konulduğu anlamda; mecâz ise hakikî anlama engel bir kârîne; ve hakikî anlamla aralarındaki alakadan dolayı hakikî anlam dışında bir anlamda kullanılmasıdır. İsti'âre, bir şeyin anlamını mecâz ve teşbih yoluyla başka şeyde kullanmaktır. Teşbih ise bir şeyi başka bir şeye benzetmektir. Kinâye, hakikî anlam kastedilebilmekle beraber bir alakadan ötürü başka bir anlamda kelimeyi kullanmaktır.

Kur'an'ın dar ve geniş anlamalı lafızlarını açıklayabilmek

Hâss, ilk vaz'da (icatta) tek bir manaya veya sınırlı sayıdaki fertlere delalet eden lafızdır. Hükmü, aksine bir delil olmadıkça, kapsadığı sınırlı fertler için geçerli olmasıdır. Âmm, "bir kullanımda sözlük anlamına uygun olarak bütün fertleri istisnasız bir şekilde kapsayan lafız"dır. Hükmü, bir delille tahsis edilmediği müddetçe kapsadığı tüm fertler için kesin olarak geçerli olmasıdır.

Kur'an'ın anlamı kapalı olan lafızlarını ayırt edebilmek

Tefsîrde kapalılıkla ilgili üç kavram vardır: Garîb, mübhem ve mücmel. Garîb, az kullanımı veya öteki lehçe ve dillerden alınması sebebiyle anlamı kapalı olan lafızdır; mübhem, ismi zikredilmeyip kapalı ifadelerle karşılanan kapalı

lafızdır; mücmel ise sözü söyleyen sözü genel zikredip teferruatı vermediği için manası kapalı lafızdır. Garîb, Kur'an'ın indiği dönemdeki dil malzemesini kapsayan dil kaynaklarıyla; mübhem, Kur'an, sünnet ve sahih rivâyetlerle; mücmel ise âyet ve hadislerle kapalılıktan kurtarılır.

Kur'andaki lafızlararası ilişki türlerini karşılaştırabilmek

Kur'andaki lafızlararası beş türlü ilişki vardır: 1. Lafızlarının da anlamlarının da ayrı olması; buna tebayün denir; bu tür lafızlara da mütebayin denir. Bu tür kelimeler, hepsi kendi anlamıyla kullanılır. 2. Lafızlarının farklı, anlamlarının aynı olması; buna teradüf; bu tür kelimelere de müteradif denir. 3. Lafızlarının farklı, anlamlarının yakın olması; buna tekârüb, bu tür kelimelere de mütekârib denir. Aralarındaki farklar tespit edilerek kullanılmalıdır. 4. Lafızlarının aynı manalarının ise farklı olması; buna iştirak, bu tür kelimelere de müşterek denir. Hangi bağlamda hangi anlamın kullanıldığı tespit edilmelidir. 5. Lafızlarının aynı, manalarının ise zıt olması; bunlara tezat; bu tür kelimelere de mütezat veya zıt denir. İki zıt anlamda bağlamda hangisinin kullanılacağı tespit edilmelidir.

Dil merkezli Kur'an ilimlerini özetleyebilmek

Dil merkezli Kur'an ilimlerinin en önemlileri, Emsalü'l-Kur'an ve Aksamü'l-Kur'andır. Mesel, temsili anlatımı karşılar. Kur'an'ın meselleri sarîh, kinâye ve mürsel olarak üçe ayrılır. Kasem, söylenen sözü tekit etmek için kullanılan bir dil unsurudur. Çeşitli harfler ve kasem fiilleri ile yapılır.

Kendimizi Sınyalım

1. Aşağıdakilerin hangisi yananlamli kelimelerle ilgili terimlerden biri **değildir**?
  - a. Mecâz
  - b. Hakikat
  - c. Mecâz-i Mürsel
  - d. İsti'âre
  - e. Kinâye
2. Aşağıdakilerden hangisi, anlamı kapalı olan lafızlar grubundandır?
  - a. Mücmel
  - b. Müteşâbih
  - c. Müterâdif
  - d. Hâss
  - e. Mütezâd
3. "Bir kullanımda sözlük anlamına uygun olarak bütün fertleri istisnasız bir şekilde kapsayan lafız" tanımını aşağıdaki terimlerden hangisini karşılar?
  - a. Mütekârib
  - b. Müşkil
  - c. Mübhem
  - d. Hâss
  - e. Âmm
4. Mütekârib kelimeler ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **kesinlikle** doğrudur?
  - a. Çokanlamli kelimelerdir; hangi anlamda kullanıldığı tespit edilmelidir.
  - b. Eşanlamli kelimelerdir; olduğu gibi kullanılmalıdır.
  - c. Yakınanlamli kelimelerdir; farkları tespit edilerek kullanılmalıdır.
  - d. Ayrı anlamli kelimelerdir; her kelime kendi anlamıyla kullanılmalıdır.
  - e. Anlamsız kelimelerdir; hiçbir şekilde kullanılmamalıdır.
5. Aşağıdakilerden hangisi, Arapça'da iki kelimenin tam müterâdif kabul edilmesi için olmaması gereken şartlardan biridir?
  - a. Her ikisinin kelime olması (terkip ve ifade grubu olmaması).
  - b. Anlamda tam birlikteliğin olması.
  - c. Aynı lehçeye ait olması.
  - d. Zamanlarının aynı olması.
  - e. Kelimelerin birbirinin türevi olması.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. b	Yanıtınız doğru değilse, “Kur’ân’daki Temel ve Yan Anlamlı Lafızlar” konusunu yeniden okuyunuz.
2. a	Yanıtınız doğru değilse, “Kur’ân’daki Anlamı Kapalı Lafızlar” konusunu yeniden okuyunuz.
3. e	Yanıtınız doğru değilse “Kur’ân’daki Dar ve Geniş Anlamlı Lafızlar” konusunu yeniden okuyunuz.
4. c	Yanıtınız doğru değilse, “Mütekârib Lafızlar” konusunu yeniden okuyunuz.
5. e	Yanıtınız doğru değilse, “Müterâdif Lafızlar” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Temel anlamı ifade eden kavram, hakikat; yan anlam-ları ifade eden kavramlar ise, mecâz, mecâz-ı mürsel, isti’âre, teşbîh ve kinâyedir. Hakikat, mecâzın; sarîh ise kinâyenin zıddıdır. Mecâzda, hakîkî anlam gider; sa-dece hakikat anlamının dışındaki mecâzî anlam kul-lanılır; kinâyede ise mecâzî anlamın yanında hakîkî anlam da kastedilebilir. İsti’âre, alakası benzerlik olan mecâzdır; mecâz-ı mürsel ise alakası benzerliğin dışın-daki alakalar olan mecâzdır. İsti’âre, müşebbehün bihin hazfedildiği bir teşbihtir. Teşbihte ise iki temel unsur (müşebbehün bih ve müşebbehün leh) hazfedilmez.

Sıra Sizde 2

Âmm lafzın hükmü, muhassıs olmadığı müddetçe, umûmî hükmün kesin olarak geçerli olmasıdır. Metin içi ve metin dışı muhassıs bulunması durumunda an-lamı daralır.

Sıra Sizde 3

Kur’ân’da beş türlü lafızlar arası ilişki vardır: tebayün, teradüf, tekarüb, iştirak ve tezat. Müşterek ile mütezâd lafızlar arasındaki en önemli fark şudur: Mütezâd, iki kelimenin birbirinin tam zıddı anlamlara; müşterek ise zıddın dışındaki farklı anlamalara sahip olmasıdır.

Sıra Sizde 4

Dil merkezli Kur’ân ilimleri, Emsalü’l-Kur’ân ve Aksamü’l-Kur’ân’dır. Kur’ân’daki meseller, bilgi verme, ikna etme, özendirme, caydırma, övme, yermeye, yüceltme, aşağılama, ibret alma, örnek verme, edeb ve hayâyı koruma gayeleriyle yapılır. Kasemler ise söylenen sözü tekid etme, yemin edileni yüceltme, yemin konusunu önemseme, müjde ve uyarıları belirginleştirme amaç-larıyla kullanılır.

Yararlanılan Kaynaklar

- Akdemir, H. (1999). **Belağat Terimleri Ansiklopedisi**, İzmir.
- Bolelli, N. (2009). **Belağat**, İstanbul.
- Cerrahoğlu, İ. (1989). **Tefsîr Usûlü**, Ankara.
- Demirci, M. (2006). **Tefsîr Usûlü**, İstanbul.
- el-'Avâ, S. (1998). **el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Beyrut.
- Güven, Ş. (2005). **Çokanlamlılık Sorunu**, İstanbul.
- İbn Kayyim el-Cevziyye. (1988). **et-Tibyân fi Aksâmî'l-Kur'ân**, Beyrut.
- İsmail, M. B. (1986), **el-Emsâlû'l-Kur'âniyye**, Mısır.
- Kar'âvî, S. (1990). **el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Riyad.
- Kara, Ö. (2009). **Kur'ân'ın Anlaşılmasında Yakınanlamlılık ve Nüans**, Van.
- Kılıç, S. (1996). **Yemin Olsun ki (Aksâmü'l-Kur'ân)**, Erzurum.
- Meydânî, A. H. (1996). **el-Belağatü'l-Arabiyye**, Dimeşk-Beyrut.
- Müneccid, M. N. (1998). **el-İştirâkü'l-Lafzî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dimeşk.
- Müneccid, M. N. (1997). **et-Terâdüf fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dimeşk.
- Müneccid, M. N. (1999). **et-Tezâd fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dimeşk.
- Ömer, A. M. (2003). **el-İştirâk ve't-Tezâd fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Kahire.
- Suyûtî, C. (1987). **el-İtkân fi Ulûmî'l-Kur'ân**, Beyrut.
- Ulutürk, V. (1995). **Kur'ân'da Temsilî Anlatım: Emsâlû'l-Kur'ân**, İstanbul.
- Zerkeşî, Bedreddin. (1984). **el-Burhân fi Ulûmî'l-Kur'ân**, Kahire.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kur'an'ın muhkem ve müteşâbih kavramlarını tanımlayabilecek,
- Kur'an'da ihtilaf vehminin sebep ve problemlerini çözümleyebilecek,
- Kur'an'ın siyakını örnekleriyle birlikte açıklayabilecek,
- Kur'an'ın mucize olduğu yönleri tespit edebilecek,
- Kur'an'ın üslup özelliklerini özetleyebilecek,
- Kur'an'ın gramer yapısını tanımanın önemini ve konuyla ilgili önemli kaynakları listeleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

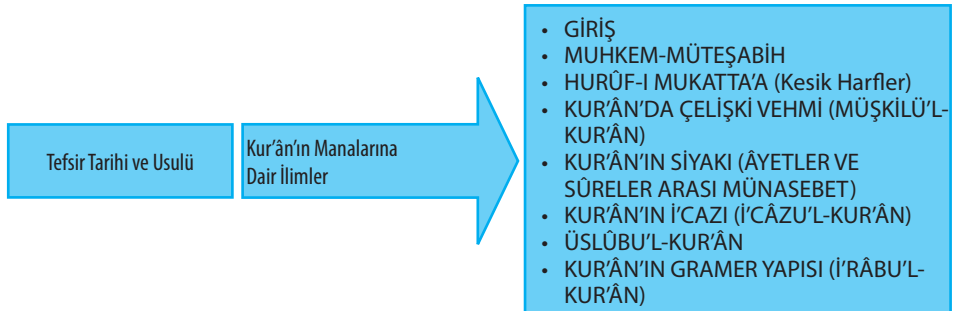
- Muhkem-müteşâbih
- Müşkil, Müşkilü'l-Kur'an
- Siyak/bağlam-münasebet
- İcâz, İcâzu'l-Kur'an
- İrâb, İrâbu'l-Kur'an

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için;

- Ünitinin anahtar kavramları hakkında Diyanet İslam Ansiklopedisi'nden ve ulaşabildiğiniz diğer kaynaklardan bilgi edininiz.

İçindekiler

Kur'ân'ın Manalarına Dair İlimler

GİRİŞ

Kur'ân, manaların kalıpları olan lafızlar üzerinden mesajlarını ileten bir hidâyet kitabıdır. Onun ilettiği ve delalet ettiği hakikatler insanın anlam arayışında hayatı öneme sahiptir. O halde Kur'ân'ın mana ve yorumu en sağlıklı şekilde ortaya konmalıdır. Bu amaca hizmet edecek olan doğru ve aşağıdaki konu ve kavramlar, tefsîr usulünde büyük önem taşımaktadır.

Bu ünite içinde muhkem-müteşâbih, hurûf-ı mukatta'a, Müşkilü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın siyâkı (âyetler ve sûreler arası münasebet), İcâzu'l-Kur'ân, Üslûbu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın gramer yapısı (İ'râbu'l-Kur'ân) gibi konu ve kavramlar incelenecektir.

MUHKEM-MÜTEŞABİH

Muhkem-Müteşâbih, Kur'ân'da sözlük ve terim anlamlarıyla geçen önemli kelimelerdendir. Özellikle terim anlamlarıyla bu kelimeler Kur'ân'da teknik bir bölümlenmeyi ve farklı bir yaklaşımı gündeme getirirler. Şimdi bu kelime ve kavramları inceleyelim:

Muhkem-Müteşâbih Kelimelerinin Sözlük ve Terim Anlamları

Muhkem, *h-k-m* (حکم) kökünden türemiş bir isimdir. *H-k-m* fiil kökü ise Arapça'da *hüküm vermek*, *hükmetmek*, *sağlam* ve *dayanıklı olmak* gibi anlamlara gelir. Müteşâbih ise, *ş-b-h* (شبه) kökünden türer. *Ş-b-h* fiil kökü ise, *benzemek*, *ayırt edilmesi zor olacak şekilde birbirine benzer olmak*, *benzediği için de şüphe uyandırmak* gibi anlamları ifade eder. Hûd sûresi 1. âyet Kur'ân'ı, âyetleri *muhkem* kılınmış bütün bir kitap olarak tanıtırken, Zümer sûresi 23. âyet de Kur'ân'ın tüm âyetlerinin *müteşâbih* olduğunu belirtir. Bu âyetlerde her iki kelime sözlük anlamlarında kullanılmıştır. Kur'ân, âyetleri muhkem kılınmış bir kitaptır derken, âyetlerinin sağlam ve sâbit, nazım ve üslubunun kusursuz güzellikte olduğu kastedilmektedir. Âyetleri müteşâbih olan Kur'ân'dan söz edilirken ise, bütün âyetlerin doğruluk, sağlamlık, çelişkiden uzaklık, lafız ve mana bakımından eşsiz güzellik ve etkileycilik gibi yönlerden birbirine benzediği ifade edilmektedir.

Muhkem-müteşâbih kelimelerinin terim/ıstılah manaları: Muhkem, *delaleti açık, manası başka bir konuyla karışmayacak derecede net olan âyetlere denir*. Demek ki muhkem âyetlerin manaları, başka bir konuyla karıştırılmayacak şekilde kolaylıkla anlaşılmakta, manalarını anlamak için başka bir izah veya delile ihtiyaç duyulmamaktadır. Müteşâbih ise *birçok manaya ihtimali olan ve bu manalardan birini tayin edebilmek için hârici bir delile ihtiyacı olan âyetlerdir*. Bu tür âyetlerde muhtemel manalar çoğu zaman eşit derecede birbirine benzerler, benzedikleri için de karıştırılırlar. Türkçedeki “şüphe” kelimesi de bu kökten gelmektedir. Zaten şüphe birbirine benzemesi sebebiyle ihtimallerin herhangi biri üzerinde yakînî olarak karar kılınamaması, karıştırılması demektir. Müteşâbih âyetler hakkında da aralarındaki benzerlikten dolayı kesin olarak hüküm vermek ve ne anlama geldiğini ortaya koymak çok zordur.

SIRA SİZDE

Muhkem ve müteşâbihi terim olarak tanımlayınız.

Kur’ân’da Muhkemler ve Müteşâbihler

Kur’ân’daki muhkem-müteşâbih konusunu kavrayabilmek için Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetini dikkate almak lazımdır. Çünkü bu âyet, muhkem-müteşâbih konusunda teknik içeriğe sahip merkezi önemde olan bir âyettir:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Sana Kitabı (Kur’ân) indiren O’dur. Onda bir kısım âyetler muhkemdir ki bunlar kitabın anasıdır. Diğer bir kısmı da müteşâbihlerdir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar sırf fitne çıkarmak ve te’viline yönelmek için onun müteşâbih kısmının ardına düşerler. Halbuki onun te’vilini Allah’tan başka kimse bilmez. İlimde derinleşenler ise, biz ona inandık, hepsi Rabbimizden derler. Bunu ancak akıl sahipleri düşünür” (Âl-i İmrân (3), 7).

Görüldüğü gibi bu âyette Kur’ân’ın iki kısımdan oluştuğu ifade edilmiştir. Buna göre bir kısım âyetler muhkemdir ve bunlar Kur’ân’ın özünü ve temelini oluştururlar. Kur’ân’ın diğer kısım âyetleri ise müteşâbihlerdir. Bu âyetler müteşâbih olduğundan onların mahiyet ve keyfiyeti bilinemez. Âlimlerin büyük çoğunluğuna göre Kur’ân, bu tür âyetlerin te’villerini ancak Allah’ın bileceğini ifade etmektedir. Ne var ki müteşâbihler muhkem âyetlerin ışığı altında değerlendirilirler. Ancak kalpleri Allah’a tam teslim olmamış kimseler, kendilerini ve diğer insanları şaşırtmak için sadece müteşâbihlerin peşine düşerler. Bunu yaparken anlamı açık olan muhkemlere ise hiç iltifat etmezler, onların gereğini yerine getirmezler, bütün işleri müteşâbihlerdir. Açık olanın dediğini yapıp kurtulmak varken, onlar kapalı olanın ardına düşerler. Böylece hem kendilerini hem de başkalarını şüphe ve yanlışla düşürürler. Oysa ilimde kökleşmiş olanlar muhkem âyetlerin dediklerini uygularlar ve müteşâbihler söz konusu olduğunda ise “biz Kur’ân’ın tamamına inandık. Yani Kur’ân’ın hem muhkem hem müteşâbih kısımlarına iman ettik, çünkü hepsi Rabbimizin katından gelmiştir” diyerek teslim olurlar. Böylece bu akıllı insanlar, Hz. Peygamber’in “seni şüpheye düşüreni bırak, şüpheye düşürmeyene bak” şeklindeki evrensel tavsiyesini de yerine getirmiş olurlar.

İlk dönemlerde Kur'an'ın bu âyeti doğrultusunda müteşâbihler, olduğu gibi kabul ediliyor, üzerinde fazlaca durulmuyordu. Meselâ Hz. Ömer'in hilafeti döneminde işi oldukça sıkı tuttuğu görülmektedir. Bir seferinde Subeyğ adında biri Medine'ye gelmiş ve Kur'an'ın müteşâbihleri hakkında sorular sormaya başlamıştı. Bunu haber alan Hz. Ömer onu çağırılmış ve cezalandırarak memleketine geri göndermiştir. Valisi olan Ebû Musa el-Eş'arî'ye de bu şahısla hiç kimsenin görüşmemesi talimatını vermiştir.

Kur'an'da Müteşâbih Âyetlerin Bulunmasının Sebepleri

Kur'an'da müteşâbih âyetlerin bulunmasında insanlığın ilerlemesi, medeniyetlerin kurulması açısından önemli faydalar bulunmaktadır. Bir taraftan arayış içinde olmak, diğer taraftan hangi noktaya ulaşırsa ulaşınsın son noktaya ulaşamadığını bilmek, insanın halifelik görevinde başarılı olmasında, yönettiği dünyayı mamur ve huzurlu hale getirmesinde kilit rol oynamaktadır.

Ayrıca bu sayede zihinler sürekli işlemeye devam etmekte, işledikçe de Yüce Allah karşısında ne kadar aciz olduklarını itiraf ederek her seferinde çözümünü “*iman ettik, hepsi Rabbimizin katından*” demekte bulacaktır. Bu durumda insanlar çalışmaları sonucunda ulaştıkları son noktayı, hakikatte varılabilecek son nokta olarak görmeyecek ve bunu diğer insanlara mutlak doğru olarak dayatamayacaklardır. Bu noktada ortaçağ Hristiyan dünyasında sırf dünya dönüyor dediği için kilise tarafından ne kadar çok masum insanın giyotine gönderildiğini acı da olsa hatırlamak gerekir.

Muhammed Şehrur Kur'an'da müteşâbihlerin yer almasını şöyle bir temsille izah eder: Farzedelim ki ömrünün son günlerini yaşayan büyük bir âlim, sahip olduğu bütün bilgileri üç yaşındaki oğluna aktarmak istiyor. Bunun için âlimin önünde sadece şu iki seçenek bulunmaktadır: Ya bilgileri, çocuğun yaşı ve öğrenme yeteneği arttıkça tedrici olarak verecektir ki bu seçenek mümkün gözükmemektedir, çünkü âlim doksan yaşındadır, ömrü buna büyük ihtimalle yetmeyecektir. Ya da âlimimiz sahip olduğu bilgilerin mükemmel bir çekirdeğini çocuğa bir defada verecektir. Çocuk büyüyüp olgunlaşırken bu mükemmel çekirdeği her okuduğunda farklı bilgi pencereleriyle karşılaşacak, üstelik daha önce öğrendikleriyle sonradan öğrendikleri çatışmayacaktır. Bu mükemmel çekirdekte sabit nass, hareketli muhteva bulunacaktır. Beşeri planda belki de hiç mümkün olamayacak olan bu mükemmel çekirdek, Allah kelamı Kur'an'ın müteşâbihleri sayesinde mümkün haldedir. (Şehrur, 2001).

Müteşâbihlerin insanı imtihan eden araçlardan biri olduğu da ifade edilebilir. Acaba insan önünde açık ve kesin olarak duran muhkem nasslara mı uyacaktır? Yoksa muhkemleri bırakıp muhtemel anlamları olan, şüpheli işlerin arkasından mı gidecektir?

Muhkem ve Müteşâbih Âyetlerin Mahiyeti

Hatırlanacağı üzere muhkem âyetler; anlamları açık, anlaşılmasında dışarıdan bir delile ihtiyaç duymayan, tek bir veche imkan tanıyan âyetlerdir. Mücâhid'in İbn Abbâs'tan naklettiği görüşe göre muhkemler, daha çok helal ve haramı açıklayan âyetlerdir. İbn Abbas'dan gelen bir başka izaha göre de “muhkemler nâsih, helâl, haram, hudûd, ferâiz gibi imân edilip amel edilen hususlardır. Müteşâbihler ise, mensûh, mukaddem, muahhar, emsal, yeminler gibi imân edilen, ancak amele konu olmayan hususlardır.

Söz gelimi Kur'ân'ın “*namaz kılın, zekat verin*” (Bakara (2), 43, 83, 110, 277) emirleri ile “*Allah'ın haram kıldığı cana kıymayın*” (Enam (6), 151; İsrâ (17), 33), “*fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin*” (İsrâ (17), 31), “*zinaya yaklaşmayın*” (İsrâ (17), 32) gibi yasakları muhkem alana ait birkaç misaldir. Dikkat edilirse bu ifadeler herkes tarafından açık olarak anlaşılmakta ve başka hususlarla da karıştırılmamaktadır.

Şimdi de müteşâbihlerin ne tür âyetler olduğu üzerinde duralım. Râgib İsfahânî, müteşâbih âyetlerin şu üç kısımda incelenebileceğini ifade eder:

1. Bilinmesi mümkün olmayan mutlak müteşâbihlerdir ki bunları ancak Allah bilir. Meselâ kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimse bilemez.
2. İnsanın sebeplere sarılarak manasını bilebileceği izâfî müteşâbihlerdir. Meselâ garib lafızlarla muğlak hükümler böyledir.
3. Bilgisi sadece ilimde derinlik kazanmış bazı kimselere tahsis edilmiş müteşâbihlerdir. Bu kısma misâl olarak Peygamberimizin “Allah'ım onu dine âlim kıl ve ona te'vîli öğret” diye dua ettiği İbn Abbas hatırlanabilir.

Genel olarak usûl âlimleri müteşâbih âyetleri şu iki kısımda değerlendirmişlerdir:

1. Muhkemlerle karşılaştırıldığında manası bilinebilenler.
2. Hakikatini bilmeye imkân bulunmayanlar.

Bazı kelimeler ve tefsîr âlimlerinin müteşâbihi, *lafzî* ve *manevî* olarak iki kısma ayırmaları da bu tasnifi hatırlatmaktadır. Buna göre Kur'ân'daki peygamber kıssaları ile bir lafzın değişik siyaklarda farklı şekillerde gelmesi, kevnî yasalara ilişkin tespitler lafzî müteşâbih kısmına girerken, Allah'ın zât ve sıfatlarının mahiyeti, ölüm sonrası hayata ait tasvirler, hurûf-ı mukatta'a ve melek, cin, şeytan gibi gaybî varlıklar manevî müteşâbih kısmına girmektedir.

Usûl âlimleri müteşâbihi kaç kısma ayırmıştır? Maddeler halinde yazınız.

Müteşâbihlerin kökeninde Yüce Allah'ın muradının gizlenmesi bulunmaktadır. Bu gizlilik ve müteşâbihlik; 1. lafızda, 2. manada, 3. lafız ve mananın her ikisinde de olabilir.

Lafızda müteşâbihliğe şu örnekleri vermek mümkündür: Abese sûresinin 31. âyetinde geçen ve hayvanların otladığı mera manasına gelen “ebben/أَبَّا” lafzı, çok az kullanıldığından garib bir kelimedir ve manası herkes tarafından çok iyi bilinmemektedir. فَرَّاعَ عَلَيْهِمْ ضَرْبًا بِالْيَمِينِ / “Üzerlerine yürüdü ve onlara sağ eliyle vurdu” (Saffat (37), 93) âyetindeki “*yemîn*” kelimesi ise “sağ el, kuvvet ve kasem” manalarına gelen müşterek bir lafızdır. Acaba bu âyette bu üç anlamın hangisi kastedilmiştir sorusu lafızda müteşâbihliğe misâldir.

Müteşâbihliğin manada olmasına gelince bu gruba; Allah'ın sıfatlarını, kıyamet hallerini, cennet nimetlerini, cehennem azabı gibi hususları misâl vermek mümkündür. Çünkü insan aklı Allah'ın sıfatlarının mâhiyet ve hakikatini kavrayamadığı gibi âhiret hallerine ilişkin durumları da bilemez.

Μüteşâbihliğin hem lafız hem de manada olmasına misâl olarak وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا / “İyilik ve erdem evlere arkalarından girmeniz değildir” (Bakara (2), 189) âyetini verebiliriz. Acaba “eve arkadan girmek” ne demektir? Bu ifade hem lafız hem mana açısından müteşâbihtir. Arapların câhiliye dönemindeki âdet ve uygulamaları bilinmezse bu âyet tam olarak anlaşılamaz. Nitekim cahiliye devrinde Araplar ihrama girdiklerinde evlerine kapılarından girmezler, duvardan ya da çatıdan/üstten bir delik açıp oradan girip çıkar, bunu da bir iyilik ve erdem olarak görürlerdi. Bu âyet onların bu algılarını eleştirmekte ve asıl iyiliğin Hz. Peygamber'in getirdiği vahye iman edip gereğini yerine getirmek olduğunu vurgulamaktadır.

Μüteşâbih Sıfatlara Âlimlerin Yaklaşımı

Μüteşâbih sıfatlar hakkında ulemâ iki mezhebe ayrılmıştır:

Birincisi selef mezhebidir. Buna göre Allah'ın müteşâbih sıfatları bilinir gibi görünse de, bu sıfatların Allah'a isnadı beşer açısından imkansızdır. Bu durumda yapılması gereken şey bu sıfatların delaletlerini Allah'a havale etmektir. Yani, bu sıfatlara sadece olduğu gibi inanmak ve mahiyetine ilişkin bir yorumda bulunmamak gerekir. Bu yaklaşıma sahip âlimlere misâl olarak Evzâî, Süfyân-ı Sevrî, Mâlik b. Enes, İmam Şafîî gibi isimleri saymak mümkündür. Meselâ büyük mezhep imamı Mâlik b. Enes'e Allah'ın arşa istiva etmesi sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “İstiva malumdur, keyfiyeti meçhuldür, bu konuda soru sormak ise kötü bir şeydir, bidattır.”

İkincisi ise halef mezhebidir: Bu yaklaşımda olan âlimler ise manaları sadece Allah tarafından bilinenler hariç, müteşâbihlerin belli usul ve kurallar çerçevesinde te'vîl edilebileceğini, Allah'ın zâtına yakışır bir manaya hamledilebileceğini kabul ederler. Hasan-ı Basrî'den itibaren bazı mütekaddim âlimlerle hemen hemen tüm kelimciler bu yaklaşımı benimsemişlerdir. Yukarıda “istiva” kelimesine selef mezhebinin yaklaşımını İmam Malik misalinde görmüştük. Aynı kavrama halef mezhebi ise *istikrar* manası vererek te'vîl etmiştir. Yine bu yaklaşım içinde Allah'ın gelmesi, emrinin gelmesi; Allah'ın yüzü (vech) zâtı; gözü (ayn) yardım ve inâyeti; eli (yed) kudreti olarak te'vîl edilmiş, Allah'ın fevkiyyeti de cihet olarak değil yücelik yönünden anlamlandırılmıştır.

Bu sahada yazılan bazı eserler şunlardır: Kâdî Abdülcebbâr Müteşâbihü'l-Kur'an; Şerîf Radî, Hakâiku't-Te'vîl fi Müteşâbihi't-Tenzîl; Tâcu'l-Kurrâ Kirmânî, el-Burhân fi Müteşâbihi'l-Kur'an; Suyûtî, Kutfu'l-Ezhâr fi Keşfi'l-Esrâr; Muhsin Demirci, Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine.

HURÛF-I MUKATTA'A (Kesik Harfler)

Kur'an'da bazı sûrelerin başında bazen bir, bazen de bir kaç harfin birleşmesinden meydana gelen rumuzlar bulunmaktadır. Bu harflere *kesik harfler* manasında “el-hurûfu'l-mukatta'a” adı verilmektedir.

Söz konusu harfler şunlardır: Elif lâm mîm, Elif lâm râ, Elif lâm mîm râ, Elif lâm mîm sâd, Kâf hâ yâ ayn sâd, Tâ sîn mîm, Tâ sîn, Yâ sîn, Tâ hâ, Hâ mîm, Sâd, Nûn, Kâf / (الم، الر، المر، المص، كهيعص، طسم، طس، يس، طه، حم، ص، ن، ق).

Görüldüğü gibi hurûf-ı mukatta'anın bazıları bir, bazıları iki, bazıları üç, bazıları dört, bazıları da beş harften meydana gelmektedir. Bunlar, bir kelime gibi yazıldıkları halde, okunurken hece harfleri gibi ayrı ayrı yani, elif, lâm, mîm şeklinde okunur. Tam bir âyet olup olmadıkları ihtilafı olan bu harfler, 27'si Mekkî, 2'si Medenî olmak üzere toplam 29 sûrenin başında bulunmaktadır.

Hurûf-ı Mukatta'anın Tefsîri

Müfessir ve kelimacılar başta olmak üzere İslâm âlimleri Kur'ân'daki kesik harflerin tefsîri hususunda ihtilafa düşmüşler, çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Güvenilir hadis kaynaklarında konuyla ilgili aşağıdaki hadis dışında herhangi bir bilgi ve haber bulunmamaktadır. İbn Mes'ud'dan rivâyet edilen bu hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *"Kim Yüce Allah'ın kitabından bir harf okursa, bir iyilik yazılır, iyilikler de on katıyla değerlendirilir. Ben 'elif-lâm-mîm' bir harftir demiyorum. Elif bir harftir, lam bir harftir, mîm bir harftir diyorum"*.

Fahreddîn Râzî hurûf-ı mukatta'anın ne anlama geldiği konusunda temelde şu iki yaklaşımın bulunduğunu belirtir:

1. Bu harflerin bilgisi sadece Yüce Allah'a aittir. Bunların bilgisi başkalarından gizlenmiştir. Hz. Ebu Bekir'in *"her kitabın bir sırrı vardır, bu kitabın sırrı da bazı sûre başlarıdır"* şeklindeki sözü bu yaklaşımı ortaya koyar. Şa'bî'nin şu sözü de bu yöndedir: *"Bu harfler müteşâbihât kısmındandır, biz onların zahirlerine inanır, bilgilerini de Yüce Allah'a havale ederiz."*
2. Bu harflerin manaları vardır ve bu manaların araştırılmasında bir sakınca yoktur. Âl-i İmran sûresinin 7. âyetinin yasakladığı husus, müteşâbih âyetlerin manası ve tefsîrini aramak değil, te'vîlini bilme iddiasıdır. Ancak bu görüşü benimseyenler ortaya yirmiden fazla görüş atmışlardır.

Bu konuda ortaya konan görüşleri;

1. Hurûf-ı mukatta'ayı hece harfi kabul eden görüş,
2. Bu harfleri belli kelimelerin kısaltması veya anahtarı olarak gören görüş olarak iki kısma ayırmak mümkündür.

Kesik harfleri hece harfleri olarak gören 1. görüş mensupları şu tür manaları ortaya atmışlardır:

- a. Başında bulundukları sûrelerin isimleridir.
- b. Kur'ân'ın isimleridir.
- c. Bu harfler iki sûreyi birbirinden ayırma işlevi görürler.
- d. Bu harfler Kur'ân'a dikkat çekmektedir. Çünkü inkarcılar Kur'ân okunurken gürültü çıkarıyorlar ve insanları etkilemesine engel olmaya çalışıyorlardı. Dolayısıyla bu harfler, Kur'ân'a atıfta bulunan devamındaki âyetlere dikkat çekmek üzere nazil olmuştur.
- e. Bu harfler yemin için zikredilmişlerdir ve üzerlerine yemin edilmiştir.
- f. Bu harfler ebced hesabıyla bazı önemli olayların tarihine işaret ederler.

- g. Bunlar münferid harflerdir. Bu harflerin amacı müşriklerin dikkatini çekmektir. Kur'an, bunlarla meydan okumuştur. Yani bu şu demektir: "Ey inanmayanlar! Kur'an'ın kelimeleri ve âyetleri hepinizin bildiği bu harflerden meydana gelmiştir. Siz de elinizdeki bu imkanları kullanarak Kur'an'ın bir benzerini meydana getirmeye çalışın. Siz onun benzerini meydana getiremediğinize göre bu Kur'an mu'cizedir". Âlimlerin çoğu tarafından tercih edilen görüş budur.

Hurûf-ı mukatta'ayı belli kelimelerin kısaltması veya anahtarı olarak gören 2. görüş ise şu anlamları gündeme getirmiştir: a. Bunlar ilahî isim veya sıfatların kısaltmasıdır. Ancak bu görüşte olanlar birbirlerinden oldukça farklı sonuçlar çıkarmışlardır. Nitekim bu harfleri ism-i a'zamın bazı sûrelerin başlarına dağılmış şekilleri olarak kabul eden bazıları elif-lam-ra, hâ-mim ve nun harflerinin *rahmân* ismini ortaya çıkardığını ileri sürmüşlerdir. Buna göre Meryem sûresinin başındaki *kâf-hâ-yâ-ayn-sâd* harfleri de bu harflerle başlayan ilahî isimleri sembolize etmektedir. Aynı şekilde *elif-lam-mim* başlangıcının "*Ben Allahım, bilirim*" (أنا الله) (*أَعْلَمُ*); *elif-lam-ran*ın "*Ben Allahım, görürüm*" (أنا الله أَرَى); *elif-lam-mim-sad* harflerinin ise "*Ben Allahım, bilirim ve hükmederim*" (أنا الله أَعْلَمُ وَأُفْصِلُ) anlamlarına geldiğini ileri sürenler de olmuştur. Ünlü Arap dilcisi Zeccâc da bu görüşü tercih etmiş ve Arapların belli bir kelimeye yine o kelimedenden alınmış bir harfle işaret etmenin adetleri olduğunu ifade ederek şairlerden örnekler vermiştir. b. Bu harflerden bazıları Allah'ın, bazıları da diğer varlıkların isimlerinin kısaltmasıdır. Meselâ *elif-lam-mim* harflerindeki elif *Allah*'a, mim *Muhammed*'e, lam ise *Cebrâil*'e delalet eder ve "bu kitap Allah tarafından Cibrâil vasıtasıyla Muhammed'e indirilmiştir" anlamına gelir. Söz konusu harflerin benzer kısaltmalara işaret ettiğini ileri sürenler, Arapların nesir ve nazımlarında bu tür kısaltmalara yaptıkları tespitinden hareket ederler. Ancak Arap dilciler bu tür kısaltmaların düşünülebilmesi için siyakın hafzedilen hususa işaret etmesini şart koşarlar.

Hurûf-ı mukatta'aya yönelik çeşitli tasavvufi anlamların da yüklendiği görülmektedir. Söz gelimi Hakîm Tirmizî, Allah'ın kesik harflerle başlayan sûrelerde anlatılan tüm hüküm ve kıssaları bu harflere gizlediğini, sonra da bu hususları sûrede açıkladığını, fakat bu şifreleri ancak peygamber ve velilerin çözebileceğini ileri sürer.

Müteşâbih olduğunda ihtilaf bulunmayan hurûf-ı mukatta'a hakkında ileri sürülen görüşler, son derece subjektif ve doğruluğu test edilemeyen yorumlardır. Benzer keyfilikteki yorumları Batılı oryantalistlerin de ileri sürdüğü görülmektedir. Meselâ Aloys Sprenger adlı oryantaliste göre Şuara ve Kasas sûrelerinin başlarındaki *tâ-sin-mîm*, Kur'an'a temiz olanlardan başkasının dokunamayacağını bildiren Vâkıa sûresinin 79. âyetinin kısaltmasıdır. Regis Blachere de *elif-lam-mimin*, Fatiha sûresinin ilk âyetinin kısaltması olduğunu ileri sürer. Buna rağmen Batıda kesik harfler hakkındaki en garip teoriyi Nöldeke ortaya atmış ve bu harflerin Kur'an'a ait olmadığını, Kur'an'ın toplanması sürecinde ilgili sûrenin kendisinden temin edilen sahabînin adının sembolü olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre *elif-lam-ra* Zübeyr'e, *elif-lam-mim-ra* Muğîre'ye, *ha-mim* ise Abdurrahman'a işaret etmektedir. Bu harflerin, Hz. Peygamber'in Yahudi varlığını gözetmeye başlamasıyla kullanıldığı ve çeşitli kabalistik anlamlar içerdiği iddiası da Loth adlı başka bir oryantaliste aittir.

KUR'ÂN'DA ÇELİŞKİ VEHMI (MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN)

Kur'ân'da hiçbir çelişki yoktur, çünkü O, Allah kelimidir. Zaten Kur'ân kendisinde çelişki ve ihtilaf bulunmamasını Yüce Allah'ın katından gönderildiğinin delili olarak ileri sürer. Şâyet Kur'ân, Allah'tan değil de başka bir kaynaktan gelmiş olsaydı onda pek çok ihtilaf ve çelişki bulunurdu. Böyle bir yanlışlık olması durumunda zaten Kur'ân karşıtları bunu kullanır, İslâm'ı yok etme yolunda muhakkak gündeme getirirlerdi. Ama böyle bir itiraz, nazil olduğu dönemde olmadığı gibi, hiçbir şekilde günümüze kadarki tarihi süreçte de olmamıştır, olmayacaktır da. Bu hakikat Kur'ân tarafından şöyle ifade edilir: *“Eğer o (Kur'ân), Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı, elbette onda birçok ihtilaf bulurlardı”* (Nisa (4), 82). Gazali'ye göre âyetle zikredilen ihtilaftan maksat, Kur'ân'ın kaynağıyla ilgili cevabı verilemeyen ve izah edilemeyen ihtilaflardır. Yoksa, çok anlamlı (müşterek) bir kelimenin hangi anlamında kullanıldığı şeklindeki bir ihtilaf kastedilmemiştir. Zira herhangi bir şey hakkında insanların farklı görüş ve düşünceleri olması normaldir. Öte yandan Kur'ân'dan farklı olarak insanlar arasında araz ve ahvâl ihtilafı da görülebilmektedir. Ancak Kur'ân tek bir kaynaktan geldiğinden başı ile sonu arasında hiçbir çelişki ve ihtilaf yoktur.

Hakikat böyle olmakla birlikte, henüz Kur'ân'ın çeşitli özelliklerine vakıf olmayan ve bu konuda yeterli alt yapısı bulunmayan bazıları onun birtakım âyetleri arasında ihtilaf bulunduğunu zannedebilir. Başka bir ifadeyle bir âyetin manasının başka bir âyetin manasıyla çeliştiğini düşünebilir. Böyle bir vehme düşmüş kimseye cevap verilmesi ve vehminin giderilmesi gerekir. İşte bu tür izahları yaparak vehimleri ortadan kaldırmaya çalışan Kur'ân ilmine *“Müşkilü'l-Kur'ân”* denir. Müşkil kelimesi; *zorluk, problem, sıkıntı* gibi anlamlara gelir. Terkip halindeki *Müşkilü'l-Kur'ân* ifadesi ise daha çok bilgi azlığı nedeniyle uyanan vehimleri giderip tatmin edici cevaplar hazırlayan ilim dalı demek olur. Âyetler arasında çelişki gibi görünen hususlar için şu misalleri verebiliriz:

“Hani Musa ile kırk gece sözleşmiştik” (Bakara (2), 51). *“Musa ile otuz gece sözleştik ve ona on gece daha kattık”* (Arâf (7), 142).

Görüldüğü gibi Yüce Allah Hz. Musa ile sözleştiği gecenin sayısı hakkında, birinde kırk, diğerinde ise otuz sayısını vermektedir. İki sayı birbirini tutmadığı için çelişki vehmi görülebilir. Oysa ikinci âyetle sözleşilen otuz geceye on daha ilave edilmek suretiyle toplam kırk sayısı ortaya çıkmaktadır. Buna göre Bakara sûresindeki âyet istikrar bulmuş nihaî sayıyı verirken, Arâf sûresindeki âyet süreci detaylı olarak vermekte, sonuç olarak o da aynı sayıya ulaşmaktadır. Böylece çelişki vehmi ortadan kalkmaktadır.

“Size helal olan ve hoşunuza giden kadınlarla ikişer, üçer ve dörder evlenin. Şâyet adaleti sağlayamayacağınızdan endişe ederseniz, o zaman bir tane kadın alın.” (Nisâ (4), 3). *“Ne kadar istesenez kadınlar arasında adaleti sağlamaya asla güç yetiremezsiniz.”* (Nisâ (4), 129).

Görüldüğü gibi bu iki âyet arasında ilk bakışta bir çelişki vehmi uyanmaktadır. Birinci âyette dörde kadar evlilik yapmaya izin verilmekte, adaleti sağlayamama endişesi halinde ise tek evlilik emredilmektedir. İkinci âyette ise her şart altında kadınlar arasında adaletin sağlanamayacağı ifade edilmektedir. Bu işkâlin çözümü konusunda âlimler şu açıklamayı yapmışlardır: İlk âyette gerçekleştirilmesi istenen adalet, eşler arasında hukuku eşit derecede tutmaya çalışan ve mümkün olan bir adalettir. Meselâ eşlerden birisine bir bilezik veya bir elbise alındığında diğerine de alınması bu adaletin kapsamına girmektedir. Bu, mümkün olan ve sağlanabilir bir adalettir. Bu şekilde adaleti sağlayamamaktan endişe edenlere Yüce Allah tek evliliği emretmektedir. Asla sağlanamayacağı bildirilen ikinci âyetteki adalet ise, duygusal ve kalbî boyuttaki adalettir ve insan buna kâdir değildir. Yani kişinin eşlerinden birisini diğerlerinden daha çok sevmesi halidir ki bu kontrol edilemeyen beşeri bir gönül halidir. İbn Atiyye bu durumu tam adalet diye niteler. Tam adalet noktasında gönlüne -deyim yerindeyse- söz geçiremeyen kişi, her şeye rağmen eşler arasında hukukî ve fizik planındaki adaleti yerine getirmek ve onlara eşit muamele etmekle yükümlüdür. O halde bu iki âyet arasında çelişki söz konusu değildir.

Çelişki Vehmini Ortadan Kaldıran Kurallar

Müşkilü'l-Kur'ân ilminde âyetlerin birbirine zıt görünümelerini ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli kaideler geliştirilmiştir. Bu kuralları maddeler halinde şöylece sıralayabiliriz:

1. Hüküm hususunda Medenî olanlar Mekki olanlara tercih edilir.
2. İki hükümden biri Mekkelilerin durumuna, diğeri Medinelilerin durumuna âit olursa, Medinelilerin ahvâli tercih edilir.
3. İki hükümden birisinin zahir manası müstakil bir hükme, diğeri âyetin ise sadece lafzı bunu iktiza ederse, müstakil hüküm ifade eden âyet tercih olunur.
4. İki âyetten her biri zahirde bir hükme işaret ettikleri halde; âyetlerden biri umum, diğeri tahsis olarak hükme işaret ediyorsa, bu durumda tahsis içeren âyet tercih edilir.

Âyetler Arasında Çelişki Vehminin Doğmasının Nedenleri

Âyetler arasında zıtlık ve çelişki vehmi, cehaletten, bir konunun çeşitli açılardan farklı şekillerde görülebileceğini algılayamamaktan kaynaklanır. Şimdi bu hususu misâllerle inceleyelim:

1. Ortaya çıkan hüküm, çeşitli şekillerde görüldüğü için çelişki vehmi uyanabilir. Meselâ Kur'ân'da Hz. Âdem'in yaratılış safhasından bahsedilirken onun bir yerde topraktan (Âl-i İmrân (3), 59), bir yerde balçıktan (Hicr (15), 26, 28, 33), bir yerde cıvık çamurdan (Saffât (37), 11), bir yerde de kupkuru balçıktan (Rahmân (55), 14) yaratıldığı ifade edilmektedir. Dikkat edilirse âyetlerde yukarıdaki anlamları karşılamak üzere kullanılan "salsâl/صلصال", "hame/حمأ" ve "türâb/تراب" kelimeleri arasında farklı

kelimeler olmakla beraber hepsinin aslı unsuru topraktır ve bu kelimelerle topraktan yapılan yaratmanın değişik aşamalarından/safhalarından söz edilmektedir. Yani aralarında herhangi bir çelişki yoktur.

2. Konu Farklılığı. Çelişki aynı konuya ait hükümler arasında söz konusu olur. Aralarında çelişki bulunduğu sanılan âyetler incelendiğinde farklı konulardan bahsedildiği görülebilir ve böylece çelişki vehmi ortadan kalkar. Meselâ Kur'ân'da bir âyette "*kıyamet günü Allah onlarla konuşmaz*" (Bakara (2), 174) denirken, başka bir âyette de "*Rabbine andolsun ki onların hepsine yapmakta oldukları şeyleri soracağız*" (Hicr (15), 92-93) denmektedir. Hem konuşmaz, hem de soracak denmesi arasında çelişki vehmi uyanabilmektedir. Oysa birinci âyette geçen *onlarla konuşmaz* ifadesi ikram ve lütuf makamında olup Allah'ın onlara iltifat etmeyeceği manasındadır. İkinci âyette geçen *soracak* ifadesi ise azarlama ve kınama makamındadır. Farklı makamlar arasında ise çelişki söz konusu olmaz.

3. Fiilin farklı yönlerine işaret edilmesiyle ortaya çıkan çelişki vehmi. Bir küpün değişik yönlerden değişik hacimleri vardır. Bunun gibi bir metnin de farklı yerlerden farklı görünümüleri olabilir. Dolayısıyla birbirlerinin aynısı olmadıkları gerekçesiyle görünümdeki farklılıklar arasında bir çelişkiden söz edilmesi tutarlı olmaz. Meselâ Kur'ân'da "*onları siz öldürmediniz, fakat onları Allah öldürdü*" (Enfâl (8), 17) denerek Müslümanların Bedir savaşında öldürdükleri müşrikler hakkında bir tespitte bulunmaktadır. Acaba savaş meydanında öldürülen müşrikleri gerçekten de Müslümanlar öldürmemişler midir? Oysa bu âyette Müslümanların elleriyle gerçekleşen öldürme fiili, Allah'ın temelde izin ve imkân vermek suretiyle insanların fiillerini gerçekleştirmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Başka bir ifadeyle fiil, kazanma (kesb) ve doğrudan işleme (mübaşeret) yönüyle insana aittir; bu fiil yaratma ve tesir yönünden insana değil Allah'a aittir. Dolayısı ile burada herhangi bir çelişkili durum söz konusu değildir.

4. Hakikat ve mecaz ayırımına dikkat edilmemesinden kaynaklanan çelişki vehmi. Meselâ "*insanları sarhoş olmuş gibi görürsün, halbuki onlar sarhoş değildir*" (Hacc (22), 2) âyetinde sarhoşluk teması mecaz olarak geçmektedir. Sarhoşluk sadece alkollü içeceklerden oluşur, o halde bu âyette çelişki vardır denemez. Âyette kıyametin dehşetinden dolayı insanları mecazî olarak sarhoş gibi görürsün denilirken, sarhoşluğun alkolden kaynaklanacağı düşünülerek hakikate izafetle de onlar sarhoş değildir denilmektedir.

5. Çeşitli vecihlerle oluşan farklılıklardan kaynaklanan çelişki vehmi. Meselâ Kur'ân'da nefislerin, rasûller (En'am (6), 61), melekler (Nahl (16), 28), ölüm meleği (Secde (32), 11) ve bizzat Allah (Zümer (39), 42) tarafından öldürüldüğü zikredilmektedir. Müfessir Begavî bu âyetlerin arasını şöyle te'lif eder: Meleklerin öldürmesi ruhları kabz ve nez' etme (alma ve çekme) ile olur. Ölüm meleğinin (melekü'l-mevt) öldürmesi emrindeki meleklerle verdiği emir ile olur. Allah'ın öldürmesi ise ölümü yaratmış olmasıyla olur. Buna göre rasûllerle, ölüm meleği Azrail'in emir ve komutasında görev yapan, deyim yerindeyse alt kademedeki melekler kastedilmelidir. Dolayısıyla bu ifadeler arasında herhangi bir çelişki ve tutarsızlık söz konusu değildir.

Kur'ân'da bu gibi vehimleri izah eden tefsirler yanında müstakil eserler de meydana getirilmiştir. Meselâ İbn Kuteybe'nin *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân* adlı

eseri bu alanda oldukça önemlidir. O bu eserini filozof ve reycilerin eleştirilmesine karşı Kur'an'ın doğruluğunu savunmak için telif etmiştir.

KUR'ÂN'IN SİYAKI (ÂYETLER VE SÛRELER ARASI MÛNASEBET)

Siyak ilkesi Kur'an'ın doğru anlaşılıp tefsir edilmesine katkı sağlayan en önemli mana ilimlerinden birisidir. Arap dilinde *sürmek*, *salmaq*, *sevk etmek*, *göndermek* gibi anlamlara gelen siyak kelimesi, ıstılah olarak *bir ifadenin etrafındaki birimler* diye tanımlanabilir. Batı dillerinde *context* kelimesiyle karşılanan siyak ifadesi için Türkçe'mizde daha ziyade "bağlam" ve "ortam" ifadeleri kullanılmaktadır. Türkçe'de bağlam ve ortam kelimeleri, bir ifadenin hem metin hem de tarih yönüne işaret etmektedir. Aynı kapsamı "siyak" terimi için de düşünmek mümkündür. Siyak kelimesiyle daha ziyade Kur'an'ın metin yönü kastedilmektedir. Başka bir ifadeyle siyak, bir ifadenin önünde ve arkasındaki birimlerle sergilediği ilişkiler bütünüdür ve bu ilişkiler merkezî ifadenin doğru ve sağlıklı anlamlandırılıp yorumlanmasında çok önemli katkılar sağlamaktadır. Meselâ Kur'ândaki bir hükmün illeti ve ibarenin asıl maksadı nedir? İfade hakikat midir, mecaz mıdır? Çok anlamlı bir kelime bu kez hangi anlamında kullanılmıştır? Meşhur kırâatler farklılık arz ettiğinde hangisi tercih edilir? Zamirlerin mercii neresidir? Mükerrer âyetlerdeki farklılıkların sebebi nedir? Bu ve benzer pek çok Kur'anî meselenin çözümüne siyak ilkesi önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca siyak ilkesi Kur'an'ın yanlış anlaşılıp yanlış neticeler çıkarılmasını da önler.

Her ifade en sağlıklı şekilde kendi bağlamında, meydana geldiği bütün ortamı içinde anlaşılır. Kur'an âyetleri de en sağlam şekilde siyakları içinde anlaşılıp yorumlanabilir. Siyakın Kur'an'ın doğru anlaşılıp yorumlanmasında oynadığı rol, Kur'an'ın edebî mucizesinden, başka bir ifadeyle onun beşer sözü değil, Allah kelamı olmasından kaynaklanmaktadır.

Siyak Çeşitleri

Kur'an'a siyak açısından baktığımızda, onu en küçük biriminden en büyüğüne kadar değerlendirmeye tabi tutmak mümkündür. En küçük Kur'anî birim, harflerdir ve bir araya gelerek kelimeleri meydana getirirler. Merkezî konumdaki bir harf şekil ve telaffuz gibi yönlerden çevresindeki diğer harfleri etkiler. Nitekim dilbilgisindeki büyük ve küçük ünlü uyumu kuralı bu temel düşünceden beslenir. Binaenaleyh siyak ilkesi doğrultusunda geliştirilen Kur'an sınıflandırmasında;

1. âyet içi siyak münasebeti,
2. âyetler arası siyak münasebeti,
3. farklı konular arası siyak münasebeti,
4. sûre içi siyak münasebeti,
5. sûreler arası siyak münasebeti,
6. bütün Kur'an içi siyak münasebeti olmak üzere altı temel unsur yerini almaktadır.

Şimdi bunları kısaca şöyle açıklamak mümkündür:

1. Âyet içi siyak münasebeti: Bu münasebet esasında sadece Kur'ân için değil, tüm metinler için geçerlidir ve hükümler çoğu zaman bir cümlede değil, tüm ibare bütünlüğünde ortaya çıkarlar. Bu tür münasebetler bazen Kur'ân'ın tek bir âyetinde tezahür edebilmektedir. Meselâ Bakara (2) sûresinin 275. âyetinin “*faiz yiyenler (mahşerde) ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar*” şeklindeki cümlesi çok ağır ve tehditkâr bir ifadedir. Bu âyet faiz yemenin haram olduğunu kesin olarak bildirmekle birlikte bu ağır cezanın salt faiz yemekten kaynaklanmadığı, haramı haram kabul etmemekten neşet ettiği aynı âyetin şu cümlesinden anlaşılmaktadır: “*Bu (cezaya dûçâr kılınmaları) onların zaten alış veriş de faiz gibi demelerindendir*”. Şu halde faizcilerin, tefecilerin âhirette çarptırılacakları ağır ceza, onların faizi haram görmeyerek ve onu helal olan ticaretle aynı tutarak yemelerindendir. İşte bu mana, bir âyetin siyak bütünlüğü içinde ortaya çıkmaktadır.
2. Âyetler arası siyak münasebeti: Siyak ilkesinin en fazla işletildiği Kur'ânî sınıflamalardan birisi bu gruptur. Konunun önemini vurgulamak üzere Zemelkânî İsra sûresiyle Kehf sûresinin arasındaki münasebeti zikrettikten sonra “*ilgi ve irtibat, sûreler arasında bile zuhur edince artık âyetler arasındaki irtibat münasebeti evleviyetle ortaya çıkar*” der.

Âyetler arası siyak ilişkisi durumunda sağlıklı bir anlama ve yorumlama için “acaba bu âyet önceki âyetle irtibatlı mı, yoksa müstakil midir? Müstakil ise, komşu âyetlerle ne tür ilişkisi vardır? Niçin bu bağlamda gelmiştir?” gibi soruların cevaplanması gerekmektedir.

Bu gruba örnek olarak Kalem sûresinin 23. âyetinde geçen “gizli gizli fısıldaşarak yürüdüler” cümlesini ele alabiliriz. Sadece bu cümleden, fısıldaşarak yürüyenlerin kim oldukları ve hangi konuda fısıldaştıkları anlaşılamamaktadır. Âyet siyakiyle birlikte, yani aynı sûrenin 22. âyeti okunduğunda bu kimselerin ürünlerini toplamaya giden bostan sahipleri oldukları, 24. âyet okunduğunda ise ürünleri devşirirken pay istemeye gelen yoksulları bostanlarına sokmama ve onlara hiçbir şey vermeme konusunda fısıldaştıkları anlaşılmaktadır.

3. Farklı konular arası siyak münasebeti: Kur'ân'da yer alan konular, kendi siyak çerçevelerinde müstakil olarak ele alınmış görünümü verseler bile bunlar, Kur'ân'ın diğer komşu konularıyla doğrudan veya dolaylı bir irtibat içindedir. Bu tesbiti şöyle ifade etmek de mümkündür: Kur'ân'da yer alan her unsur, bir yandan kendi anlam çerçevesinde bir görev ifa ederken; öte yandan komşu birimlerle anlamlı ilişkiler yürütür. Meselâ Bakara sûresinin 190-195. âyetleri savaş ve cihaddan bahsederken, 196-203. âyetler ise hacdan söz eder. Yani savaş ve cihaddan bahseden âyetlerle hacdan bahseden âyetler arka arkaya gelmiş, cihad ve hac komşu olmuş, birlikte bir siyak ilişkisi oluşturmuşlardır. Bilindiği gibi savaş ve hac ibadetinde kullar hem can hem de malla imtihan edilirler. Bu itibarla cihad ve hac en zor ibadetlerdendir. Hz. Peygamber, “*cihadın en güzeli, kabule şâyân olan hacdır*” buyurarak cihadla hac konuları arasındaki münasebeti göstermiştir.
4. Sûre içi siyak münasebeti: Kur'ân'ın 114 sûresinden her biri, çeşitli meseleler ihtiva etmekle birlikte, üzerinde genellikle deveran ettiği temel

mesajlara sahiptir. Sûrelerde yer alan bu çeşitli meseleler bir yönüyle kendi özel hükümlerini icra ederken, diğer yönüyle de sûrenin ana konusuna katkı sağlarlar. Bunu bir halıyı inceleyen kimsenin haline benzetmek mümkündür. Bu şahıs halının sadece küçük bir kısmana bakıp oradaki nakışları tetkik edecek olursa siyah, beyaz, yeşil türü renklerin bir araya getirildiğini görür, belki kendisinde renk, desen ve motif uyumu algısı da uyanmaz. Fakat gözünü halının daha geniş bir alanına çevirip baktığı nakışların simetriklerini gördüğünde desendeki ahengi kısmen anlar ve bundan zevk alır. Bununla da yetinmeyerek halının tamamına toplu bir tarzda baktığında daha büyük unsurlar arasındaki renk ve desen ahengini müşahade eder ve bundan aldığı haz daha da büyük olur.

Sûre içi siyak ilişkisine misâl olarak Taha sûresi verilebilir. Taha Mekkî bir sûredir. Hem nüzul, hem de tertip açısından Meryem sûresinden sonra Habeşistan'a hicret ile İsrâ mucizesi arasında nazil olmuştur. Sûrenin genel hedefi, kavminin ilahî daveti kabul etmemeleri neticesinde ortaya çıkan bela ve musibetlere karşı Hz. Peygamber'i sabırlı olmaya teşvik etmektir. Nitekim Tâhâ sûresinin bütün âyetleri incelendiği takdirde sözü edilen hedefe hizmet ettiği görülmektedir.

Daha net bir sahne görüntüsü için sûredeki âyetleri şu dört farklı gruba ayırmak mümkündür;

- I. Sabırlı olmaya teşvik (1-8. âyetler),
- II. Hz. Musa kıssası (9-114. âyetler),
- III. Hz. Adem kıssası (115-127. âyetler),
- IV. Çıkarılması gereken dersleri ihtiva eden sonuç bölümü (128-135. âyetler).

Hz. Peygamber kavmini İslâm'a çağırmakta, ancak onlar inatla bu daveti redetmekte ve düşmanlık yapmaktadır. Bunda Hz. Peygamber'in bir kusuru olmadığından üzülmesine gerek yoktur.

Sûrenin ikinci bölümünde büyük bir mücadelenin içinde bulunmuş olan Hz. Musa ile, Firavun'un eziyet ve işkencelerine katlanmış olan insanların kıssasının anlatılması, Hz. Peygamber ve inananlar için etkili birer örnek ve tesellidir.

Ardından da sûrenin Hz. Âdem kıssasını anlatması yine aynı esasa hizmet etmiş, ilkinden son peygambere gelinceye kadar İslâm daveti mücadelesinin zorluk ve meşakkatlerle dolu olduğu ifade edilmiştir.

Sonuç kısmında ise sûrenin, baş taraflarda zikredilen sabra ve tahammüle teşvik konusuna atıf yapan âyetlerle tamamlanması, aynı bütüne katkı sağlayan bir üslup örneği olmuştur.

5. Sûreler arası siyak münasebeti: Âyetler arası siyak ilişkisi, âyetlerin vahyin kontrolünde, tevkîfî yolla tertip edilmesine bağlıdır. Bunun gibi sûreler arası münasebetin varlığından söz edebilmek de, sûrelerin ictihâdî yolla değil, vahyî yönlendirmeye tertip edilmiş olmasına bağlıdır. Başka bir ifadeyle âyetlerin ve sûrelerin vahiyle tertip edildiklerini gösteren delillerden birisi de, aralarında kurulabilen siyak münasebetidir. Bu itibarla âlimlerin çoğu, sûreler arasında da bir ilişki ve irtibatın bulunduğunu kabul etmiş ve bu münasebeti göstermeye çalışmışlardır.

Sûreler arası siyak ilişkisine misâl olarak Fatiha ile Bakara sûresini vermek mümkündür. Zira Fatiha sûresinin 5. âyetinde mü'min kulların dilinden “(Ya Rab) bizi dosdoğru yola hidâyet eyle” duası yer almaktadır. Bakara sûresinin 1. ve 2. âyetlerinde ise “Elif lâm mîm. İşte bu kitap, kendisinde hiçbir şüphe yoktur, takva sahipleri için yol göstericidir, hidâyettir” cümleleri Allah'ın, kullarının hidâyet isteme duasına icabet ederek onlara yol gösterdiğini ortaya koymaktadır. Çeşitli açılardan bu tür siyak ilişkilerini bütün sûreler arasında kurmak mümkündür.

6. Bütün Kur'an içi siyak münasebeti: Daha önce de geçtiği gibi Kur'an içinde hiçbir ihtilaf ve çelişki barındırmayan bir kitaptır. O halde Kur'an'ı bütüncül bakışla anlayıp yorumlamak, başka bir ifadeyle “kitabın bir kısmına iman edip bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz?” (Bakara (2), 85) tehdidine muhatap olmamak, tek bir âyet veya âyet grubuyla hükmetmekte acele etmeyip bütün Kur'an'ı dikkate almaya bağlıdır.

Buna misâl olarak Kur'an'ın şefâata bakışını incelemek mümkündür. Bilindiği gibi pek çok âyette Allah'tan başka hiç kimsenin şefaati edemeyeceği bildirilmektedir. Bunların bazıları şunlardır: “De ki şefaatin tamamı Allah'a aittir. Göğlerin ve yerin mülkü O'nundur” (Zümer (39), 44); “Rablerinin huzurunda hasredilmekten korkanları uyar ki onların Allah'tan başka hiçbir dostları ve şefaatchileri yoktur” (En'am (6), 51).

Sadece bu âyetleri okuyan bir kişi, ahiret gününde Allah'tan başka kimsenin şefaati edemeyeceği sonucuna ulaşabilir. Ancak Kur'an'ın aynı konuyla ilgili başka âyetleri de vardır ve bu âyetler, Allah'ın izin verdiği bazı kimselerin şefaati edebileceğini dile getirmektedirler: “O gün, Rahmân'ın izin verdiği ve sözünden razı olduğu kimseden başkasının şefaati fayda vermez.” (Taha (20), 109); “Rahmân'ın katından söz alanların dışında hiç kimse şefaate sahip olamaz” (Meryem (19), 87); “O'nun katında, O'nun izin verdikleri dışında kimsenin şefaati fayda vermez” (Sebe (34), 23).

Bu âyetlerden açıkça anlaşıldığı gibi Yüce Allah'ın sevdiği ve razı olduğu kimseler şefaati edebileceklerdir. İmkansız olan husus, Allah'a rağmen şefaati etmektir. Çünkü putlar ve Allah katında hiçbir kıymeti olmayanlar, değil başkasını, kendilerini bile kurtaramayacaklardır.

Görüldüğü gibi siyak ilkesi Kur'an'ın doğru anlaşılıp tefsîr edilmesine katkı sağlayan en önemli mana ilimlerinden. Siyaka riâyet edilmediği takdirde yanlış anlayıp isabetsiz tefsîr etme problemi ortaya çıkacaktır.

KUR'ÂN'IN İ'CAZİ (İ'CÂZU'L-KUR'ÂN)

Kur'an'ın anlam alanıyla ilgili bir önemli konu da, onun mucize oluşunu ifade eden icaz maddesidir. Konuyu, icaz ve mucizenin tanımıyla başlayarak işleyelim.

İ'câz ve Mucizenin Tanımı

Sözlükte icaz kelimesi âciz bırakmak, kararlı ve azimli olmak, yaptığını iyi yapmak gibi manalara gelir. Bu doğrultuda, bir şeyin benzerini yapmaktan muhatabı âciz bırakan olağan üstü duruma, hârikulâde işe mucize denir.

Hız. Peygamber'in en büyük mucizesi Kur'an'dır. Çünkü okuması yazması bile olmayan bir insanın böyle bir kitabı getirebilmiş olması, Allah'tan vahiy almasından başka hiçbir sebeple açıklanamaz. Mucize olgusu, inkârcı Arapların ve sonrakı nesillerin Kur'an'a karşı koyma konusunda aciz kaldıklarını, Hız. Peygamber'in ise risâlet davasında mutlak doğru olduğunu göstermektedir.

Önceki peygamberlerin mucizelerinden farklı olarak Hız. Peygamber'in Kur'an mucizesinin tesiri kıyamete kadar sürecektir. Meselâ Hız. Musa'nın asa mucizesi veya Hız. İsa'nın körleri ve alaca hastalarını iyileştirme mucizesi, o dönem dışında yaşayanlar için tarihi bir olay olmaktan daha fazla bir anlama sahip olmayacaktır. Başka bir ifadeyle önceki peygamberlerin mucizeleri görsel, hissi ve yerel; Hız. Peygamber'in mucizesi ise akli ve ebedîdir. Yani Kur'an, hem Hız. Peygamber döneminde, hem de ondan sonraki zamanlarda etkisini ve tazeliğini göstermiş; mucize oluşunu ortaya koymuştur, kıyamete kadar da onun bu icâzı devam edecektir.

Ancak Hız. Peygamber döneminde Kur'an mucizesini tanımayan, inkar eden ve ısrarla onu Resûlullah'ın uydurması olarak görmek isteyenler de çıkmıştır. Bu kimselere karşı Kur'an meydan okumuştur. Fesâhat ve belâgatın zirvesinde olmalarına rağmen Araplar, Kur'an'a karşı koymaktan aciz kalmışlardır. Muarızlar Kur'an mucizesi karşısında hiçbir surette tutunamamışlar, bu tür denemelerde bulunan birkaç kişi de gülünç duruma düşmekten ve hüsrana uğramaktan kurtulamamıştır.

Hız. Peygamber'in Kur'an mucizesi ile diğer peygamberlerin mucizeleri arasında ne gibi farklar vardır? Açıklayınız.

SIRA SİZDE

İcâz konusunda telif edilen eserlerin III/IX. asırdan itibaren görülmeye başlaması, bu konunun başlangıç zamanını göstermez. Zîrâ Kur'an'ın mucize oluşu onun nuzûlüyle başlamış bir olgudur. Çünkü önyargısız zihinler ve gönüller ne zaman Kur'an'ı dinledilerse, sunduğu nuru fark ederek iman etmişler, İslâm dairesine girmişlerdir. Öte yandan Câbirî eksenli düşünce, konu üzerindeki eserlerin sonraki dönemlerden itibaren görülmeye başlamasından hareketle icâz fikrini Hint ve İran kökenli dini etkiye bağlamaktadır ki bu tamamen yanlış bir yargıdır. Zira böyle bir şeyi ileri sürmek, Arapça'nın grameri ikinci yüzyılda yazıldı diye o tarihe kadar Arapça'nın olmadığını söylemeye benzer ki bu düşüncenin son derece tutarsız ve isabetsiz olduğu açıktır. Nitekim Hız. Peygamber Kur'an mucizesi ile inkarcı Araplara şu üç merhalede meydan okumuştur:

1. **Tüm Kur'an ile meydan okuma:** “De ki: Andolsun bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak üzere insanlar ve cinler bir araya gelseler, birbirlerine destek olsalar, yine de onun benzerini meydana getiremezler” (İsrâ (17), 88).

Görüldüğü gibi Hız. Peygamber hem Araplara, hem de onlardan başka tüm insan ve cinlere Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymaları konusunda meydan okumuştur.

2. **On sûre ile meydan okuma:** İkinci aşama olarak Hız. Peygamber muarızlarına Kur'an'ın on sûresinin benzerini getirmelerini şart koşturmuştur. Şu âyetler, bu aşamadaki meydan okuyuşu dile getirmektedirler: “Yoksa onu (Kur'an'ı) uydurdu mu diyorlar? De ki: Eğer doğru iseniz Allah'tan başka kime sözünüze geçiyorsa (yardımınıza) çağırın da siz de onun gibi uydurulmuş on sûre getirin. Eğer (onlar

talebinize) cevap veremiyorlarsa, bilin ki o (Kur'an) ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir" (Hûd (11), 13-14).

3. **Bir sûre ile meydan okuma:** Bir başka aşama olarak da Hz. Peygamber Kur'an'dan bir sûre getirme talebi ile meydan okumuştur. İlgili âyet şöyledir: *"Yoksa onu (Muhammed) uydurdu mu diyorlar? De ki: Onun benzeri bir sûre getirin"* (Yûnus (10), 38). Benzer meydan okuma şu âyette de tekrar edilmiştir: *"Eğer kulumuza indirdiğimiz konusunda herhangi bir şüphenez varsa, haydi onun benzeri bir sûre getirin"* (Bakara (2), 23).

İ'cazda Sarfe Teorisi

Bazı Mutezilî âlimlerin i'caz görüşü olarak karşımıza çıkan "sarfe" teorisi, ilk asırlardan beri tartışılan bir yaklaşım olmuştur. Bu teoriye göre Kur'an'ın benzeri rahatlıkla ortaya konabilirdi, ancak Allah buna engel olmuştur. Allah'ın engel olması yüzünden Kur'an'a karşı koymaya, benzerini getirmeye yönelik teşebbüsler; başarısız olmuş, sonuçsuz kalmıştır (*sarfu'l-himem ani'l-muârada*). Daha açık bir ifadeyle Allah tartışmasız kudretiyle Arapları Kur'an'a muaraza etmekten alıkoymuş; onların edebî yetenek ve kudretlerini ellerinden alarak başarıya ulaşmalarına engel olmuştur. Şâyet Allah kudretini kullanarak meseleye müdahale etmeseydi, belagat ve fesahatın altın çağını yaşayan Arap edipler, Kur'an'ın bir benzerini, hatta ondan daha güzelini de ortaya koyabilirdi. İşte bu ilahi müdahale önceki peygamberlere verilen hissî mucizeler gibi bir mucizedir. Bu teori Mutezilî imam İbrahim Nazzâm'a isnat edilir. Ancak bu teori, âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından reddedilmiştir.

Sarfe teorisinin bu haliyle Yüce Allah'ın ulûhiyet ve rubûbiyet hikmetini zedelediği söylenebilir. Çünkü kullarının elinden mücadele güçlerini aldıktan sonra, "haydi gücünüz yetiyorsa Kur'an'ın bir benzerini yapın" demesi rahmân ve rahîm olan Rabbimiz için mümkün gözükmemektedir.

İslâm âlimleri sarfe teorisinin doğru olmadığına dair birtakım deliller öne sürmüşlerdir. Bu teori doğru olarak kabul edilirse; 1. Tahaddî (meydan okuma) zamanının geçmesiyle Kur'an'ın icazının da ortadan kalkması gerekirdi. Halbuki Kur'an'ın icazı halen devam etmekte ve bundan sonra da devam edecektir. 2. Kur'an, muarazayı men etmekle acizliğe düşerdi. 3. Kur'an değil, sarfenin/menetmenin bizzat kendisi muciz olurdu.

Kur'an'ın İ'caz İçin Yeterli Olan Miktarı

Kur'an'ın i'caz için yeterli olan miktarı hakkında İslâm âlimlerinin çeşitli görüşleri vardır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

1. Mutezile âlimleri i'cazdan söz edebilmek için bütün Kur'an'ın devrede olmasını gerekli görürler. Buna göre Kur'an'ın bir kısmı, i'caz için yeterli değildir.

2. Bazı âlimler “doğru iseler, onun gibi bir söz getirsinler” (Tur (52), 34) âyetine dayanarak icâzın Kur'an'ın azına da çoğuna da şamil olacağını öne sürmüşlerdir.
3. Diğer bir grup âlim ise Kur'an'ın ister uzun ister kısa olsun tam bir sûre veya tam bir sûre miktarı olan bir veya bir kaç âyetle icâzının gerçekleşebileceğini ifade etmişlerdir.

Kur'an'ın İ'caz Yönleri

Kur'an'ın icâzını, sadece dil, üslup ve fesâhat gibi belli yönlerle hasretmek doğru değildir. Çünkü icâz; ilim, siyaset, ahlak, psikoloji, sosyoloji, gaybi ve kevnî haberler gibi pek çok yönde tecelli edebilir. Bu bakımdan Kur'an'ın icâz yönleri, içinde bulunduğu ve bulunacağı zaman içerisinde değişebilecek, yenilenebilecek bir niteliğe sahiptir. Bununla beraber Kur'an'ın, şu ana kadar tespit edilen mucizevî yönlerinin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz:

1. **Dil ve Nazım Yönüyle İ'caz:** Her şeyden önce Kur'an, Arap dilinin mucizesi olmuştur. Nitekim şiiri, nesri, hikmetleri, meselleri, belagat ve fesâhatı, beyan, hakikat ve mecazı, icâz ve itnâbı gibi birçok özelliği ile Arapça, zirvelere çıkmış bir dildir. Buna rağmen mevcut Arapça örnekleri, Kur'an karşısında aczini itiraf etmiş, lügavî icâzı karşısında hakîr ve âciz olarak duraklamış, üslûbu önünde saygı ile eğilmiştir.

Kur'an harfleriyle ortaya çıkan ses âhenginde dilsel icâz etkisini gösterir. Bu harflerdeki hareketler, sükunlar, medler, gunneler, fâsılalar ve makta'lar işitildiği anda kulaklar hemen onu dinlemeye koyulur, dinlemekten hiç usanmaz, aksine daha da çok dinlemek ister. Her mânânın hakkını tam anlamıyla veren Kur'an lafızlarında da dilsel icâz ortaya çıkar, bunlarda manayı bozan en ufak bir fazlalık ve eksiklik görülmez. Çeşitli sebepler üzerine yirmi üç yıl gibi uzun bir zaman zarfında peyderpey nazil olan âyet ve sûreler arasında her zaman bağlamsal bir insicam ve tenâsüp görülür, şaşırtıcı bir uyum fark edilir. Hitapları da son derece muciz olan Kur'an karşısında durumu, konumu ve kariyeri ne olursa olsun her sınıftan muhatap onda kendisini bulur, ihtiyacının giderildiğini görür. “*Yemin olsun Biz (bu) Kur'an'ı öğüt için kolay kıldık, yok mudur öğüt alan*” (Kamer (54), 17) ilahî fermanı karşısında boyun bükerek, tefekküre dalar.

Kur'an'ın bu icâzı, öfkesinden dolayı deli gibi olduğu halde Hz. Peygamber'i katletmeye giden müşrik Ömer'i, mü'min ve muvahhid Ömer'e dönüştürmüş; Umeyye b. Halef'e yerden bir avuç toprak aldırarak üzerine secde ettirmiş; Utbe b. Rabia'ya “ondan öyle şeyler işittim ki ömrümde benzerini hiç duymamıştım. Bu sözler şiir de değil, kehânet de değil, bunlardan hiç birine benzemiyor” şeklinde hakikatı söyletmiş; Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri nazil olduktan sonra muallaka şairlerinden Lebid'e “artık bundan sonra bana şiir yazmak düşmez” dedirterek onu, en iyi yaptığı ve başarılı olduğu işten vazgeçirmiştir.

Pek çok temayı çarpıcı ve etkileyici bir şekilde işleyen Kur'an nazmı, belâgat ve fesâhatın tüm vecihlerini ve gereklerini layıkıyla karşılamış, bütün bu hususlarda en ufak bir uygunsuzluk ve tutarsızlık görülmemiştir. Bu da

göstermektedir ki Kur'an, beşer sözü olmadığı gibi beşerin de benzerini getiremeyeceği ilahî bir kelâmdır.

2. İlmi İ'caz: Kur'an'ı gönderen Yüce Allah aynı zamanda zerreden kürreye tüm varlığın da sahibidir, yarattığı her şeyi en iyi bilendir. Allah Kur'an'da yarattığı varlıklardan söz etmiş; güneşten, aydan, balıklardan vs. bahsederek insanın zihin ve bakışlarını hidâyet maksatlı olarak dış dünyaya çevirmiştir. Bu anlamda Kur'an'daki bir âyetle dış dünyadaki herhangi bir varlık arasında fark yoktur, hepsi de Allah'a delâlet etmekte, O'nu konuşmaktadır. Başka bir ifadeyle Kur'an, tenzîlî âyetlerden; varlık da tekvînî âyetlerden oluşur. Bu bakımdan Yüce Allah'ın vahyettiği Kur'an'da varlık kanunlarına ve niteliklerine aykırı bir durumun olmaması son derece doğaldır. Ayrıca hangi dönem gelirse gelsin, kesin kanıtlarla ulaşılan bir kevnî gerçek, Kur'an'la asla çelişmemekte, aksine Kur'an'ı tasdik etmektedir. Okuma yazması bile olmayan bir beşer hüviyetiyle Peygamberimizin getirdiği Kur'an'da, nâzil olduğu dönemin beşeri bilgi düzeyiyle ifade edilmesi imkansız olan hakikatlerin söylenmesi, Kur'an'ın beşer sözü değil, Allah keliması olduğunun çok açık bir delilidir. İnkarcılar ise böyle bir Kur'an'ın benzerini getirmekten elbette aciz kalmışlardır ve kalmaya devam edeceklerdir.

Kur'an'ın ilmi icâzına pek çok örnek arasından şunları vermek mümkündür: Oksijen insanın nefes alması için zaruridir ve gökyüzünün yüksek tabakalarında az bulunur, yükseltilere çıkıldıkça azalmaya devam eder. Bu yüzden insan atmosfer içinde yükseldikçe, göğsü daralır, nefes almada zorlanır. Yüce Allah bu konuya şöyle işaret eder: *"Allah kime hidâyet etmek isterse onun kalbini İslâm'a açar; kimi de saptırmak isterse sanki göğe çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır"* (En'âm (6), 125). Önceleri atomun, yani varlığın en küçük yapı taşının, Kur'an'ın ifadesiyle zerrenin bölünemeyeceği kabul edilirdi. Kur'an ise atomun bölünebileceğine işaret etmiştir: *"Ne yerde, ne gökte zerre ağırlığına hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapta bulunmasın"* (Yûnus (10), 61). Âyetteki "zerreden daha küçüğü" ifadesi, atomun parçalanabileceğine işaret eder.

Ancak Kur'an'ın içerdiği bu icâz alanında da dikkatli olmak gerekmektedir. Beşeri bilim sürekli ilerleyen dinamik bir yapıya sahiptir. Bazen dün ak dediğine, bugün kara diyebilmektedir. Bu bakımdan kanıtları itibarıyla henüz kesinleşmemiş teorilerle Kur'an âyetleri açıklanmaktan kaçınılmalıdır. Kanıtlanmamış hipotezlerle âyetleri izah etmeye kalkışmak yerine, Kur'an'ın tek başına şu uyarısı bile yeterli görülmeli ve sürekli çalışmaya devam edilmelidir: *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelip gitmesinde akıl sahipleri için gerçekten açık ibretler vardır. Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerine yatairken Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!"* (Âi-i İmran (3), 190-191).

3. **Gaybî İcaz:** Kur'an, insanların bilmeye imkân bulamadıkları gayb haberlerini ihtiva eder. Kur'an'ın bu tür gayb haberlerini; geçmişe, nazil olduğu ana ve geleceğe ait olmak üzere üç bölüme ayırmak mümkündür. Meselâ geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerin gayb haberleri maziye; Peygamberimiz zamanında iç yüzleri açığa vurulan münafıkların durumu nazil olduğu ana; Bizanslıların İranlılarla savaşacakları gibi haberler ise geleceğe ait gayb haberleridir. Bu yönden de Kur'an mucizedir.
4. **Medeniyet İnşası Yönüyle İcaz:** Kur'an hem beden, hem ruh açısından insanı tatmin edecek yolları gösteren bir rehber kitaptır. İnsanın tüm zayıf noktalarıyla kabiliyetlerini son noktasına kadar dikkate alan Kur'an, tüm insanlık için en güzel yaşama modelini sunmuştur. Kısaca inanç esasları, ibadetleri, ahlaki emir ve yasakları ile insanın hem bu dünyada, hem de ebedi ahiret hayatında mutlu olmasının yollarını göstermiştir. Aksi takdirde insan ne kadar maddi refah içinde olursa olsun, bedenî ve şehvî arzularını hangi noktaya kadar yerine getirirse getirsin yine de tatmin olmayacak, aradığı mutluluk ve huzuru asla bulamayacaktır. Gerçek huzur, Kur'an'ın bildirdiği tevhid, namaz, zekat, oruç, ahlaklı ve dürüst olmak gibi hayat veren esaslarını özümsemekte ve yaşamaktadır. Bütün bu esasları özümsemiş insanların kurdukları dünya, elbette dünyanın en medeni ve en insancıl medeniyetidir. Bu ilke ve esasları, hiç bir beşerin kendiliğinden tespit etmesi ve gerçekleştirmesi mümkün değildir. Dolayısıyla, bu yönüyle de Kur'an mucizedir.

Seyyid Kutub'un "Kur'an'da Edebi Tasvir" adlı kitabını okuyunuz.

K İ T A P

İcaz konusunda telif edilmiş eserlerden bazıları şunlardır: Osman el-Câhız, Nazmu'l-Kur'an; Rummânî, en-Nüket fi İcâzi'l-Kur'an; Hattâbî, Kitâbu Beyânî İcâzi'l-Kur'an; Ebû Bekr el-Bâkılânî, İcâzü'l-Kur'an; Abdülkâhir el-Cürcânî, Delâilü'l-İcâz ve er-Risâletü's-Şâfiye fi'l-İcâz; Fahreddin Râzî, İcâzü'l-Kur'an; Zemelkânî, el-Burhân fi İcâzi'l-Kur'an; Muallim Naci, İcâzü'l-Kur'an; Mustafa Sâdık er-Râfî, İcâzü'l-Kur'an; Seyyid Kutub, et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'an (Türkçesi: Kur'an'da Edebi Tasvir).

ÜSLÛBU'L-KUR'ÂN

Üslup dilde *ağaçlar arasındaki yol, fen, yön, yaklaşım, kibirlilik hali ve aslan boyunu* gibi anlamlara geldiği gibi *konuşanın sözündeki tarzı* anlamında da kullanılır. Kur'an'ın üslubu denildiğinde ise mesajlarını, hükümlerini, tespitlerini, öykülerini vs. anlatırken izlediği anlatım tarzı, ifâdey-i merâm yöntemi anlaşılır. Kur'an'ın kendine özgü bir üslubu vardır ve bu tarz, alışlagelmiş üsluplardan farklıdır. Bu üslup Arap edebiyatının dehalarını çok etkilemiştir. Bedevî Arabın düşün olduğu ses harmonisi en mükemmel şekliyle Kur'an üslubunda görülmüştür. Hem de bu harmoni onların alışageldikleri şiir ve nesir tarzlarından da farklı ve onlardan çok daha yüksektir. Kur'an için nesir veya şiir diyenler olmuşsa da, ilmî incelemeler bu iddiaları geçersiz kılmıştır. Nazmın ve nesrin ötesinde olan Kur'an üslubunun her halde en iyi tanımını "Kur'an ne şiir, ne de nesirdir, O sadece Kur'an'dır" diyen Tâha Huseyn yapmıştır. Bu tanıma çağdaş bir Arap

edebiyatçısının “*Arap dili nazım, nesir ve Kur’ân’dan ibarettir*” şeklindeki sözünü de ilave edebiliriz.

Ancak bu üslubu, tanıyıp bildikleri telif üsluplarına indirgeyemeyen bazı oryantalistler Kur’ân’ın düzen ve tertipsiz bir kitap olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa Kur’ân üslubu, hayatın renkliliği ve canlılığı oranında çok özgün bir çeşitliliğe sahiptir ve doğrusu bu yönüyle de hayli çekicidir. Dinledikleri zaman dost veya düşmanın, Arapça bilen ya da bilmeyenin kendilerini Kur’ân’dan alamamalarının arkasında bu cazibe olsa gerektir.

Kur’ân’ın üslubunun bu çekiciliğinden meselâ Regis Blachere şöyle bahseder: “*Hatta Arapça bilmeyen bir Avrupalı bazı sûrelerin okunmasından etkilenmektedir. Muhammed’in kinle körelmemiş çağdaşlarının Kur’ân’dan nasıl etkilenmiş olduklarını varın siz hesap edin.*” İslâm karşıtı eserler yazmış olan papaz Henri Lammens bile “*filolojik bakımdan Kur’ân’ın üslûbu, dikkat çekici bir mükemmeliyettedir*” demek zorunda kalmıştır. Goldziher de, “*Kur’ân, dünyanın edebî eserlerinden biridir*” demektedir. Kur’ân’ı İngilizce’ye tercüme eden Palmer de bu çevirisinin girişinde “*en seçkin Arap ediplerinin kıymet itibarıyla Kur’ân’a denk olabilecek bir şey yazmamaları şaşılabilecek bir şey değildir*” der. Yahudi âlim ve araştırmacısı Hirshfield ise şu sözleri sarf etmiştir: “*Kur’ân, sahip olduğu ikna gücü, belagat ve inşası itibarıyla seviyesine erişilemeyecek bir kitaptır. İslâm âleminde görülen bütün ilim ve irfan dallarının hayret uyandıran inkişâfı, Kur’ân sayesinde gerçekleşmiştir.*”

Görüldüğü gibi Kur’ân’ın üslubu, inansın ya da inanmasın, insaf sahibi olan herkesi kendisine hayran bırakmaktadır.

Kur’ân’daki tekidler, hazifler, takdim-tehirler, ses dönüştürmeleri (kalbler), iltifatlar, haberî ve inşâî anlatım şekilleri, haber cümlelerinin talep makamında ihdâsı, taaccüb makamında nidâ, çokluk makamında azlık cümlesi, ibdâl, teşbîh, istiâre, tevriye, mukâbele, rahmetin azap, imanın küfür üzerine takdim edilmesi, veciz ifadeler, itnâb, tekrarlar gibi pek çok husus hep Kur’ân’ın üslûp özelliğini oluşturmuştur. Bazı sûrelerin başlarındaki hurûf-ı mukatta’a, cennet-cehennem tasvirleri, gayb haberleri, Arabın kullandığı günlük kelimelere misyon yükleme becerisi gibi birçok nitelik de onun üslubunu belirlemiştir.

Gönüllere hoş gelmesi, dış dünyayı gözleme ve tefekkür etme çağrısı yapması, insanın madde ve ruh alanlarına hitap etmesi ve onları doyurması, sözlerini yerli yerinde kullanması, tekrarlarını her seferinde bağlamsal rötuşlarla zenginleştirilmesi ve muhatapları bıktırmaması, âyet sonlarındaki akustik ahenk ve doğal secileri, ilmî sırları, gaybî haberleri, bireyi, toplumu ve aileyi ayakta tutacak ahlakî ilkeleri, en güzel kıssaları, geçmiş asırların tarihi, oluş (mebde) ve varış (mead) hususundaki tespitleri, askeri talimatı, devlet ve devletler arası hukuk ilkeleri, tabii güzellikleri yanında bediî güzellikleri, soyutu somut şekilde zihinde canlandıran temsilleri, güzel hitapları, ikna sistemi, delillerinin ve mantık kurgusunun kuvveti, insanlığa her iki âlemin mutluluğunu temin eden kaide ve kurallar sunması gibi pek çok unsur yine Kur’ân’ın eşsiz üslubunun niteliklerindendir.

Diyanet İslâm Ansiklopedisi'nden “Kur'ân” maddesini okuyunuz.

DİKKAT

KUR'ÂN'IN GRAMER YAPISI (İ'RÂBU'L-KUR'ÂN)

Bir dildeki ses, kelime yapılışı, kelime dağarcığı, anlam değişimleri, cümle kurulumu, cümle içi unsurların yapıları ve görünüşleri gibi hususları inceleyerek düzenli hale getiren kurallar bütününe gramer denir. Gramer kuralları her şeyden önce doğru anlama ve anlatma için gerekli olan yol haritasını çizer. Çünkü bu kurallar, aynı sistem içinde hareket eden fertler için, bir bakıma, ortaklaşa kullandıkları trafik işaretleridir.

Kur'ân'ın gramer yapısını inceleyen ilim dalına Kur'ân'ın irabı (İ'rabu'l-Kur'ân) denir. İ'rabu'l-Kur'ân ilmi, Kur'ân kelimelerini ve cümlelerini gramer yönünden incelemekte ve tahlil etmektedir. Bu sayede cümlelerin fiil, fâil, meful, mübteda, haber gibi temel öğeleri yanında yardımcı unsurlar belirlenir, haziflerin olup olmadığı ortaya konur ve böylece Kur'ân'ın doğru olarak anlaşılıp tefsir edilmesi sağlanır.

Bu bakımdan Kur'ân'ı anlamak ve tefsir etmek isteyen bir kimse onun gramer yapısını çok iyi bilmelidir. Ayrıca ortaya çıkan gramatik değişikliklerle ne tür anlam değişikliklerinin ortaya çıktığını da bilmek gerekmektedir.

Kur'ân'ın sağlıklı bir şekilde anlaşılmasını doğrudan ilgilendirdiği için Hz. Peygamber, Kur'ân'ın gramatik yapısının ve kelimelerinin taşıdığı manaların iyi öğrenilmesini teşvik etmiştir.

İslâm âlimleri Kur'ân'ın doğru olarak tefsir edilmesine katkı sağlamak için Kur'ân'ın gramer yapısı ve irabı üzerine, tefsirler yanında çok sayıda müstakil eser de telif etmişlerdir. Bu eserlerin başlıcaları şunlardır: Müberred, İ'rabu'l-Kur'ân; Zeccâc, İ'rabu'l-Kur'ân; İbn Fâris, İ'rabu'l-Kur'ân; Kutrub, İ'rabu'l-Kur'ân; Ma'mer b. Müsennâ, İ'rabu'l-Kur'ân; Muhyiddîn Derviş, İ'rabu'l-Kur'ânî'l-Kerîm; Ebu'l-Bekâ, et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân; Huseyn b. Ebi'l-İzz el-Hemedânî, el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'ânî'l-Mecîd; Ebû Ca'fer en-Nehhâs, İ'rabu'l-Kur'ân; İbn Sîde, İ'rabu'l-Kur'ân; Mekki b. Ebî Tâlib, Kitâbu Müşkili İ'râbi'l-Kur'ân.

Kur'ân İlimlerine dair Türkçe eser okumak için şu siteyi ziyaret edebilirsiniz: <http://www.risaleforum.net/islami-kutuphane/39605-kuran-kitapligi-190-kitap-indirmek-icin/>

İNTERNET

Özet

Kur'an'ın muhkem ve müteşâbih kavramlarını tanımlayabilmek

Muhkem-müteşâbih, Kur'an'ın harici bir delile ihtiyaç duymayacak derecede açık, anlaşılır ve kat'i âyetleriyle anlamı açık olmayan âyetlerini tasnif eden iki önemli teknik kavramdır. Müteşâbihlerin manası ve tefsiri konusunda *selef* ve *halef* ekolleri olmak üzere iki temel yaklaşım ortaya çıkmıştır. Sef ekolü âlimleri, müteşâbihleri bilinen sözlük manaları dışında tefsir etmekten kaçınmış, mana ve tefsirlerini Allah'a havale etmişlerdir. Halef ekolüne mensup âlimler ise müteşâbihleri Allah'ın zatına yakışır şekilde manalandırıp tefsir etmeye çalışmışlardır.

Kur'an'daki 29 sûrenin başında yer alan kesik harfler, müteşâbih kısımdandır. Bu tür âyetlerin te'villerini Allah'tan başka kimsenin bilmeyeceğini Âl-i İmran sûresinin 7. âyeti haber vermektedir. Bu harfler üzerinde çeşitli âlimlerin birçok görüşü söz konusu olmuştur.

Kur'an'da ihtilaf vehminin sebep ve problemlerini çözümleyebilmek

Bazen âyetler arasında, cehaletten ve bir meselenin farklı yönlerinin ifade edilmiş olduğunu fark edememekten kaynaklanan çelişki vehmi uyanabilmektedir. Âyetlerin gerçek anlamlarını izah ederek ortaya çıkan çelişki vehimlerini kaldıran ilim, *Müşkilü'l-Kur'an*'dır.

Kur'an'ın siyakını örnekleriyle birlikte açıklayabilmek
Kur'an âyetlerinin manalarıyla ilgili ilimlerden bir diğeri de siyak ilmidir. Bu ilim her metnin doğru anlaşılmasına katkı sağladığı gibi Kur'an metninin doğru anlaşılıp tefsir edilmesine de katkı sağlamaktadır. Kur'an bazında siyak ilkesinin gereğine riâyet edilmediğinde ise pek çok yanlış mana ve tefsir yol açılmış olmaktadır.

Kur'an'ın mucize olduğu yönleri tespit edebilmek

Kur'an, İslâm dininin en büyük edebî ve ebedî mucizesidir. Kur'an mucizesi mana üzerine bina edilmiştir, bu yüzden de önceki peygamberlerin mucizelerinden farklı olarak evrensel ve ebedidir. Son derece sağlam bir nazma sahip olması, gaybi haberler içermesi, indiği dönemin bilgi düzeyini çok ötelere taşıması gibi pek çok yönüyle Kur'an inkarcılara meydan okumuştur. Allah'tan geldiğinin en büyük işareti, Kur'an'ın taklit edilememesi, benzeri yapılamaması olmuştur. Bazıları Kur'an'ın içcâzı fikrini, *sarfe* teorisiyle açıklamıştır. Buna göre Allah, muarızların Kur'an'ın benzerini getirme yeteneklerini ellerinden almıştır, bu yüzden de onlar Kur'an'ın benzerini meydana getirememişlerdir. Bu yaklaşım özellikle de ehl-i sünnet uleması tarafından asırlardır tartışılmış ve reddedilmiştir.

Kur'an'ın üslup özelliklerini özetleyebilmek

Şiir ve nesir tarzının ötesinde kendine has niteliğiyle ön plana çıkan bir diğ husus da Kur'an'ın üslubudur. Kur'an'ın ifade-yi meram tarzı insaf ve vicdan sahibi her insanı derinden etkilemiş, kendine hayran bırakmıştır. Mana ve mesajı ileten üslubu; veciz olmak, harmoni, hazifler, belagat ve fesahat şartlarını yerine getirme gibi pek çok nitelik ihtiva eder.

Kur'an'ın gramer yapısını tanımanın önemini ve konuyla ilgili önemli kaynakları listeleyebilmek

Âyetlerin manalarını en doğru şekilde tespit etmeye yönelik ilimlerden birisi de onun gramer yapısını ortaya koyan *İ'rabu'l-Kur'an* ilmidir. Bu ilim sayesinde Kur'an'ın kelime ve cümlelerinin anlamları, cümle çeşitleri ve nitelikleri, cümle öğelerinin farklı hareketlendirilmeleri durumunda ne tür anlam ve yorum değişikliğine sebep olduğu en sağlıklı şekilde tespit edilmektedir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi hurûf-ı mukatta'ayı hece harfleri olarak kabul eden İslâm âlimlerinin görüşlerinden biri **değildir**?

- Başında bulundukları sûrelerin isimleridir.
- Kur'an'ın isimleridir.
- Bu harfler iki sûreyi birbirinden ayırma işlevi görürler.
- Sûreyi kaydeden vahiy katibinin ismidir.
- Ebced hesabıyla önemli olayların tarihine işaret ederler.

2. Kur'an'da müteşâbih âyetlerin bulunma sebebi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi söylenebilir?

- İnsan zihnini sürekli işletir.
- İyi davranışların yapılmasını sağlar.
- Kur'an'ın daha kolay anlaşılmasına yardımcı olur.
- Kur'an'ın tebliğ edilmesini kolaylaştırır.
- Kur'an'daki emir ve yasakların kolayca uygulanmasına yardım eder.

3. Aşağıdakilerden hangisi Sarfe Teorisi ile ilgili olarak söylenebilir?

- Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından öne sürülmüştür.
- İnkarcılarca Kur'an'ın bir benzeri yapılmıştır.
- Allah, muarızlara engel olduğu için Kur'an'ın benzeri yapılamamıştır.
- Önceki âlimlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilmiştir.
- Günümüz âlimleri tarafından büyük ölçüde kabul görmektedir.

4. Kur'an'ın icaz yönleri ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Kur'an, gayb haberleri vermektedir.
- Kur'an'ın indiği dönemde zirveye çıkmış olan Arapça, Kur'an karşısında aczini itiraf etmiştir.
- Kur'an medeniyet inşası yönünden mucizdir.
- Kur'an, beşer sözü değildir, fakat beşerin benzerini meydana getirebileceği ilahî bir sözdür.
- Kur'an'ın icazı, sadece dil bakımından değil, ilim, siyaset, ahlak, psikoloji, sosyoloji, gaybî ve kevnî haberler gibi pek çok yönden tecelli eder.

5. Regis Blachere, Kur'an hakkında "Hatta Arapça bilmeyen bir Avrupalı bazı sûrelerin okunmasından etkilenmektedir. Muhammed'in kinle körelmemiş çağdaşlarının Kur'an'dan nasıl etkilenmiş olduklarını varın siz hesap edin" sözünü Kur'an'ın hangi yönü için söylemiştir?

- Üslup
- Muhkem-Müteşâbih
- Nâsih-Mensûh
- İcâz-İtnâb
- Hurûf-ı Mukata'a

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız doğru değilse, “Hurûf-ı Mukatta’anın Tefsiri” konusunu yeniden okuyunuz.
2. a	Yanıtınız doğru değilse, “Kur’ân’da Müteşâbih Âyetlerin Bulunmasının Sebepleri” konusunu yeniden gözden geçirin.
3. c	Yanıtınız doğru değilse, “İcâzda Sarfe Teorisi” konusunu yeniden okuyunuz.
4. d	Yanıtınız farklıysa “Kur’ân’ın İcâz Yönleri” konusunu yeniden okuyunuz.
5. a	Yanıtınız doğru değilse, “Üslûbu’l-Kur’ân” konusunu yeniden çalışınız.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Muhkam, delaleti açık, manası başka bir konuyla karışmayacak derecede net olan âyetlere denir. Müteşâbih ise birçok manaya ihtimali olan ve bu manalardan birini tayin edebilmek için hârici bir delile ihtiyacı olan âyetlerdir.

Sıra Sizde 2

Usûl âlimleri müteşâbih âyetleri genel olarak şu iki kısma ayırmışlardır: 1. Muhkemlerle mukâyese edildiğinde manası bilinebilenler. 2. Hakikatinin bilinme imkanı olmayanlar.

Sıra Sizde 3

Önceki peygamberlere verilen mucizelerden farklı olarak Hz. Peygamber’in Kur’ân mucizesinin etkisi süreklidir. Meselâ Hz. Musa’nın asa mucizesi ile Hz. İsa’nın körleri ve alaca hastalarını iyileştirme mucizesi, o dönemden sonra yaşayanlar için tarihi bir olay olmaktan daha fazla bir etkiye sahip değildir. Yani önceki peygamberlerin mucizeleri görsel, hissi ve yereldir. Hz. Peygamber’in mucizesi ise aklı ve ebedî olarak kalıcıdır. Bu şu demektir: Kur’ân mucizesi, hem Hz. Peygamber döneminde, hem de ondan sonra kıyamete kadar devam edecektir.

Sıra Sizde 4

Önceleri atomun bölünemeyeceği kabul edilirdi. Kur’ân’ın, “ne yerde, ne gökte zerre ağırlığınca hiçbir şey Rabbinden uzak (ve gizli) kalmaz. Bundan daha küçüğü ve daha büyüğü yoktur ki apaçık kitapta bulunmasın” âyetindeki “zerreden daha küçüğü” ifadesinin, atomun bölünebileceğine işaret ettiği söylenebilir.

Yararlanılan Kaynaklar

- Cerrahoğlu, İ. (1983). **Tefsîr Usulü**, Ankara.
- Duman-Altundağ. (1998). **Hurûf-ı Mukatta'a**, Diyanet İslâm Ansiklopedisi, İstanbul.
- Hacımuftuoğlu, N. (2001). **Kur'an'ın Belagatı ve İ'câzı Üzerine**, Erzurum.
- Şehrur, M. (2001). **Lügavi Kur'an Okumaları**, (çev. M. Ünver), Samsun.
- Ünver, M. (1996). **Kur'an'ı Anlamada Siyakın Rolü**, Ankara.
- Zerkânî. (ts). **Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'an**, İsa el-Halebî, Kahire
- Zerkeşi, Bedreddin. (ts). **el-Burhân Fî Ulûmi'l-Kurân**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut.

9

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Âyetleri, nüzûlü döneminde meydana gelen hadiselerle ilişkilendirebilecek,
- Kur'ân kıssaları ile önceki semâvî kitaplardaki kıssaları karşılaştırabilecek,
- İsrâîlî rivâyetlerin Tefsîre giriş yollarını tespit edebilecek,
- Kur'ân'ın belirli tarihî şartlara münhasır olmadığını, tüm zaman ve mekânlarda uygulanabilecek mesajlar taşıdığını açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

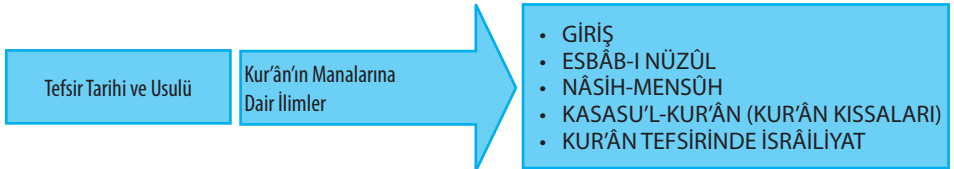
- Tehaddî
- Tedricîlik
- Tahsîs
- Tarihî kıssalar
- Temsîlî kıssalar
- Mevzû haberler (uydurma rivâyetler)
- Tağlîb kuralı

Öneriler

Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için;

- Ünite içerisinde meâlleri verilen âyetlerin özgün metinlerini, sûre ve âyet numaralarından hareketle bulunuz; âyetleri öncesi ve sonrası ile birlikte okuyunuz.

İçindekiler

Tarihî Olgularla İlişkili Kur'ân İlimleri

GİRİŞ

İlk peygamber Âdem'in ardından bir silsile hâlinde devam eden nübüvvet kuru-
mu, son peygamber Hz. Muhammed ile birlikte tarihe mal olmuştur. Kendisinin
türedi bir nebi olmadığını söyleyen Hz. Peygamber, bu kurumun varlığını unut-
muş görünen Mekkelilere zaman zaman hatırlatmalarda bulunmuştur.

Kur'ân'da kıssaları anlatılan peygamberler, belirli davranışlarıyla şöhret bul-
muş toplumlara gönderilmişlerdir. Geldikleri dönem itibarıyla Âdem ilk insan ve
ilk peygamber, Nuh ilk resûl, İbrahim ise insanlığın inanç atası olarak öne çıkar.
Büyük bir zulüm ve baskı altındaki İsrailoğulları'na Musa, hak dini tahrif eden
Yahudilere İsa ve nihâyet müşrik Araplara son peygamber Hz. Muhammed gön-
derilmiştir. Kuşkusuz adı geçen bu peygamberlerin her biri tarihte milat oluşturan
peygamberlerdir. Bunlarla birlikte hayat hikâyeleri hakkında bilgi sahibi olduğ-
muz ya da olmadığımız pek çok peygamber gelip geçmiştir.

Gerek Kur'ân âyetlerinde ifade edilen hususlar gerekse Hz. Peygamber'in ken-
di hayatı ve yaşadığı coğrafya dikkate alındığında, bütün bir peygamberlik gelene-
ğinin bize bu en yakın örneğinden hareketle şunu söyleyebiliriz: Her peygamber,
belirli bir tarihe ve coğrafyaya gönderilmiştir. Buna bağlı olarak her peygambere,
öncelikle kendi tarihsel şartlarını dikkate alan mesajlar gönderilmiştir. Unutulma-
ması gerekir ki peygamberler, ilahî mesajları öncelikle kendi toplumlarında uygu-
lamak zorundadırlar. Bunun için de kendi kavimlerinin diliyle gönderilir, ilahî
mesajları ilk olarak kendi kavimleri üzerinde tatbik ederler. Bu noktada Kur'ân da
Hz. Peygamber dönemi tarihsel şartlarını dikkate alan bir üslupla inmiş, bu tarihî
dokuya ait örnekleri kullanmış, bu dönemde yaşayanlara yabancı olmayan coğrafi
unsurlara vurgu yapmıştır. Bu açıdan bakıldığında Kur'ân, tarihi göz önüne alan
bir metindir ve bu açıdan tarihseldir; ancak bu tarihsellik, Kur'ân'ı o dönemin
tarihine hapseden bir tarihsellik değildir.

Kur'ân'da yer alan ve tarihsel öğeler taşıyan âyet ya da âyet grupları, her
dönemde geçerliliğini koruyabilen ve aynı zamanda tarihsel öğeler de taşıyan
hakikatler olarak değerlendirilmelidir. Kur'ân'daki bu tarihsel öğeler, Kur'ân
ilimleri sahasında eser veren ulemanın da ilgisini çekmiş ve Kur'ân'ı daha iyi

anlayabilmek için bu tarihsel arkaplanı, bu arkaplanın yönlendirdiği algılar dünyasını ve müfessirlerin Kur'ân'ı yorumlarken bu algılardan ne şekilde istifade ettiklerini incelemişlerdir. Bu çerçevede öne çıkan en önemli Kur'ân ilimleri arasında esbâb-ı nüzûl, Kur'ân kıssaları, nâsih-mensûh ve isrâiliyat konuları zikredilebilir.

ESBÂB-I NÜZÛL

“Nüzul sebepleri” anlamına gelen bu ifade, Hz. Peygamber'in risâlet döneminde meydana gelen ve Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olayı, durumu ya da soruyu ifade etmek üzere kullanılan bir tabirdir.

Kur'ân-ı Kerîm'in bütün âyetleri belli sebeplere bağlı olarak inmemiştir. Âlimler sadece 500 kadar âyetin iniş sebeplerinin bulunduğunu tesbit etmişlerdir. Bunların dışında kalan ve önemli bir kısmı geçmiş peygamberlerin kıssaları ile âhirete dair haberlerden oluşan çok sayıdaki âyetin iniş sebeplerini herhangi bir olayda değil, doğrudan doğruya bu âyetlerin kendi muhteva ve mânalarında aramak gerektiğini belirtirler. Buna göre âyetlerin büyük bir kısmı özel bir olaya, konuya, dolayısıyla belirli bir sebebe bağlı olarak inmeyip genellikle insanları muhtaç oldukları hususlarda bilgilendirmek, eğitmek, aydınlatmak, yönlendirmek veya uyarmak maksadıyla indirilmiştir.

Erken dönem rivâyetlerinde, âyetleri anlamada nüzûl sebeplerini bilmenin çok önemli olduğunu vurgulayan pek çok ifade bulunur. Bunlardan birinde İbrahim et-Teymî'nin rivâyet ettiğine göre, yalnız başına kaldığı bir gün Hz. Ömer, ümmetin problemleri üzerine düşüncelere dalmıştı. İbn Abbas'a haber gönderip yanına çağırttı ve ona; “Peygamber'i, Kitab'ı ve kiblesi bir olan ümmet, nasıl olur da birbirine düşer?” diye sordu. İbn Abbas ona şu cevabı verdi: “Ey müminlerin Emiri! Biz, kendilerine Kur'ân'ın indiği insanlarız. İnen kitabı okurduk; okuduğumuz âyetlerin ne ya da kim hakkında indiğini pekâlâ bilirdik. Ne var ki bizim ardımızdan, Kur'ân'ı okuyan, ancak âyetlerin ne ya da kim hakkında indiğini bilmeyen insanlar gelecektir. Bunlardan her bir grubun kendine özgü görüşleri olacaktır. Öyle olunca da insanlar arasında ihtilaf baş gösterecek, ihtilaflar baş gösterince de insanlar birbiriyle savaşa tutuşacaktır.” Hz. Ömer, İbn Abbas'ın bu sözlerini beğenmeyip onu azarladı. İbn Abbas da halifenin yanından ayrıldı. Daha sonra Hz. Ömer, İbn Abbas'ı tekrar çağırdı ve görüşlerine katıldığını söyleyerek ondan, sözlerini tekrar etmesini istedi (Saîd b. Mansûr, 1404 h.). Bu sözden etkilendiği ya da esasen bu kanaati kendisinin de paylaştığı anlaşılan Hz. Ömer, konuyu daha kapsamlı olarak şöyle vurgular: “Müslüman toplumlarında cahiliyeyi bilmeyenler zuhur ettiğinde İslâm ilmek ilmek çözülmeye başlar.” (Reşid Rıza, 1990).

Esbâb-ı Nüzûlün Çeşitleri

Esbâb-ı nüzûlün birçok çeşidi bulunmakla beraber, aşağıda sıraladığımız üç tanesi, bunlar arasında en çok bilinenlerdir:

1. Doğrudan Hz. Peygamber'e yöneltilen sorulara cevaben inen âyetler: *"Sana kıyametin ne zaman kopacağını soruyorlar. De ki: 'Onun bilgisi ancak Rab-bimin katındadır ve kıyameti tam vaktinde ortaya çıkartacak olan O'ndan başkası değildir. Kıyamet, göklerin ve yerin taşıyamayacağı kadar ağırdır ve hiç beklemediğiniz bir anda kopuverecektir!' Sanki sen onu biliyormuşsun da saklıyormuşsun gibi sorup duruyorlar! Onlara de ki: 'Onun vaktini ancak Allah bilir. Fakat, insanların çoğu bilmez'"* (A'râf (7), 187).
2. Toplumda infiale sebep olan bir olay hakkında inen âyetler: *"(Peygamber'in eşine) iftira atanlar, içinizden küçük bir gruptur. Bu olayı, kendiniz için bir şer sanmayın; aksine bu, (uzun vadede) hayrınızdır. Onlardan kim, ne günah işlemişse vebalini de yüklenmiştir. İftiranın büyüğünü yayıp durana gelince, ona da büyük bir azap vardır"* (Nûr (24), 11) âyetinden itibaren on âyet, Hz. Âişe'ye atılan iftira (ifk hâdisesi) sonrası nâzil olmuştur.
3. Herhangi bir meselenin dinî hükmünü beyan etmek için nâzil olan âyetler: *"Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer müminseniz faizden artakalana el sürmeyin. Şâyet böyle yapmazsanız, Allah ve peygamberi tarafından size bir savaş ilan edilmiş olduğunu bilin! Tövbe eder de vazgeçerseniz, anapara-nız sizindir. Böylece haksızlık etmiş olmadığınız gibi haksızlığa da uğramış olmazsınız"* (Bakara (2), 278-279) âyetleri böyledir. Sakîf kabilesine men-sup iki sahabî arasında, cahiliye döneminden kalma bir faiz ilişkisi vardı. Müslüman olduktan sonra, söz konusu faizin tahsili hususunda aralarında ihtilaf çıktı. Âyet, bununla ilgili hükmü beyan etmek üzere nâzil olmuştur. (Taberî, 2000).

Esbâb-ı Nüzûl Bilmenin Faydaları

1. Nüzûl sebepleri bilindiği zaman âyetlerin manalarını anlamak kolaylaşır. Meselâ *"Şüphe yok ki Safa ile Merve, Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder yahut umre yaparsa o ikisini tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur"* (Bakara (2), 158) âyeti indiği zaman Urve b. Zübeyr, teyzesi Hz. Âişe'ye, bu âyeti anlamakta güçlük çektiğini söylemişti; çünkü Safa ile Merve arasında sa'y etmek, zaten haccın vacipleri arasında sayılmaktaydı. Hz. Âişe ona şu cevabı vermişti: *"Cahiliye döneminde Safa tepesinde İsâf, Merve'de ise Nâile isimli putlar vardı. Müşrikler onlar arasında sa'y eder ve onlara ellerini sürerek tapınırlardı. Hac ibadeti farz kılındığında bu durumu hatırlayan Müslümanlar, sa'y esnasında müşriklerin yaptıklarına benzer şeyler yaptıklarını düşünerek tedirgin oldular. Bu âyet, Müslümanlarla müşriklerin sa'yi arasında hiçbir benzerlik olmadığını ifade etmek üzere nâzil oldu"*. (Taberî, 2000).
2. Nüzûl sebepleri bilindiğinde, çeşitli konularla ilgili hükümler içeren âyetlerin hikmetlerini tespit etmek kolaylaşır. Nüzûl sebeplerine konu olan âyetler teker teker incelendiği zaman olgularla ilahî nass arasındaki

bu ilişki açık bir şekilde tespit edilir. Bilindiği gibi Kur'an'ın iniş sürecinde takip edilen seyir, Mekke ile Medine döneminde Kur'an'ın farklı üsluplarda inmiş olduğuna işaret eder. Mekke döneminde âyetlerin tevhid ve ahirete iman konuları üzerinde yoğunlaşması, Medine döneminde ise aile, ticaret, savaş hukuku gibi konuların daha fazla işlenmiş olması vahyin, o dönemin sosyo-kültürel yapısını dikkate alan bir süreç içerisinde indirilmiş olduğunu gösterir. Bu ilişkileri tespit eden müminlerin, âyetlerin hikmetlerini anlamaları kolaylaşır, dinlerine bağlılıkları artar.

3. Bazen bir âyetin zahir anlamı rahat bir şekilde anlaşılabilir; ancak âyet ile kastedilen asıl mana, onun nüzûl sebebi bilindiği zaman net bir şekilde ortaya çıkar. Öyle ki söz konusu sebep bilinmediğinde âyetten kastedilen mana tam olarak ortaya çıkmayabilir. “*Gökyüzünün, apaçık (gözle görünür) bir dumanı getireceği günü gözetle*” (Duhân (44), 10) âyetiyle ilgili nakledilen rivâyet buna güzel bir misâldir. Tâbiûn ulemasından Mesrûk b. el-Ecdâ’ şöyle demiştir: “Abdullah b. Mes’ûd’un yanında oturduğumuz bir gün adamın biri çıkageldi ve ‘Kinde kapısı yanında az önce bir adam vardı. Bir gün bir duman zuhur edecek; kâfirlerin canını alacak, müminlerinse nezle olmuş gibi hissetmelerine yol açacak, diye konuşuyordu’ dedi. İbn Mes’ûd çok sinirlendi ve şunları söyledi: ‘Ey insanlar! Kim bir konuda bilgi sahibi ise o konuda söz söyleyin; kim de bir konuda bilgi sahibi değilse ‘en iyisini Allah bilir’ deyip (sussun)! Yüce Allah elçisine şöyle buyurmuştur: ‘*De ki (ey Peygamber!): ‘Bu görevime karşılık ne sizden herhangi bir ücret istiyorum ne de işgüzarlık edip fazladan sorumluluklar yüklüyorum*’ (Sâd (38), 88). (Duhân sûresindeki âyetin nüzûl sebebi şudur): Kureyşliler Hz. Peygamber’e eza-cefa edip de inkârda bulunduklarında Peygamber onlara beddua etmiş ve Kureyş’in de Yusuf’un kavminin maruz kaldığı kıtlık yıllarına maruz kalmasını dilemişti. İnkârcılar, her şeyi yakıp kavuran bir yıl geçirmişlerdi. Açlık ve dermansızlıktan, buldukları leşleri dahi yemekte, hurma dallarını kemirmekteydiler. Bu hâl öylesine dayanılmaz bir noktaya gelmişti ki onlardan biri gökyüzüne baktığında bir duman varmış gibi serap görüyordu (Âyet bu durumu anlatmak üzere indirilmişti)”. (San’ânî, 1410 h.).
4. Herhangi bir âyet özel olarak bir şahıs hakkında inmediği halde bazen, belli bir kişi hakkında nâzil olmuş gibi kullanılabilir. Nüzûl sebebi bilinirse bu tür yanlış yönlendirmelerin ve istismarların önü alınmış olur. Meselâ “annesine ve babasına; ‘*öf be size! Benden önce nice nesiller gelip geçmişken, beni mi tekrar dirilmekle tehdit ediyorsunuz?*’ diyen kimseye, annesi ve babası Allah’ın yardımına sığınarak; ‘yazıklar olsun sana! İman et. Allah’ın vaadi gerçektir’ dedikleri hâlde o; ‘bu, eskilerin masallarından başka bir şey değildir’ der” (Ahkâf (46), 17) âyetiyle ilgili anlatılanlar buna güzel bir örnektir. Abdullah İbnu’l-Medîni’nin anlattığına göre, Mervân b. Hakem bir gün mescitte hutbe verirken, “ben Emîrül-münîn’in; yani Muaviye’nin, oğlu Yezid’i halife tayin etmesi hakkındaki görüşünü yerinde buluyorum; çünkü Ebu Bekir de yerine halife bırakmıştı, Ömer de” demişti. Bunun üzerine Abdurrahman b. Ebi Bekir; “yani krallık mı? Vallahi Ebu Bekir ne kendi çocuklarından birine ne de ev halkından bir başkasına kendinden sonra halife olarak işaret etmişti. Muaviye’nin oğluna yaptığı ise yalnızca ona duyduğu şefkat ve yapmış olduğu ikramla alakalıdır” dedi. Mervân, “sen,

‘annesine ve babasına öf diyen kimse’ değil misin?” dedi. Abdurrahman da; “Resulullah’ın lanetlediği melunun oğlu da sen değil misin?” dedi. İbnu’l-Medîni diyor ki: “Hz. Âişe’nin, (mescide bakan odasından) Mervân’a şöyle seslendiğini işittim: ‘Ey Mervân! Sen misin Abdurrahman’a şöyle şöyle diyen? Yalan söyledin! Bil ki o âyet Abdurrahman hakkında değil, filan hakkında inmiştir’. Bu sözlerin ardından Mervân, herkesin duyacağı şekilde ağlamaya başladı. Daha sonra minberden inerek Âişe’nin kapısına kadar geldi ve mescitten ayrılana kadar Âişe ile konuştu. (İbn Ebi Hâtim, 2001).

Esbâbu’n-Nüzûlle İlgili Bazı Sorunlar ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

1. Âyetlerin nüzûl sebeplerini bilmek son derece önemli ise de bunları bilmeden Kur’an’ı anlamamanın imkânsız olduğunu söylemek doğru değildir. Her şeyden önce, var olan nüzûl sebepleri Kur’an âyetlerinin yalnızca 500 kadarına tekabül etmektedir. Bu rivâyetlerin de bir kısmı zayıf rivâyetler kategorisindedir. Şâyet âyetlerin anlaşılması vazgeçilmez derecede nüzûl sebeplerine bağlı olsaydı o zaman Kur’an’da pek çok âyetin bugün bize hitap etmediğini düşünmek gerekecekti. Çünkü âyetlerin büyük ekseriyeti hakkında nüzûl sebepleri bulunmamaktadır. Öte yandan nüzûl sebepleriyle ilgili rivâyetlerin hiç birine sahip olmasak da dinî açıdan Kur’an’ı anlama noktasında bir eksiklik bulunduğunu söyleyemeyiz. Zira bu konudaki rivâyetlerin pek çoğu, dinin özüne ait değildir. Son olarak, nüzûl sebepleriyle ilgili rivâyetlerin neredeyse tamamına yakını sahâbenin, o dönemdeki olaylarla bu olayları ilgilendiren âyetler arasında kurdukları ilişkileri anlatmaktadır. Dolayısıyla bu tespitler vahyî bilgiler niteliğinde değildir. Kaynağı itibarıyla vahiy olmayan bir eylemin (olaylarla âyetlerin inişi arasında irtibat kurmanın), kaynağı vahiy olan Kur’an’ın inmesi için zorunlu bir şart olarak gösterilmesi doğru olmasa gerektir. En makul yol, nüzûl sebeplerini, Kur’an’ı anlamada yardımcı unsurlar olarak görmektir.
2. Âyetlerin iniş sırasını bilmek, Kur’an’ın nüzûl tarihini tespit etmek açısından oldukça önemli ise de bu sürecin kıyamete kadar tekrar edilecek bir süreç olduğunu düşünmek, dolayısıyla Kur’an’ın bu sürece uygun bir tarzda okunmasını önermek, her zaman için doğru olmaz. Hele âyetlerin iniş sebepleri aynıyla tekrar edilmedikçe içerdikleri hükümlerin aynıyla uygulanması söz konusu olamaz demek, asla doğru değildir. Her şeyden önce nüzûl sebeplerine dair elimizde yeterli bilgi olmayışı, böyle bir kabulü zaten mümkün kılmamaktadır. Esasen Kur’an’ın bir kitap olduğu ve dinin kemale erdirildiği göz önüne alındığında, Kur’an’ın tilavet tertibine göre okunmasıyla iniş sırasına göre okunması arasında çok fazla bir fark yoktur.
3. Nüzûl sebepleri her ne kadar özel olsa da bunların hükümlerinin genel olduğu asla unutulmamalıdır. Meselâ “*Tevrat’ta onlara şöyle yazdık: Cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş (karşılık ve cezadır). Yaralar da kısastır (her yaralama misli ile cezalandırılır). Kim bunu (kısası) bağışlarsa kendisi için o kefarete olur. Kim Allah’ın indirdiği ile hükmetmezse işte onlar zâlimlerdir*” (Mâide (5), 45) âyeti, Taberî’ye göre Ehl-i Kitab’ın inkârcılarını anlatmak için inmiştir. Elbette Taberî, bu âyetin özel olarak söz konusu inkârcılar hakkında indiğini söylü-

yorsa da bu davranış tarzına sahip olan her grubun söz konusu âyetin muhatabı olmadığını söylemek istememektedir. Nitekim bu konuyu ele aldığı satırların devamında, âyetteki hükmün, Ehl-i kitab'ı olduğu kadar bu davranış şeklini sergileyen diğer kişileri ya da toplumları kapsadığını da vurgulamaktadır.

SIRA SİZDE

1

Bir kişi ya da topluluk hakkında inen âyet veya âyetlerin hükmü, sadece o kişi veya hut da o topluluğu mu bağlar? Açıklayınız.

4. Nüzûl sebepleriyle ilgili rivâyetlerde bazen oldukça abartılı ve hatta asılsız bilgilere de yer verilmiştir. Öyle ki bu hikâyeler, Müslümanların hayata bakışlarını derinden etkiler. Meselâ *“Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiği hükmü, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar”* (Nisa (4), 65) âyetiyle ilgili İbn Kesîr’in yaptığı şu izahat son derece yerindedir: *“Ebu’l-Esved’den nakledildiğine göre, iki adam aralarındaki bir anlaşmazlık sebebiyle Hz. Peygamber’in hakemliğine başvururlar. Hz. Peygamber onlara konuyla ilgili hükmünü beyan etse de adamlardan biri bunu beğenmez ve meseleyi bir de Hz. Ömer’e götürmeyi teklif eder. İkisi de Ömer’e giderek durumu anlatırlar. Ömer, bu adamların Hz. Peygamber’e danıştıktan sonra kendisine geldiklerini öğrenince kapıda kendisini beklemelerini söyler ve içeriden aldığı kılıcıyla ‘bu meseleyi bir de Ömer’e soralım’ diyen adamı öldürür. Diğerini canını zor kurtararak Peygamber’e gelir ve olup biteni anlatır. Hz. Peygamber adamı dinledikten sonra; ‘Ömer’in bir Müslüman’ı katledebileceğini hiç tahmin etmezdim’ der. İşte bu esnada yukarıdaki âyet iner (böylece Ömer’in hatalı olmadığı anlaşılmış olur)”. İbn Kesîr, bu rivâyetin garîb, mürsel olduğunu ifade eder. Senetteki İbn Lehîa’nın zayıf bir râvî olduğunu belirtir. Bir anlamda böyle bir olayın kabul edilemeyeceğini anlatmış olur.*
5. Nüzûl sebepleri, Kur’ân’ın iniş sürecinde vukû bulmuş olaylarla ilgili bir kavramdır. Hz. Peygamber’in peygamberliğinden önce geçen ya da Peygamber efendimizin vefatından sonra meydana gelen olaylardan herhangi birisi, Kur’ân’da herhangi bir âyet için nüzûl sebebi olamaz. Meselâ Fil sûresinin, Ebrehe ve askerlerinin Kabe’ye yaptığı saldırı sebebiyle; Kehf sûresinin de ashâb-ı kehf olayı münasebetiyle nâzil olduğu söylenemez. *“Muhakkak ki Biz her şeyi bir kader (muayyen bir ölçü) ile yarattık. Bizim buyruğumuz, bir anlık bakış gibi bir tek sözden başka bir şey değildir. Andolsun ki Biz, sizin benzerlerinizi hep helâk ettik. Düşünüp ibret alan yok mudur?”* (Kamer (54), 49-51) âyetlerinin nüzûl sebeplerinden birisinin de Kaderîlerle ilgili olduğunun rivâyet edilmesi (Sa’lebî, 2002) doğru değildir; çünkü Kaderîler, Hz. Peygamber döneminden çok daha sonra teşekkül etmiş bir fırka olup âyetin indiği dönemde henüz ortada yoklardı.
6. Bazen nüzûl sebeplerinde aynı âyetle ilgili birbirinden farklı rivâyetler nakledilir. Meselâ Nahl suresinin son üç âyetinin nüzûl sebebi hakkında iki ayrı rivâyet bulunmaktadır. Bunlardan biri Ebu Hüreyre’den nakledilmiştir. Buna göre, Uhud harbinde Hamza şehit edilince Hz. Peygamber de Hamza’ya bedel olarak müşriklerden otuz kişiyi öldüreceğini söylemiş, bunun üzerine, *“eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin; ama sabrederseniz, elbette bu, sabredenler için daha hayırlıdır. Sabret! Senin sabrın da ancak Allah’ın*

yardımı iledir. Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma; çünkü Allah, (kötülükten) sakımanlar ve güzel amel edenlerle beraberdir" (Nahl (16), 126-128) âyetleri nâzil olmuştur. (Taberî, 2000). Diğer rivâyet ise Übey b. Ka'b'dan gelmektedir. Buna göre, Ensâr içinden Uhud'daki şehitleri gören bazıları, ellerine fırsat geçerse müşriklere bunu fazlasıyla ödeteceklerini söylerler. Mekke fethedildiğinde, yani müşriklere istediklerini yapma fırsatı ellerine geçtiğinde ise bu âyetler nâzil olur. Bu tür farklılıklar, nüzûl sebeplerinin bir âyeti daha geniş bir perspektiften okumaya katkı sağladığını gösterdiği gibi sebeplerin tespitinde çoğu zaman içtihadî bir durumun söz konusu olduğunu da anlatır.

Nüzûl sebepleri, sadece Hz. Peygamber döneminde vukû bulan hadiselerle ilgilidir. Peygamberlik öncesinde ya da Peygamber'in vefatından sonra meydana gelen olaylar, nüzûl sebebi olamazlar.

DİKKAT

NÂSİH-MENSÛH

Kelime olarak nesh, *yok etmek, gidermek, bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletmek ve yazmak* gibi anlamlara gelmektedir. Görüldüğü gibi hepsinde varolan temel anlam, yer değiştirmedir. Dinî bir terim olarak da nesh, *herhangi bir şer'i hükmün yerine başka bir şer'i hükmün gelerek öncekinin ortadan kalkması* anlamındadır. Sahabe döneminde nesh, en geniş lügavî anlamıyla kullanılmakta idi. Mutlakın takyîdi, mücmelin beyanı, tahsis, tedricilik gibi hususlar buna dâhildi; ancak daha sonraları bu ifade bir usûl terimi gibi kullanılmaya başlanmıştır. Bir usûl terimi olarak düşünüldüğünde hükmü kaldırılmış olan âyete mensûh, hükmü ortadan kaldıran âyete de nâsih denmektedir. Bu yaklaşım, tefsîr usûlü kaynaklarında da kullanılmış ve hüküm ifade eden bir âyetin, başka bir âyetin hükmü ile kaldırılması anlamında genel bir nesh tanımı haline gelmiştir.

İslâm âlimleri dört tür nesihden söz etmektedir: 1. Kur'an'ın Kur'an'ı neshi. 2. Kur'an'ın sünneti neshi. 3. Sünnetin sünneti neshi. 4. Sünnetin Kur'an'ı neshi. (Zerkeşî, 1957).

Neshin ilk üç şikkında ulemanın büyük ölçüde ittifakı varken son gruptaki nesh çeşidi hakkında farklı düşünceler olmuştur. Bazı âlimler, Hz. Peygamber'in din adına konuştuğu her sözünün vahiy kaynaklı olduğuna dayanarak Sünnet'in de Kur'an'ı neshedebileceğini ileri sürmüştür. Sünnet'in Kur'an'daki herhangi bir hükmü ortadan kaldırması mümkün değildir; çünkü nâsih olan bir nassın, mahiyet itibarıyla mensûh olan nass ile ya aynı seviyede ya da ondan daha üstün bir konumda olması gerekir (Bakara (2), 106). Oysa Kur'an ile Sünnet birbiriyle özdeş ve aynı seviyede değildir.

Kur'an'da Neshin Varlığını Kabul Edenlerle Etmeyenlerin Delilleri

Nesh konusunda ulema iki farklı düşünceyi savunmaktadır. Kur'an'da neshin bulunduğunu kabul edenlerin delilleriyle karşı iddialar şunlardır:

1. Bu konuda dayanan bazı âyetler vardır ki neshi kabul edenlere göre bunlar, Kur'an'da hükmü kaldırılan âyetler bulunduğuna delildir.

Bunların ilki şu âyettir: “Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz” (Bakara (2), 106). Bu âyetin içinde yer aldığı bağlam dikkatli bir şekilde incelendiğinde, buradaki âyet ile Kur’ân âyetlerinin değil, önceki kitaplarda varolan hükümlerin kastedildiği anlaşılır. Zaten bu âyetin hemen öncesinde “(Ey müminler!) Ehl-i kitaptan kâfirler ve putperestler de Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler. Hâlbuki Allah rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir” (Bakara (2), 105) buyurulmaktadır ki bu da yukarıdaki âyetle kastedilenin, önceki kitaplarda bulunan bazı ahkâmın neshi olduğunu gösterir. Bu âyete konu olan bağlam, Yahudilerin Hz. Peygamber hakkında ileri-geri konuşmalar yaptığı bir bağlamdır. Medine döneminde Hz. Peygamber Kudüs’e yönelerek namaz kılarken, yeni bir emirle Kab’e’yi kible edinmeleri farz kılınınca Yahudiler, Hz. Peygamber’in her gün birbiriyle çelişkili tavırlar sergilediğini söylemişlerdi. Âyetin nüzûl sebebinin de bu söylentiler olduğu rivâyet edilmiştir. (Ebu Hayyân, 2001).

İkinci âyet şudur: “Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir- ‘sen ancak bir iftiracısın’ dediler. Hayır; onların çoğu bilmezler” (Nahl (16), 101). Nahl sûresi Mekki bir sûre olduğundan, Kur’ân âyetleri arasında nesh bulunmadığı kanaatinde olanlara göre, bu âyet Kur’ân’da neshin varlığına delil olamaz. Çünkü Mekki sûrelerde ahkâm âyetleri bulunmamaktadır. Bu âyette de bahsedilen husus, önceki dinlerin neshidir. (Şimşek, 1991).

Üçüncü âyet şudur: “Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik. Allah’ın izni olmadan hiçbir peygamber için mucize getirme imkânı yoktur. Her müddetin (yazıldığı) bir kitap vardır. Allah, dilediğini siler dilediğini de sabit bırakır. Ana kitap (Levh-i Mahfuz) O’nun yanındadır” (Ra’d (13), 38). Kur’ân âyetleri arasında nesh bulunmadığını savunanlara göre, bu âyette bir neshin anlatıldığı doğrudur; ancak bu nesh, Kur’ân’daki hükümlerin birbirini ortadan kaldırması şeklinde anlaşılamaz. Burada kastedilen, Yüce Allah’ın farklı dönemlere uygunluk arzeden dinler göndermiş olmasıdır. Âyette her müddetin bir kitabı vardır denmesi de her ümmetin dini konularda sorumlu olduğu bir kitaba sahip olduğunu anlatır. (İbn Kesir, 1999).

2. Kur’ân âyetleri arasında neshin vukû bulduğu görüşünde olanlar, bu konuda âlimlerin icma ettiğini ileri sürmektedirler. Bu anlamda bir neshin olmadığını söyleyenlerse şu delilleri ileri sürerek buna karşı çıkmaktadırlar: İlk olarak; böyle bir iddia şu âyetle çelişir: “Hâlâ Kur’ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah’tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı” (Nisa (4), 82). Hz. Peygamber’in, inen âyetleri derhal kayda geçirmesi, sahabe içerisinde kısmen ya da bütünüyle Kur’ân’ı ezberleyenlerin bulunması, ilk zamandan itibaren Kur’ân’ın dikkatli bir değerlendirmeye tâbi tutulması ve Kur’ân’a nazîre yapamayan inkârcıların, gerek Hz. Peygamber hayattayken gerekse onun vefatının ardından Kur’ân’da bir çelişki olduğunu ortaya koyamamış olmaları da böyle bir icmanın olamayacağını gösterir. İkinci olarak; âlimler arasında nesh kavramının ne anlama geldiği konusunda bile tam bir ittifak yoktur. Bazı âlimlere göre, nesh bir hükmü iptal etmek anlamına gelirken bazılarının göre, bir hükmü er-

telemek anlamındadır. Üçüncü olarak; Kur'an'da neshedildiği söylenen âyetlerin hangileri olduğuna dair ulema arasında bir ittifak da yoktur. Meselâ Hibetullâh b. Selâme kılıç âyetinin (Tevbe sûresi 5. âyet), 114 âyeti neshettiğini söyler. Celâlüddîn es-Süyûtî'ye göre 21, Şâh Veliyullah ed-Dihlevî'ye göre 5, son dönemde bu alanda en önemli çalışmayı yapan Mustafa Zeyd'e göre ise 3 âyet mensûhtur. Bu durum, "Kur'an'da neshin varlığı konusunda icma bulunmaktadır" iddiasını şüpheli hale getirmektedir.

3. Kur'an âyetleri arasında neshin vukû bulduğunu söyleyenler, bu konuda rivâyet edilen bazı haberleri delil gösterirler. Meselâ rivâyete göre İbn Abbas, "Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse, ona pek çok hayır verilmiş demektir" (Bakara (2), 269) âyetindeki hikmetin bir kısmını da "Kur'andaki nâsih-mensûh âyetleri bilmek" şeklinde yorumlamıştır (Taberî, 2000). Hz. Ali ise Kûfe'de halka aslı olmayan hikâyeler anlatan bir kıssacıyı hesaba çekmiş ve nâsih-mensûh konusunu bilmediği için insanlara vaaz vermesini yasaklamıştır. Nâsih-mensûh konusunu bilmeyen bir kadıya da Hz. Ali, "hem kendin helâk oldun hem de halkı helâk ettin" demiştir. (Zerkeşi, 1957). Doğrusu bu tür haberlere dayanarak Kur'an'da neshin olduğunu söylemek, Kur'an âyetleri arasında nesh bulunmadığı kanaatinde olanların kabul edeceği bir husus değildir. Kur'an'da neshin olduğunu ispat etmek için daha güçlü delillere ihtiyaç vardır. Zîrâ hükmünü ortadan kaldırdığınız metin, ilahî kelimedir. Kaldı ki bu konulardaki haberler delil alınacak olsaydı, Hz. Peygamber'den konuyla ilgili hadisler nakledilmesi gerekirdi. Oysa bu konuda delil olarak dayanabileceğimiz sahih bir hadis yoktur.
4. Neshi kabul edenler, aklen de neshin vukû bulabileceğini söylemektedirler. Reddedenlerse bunu kabul etmekle birlikte, onun önceki dinleri neshetme anlamında ancak söz konusu olabileceğini söylemektedirler. Böyle bir hususun evrensel bir kitap için mümkün olamayacağını, bu işin tarihsel mahiyetteki hükümler için geçerli olabileceğini ifade ederler.
5. Neshi kabul edenler, nâsih ve mensûh âyetlerin, anlam itibarıyla birbirleriyle uzlaştıramayacak kadar çelişkili olması gerektiğini düşünürler. Hatta Kur'andaki bazı âyetlerin hüküm itibarıyla birbirinden farklı olduğunu, dolayısıyla bu âyetler arasında nesh ilişkisi bulunduğunu iddia ederler: Oysa Kur'an'da neshin varolmadığını söyleyenlere göre böyle bir iddia, Kur'an'da çelişki bulunduğunu söylemekle eş anlamlıdır. Aslında nesh ilişkisi olduğu söylenen âyetlerde tahsis, takyîd, tedricilik gibi hususların mevcut olduğunu öne sürerler. Meselâ içkinin haram kılınma aşamalarını anlatan şu dört âyette (Nahl (16), 67; Bakara (2), 219; Nisâ (4), 43; Mâide (5), 90), bu kanaatte olanlara göre, hükümlerin kaldırılması anlamında bir nesh değil; tedrici bir haram kılma safhası anlatılmaktadır.
6. Kur'an'da neshin var olduğunu söyleyenler nâsih âyetin, mensûh âyetten sonra gelmiş olması gerektiğini ileri sürerler. Kur'an'da nesh bulunmadığını ileri sürenlerse bu konuda birbirini tutmayan rivâyetler bulunduğunu iddia ederek bu durumu, Kur'an'da neshin bulunmadığına delil olarak kullanırlar.
7. Kur'an'da neshi kabul edenlere göre, hem nâsih hem de mensûh, dinî bir hükümle ilgili olmalıdır; ahlâka ya da itikada dair konularda nesh olmaz. Karşı görüşte olanlarsa kendisinde nesh olduğu bildirilen âyetlerin bazılarında ahlâkî konuların ele alınmış olduğunu söylerler.

SIRA SİZDE

Kur'ân'da nesh bulunmadığını ileri sürenlerin, Kur'ân'ın kendinden önceki kitapları neshettiği görüşünü nasıl değerlendirebiliriz? Bu konunun, önceki kitapların tahrir edilmesiyle alakası var mıdır?

DİKKAT

Sünnetin herhangi bir âyeti neshedemeyeceği görüşünde olanlar, nesh konusunda Bakara'da geçen "Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir" (Bakara (2), 106) âyetinde, neshin ancak Allah tarafından gerçekleştirilebileceğinin ifade edildiğini söylerler.

Kur'ân'daki Neshin Çeşitleri

Âyetler arasında neshin varlığını kabul edenler Kur'ân'da üç tür neshin olduğunu ileri sürerler:

1. Hükmü mensûh metni baki âyetler: "Nereye yönelerseniz Allah'ın yüzü oradadır" (Bakara (2), 115) âyeti, "Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphe yok ki Ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Elbette Allah, onların yapmakta olduklarından habersiz değildir" (Bakara (2), 144) âyeti ile neshedilmiştir. İkinci âyet, ilk âyetin hükmünü ortadan kaldırmıştır. Fakat hükmü kaldırılan ilk âyet de Kur'ân'da mevcuttur.
2. Hükmü baki metni mensûh âyetler: Hz. Ömer'in naklettiği söylenen recm âyeti böyledir. "Yaşlı bir adam ya da kadın zina ettiklerinde Allah'tan bir ceza olarak onları recm edin" şeklinde bir âyetin, Nûr sûresinde var olduğu, ancak daha sonra neshedildiği rivâyet edilmiştir. Yine Kur'ân'da Tevbe sûresi uzunluğunda bir sûre bulunduğu, ancak şu anda var olmayan bu sûreden sadece, "Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsaydı bir üçüncüsünü isterdi. Âdemoğlunun karnını ancak toprak doyurur. Allah tevbe edenleri affeder" âyetinin hatırdaki kaldığı rivâyet edilmiştir.
3. Hem hükmü hem de metni mensûh âyetler: Buna örnek olarak Hz. Âişe'den gelen şu rivâyet zikredilir: "Kur'ân'da bilinen on emzirme ile sütkardeşliğinin sabit olacağı inzal edilmişti; daha sonra bu, bilinen beş emzirme ile neshedildi." Buna göre on emzirmeye dair âyetin hem hükmü hem de metni neshedilmiştir; ancak bugün mushafta yer almayan beş emzirminin metni neshedilmiş, hükmü ise baki kalmıştır. (Zerkeşî, 1957).

K İ T A P

Konuyu pekiştirmek için M. Sait Şimşek'in, Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele adlı kitabını okuyunuz.

KASASU'L-KUR'ÂN (KUR'ÂN KISSALARI)

Kissalar, Kur'ân'ın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Kök itibarıyla 'k-s-s/'قص'dan türemiş bir kelime olan kıssa; *iz sürmek, peşinden gitmek; bir haberi ya da sözü açıklamak, bildirmek; saçı makasla kesmek ya da göğsün üst kısmı* anlamlarına gelir; ancak kelimenin en temel anlamı, *bir şeyin izini sürmektir*. (Ezherî, 2001). Kur'ân'da geçtiği şekliyle 'kasas' kelimesi, isim olup masdar yerine kullanılmaktadır; ancak kıssa kelimesinin çoğulu olan 'kisas', Kur'ân'da geçmemektedir. Kur'ân'da kasas kelimesinin yanı sıra

nebe'/نَبَأْ (çoğulu enbâ/أَنْبَاء) ve haber/خَبَر (çoğulu ahabâr/أَخْبَار) kelimeleri de tarihsel olaylara dair anlatımları ifade etmek için kullanılmıştır; ancak Kur'an'da geçmişe dair anlatılan olaylara 'tarih' denmemiştir. Tarih, geçmişte yaşanan bir olaya ait kuru bir bilgi iken, Kur'an'ın kıssaları, geçmişin haberleri üzerinden bir mesaj vermeyi amaçlar.

Kur'an'da üç tür kıssa bulunmaktadır:

İlk gruptaki kıssalar, Allah elçilerini, elçilerin getirdikleri mesajları ve bu mesajlara ümmetlerinin gösterdikleri tepkileri anlatır. Meselâ Hz. Musa ile İsrâioğullarının kıssaları bu gruba girer.

İkinci gruptaki kıssalar, geçmişte yaşayan bazı topluluklar hakkında anlatılan kıssalardır. Mağara arkadaşları (ashâb-ı kehf) ve Ebrehe'nin ordusu hakkındaki kıssalar bu kategoridedir.

Üçüncü gruptaki kıssalar ise Hz. Peygamber dönemindeki olaylarla ilgilidir. Uhud ve Bedir harbini anlatan âyetleri de bu gruba misâl verebiliriz.

Kur'an Kıssalarının Özellikleri

1. Kur'an, birçok kıssadan müteşekkil bir kitap görünümündedir. Denebilir ki çoğu sûre bir kıssa içerir ya da çoğu sûrenin bir öyküsü vardır. Esasen Kur'an'ın ekseriyeti bir kıssa anlatır bize. Tarihi yazarlara (İbrahim gibi), tarihte yazılanlara (Musa ve Firavun gibi) ve tarihte unutulana (kıssasına hiç değinilmeyen elçiler gibi) hep bu öykülerde işaret edilir. Bu kıssalarda her insan kendini ilgilendiren bir yön bulabileceği gibi Kur'an'da bütünüyle kendisini anlatan bir öykü de bulabilir. Kur'an, insan varlığının yaratılışından başlayarak peygamberlerin tarihini anlatır. Kur'an'ın bizden istediği, bu kıssaların bir ucundan tutarak hayata dair kendi öykümüzü yazmamızdır. Çünkü herkes arkasından bir öykü bırakarak göçüp gider dünyadan ve önemli olan arkamızda iyi bir iz bırakabilmek, Kur'an'ın bizden beklediği şekilde, kendimize dair bir öykü yazabilmektir. Hayata dair güzel bir öykü, öykülerin en güzelini yazmış olan Hz. Muhammed'in siretini takip etmek suretiyle yazılabilir. Kur'an'ı doğru anlamak, Peygamber'in siretini içselleştirmekle mümkün olabileceği gibi, Peygamber'i doğru anlamak da Kur'an eşliğinde bir hayat inşa etmekle mümkündür. *"Sizden öncekilerin başlarına gelenler sizin de başınıza gelmedikçe Cennet'e gireceğinizi mi sandınız? Yok-sulluk ve sıkıntılar onları öylesine kuşatmış ve bu yüzden onlar öylesine sar-sılmışlardı ki elçileri ve beraberindeki müminler; 'Allah'ın yardımı ne zaman?' diye feryat edecek hâle gelmiştiler. Bilesiniz ki Allah'ın yardımı yakındır"* (Bakara (2), 214) âyeti, müminleri böyle bir öykünün parçası yaparak onları tarihte rol almaya teşvik eder. Geçmiş ümmetlerin kıssalarından bahse-den pek çok âyet de vardır ki sonu, ya *"görün ki inkârcıların/mücrimlerin/zâlimlerin/bozguncuların hâli nice olmuştur"* (Âl-i İmrân (3), 137; A'râf (7), 84, 103; Yunus (10), 39) şeklinde ya da *"âkıbet, Allah'tan gerçek anlamıyla sakınanlarıdır"* (A'râf (7), 128; Kasas (28), 83) şeklinde biter. İnsanlara, yeryüzünde gezmeleri ve önceki milletlerin akıbetleri hakkında fikir sahibi olmalarının tavsiye edilmesi (Neml (27), 69; Rûm (30), 9) yazacakları öykü hakkında onlara bir fikir vermek amacı taşır.

2. Kıssalar, Allah'ın tarih boyunca elçiler aracılığı ile insan varlığına gönderdiği mesajları, müspet ya da menfî insanî tutumlara verdiği cevapları bize anlatır. *“Bir toplum kendilerindeki özellikleri değiştirinceye kadar Allah onlarda bulunanı değiştirmez. Allah bir topluma kötülük diledi mi, artık onun için geri çevrilme diye bir şey yoktur. Onların Allah'tan başka yardımcıları/koruyucuları da yoktur”* (Ra'd (13), 11) âyeti, bu sürecin kıyamete kadar devam edeceğini bildirmektedir. Allah'ın kullarına karşı tavrı, esas itibarıyla merhamet, iyilik ve lütuf temelleri üzerinde şekillenir; ancak kendilerini bu temelden yoksun bırakan insanlar, adalet gereği cezaya çarptırılırlar: *“Rabbinizin size acıyıp-esirgemesi elbette umulabilir; ama eğer siz (günaha) geri dönerseniz, Biz de (azaba) geri döneriz. Ve (unutmayın ki) Biz cehennemî, hakkı inkâr edenleri kuşatacak (bir hisar) kılmışızdır”* (İsrâ (17), 8). Dolayısıyla İslâm düşüncesinde bir tarih felsefesi, Allah ile insan arasındaki imanî, ahlâkî, duygusal ilişkinin boyutlarını dikkate almak zorundadır. Kıssalar bize, bu ilişkinin unutulmaması gerektiğini hatırlatır.
3. Kur'ân'da dünya ve ahiret ikilisi, birbirlerinin alternatifi olarak kullanılmaz. Sadece, eğer insanların dünyaya dört elle sarılmaları gündeme gelmişse, işte o zaman bir tercih olarak ahiret öne çıkartılır. *“Ey iman edenler! Ne oldu size ki; ‘Allah yolunda toptan savaşa çıkın!’ denildiğinde yere çakılıp kaldınız? Yoksa ahiretten geçip dünya hayatına mı razı oldunuz? Dünya hayatından alınacak haz, ahiret hayatından alınacak hazza nispetle çok çok az değil midir?”* (Tevbe (9), 38) âyeti bunu anlatır. Dolayısıyla dindarlık, bütünüyle dünyaya meyletmek anlamında olmadığı gibi, dünyayı tamamen terk edip kendi başına bir hayat sürmek, Allah ile kul arasında, toplumsallığı olmayan bir özel ilişki biçimi geliştirmek de değildir. Aksine dindarlık, sosyal bir varlık olmanın gereklerini yerine getirerek toplum içinde nitelikli bir hayat sürmek anlamındadır. *“De ki: ‘Bakın, benim namazım, (bütün) ibadetlerim, hayatım ve ölümüm (yalnızca) bütün âlemlerin Rabbi olan Allah içindir”* (Enâm (6), 162) âyetinde söylenen de budur. Dünya ve ahiret hayatı, birbirini takip eden süreçlerdir. Bu sebeple değer yargılarımızı, hayatı parçalayan algılar üzerine kurulu düşüncelerden beslenerek dinî-din dışı, dünyevî-uhrevî, kutsal-pagan şeklinde ayırımlara tâbi tutmak doğru değildir. Müslümanların değerlendirmeleri meşru-gayr-i meşru, âdil-gayr-i âdil ve tutarlı-tutarsız şeklinde olabilir. İşte Kur'ân kıssaları, bize bu iki algının tarihsel yansımalarını ve bu yansımaların sonuçlarını anlatan tanıklıkları nakleder.
4. Kur'ân kıssalarının özelliklerinden birisi, tekrar edilmeleridir. Aynı kıssa Kur'ân'da bazen birçok açıdan anlatılır. Okuduğumuz her yön bize farklı bir ders verebilir. İnsanların çeşitliliği, algı ve tecrübelerdeki farklılıklar, kıssaların bu şekilde anlatılmasını gerektirmiştir. Aslında kıssalar bu gözle okunduğunda, hemen hemen hiçbir kıssanın aynıyla tekrar edilmediği, farklılıkların, kıssaların çeşitli kısımlarına serpiştirildiği görülecektir. Çünkü Kur'ân, sıradan bir metin değildir. Mesela Hz. İbrahim'e misafir olarak gelen meleklerin Hz. İbrahim ile eşine bir oğlan çocuğu müjdelediklerini anlatan şu üç âyette, kıssayla ilgili nüansları görmekteyiz.

İlk âyet grubunda, oğlan çocuğu müjdelenirken sahnede Hz. İbrahim'in eşinden bahsedilmemekte, İbrahim'in çocuk sahibi olamayacak yaşta olduğu bildirilmektedir: *“Onlara İbrahim'in misafirlerinden de haber ver. Onun*

yanına girip; 'selam!' demişlerdi. O da; 'Doğrusu biz, ciddi şekilde sizden çekiniyoruz!' demişti. Elçiler demişlerdi ki: 'Tedirgin olma; biz sana bilgin bir oğul müjdelemekteyiz'. (İbrahim); 'ihtiyarlık belimi bükmüşken siz bana nasıl böyle bir müjde verirsiniz?' dedi. 'Sana gerçeği müjdeledik, sakın ümitsizliğe düşenlerden olma!' dediler. (İbrahim:) dedi ki: 'Rabbinin rahmetinden, sapkınlar hariç, kim ümit keser ki?' (Hicr (15), 51-56).

İkinci âyet grubunda ise bu defa sahnede Hz. İbrahim'in eşi de yer almaktadır. Ancak Hz. İbrahim'in eşi çığlık atarak söylenen sözler karşısında şaşkınlığını ilan etmektedir: "İbrahim'in ağırlanan misafirlerinin haberi sana geldi mi? Onlar İbrahim'in yanına girmişler, selam vermişlerdi. İbrahim de selamı almış, içinden, 'bunlar, yabancılar' demişti. Hemen ailesinin yanına giderek semiz bir dana (kebap) getirmiş, önlerine koyarak, 'yemez misiniz?' demişti. (Yemeğe dokunmadıklarını görünce) onlardan korkmaya başladı. 'Korkma' dediler ve ona bilgin bir oğlan çocuğu müjdelediler. Bunu duyan hatunu bir çığlık içinde döndü de elini yüzüne çarparak; 'bir yaşlı kadından mı?' dedi. Onlar; 'bu, böyledir. Rabbin söylemiştir. O, hikmet sahibidir, bilendir' dediler" (Zâriyât (51), 24-30).

Son âyet grubunda ise yine sahnede Hz. İbrahim'in eşi yer almakta, ancak ilk sahnedeki tavrından farklı olarak burada çığlık attığından bahsedilmemekte, yalnızca güldüğü söylenmektedir. "Andolsun ki elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjde getirdiler ve: 'Selam (sana)' dediler. O da: '(Size de) selam!' dedi ve hemen kızartılmış bir buzağı getirdi. Ellerini yemeğe uzatmadıklarını görünce, onları yadırgadı ve onlardan dolayı içine bir korku düştü. Dediler ki: Korkma! (biz melekleriz). Lût kavmine gönderildik. O esnada hanımı ayakta idi ve (bu sözleri duyunca) güldü. Ona da İshak'ı, İshak'ın ardından da Yakub'u müjdeledik" (Hûd (11), 69-71).

Yukarıdaki üç âyet grubu da aynı sahneyi farklı açılardan nakletmektedir. Kısaları bir hikâye yazarının kronolojik hikâye anlatımı gibi okumaya çalışanların bu sahneleri anlamakta zorlanması normaldir. Ancak bu sahneler, uzun süren bir diyalogun belirli kesitlerine işaret etmektedir. İlk âyetlerde sadece Hz. İbrahim'den bahsedilse de evde Hz. İbrahim'in hanımı da bulunmaktadır. Fakat burada, diğer âyet gruplarında bulunmayan bir hususa yani, Hz. İbrahim'in ilerlemiş yaşına işaret edilmektedir. İkinci grupta ise evde bulunan hanıma ve onun ilerlemiş yaşına işaret vardır. Kendilerine oğlan çocuğu müjdelenmesi üzerine, Hz. İbrahim'in eşi hayretle bir çığlık atmaktadır. Bu şaşkınlık, ilerlemiş yaşına rağmen kendisine çocuk sahibi olacağının haber verilmesi sebebiyledir. Üçüncü âyet grubunda ise Hz. İbrahim'in hanımının gülmesi, kendisine bir oğlan çocuğu müjdelenmesinden sonra değildir. Çünkü bu müjde, onun gülmesinin ardından verilmektedir. Ancak bazı yorumcular, bu tavrın da söz konusu müjdeden sonra olduğunu ileri sürerler ki İbn Kesîr'in de tespitiyle âyetin siyakı böyle bir anlama uygun değildir. Hatta Kur'an kıssalarındaki tarihsel olguların hakikate uygun olmayabileceğini savunanlardan bazıları da bu sahnelerde birbirini tutmayan anlatımlar olduğunu ileri sürmektedirler. Doğrusu bu son âyet grubundaki sahnede Hz. İbrahim'in eşi bir başka şeye gülmüş olmalıdır. Âyetin ifade sıralamasında, melekler Lût kavmini helâk etmek için geldiklerini söyler söylemez İbrahim'in ayakta duran eşinin güldüğü anlatılmaktadır. O hâlde gülmenin sebebi, meleklerin bu sözüyle ilgili olmalıdır. Taberî, bu gülüşün sebebine dair müfessirlerin görüşlerini naklettikten sonra, kendi tercihini şöyle or-

taya koyar: “İbrahim’in eşi, kendilerini helâk etmek için melekler inmişken, gafil bir şekilde aynı sapkınlıkta devam eden Lût kavminin hâline gülmüş olmalıdır”.

SIRA SİZDE

Kur’ân’da aynı lafızlarla tekrar edilen âyetler var mıdır? Rahmân sûresini bu gözle okuyarak tekrarların sebepleri üzerinde durunuz.

Kur’ân’daki Kıssaların Hedefleri

1. Tevhîd, nübüvvet ve ahiret inancı gibi itikadî konuları, önceki ümmetlerin kıssalarını anlatarak tahkim etmek. Şu âyet bu hususu anlatır: “*Andolsun biz, “Allah’a kulluk edin ve tâğûttan sakının” diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik. Allah, onlardan bir kısmını doğru yola iletti. Onlardan bir kısmı da sapıklığı hak ettiler. Yeryüzünde gezin de görün, inkâr edenlerin sonu nasıl olmuştur*” (Nahl (16), 36).
2. Özellikle Hz. Peygamber’i ve müminleri teselli etmek ve önceki peygamberlerle ümmetlerinden misaller vererek tüm peygamberlerin tebliğ yaptığını, her ümmetin benzer sıkıntılardan geçtiğini anlatmak.
3. İslâm toplumunu, önceki ümmetlerin kıssalarıyla yetiştirmek. Hz. Eyyub’un sabrını, Hz. Yusuf’un iffetini; Firavun’un zulmünü, Karun’un zenginliğini anlatarak doğru yolda olmanın önemine dikkat çekmek.
4. Akla ve kalbe dengeli hitap ederek toplumu eğitmek ve yetiştirmek. Bu çerçevede olmak üzere kıssalardaki tekrarlar aracılığı ile psikolojik açıdan insanlara daha etkili bir tebliğde bulunmak ve onların dinî duyarlılıklarını canlı tutmak. Bunun için bazen ahiret hayatındaki sahnelerden pasajlar anlatmak. Sünnetullahın (Allah’ın tabiata koymuş olduğu kanunların) değişmezliğine vurgu yaparak insanları, akıllarını kullanmaya yöneltmek.
5. Anlatılan kıssalardan hareketle ortak bir prensibe ulaşmak ve muhataplara genel bir ilke hakkında fikir vermek. Meselâ İsrailoğulları’nın buzağıya tapınması, daha sonra Mısır’a geri dönmek istemeleri gibi hususlar, esasen sadece onlara ait özellikler değildir. Uzun süre esaret altında kalan insanlar, bir süre sonra kendilerini esir alan insanlara karşı içten içe bir saygı duyabilir; onların büyüklüğü ile iftihar etmek için –köle de olsalar- onlarla birlikte olmak isteyebilirler. “*Hani siz (verilen nimetlere karşılık); ‘Ey Musa! Bir tek yemekle yetinemeyiz; bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, acurundan, sarımsağından, mercimeğinden, soğanından bize çıkarsın’ dediniz. O zaman Musa demişti ki: “O güzelim nimetleri, basbayağı şeylerle değiştirmek mi istiyorsunuz? O halde inin bir şehre ki oradadır istedikleriniz!’* Böylelikle onlar, zillate ve sürünmeye mahkûm oldular, Allah’ın gazabına uğradılar. Bu musibetler, Allah’ın âyetlerini inkâra devam etmeleri, haksız olarak peygamberlerini öldürmeleri sebebiyle geldi. Bunların hepsi, sadece isyanları ve taşkınlıkları sebebiyledir” (Bakara (2), 61) âyetinde eleştiri konusu edilen husus İsrailoğulları’nın bu tavrıdır.

Kur'ân Kıssalarına Dair Bazı Problemler

1. Kur'ândaki kıssaların büyük çoğunluğu tarihte olup bitmiş vakıalarla ilgilidir. Bazı müsteşrikler, Kur'ândaki kıssaların gerçekliği konusunda çeşitli ithamlarda bulunmuşlar ve bu kıssaların, tarihte gerçekleştiği durumdan daha farklı ifadelerle, mesela o günkü Arapların bildiği şekillerde Kur'ânda anlatılmış olabileceğini ileri sürmüşlerdir. “Kutsal kitaplarda önemli olan, verilmek istenen mesajdır” diyen bu oryantalistler, Kur'ândaki kıssalarda çelişkiler bulunduğu iddialarını da bu gerekçeyle dayandırmışlardır. Bu düşünceler, bir sonraki üniteye anlatılacağı gibi, maalesef bazı Müslümanlar tarafından da savunulmuştur. Kanaatimizce buna katılmak kesinlikle mümkün olmadığı gibi, buna benzer iddiaların Hz. Peygamber döneminde de gündeme geldiği ve bunlara Kur'ândan cevaplar verildiği bilinmelidir. İnkârcıların, Kur'ân'ı öncekilerin masalları (esâtîr-ü'l-evvelîn) olarak nitelemeleri bundan farklı bir mana taşıymıyordu. Bu tür iddialara Kur'ân şu cevabı verir: *“Hakikatı inkâr edenler dediler ki: ‘Şüphesiz ki bu (Kur'ân) Muhammed'in kendi uydurduğu bir düzmecedir! Bu konuda ona bir başka topluluk da yardım ediyor!’ Onlar ne büyük bir zulüm ve iftirada bulundular! Ve dediler ki: ‘Bunlar onun, evvelkilerin masallarından derleyip topladığı bir şeydir! Bunlar ona sabah akşam yazdırılıyor. Sen de ki: ‘Onu, göklerin ve yerin gizliliklerini bilen indirdi’”* (Furkân (25), 4-7). Öte yandan Kur'ân'ın lafzan ve manen mucize oluşu, Kur'ândaki her tarihsel bilginin hakikate uygun bir şekilde nakledilmiş olmasını gerektirir; çünkü kıssaların anlatıldığı çeşitli âyetlerde, bu kıssaların hakikate uygun bir şekilde (bi'l-hakk) nakledildiğini anlatan ifadeler bulunmaktadır. Arapça'da “hak” kelimesi, kapının kanadını taşıyan arka direğin üzerine oturtulduğu delikli taşta denir. Kapının hareketini sağlayan bu direk, taştaki deliğe tam olarak oturmadığında, kapı rahat hareket etmez ve tamamen kapanmaz. Dolayısıyla kıssaların hakikate tamıtamına uygun olması, kelimenin kök anlamının da bir gereğidir. Meselâ *“İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana, hakikate uygun olarak (bi'l-hak) anlatıyoruz”* şeklindeki pek çok âyet, Kur'ânda anlatılan kıssaların gerçeğe uygun olduğunu ifade eder. *“Onlara Âdem'in iki oğlunun hikâyesini, nasıl gerçekleşti ise o şekilde anlat”* (Mâide (5), 27); *“Biz sana onların (ashab-ı kehf'in) kıssasını hakikate uygun bir şekilde anlatmaktayız”* (Kehf (18), 13); *“İman eden bir kavim için (faydalı olmak üzere) Musa ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını sana gerçek şekliyle nakledeceğiz”* (Kasas (28), 3); *“(Resulüm!) Bunlar, bizim sana vahiy yoluyla bildirmekte olduğumuz gayb haberlerindendir. İşlelerinden hangisi Meryem'i himayesine alacak diye kura çekmek üzere kalemlerini atarlarken sen onların yanında değildin; onlar (bu yüzden) çekişirken de yanlarında değildin”* (Âl-i İmrân (3), 44) âyetleri, Kur'ândaki kıssaların hakikate uygun olarak anlatıldığını gösterir. Ayrıca, *“(Resulüm!) İşte bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bundan önce ne sen onları biliyordun ne de kavmin”* (Hûd (11), 49) âyeti, kıssaların o günkü Arapların bilgileri çerçevesinde anlatıldığı iddiasını reddetmektedir.
2. Kur'ân'da hangi kıssanın anlatılacağına karar veren, şüphesiz ki Yüce Allah'tır. Meselâ kocası hakkında Peygamber'e şikâyetle bulunan bir kadının şikâyetini detaylarıyla anlatan Allah, Bi'r-i Maûne faciası gibi Hz. Peygamber'in hayatında çok önemli bir yer tutan trajediye en küçük bir ifadeyle bile temas etmez. Bunun sebebi şu olabilir: Bizim için önemli

olmayan bir kıssa, bir başka insan için son derece önemli olabileceği gibi bunun tersi de mümkündür. Bugün için önemli olmayan bir mesele, bir zaman sonra hayati derecede önem arz edebilir. Meselâ Türk toplumu için basit gibi görünen bir mesele, Arap toplumunun hayat-memat meselesi olabilir. Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde vukû bulan çok önemli bazı tarihî olaylara temas etmemiş olması, onun belirli bir tarihe münhasır ve mahkûm olmadığını gösterir. Dolayısıyla hangi tarihsel olayın kıssa olarak anlatılacağına ya da anlatılmayacağına; anlatılan kıssalarda nelere önem verilip nelere verilmeyeceğine ancak Yüce Allah karar verir.

3. Kur'an'da tarihsel kıssaların yanı sıra temsili kıssalar da vardır. Meselâ farklı sûrelerde geçen Musa ve Firavun kıssası Kur'an'da tarihsel bir öykü olarak anlatılırken bahçe sahipleri kıssası (Kalem (68), 17-33) temsili bir anlatımla bize sunulur. Kur'an'da anlatılan temsili kıssalar, çoğunlukla 'misal/temsil/örnekleme' tarzı kıssalardır. *"Allah, şu iki kişiyi de misal verir: Onlardan biri dilsizdir, hiçbir şey beceremez ve efendisinin üstüne bir yüküdür. Onu nereye gönderse bir hayır getiremez. Şimdi, bu adam ile doğru yolda yürüyerek adaleti emreden kimse eşit olur mu"* (Nahl (16), 76); *"Allah, bir misal olmak üzere bir ülkeyi misâl verdi: Bu ülke güvenli, huzurlu idi; ona rızık her yerden bol bol gelirdi. Sonra onlar Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ettiler. Allah da onlara, yaptıklarından ötürü açlık ve korku sıkıntısını tattırdı"* (Nahl (16), 112) âyetleri, bu üsluba sahip âyetlerdir. Bu edebî üslup içerisinde anlatılan kıssaların tarihsel gerçekliğinin olup olmadığı önemli değildir; çünkü bu anlatım tarzı, bir olayı hakikati ile anlatmak için değil, bir mesajı en uygun temsille muhataba iletmek için kullanılmıştır.

DİKKAT

Bu kısmı, 7. ünite'deki "Emsâlu'l-Kur'an" konusuyla birlikte okuyunuz.

4. Kur'an bir tarih kitabı olmadığından, kıssalarda tarihî bilgiler bir bütün olarak bulunmaz. Kuşkusuz, kıssalarda anlatılanların tarihte nasıl gerçekleştiklerini bilmek bir malumat olarak önemlidir; ancak bundan daha önemlisi, kıssaların niçin anlatıldıklarını tespit etmektir. Unutulmamalıdır ki Kur'an bir hidâyet rehberi olup onda yer alan tüm unsurlar bu üst başlık altında bir anlam kazanır. Hidâyeti merkeze almayan ya da onu dışta bırakan her izah, özü itibarıyla doğru olsa dahi Kur'an'ın amacı açısından gerekli değildir. Kur'an'da kronolojik bir anlatımla naklediliyor gibi görünen tek kıssa, Hz. Yusuf'un kıssasıdır; ancak onda bile değinilmeyen bölümler vardır. Hz. Nuh ile kavmi arasında çok uzun bir döneme yayılan bir olaylar silsilesi bulunsa da kıssaları özet bir şekilde verilmiştir (Hûd (11), 25-49). Davut ve Süleyman peygamberlere ilim verildiği ifade edildikten hemen sonra Hz. Süleyman'ın insanlar, cinler ve kuşlardan oluşan orduyu sefere çıktığı anlatılır (Neml (27), 15-17). Müfessire düşen, kıssalardaki bu boşlukları aslı astarı olmayan, Kur'an'ın bütünlüğü ile uzlaşmayan rivâyetlerle değil; Kur'an'ın bütünlüğü ile uyumlu sahih rivâyetlerle, makul gerekçelere dayanarak doldurmak olmalıdır. Ne üzücüdür ki Kur'an kıssalarındaki bu tarihsel boşluklar, bazen uydurma haberler ve isrâiliyat türü rivâyetlerle doldurulmaktadır. Meselâ *"Musa'nın kavminden bir topluluk da vardır ki haktan ayrılmadan insanları doğru yola yöneltirler ve onunla adaleti ayakta tutarlar"* (Arâf (7), 159) âyetinin tefsirinde Taberî'nin İbn Cüreyc'den yaptığı alıntılar, bu türdendir. Rivâyete göre, İsrailoğulları

peygamberlerini öldürmüş ve küfre düşmüşlerdi. On iki boydan sadece biri bu çirkin fiile katılmamış, Yüce Allah'tan, kendilerini bu çirkin fiile bulaşmış diğer boylardan kurtarmasını talep etmişlerdi. Allah da onlara, yeraltına uzanan bir tünel açmış, buradan giren bu boy, Çin'in arka bölgelerinden yeryüzüne çıkmıştı. Taberî'ye göre, o topluluk kendi döneminde de orada yaşamaktaydı. İsrailoğulları hakkındaki bu rivâyet, sadece Taberî'de değil, ondan sonraki pek çok kaynakta da aynen nakledilir. Hatta bu rivâyetlerde, Peygamber efendimizin miraca çıktığı zaman o boyu ziyaret ettiği de anlatılır. Zemahşerî gibi akılcılığı ile bilinen bir müfessir bile bundan kendisini kurtaramamıştır. Ancak Şevkânî, bu garib haberin sahih olduğunu iddia edebilmek için delillere ihtiyaç duyulduğunu söylemektedir. Menâr tefsirinde de bu rivâyet, isrâiliyat hurafelerinden biri olarak zikredilir.

Kur'an'da tarihsel kıssalar olduğu kadar temsili kıssalar da bulunur. Bu iki tür konusunda kafası karışık olanlar bazen "tarihsel kıssalarda hakikate uygun anlatımlar olmayabilir" demektedirler ki bu, doğru değildir.

DİKKAT

KUR'ÂN TEFSİRİNDE İSRÂİLİYAT

"İsrâiliyye" kelimesinin çoğulu olan İsrâiliyat, her ne kadar kelime anlamıyla belirli bir kavimden (Yahudilerden) alınan haberleri çağrıştırıyorsa da aslında tağlib kaidesine uygun olarak kullanılmış daha kapsamlı bir ifadedir. Buna göre Kur'an tefsirinde isrâiliyât, *Yahudi, Hristiyan ve diğer kültürlerden İslâmiyet'e giren rivâyetler bütününe* denir. Bu tür rivâyetler ilk dönemde daha ziyade Yahudi ve Hristiyan unsurlardan alınmıştır. Daha Hz. Peygamber hayattayken bu uygulamanın var olduğu bilinmektedir. Özellikle miladî 70. yılda Romalı Titus'un zulmünden kaçarak Hicaz bölgesine yerleşen ve dinî eğitimlerine kendi medreselerinde devam eden Yahudiler, bu haberlerin birincil kaynakları durumundaydı. Öte yandan ticaret kervanları ile dönemin en önemli kültür merkezlerine seyahat eden Araplar, kendileri için isrâilî haber türünden birçok materyali önlerinde hazır bulmuşlardı. İbn Haldun, ilk Müslümanların özellikle güneş, yıldızlar, ay, kâinatın yaratılması gibi kevnîyât konularını Ehl-i kitap mensuplarına sorduğunu nakletmektedir. Çünkü çölde yaşayanlar, bu tür konulara meraklıdır. Öte yandan ilk dönemde ashabın bilgilerine başvurdukları insanlar avam tabakasından olup bilgileri herkesin bildiği kadardır. Ancak sonraki dönemlerde Ka'bu'l-Ahbâr gibi Kitab-ı Mukaddes bilgisine vâkıf olan kişilerin rivâyetleri tefsir kitaplarını doldurmuştur.

Klasik tefsir kaynaklarında, meselâ Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân*'ında, pek çok israilî rivâyetin bulunması, kesinlikle o tefsirlerin değerini düşürmez. O dönemde ulema içerisinde tefsir yazımında hassasiyet göstermeyenlerin bulunduğu söylenebilir. Ancak ilmî namusun gereği olarak kendilerine ulaşan rivâyetleri sonraki kuşaklara nakletme endişesi taşıyan âlimler de mevcut idi. Taberî bunların başında gelir. Bu nedenle âlimlerin tefsirlerinde isrâiliyatın aktarılması, ne o rivâyetlerin doğru ne de o müfessirlerin güvenilir olduğunu gösterir. Bir ölçüde bu tefsirler, var olan kültürel kodları, dönemin geleneksel algılarını ve hâkim paradigmalarını tam bir titizlikle günümüze kadar ulaştırmışlardır. Elbette bu rivâyetlerin İslâm düşüncesine menfi tesirleri de olmuştur.

Daha önceki müfessirler hem kutsal kitap metinlerine ve hem de bu metinlere vâkıf olanların kültürlerine yabancı idiler. Hatta bu konuda çok meşhur olan

raviler ve müfessirler dahi bu bilgileri kendi kişisel araştırmalarına değil, oradan buradan duydukları sıhhati şüpheli haberlere dayandırmaktaydılar. Oysa modern dönemde Kur'ân'ın yorumuyla ilgilenen ilim adamları bu konularda ya doğrudan Kitab-ı Mukaddese başvurdular ya da bunlarla ilgili birinci el tarihî kaynakları incelediler. Aslında onların bu hassas tutumlarının daha başka sebepleri de vardır. Meselâ Batı dünyasında İslâm'ın Yahudi-Hıristiyan inancından mülhem bir din, Kur'ân'daki pek çok âyetin (özellikle kıssaların) kaynağının da önceki kitaplar olduğu şeklindeki iddialar bunlardandır. Öte yandan bilimsel çalışmalarda temel kaynaklara dayanarak iddialarda bulunmak gerektiği, modern dönem Kur'ân yorumcularının isrâiliyat konusunu ilk el kaynaklara müracaatla ele almalarına yol açmıştır.

K İ T A P

Konuyu pekiştirmek için Abdullah Aydemir'in *Tefsirde İsrailiyyât* adlı kitabını okuyunuz.

İsrâiliyat'ın Kur'ân Tefsîrine Giriş Yolları

İsrâiliyyât tefsîre çeşitli kanallardan girmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Önceki kültüründen kendisini kurtaramayan mühtedilerden gelen nakiller.
2. İsrâilî rivâyetleri tashih etmek için isrâiliyata müracaat edenler.
3. Ehl-i kitap hanımlarıyla evlenme izninin doğurduğu mevcut ortamda yetişen yorumcular.
4. İslâm düşmanlarının, İslâm'ın ruhunu kirletmek için kasıtlı olarak uydurup ortaya attıkları rivâyetler.
5. Bazı hikâyecilerin halkı oyalamak, gündemde kalma ve dinleyicilerin beğenisini kazanmak için uydurdukları rivâyetler.
6. Ehl-i sünnete karşı cephe alan bazı sapık fırkaların siyâsî maksatla uydurdukları rivâyetler.
7. İsrâiliyyâtın bir kısmı da bir şeyi izah etmek maksadıyla karışmıştır.

SIRA SİZDE

İsrâiliyyât rivâyetlerinin, özellikle Hz. Ömer dönemindeki fetihlerin ardından büyük bir hızla tefsîr rivâyetlerine girmiş olması, daha çok hangi sebeple izah edilebilir?

İsrâilî Haberlerin Çeşitleri

1. Senedi sahih olup Kur'ân'a ve Sünnet'e muvafık olanlardır ki bunlar makbul haberler grubundadır. Genel olarak müfessirler tefsîrlerine aldıkları isrâiliyat haberlerinin bu kriteri taşımasına özen gösterirler.
2. Yalan olduğu bilinenlerdir ki bunların nakledilmesi doğru değildir. Müfessirlerin bir kısmı bu kategorideki haberlere itibar etmemişken bir kısmı da bu nakillere tefsîrlerinde yer vermiştir.
3. Sıhhatini tam olarak bilemediğimiz, bu bakımdan ne kabul ne de reddedebileceğimiz rivâyetler. Tefsîrlerdeki pek çok ihtilaf da bunlardan kaynaklanır. Bu noktada söz konusu rivâyetleri değerlendiren müfessirin kişisel kabiliyeti ve konuya olan hâkimiyeti büyük önem arz eder.

Sahâbe de isrâliyata müracaat etmiştir; ancak sordukları soruların cevaplarını titiz bir değerlendirmeye tâbi tutmuşlardır. Ashâbın israiliyâta baş vurmadığı konulardan bazıları şunlardır:

1. İtikâdî konular.
2. Hz. Peygamber tarafından izahı yapılan meseleler.
3. İlgilenilmesinde hiçbir fayda mülâhaza edilmeyen polemikler.
4. Fık'hî hükümler.

İslâm tarihinin erken dönemlerinde israilî haberler nakletmekle öne çıkmış olan isimler şunlardır: Ka'bu'l-Ahbâr, Abdullah b. Sellâm el-Ensârî, Vehb b. Münebbih ve Abdülmelik b. Abdilaziz b. Cüreyc.

Günümüzde Batı düşüncesi referans gösterilerek yapılan pek çok yorum vardır ki tefsîr sahasında kalem oynatan ilim adamları bunlara *çağdaş İsrâiliyat* adını vermektedir.

DİKKAT

9. ünitedeki konular için Diyanet İslâm Ansiklopedisi'ne bakınız. İleri okumalar için şu eserlere müracaat ediniz: Vahidî, Esbâbü'n-Nüzûl; Mustafa Zeyd, en-Neshîl-Kur'ânî'l-Kerîm; M. Sait Şimşek, Kur'an Kıssalarına Giriş; Abdullah Aydemir, Tefsîrde İsrailiyyât.

K İ T A P

Özet

Âyetleri, nüzûlî döneminde meydana gelen hadiselerle ilişkilendirebilmek

Kur'an âyetlerinin kahir ekseriyeti herhangi bir sebep olmaksızın inmiştir. Bununla birlikte bazı âyetler de vardır ki nüzûl döneminde meydana gelen hadiselerle ilgili olarak nâzil olmuştur. Bunların bir kısmı Hz. Peygamber'e sorulan sorulara cevaben, bir kısmı da toplumda iz bırakan bir olay münasebetiyle inmiştir.

Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde belirli olaylara cevap olarak inmesi sonraki dönemde müfessirlerin Kur'an'ı yorumlarken başvurdukları önemli bir tarihî referans ve anlama yöntemi haline gelmiştir.

Kur'an kıssaları ile önceki semavi kitaplardaki kıssaları karşılaştırabilmek

Kur'an'da anlatılan kıssaların önemli bir kısmı, Kitab-ı Mukaddes'te de yer almaktadır. Ne var ki Kur'an kıssalarının üslubu onlardan farklıdır. Önceki kitaplarda yer, şahıs ve mekân gibi unsurlara sık sık işaret edilse de Kur'an'da bu tür hususlar bulunmamaktadır.

İsrâîlî rivâyetlerin Tefsîre giriş yollarını tespit edebilmek

Kur'an'da kâinat hakkında bazı âyetler bulunur. Bu âyetler, âlemin varedilişi, ilk insanın yaratılışı gibi konulara temas eder. Üslubu itibarıyla Kur'an detaylara girmediğinden, müminler bu âyetlerin yorumu hakkında kendi dışındaki din mensuplarının bilgisine başvurmuştur.

Kur'an'ın belirli tarihî şartlara münhasır olmadığını, tüm zaman ve mekânlarda uygulanabilecek mesajlar taşıdığını açıklayabilmek

Kur'an'da pek çok âyet doğrudan ahlakî mesajlar içerdiği gibi bazıları dolaylı olarak bu mesajları verir. Meselâ Medenî sûrelerde yer alan hemen her hüküm âyetinin ardından, bu hükmün bir ahlakî değer taşıdığı ve bu hükme uygun davranmanın, ferdî ve içtimâî anlamda insanların mutluluğunu temin edeceği vurgulanır.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi kıssaların faydalarından biri **değildir**?

- a. Hz. Peygamber'i ve Müslümanları teselli etmek
- b. İtikadi konuları, önceki ümmetlerin kıssalarıyla pekiştirmek
- c. Toplumu eğitmek ve yetiştirmek
- d. Tarihteki olaylar hakkında kronolojik olarak detaylı bilgi vermek
- e. Kıssalardan hareket ederek ortak bir prensibe varmak

2. Aşağıdakilerden hangisi nüzul sebebini bilmenin faydalarından biri **değildir**?

- a. Müslümanların kolayca ibadet yapmalarını sağlar.
- b. Âyetlerin içerdiği hükümlerin hikmeti anlaşılır.
- c. Âyetin kastettiği asıl mana net olarak ortaya çıkar.
- d. Âyetlerin kim veya kimlerin hakkında nazil olduğu doğru olarak tespit edilir.
- e. Âyetlerin manalarını anlamayı kolaylaştırır.

3. Aşağıdakilerden hangisi neshi reddedenlerin görüşlerinden biridir?

- a. Nâsih ve mensûh âyetler anlam itibarıyla birbirleriyle uzlaştırılamayacak kadar çelişkili olmalıdır.
- b. Nâsih âyetin mensûh âyetten sonra gelmiş olması gerekir.
- c. İki âyet de şer'i bir hükümle ilgili olmalıdır; ah-laka ya da itikada dair konularda olmamalıdır.
- d. Sıhhat açısından nâsih olduğu söylenen âyetler ya mensûh seviyesinde yahut daha üstün olmalıdır.
- e. Nesh, aklen caiz olsa da bu, dinler arasında olur; Kur'an âyetleri arasında bir nesh gerçekleştiğini söylemek doğru değildir.

4. Nüzul sebepleriyle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi doğrudur?

- a. Âyetlerin nüzûl sebeplerini bilmeden Kur'an'ı anlamak imkânsızdır.
- b. Hz. Peygamber'in nübüvvetinden önce ya da onun vefatından sonra cereyan eden herhangi bir olay, herhangi bir âyet için nüzûl sebebi olabilir.
- c. Nüzûl sebepleri her ne kadar özel olsa da bunların hükümleri geneldir.
- d. Nüzûl sebepleriyle ilgili rivâyetlerde hiçbir abartı ve asılsız bilgi yoktur.
- e. Nüzûl sebepleriyle ilgili rivâyetlere sahip olmazsak Kur'an'ı anlamada bir eksiklik meydana gelir.

5. Aşağıdakilerden hangisi isrâiliyâtın tefsire giriş sebep ve yollarından biri **değildir**?

- a. Âyetleri tefsir ederken kelimelerin izahı için Arap şiirine başvurmak.
- b. Önceki kültürlerinden kendilerini kurtaramayan mühtedilerden gelen nakiller.
- c. Ehl-i sünnete karşı cephe alan bazı sapık fırkaların siyâsî maksatlarla uydurdukları rivâyetler.
- d. İslâm düşmanlarının kasıtlı olarak uydurup ortaya attıkları rivâyetler.
- e. Bazı hikâyecilerin halkı oyalamak ve hoşla-tmak için uydurdukları rivâyetler.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız doğru değilse, “Kur’ân’daki Kıssaların Hedefleri” konusunu yeniden okuyunuz.
2. a	Yanıtınız doğru değilse, “Esbâb-ı Nüzûlü Bilmenin Faydaları” konusunu yeniden okuyunuz.
3. e	Yanıtınız doğru değilse, “Kur’ân’da Neshin Varlığını Kabul Edenlerle Etmeyenlerin Delilleri” kısmını tekrar okuyunuz.
4. c	Yanıtınız doğru değilse, “Esbâbu’n-Nüzûlle İlgili Bazı Sorunlar ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar” konusunu yeniden okuyunuz.
5. a	Yanıtınız doğru değilse, “İsrâiliyat’ın Kur’ân Tefsirine Giriş Yolları” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Âyet veya sûrelerin inmesine vesile olan sebepler, her ne kadar belli bir kişi ya da topluluğa özel olsa da bunların içerdiği hükümler geneldir. Söz konusu âyetler, aynı davranışı sergileyen her şahıs ve grubun muhataplarıdır; yani içerdiği hükümler onlar için de aynen geçerlidir.

Sıra Sizde 2

Önceki kitapların kısmen de olsa çeşitli tahriflere uğraması, Kur’ân’da nesh olmadığını söyleyenler için önemli bir delil olmuştur; çünkü muharref bir kitap yerine yeni bir kitap gönderilmesi son derece makul bir durumdur.

Sıra Sizde 3

Kur’ân’da aynı lafızlarla tekrar eden bazı âyetler bulunur. Rahmân sûresi bu açıdan en dikkat çekici sûredir. Bu sûrede, “*Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?*” âyeti tam 31 kez tekrar edilmiştir. Bu âyet hem Allah’ın kudretine hem de nimetlerine işaret ederek akıl sahibi hiçbir varlığın Yaratıcı’yı inkâr edemeyeceğini anlatmaktadır.

Sıra Sizde 4

Fetihler sonucunda İslâm’a yeni girenler (mühtediler) önceki kültürlerini tümüyle terk edememişler, az da olsa yeni dinlerine bu kültürlerden kırıntılar dâhil etmişlerdi. Öte yandan Müslüman erkeklerin Ehl-i kitap kadınlarıyla evlenebilmeleri, Müslüman çocukların kendi annelerinden ya da dayı, teyze gibi akrabalarından Ehl-i Kitap kültürüne dair çeşitli bilgiler almaları sonucunu doğurmuştur. Bu grupların önemli bir kısmı, iyi niyetliler kategorisinde görülmelidir. Kur’ân’dan herhangi bir âyeti anlamakta zorluk çeken müminlerin Ehl-i kitap bilgisine başvurması, tamamen iyi niyetlerden, Kur’ân’ı anlamaya yönelik çabalardan kaynaklanmaktaydı.

Yararlanılan Kaynaklar

- Endelüsi, Ebu Hayân. (2001). **Tefsîru’l-Bahrî’l-Muhît**, Beyrut.
- Ezherî, Ebu Mansur Muhammed. (2001). **Tehzîbü’l-Lüga**, Beyrut.
- İbn Haldûn. (ts). **Tarîhu İbn Haldûn**, Beyrut.
- İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail. (1999). **Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm**, Riyad.
- Reşîd Rıza. (1990). **Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Hakîm** (Tefsîru’l-Menâr), Mısır.
- Saîd b. Mansûr. (1414 h.). **Sünen Saîd b. Mansûr**, Riyad.
- Sa’lebî, Ebu İshâk. (2002). **el-Keşf ve’l-Beyân**, Beyrut.
- San’ânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm. (1410 h.). **Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm**, Riyad.
- Şâtîbî, Ebu İshak. (ts). **el-Muvâfakât fî Usûlî’l-Ahkâm**, Kahire.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. (ts). **Fethu’l-Kadîr**, Beyrut.
- Şimşek, M. S. (1991). Kur’ân’da **İki Mesele**.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. (2000). **Câmiu’l-Beyân fî Te’vîlî’l-Kur’ân**, Beyrut.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer. (1977). **el-Keşşâf an Hakâiki’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vucûhi’t-Te’vîl**, Beyrut.
- Zerkeşî, Bedrüddîn. (1957). **el-Burhân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, Beyrut.

10

Amaçlarımız

- Bu üniteyi tamamladıktan sonra;
- Kur'an'ı anlamaya yönelik son dönem çalışmaları özetleyebilecek,
  - Batı'daki yorum felsefelerini ve bunların İslâm dünyasındaki temsilcilerini tespit edebilecek,
  - Türkçe meâller ile meâl-tefsirleri karşılaştırabilecek,
  - Sürelerin nuzûl sırasını dikkate alan tefsir çalışmalarının diğer çalışmalarla benzer ve farklı yönlerini ayırt edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Hermenötik
- Semantik
- Semiyotik
- Gösteren, gösterilen, gösterge
- Tarihsellik, tarihselcilik, tarihsicilik; evrensellik
- Bütüncül okuma
- Parçacı (atomize) okuma
- Aksiyomatik (belitsel) okuma

Öneriler

- Bu üniteyi daha iyi kavrayabilmek için okumaya başlamadan önce;
- Ünitede geçen felsefî terimleri anlamak için yanınızda bir felsefe sözlüğü bulundurunuz.
  - Kur'an'ı anlama ve yorumlama konusundaki aktüel tartışmalar için Marife dergisinin Oryantalizm ve Oksidentalizm özel sayılarını, İslâmiyat dergisinin 7/1, 2. sayılarını, İslâmî Araştırmalar dergisinin IX. sayısı ile aynı derginin Fazlurrahman ve İzutsu özel sayılarını ve İslâmî İlimler dergisinin 2/1. sayısını gözden geçiriniz.

İçindekiler

Kur'ân'ı Anlama ve Yorumlamada Yeni Yönelişler

GİRİŞ

KUR'ÂN'I ANLAMA VE YORUMLAMADA YENİ YÖNELİŞLERİN DOĞUŞUNU HAZIRLAYAN SEBEPLER

Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada yeni yönelişler dendiğinde Hindistan, Malezya, Endonezya, Mısır, Fas, Suudi Arabistan ile Avrupa ve Amerika'da tanık olduğumuz pek çok gelişmeden bahsetmek gerekir; ancak bu dönemde, zaman açısından geçtiğimiz asrın ilk çeyreğinden sonra gündeme gelen ve Türkiye'deki genel okuyucu kitlesini derinden etkileyen gelişmeler hakkında bilgi verilecektir. Ömer Nasuhi Bilmen'in tefsiri gibi zaman bakımından yeni, fakat yöntem ve içerik açısından eski çalışmalara temas edilmeyecektir.

Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada yeni yönelişlerin doğmasına yol açan bazı tarihî gelişmeleri maddeler halinde görmekte fayda vardır. Bu gelişmeler, modern dönemdeki yaklaşımların doğuşunda tamamen ya da kısmen etkili olan hususlardır.

1. Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada yeni yönelişlerin doğuşunu hazırlayan sebeplerin başında Müslüman entelektüellerin Batı dünyasındaki gelişmelerden etkilenmiş olmaları gelir. Bu da bazen doğrudan Batı karşısında bir tavır almak, bazen de Müslüman toplumların Batı karşısında bugün içine düştüğü duruma bağlı olarak şekillenen bir pozisyon almak şeklinde tezahür etmiştir. Batı'ya karşı bir duruş almak gerektiği kanaatindeki Müslümanlardan bir kısmı tam bir ret mantığı ile Batı'ya cephe almışken bazıları kayıtsız şartsız kabul mantığı ile hareket etmiştir. Reddedenler Batı'yı bir cahiliye sistemi olarak görmüş, Batı'nın bize vereceği hiç bir şeyi olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunun yanı sıra Batı'ya karşı mutedil bir yaklaşım sergileyenler de olmuştur.
2. Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada yeni yönelişlerin dikkat çekici özelliklerinden biri öze dönüş söylemi ile Kur'ân'a dönüşü savunmalarıdır. Onlara göre, Kur'ân'ın manaları, haricî bir beyana ihtiyaç duymayacak kadar açıktır. Kur'ân'ı anlamak, ne fukahânın ileri sürdüğü gibi bir kurallar bütününe ne de seçkin bir gruptan başka kimsenin bilmediği iddia edilen birtakım remizlere veya sembollere bağlıdır.

3. Kur'ân'ı merkeze alan okumaların tabii bir neticesi, Sünnet konusundaki menfi yaklaşımların ortaya çıkmasıdır. Bu cümleden olmak üzere rivâyet eksenli tefsîrler de modern dönemde sık sık eleştiriye tâbi tutulmuştur. Meselâ isrâiliyat konusunda büyük bir hassasiyetin geliştiğini bu dönemde görmekteyiz.
4. Modern okumalarda dikkat çeken bir diğer yön, Kur'ân'ın bütüncül bir tarzda okunması gerektiği iddiasıdır. Parçacı okuyuşların klasik tefsîrlerin ana karakteri olduğunu düşünenler, bu tür bir okumanın, muhatap için asla bütüncül bir din anlayışı oluşturamayacağını iddia eder.
5. Bu dönemde bidatçiliğe, mezhepçiliğe ve taklitçiliğe karşı sert eleştiriler yapılmış, mezheplerin ve icmanın bağlayıcılığına karşı çıkılmış; icmanın pratikte gerçekleşmesinin mümkün olamayacağı iddia edilmiştir. Çünkü böyle bir durum, özgür düşünceyi yok edecektir. O halde yeniden içtihadı dönülmelidir; ancak bu dönem düşünürlerinin kastettiği içtihat, geçmişin bağlayıcı içtihatlarından kurtulmayı da öngörmektedir.
6. Modern yönelişlerin önemli bir kısmı, Kur'ân'ın ezeli kelam olduğu düşüncesini reddederek tarihselci bir bakış açısıyla Kur'ân'ı yorumlamıştır; çünkü yaratılmış bir kelam üzerinde konuşmak, yaratılmamış bir kelam üzerinde konuşmaktan daha kolaydır. Bu görüştekiler Kur'ân'ın sabiteleri ve değişkenleri olduğunu öne sürmüş, kendilerince sabite olarak gördükleri temel ilkeleri önemserken böyle görmedikleri âyetleri, mesela muâmelât âyetlerini bu çağ için geçersiz kabul etmişlerdir.
7. Kur'ân ilimlerine dair söyledikleri de modern düşünürleri diğerlerinden farklı bir konuma getirmektedir. Aksiyomatik bir tefsîr usulü olmadığını ileri süren modern dönem yorumcuları, tefsîr usulü olarak dayatılan bilgilerin, İslâmî ilimlerin farklı disiplinlerinden derlenmiş bilgiler olduğunu iddia ederler.
8. Kur'ân'ı anlama ve yorumlamada yeni yöneliş sahiplerinin bir kısmı, Kur'ân'ı bir söz-metin (hitap) olarak görmektedir. Böyle olduğu zaman Kur'ân'ın tarihî şartlar doğrultusunda bir metin olarak işleme sokulması kolay olacaktır. Dolayısıyla Kur'ân'ın bir 'kitap' olarak bugün elimizde bulunuyor oluşu, modernist düşünürleri rahatsız etmektedir.
9. Modern okumaların ilk döneminde, Kur'ân âyetleri arasında nesh bulunmadığı söylenmekteydi; ancak son dönemde Kur'ân âyetleri arasında da neshin vuku bulunduğu şeklinde bir yaklaşım kabul görmektedir. Çünkü neshin söz konusu olması durumunda olguların Kur'ân'ı biçimlendirdiği görüşünü savunmak daha kolay olacaktır. Nüzûl sebepleri konusunda da benzer bir durum söz konusudur. Modern düşüncenin ilk döneminde nüzûl rivâyetlerinin gelenek içinde abartılı bir şekilde kullanıldığı kanaati yaygın iken, günümüzdeki yönelişlerin önemli bir kısmında esbab-ı nüzûlü bilmek, Kur'ân'ı anlamak için vazgeçilmez bir şart olarak ileri sürülmektedir.
10. Yeni yöneliş sahiplerince kaleme alınan bazı tefsîrlerde Kur'ân'ın, rasyonalist bir bakış açısıyla yorumlandığı görülür. Bu çalışmalarda metafizik konular ya mecazî ifadeler şeklinde anlaşılmış ya da pozitivist bir yaklaşımla tabii hadiseler olarak tefsîr edilmiştir. Bunlar arasında, şeytanın yeryüzüne inişini insanoğlunun bülûğa erişisi; kerametleri iç yoğunlaşma;

ümmetlerin helakini tabîî süreçler; geçmişle ilgili kıssaları mitolojik unsurlar ya da Peygamber'in kalbinde ma'kes bulan rahatlatıcı öyküler olarak izah edenler çıkmıştır. Bu çerçevede Kur'an'ı bilimsel yorumlar eşliğinde tefsir etme eğilimi de artmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır, Hûd sûresi 40. âyetteki ifadelerden hareketle Nuh'un gemisinin bir buharlı gemi olduğunu söyler. Tekvîr sûresi 6. âyetin tefsirinde Mevdûdî; hidrojenin yanıcı, oksijeninse yanmayı hızlandırıcı olduğunu, dolayısıyla denizlerin tutuşturulmasından bahseden âyetin hiç de tuhaf bir durumu anlatmadığını dile getirir. Modern dönemde bilimsel tefsir örneklerinin, fen ve teknoloji konularından sosyoloji, antropoloji ve psikoloji gibi alanlara kaydığı görülmektedir.

MODERNİST YÖNELİŞLER

Tarihselci Yaklaşımlar

Tarihselliğin Tanımı

Tarihsel olanın varlık biçimi, zamana bağlılık, gelip geçicilik; tarihsel koşulluluk ve bir şeyin sadece tarihsel olarak var olduğudur. Bu açıdan bakıldığında, varlık sahnesindeki her olgu tarihselliğe mahkûmdur. Tarihselcilik (historicism), insanı ve toplumu anlamak için mutlak surette tarihsel koşullara gidilmesi gerektiğini, tarihin dışına çıkarak insan tabiatını anlamanın imkânsız olduğunu savunur. Zaten tarihin dışına çıkabilmek varoluşsal olarak mümkün değildir. Buna göre, tarihte varlığın metafizik bir boyutu yoktur; çünkü metafizik boyut, tarihin konusu değildir. Dolayısıyla her mesele, kendi özel dünyasında ve tikelliğinde ele alınmalı ve hiçbir zaman bu özel durumlardan hareketle genellemelere gidilmemelidir. Tarihselciliğin görevi, sadece gerçeği anlayabilelim diye bize, tarihte gerçeğin oluşma koşullarını göstermektir. Bunu yaparken hem doğa kanunlarını inceler ve böylece bu kanunları tespit etmek suretiyle insanoğlu için genel geçer kurallar bulmaya çalışırız hem de tekil örneklikler üzerinde araştırmalar yaparız. Buna göre, insana dair her şeye, bu tarihsel olayları gözlemek suretiyle elde edilen müşterek ilkeleri tespit ederek ulaşabiliriz.

Tarihselliğin Tarihçesi

Tarihselcilik kavramının kullanımına Batı'da ilk kez 17. yüzyılda rastlanmakta ise de bir terim olarak hüsnükabul görmesi, 18. yüzyıldan sonradır. Bu dönemde insanoğlu kendi geçmişini araştırmaya ve geleceğini buna göre inşa etmeye başlayınca, doğal olarak tarihe yönelmek zorunda kalmıştır. Çünkü insanlık, ilerlemenin ancak bütüncül bir tarih anlayışıyla mümkün olabileceğini görmüştür. Tam da bu sırada, beşeri bilimlerin doğal bilimler gibi kendilerine özgü yöntemleri olup olamayacağı problemi gündeme gelmiştir. Zira o dönemde kesin doğrular, mevcut bilim anlayışının etkisiyle, tecrübi hakikatler olarak görülmekteydi. Vico, epistemolojik ve metodolojik açıdan beşeri bilimlerin de tabiat bilimleri kadar özgür olması gerektiğini savundu. Beşeri bilimlerin nazariyecisi olan Wilhelm Dilthey ise saf akıl diye savunulan tabiatçı bir aklın olamayacağını iddia etti. Beşeri bilimler de pekâlâ doğal bilimler gibi pozitif/doğrulanabilen bilimler kategorisine alınabilirdi. Şu farkla ki doğa bilimleri olayları "açıklamakta", beşeri bilimlerse "anlamakta" idi. Çünkü tabiat olayları "açıklanabilir" hâdiselerdi; ama olayların ruhu sadece "anlaşılabildi."

Dini ve peygamberliği tarihselci bakışa yakın bir anlayışla ele alan çeşitli fırkalar, tarihin her döneminde olmuştur. Meselâ, Hz. Peygamber'in kendi kavminin dili ile gönderildiğini, dolayısıyla Kur'an vahyinin tarihsel olduğunu geçmişte ilk defa iddia eden fırkanın Berâhime olduğu söylenir. Nusaybinli bir Yahudi olan ve İsevîlik fırkasının da başı sayılan Ebu İsa İshak b. Yahya'nın ortaya attığı bazı görüşler de bu açıdan dikkat çekicidir. Bu şahsa göre, iki sebeple Hz. Peygamber'in mesajı evrensel değildir. Birincisi, Kur'an Arap diliyle indirilmiştir. Arap diliyle inen bir kitabın Arap olmayanlar için hüccet olması beklenemez. İkinci sebep ise her peygamberin kendi kavminin diliyle gönderilmiş olduğu gerçeğidir. Muhammed peygamber'in de Araplardan başka kavmi olmadığına göre, Kur'an yalnızca Araplara gönderilmiş olmalıdır.

Son dönemde Kur'an'ın tarihsel bir metin olduğunu ve günümüz için geçerli olmayan bazı hükümleri bulunabileceğini ileri süren pek çok modernist yazar, yukarıdaki fırkalardan ziyade Mu'tezile'yi referans olarak kullanmaktadır. Esasen bu, Kur'an'ın mahlûk (yaratılmış) olduğu düşüncesini savunan Mu'tezile'ye yapılan bir yakıştırma-dan ibarettir; yoksa Mu'tezile'den hiç kimse, Kur'an'ın mahlûk olduğunu söylerken onu tarihselci bir bakış açısıyla ele almış değildir. Bu konuda tarihselci söylem tarafından pek de bilinmeyen bir başka isim, h. 333 tarihinde vefat eden Maturidî'dir. Tefsirindeki bazı yorumları tarihselci bakış açısının en önemli argümanlarından birine benzer. Malum olduğu üzere tarihselci düşünürler, Kur'an kıssalarında önemli olanın lafızlar değil, manalar olduğunu; dolayısıyla manayı yansıttığı sürece lafızlarda birbirinden farklı ifadelerin kullanılabileceğini söylerler ki Neml sûresinin 7. âyetine Maturidî'nin getirdiği açıklamalar, hemen hemen aynıdır. Ancak Maturidî de bu ifadelerle, Kur'an'ı tarihselci bir bakış açısıyla ele almak gerektiğini söylemiş değildir.

Kıssalar çerçevesinde Kur'an âyetlerini tarihsel metinler olarak değerlendiren ilk sistematik çalışma ise, Kur'an kıssalarının tarihsel veriler olduğunu, bu verilerin o dönem Araplarının bilgileri ya da dil üslupları çerçevesinde serdedilmiş bilgilerden meydana geldiğini savunan Halefullah'ın, "Kur'an'da Öyküleme Sanatı" adlı eseridir.

Günümüz İslâm dünyasında tarihselci bakışa dair üç yaklaşım olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki, tarihselciliği İslâmî ilimlerin tecdidinde zorunlu bir mecra olarak gören anlayıştır. Modernist yaklaşımlar çerçevesinde ele alınacak olan düşünürleri bu kategoride değerlendirmek mümkündür. İkinci grup, tarihselci yaklaşımı bütünüyle reddeden ve kökeni itibarıyla Batılı olan bu yaklaşımın -muharref kitaplar açısından kurtarıcı olsa da- tahrife uğramayan Kur'an açısından yıkıcı sonuçları olacağını savunur. Üçüncü grupta yer alan düşünürler ise varoluşsal bir durum olarak tarihsel materyallerden yararlanmak gerektiğini, esasen nâsih-mensûh, esbâb-ı nüzûl gibi İslâmî tefsir geleneğindeki pek çok Kur'an ilminin tam olarak bu meseleyle ilgili olduğunu, dolayısıyla tarihselci bakış açısının geleneğimize bütünüyle aykırı düşmediğini söyler. Bu grupta yer alanların itirazı, Kur'an ahkâmının tarihsel addedilerek yürürlükten kaldırılması teşebbüslerinedir.

"Hani o, bir ateş görmüş ve ailesine: Bekleyin! Eminim ki bir ateş gördüm. Belki ondan size bir meş'ale getiririm veya ateşin yanında bir rehber bulurum, demişti" Tâha (20), 10); "Hani Musa, ailesine şöyle demişti: Gerçekten ben bir ateş gördüm. (Gidip) size oradan bir haber getireceğim, yahut bir ateş parçası getireceğim, umarım ki ısırırsınız!" (Neml (27), 7) ve "Sonunda Musa süreyi doldurup ailesiyle yola çıkınca, Tûr tarafından

bir ateş gördü. Ailesine: Siz (burada) bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir ateş parçası getiririm, dedi” Kasas (28), 29. âyetlerindeki anlatım farklılıkları tarihselci bakış açısından nasıl okunur/değerlendirilir?

Dilbilimsel Yaklaşımlar

Semantik (Anlambilim)

Semantik kelimesi, kök itibarıyla Grekçe’den gelir. İlmî bir disiplin olarak semantik, *bir dilin temelini oluşturan kelimeleri ayrıntılı bir şekilde tahlil ederek anlamlarını doğru bir şekilde ortaya koyma* demektir. Semantikte dilsel olmayan unsurlar da anlamı tespitte önemlidir. (Palmer, 2001). Ancak bu durum, semantiğin özü itibarıyla dilbilimsel bir çaba oluşuna halel getirmez. Semantik, bir kelimenin anlamını öncelikle lügavî/etimolojik açıdan doğru bir şekilde tespit etmeye çalışır. Daha sonra bu kelimelerin kendi dönemi içerisinde geçirmiş olduğu anlam değişikliklerini inceler. Son aşamada ise kelimelerin tarihi süreç içerisinde kazandığı ya da kaybettiği anlamları araştırır. (Gezgin, 2002). Kelimelerin kendi dönemleri içerisindeki kullanımına eşsüremlî (senkronik) incelemeyle, gelişen tarihsel süreçteki kazanımlarına ya da kayıplarına artsüremlî (diyakronik) incelemeyle ulaşılır (Palmer, 2001). Meselâ “عبد/köle” kelimesinin Hz. Peygamber döneminde çoğulunun “İbâd”, “abîd” ya da “a’bud” şeklinde gelmiş olduğunu incelemek, eşsüremlî bir incelemedir. “Abd” kelimesinin Kur’ân’da köle anlamında kullanıldığı; ancak tarihsel süreçte fıkıhın yüklediği anlamın, Kur’ân’daki köle kavramıyla birebir örtüşmediğini tespit etmek ise artsüremlî bir incelemedir. Meselâ İslâm hukukunda köleliğin ikinci kaynağı, bir köleden doğmuş olmaktır; oysa Kur’ân-ı Kerim’de buna dair herhangi bir nass bulunmamaktadır.

Semantik ilminin, kelimelerin anlamlarını tespit ederken kullandığı yöntemlerin önemli bir kısmı, adı konmaksızın tefsîr kaynaklarında da kullanılmıştır. Meselâ etimoloji (kökenbilimi), iyi bir tefsîr yazmanın vazgeçilmez şartı olarak görülmüştür. Aynı şekilde kelimelerin aslî manaları ile izafi manalarını ya da metindeki odak kavramı tespit etmek gibi anlama yöntemleri, aslında Müslüman dâimîlerin çok daha önceleri ele aldıkları meselelerdendir. Kelimelerin anlam daralmasına ya da genişlemesine uğraması, çokanlamlılık, eşanlamlılık gibi semantiğin alt konuları, tefsîr usûlünün Garîbu’l-Kur’ân, vucûh ve nezâir gibi konu başlıklarında incelenmiştir. Müslümanlar özellikle dilbilimi sahasında hayranlık uyandıran çalışmalar ortaya koymuşlardır; çünkü bu alan, onların en önemli varlıkları olan Kur’ân’ı daha iyi anlamak ve onun icazını insanlara daha güçlü bir şekilde sunmak için kullanabilecekleri en verimli alandı. Bununla birlikte semantik ilminin bir disiplin olarak kuruluşu ve geliştirilmesi, Batı dünyasına aittir. Semantik ilmini başarıyla kullanan Japon bilim adamı, Toshihiko İzutsu, bu yöntemle Kur’ân’ı incelemiş ve *Kur’ân’da Allah ve İnsan, İslâm Düşüncesinde İman Kavramı* gibi sahanın abide eserlerini kaleme almıştır.

Semiyotik/Semiyoloji (Göstergebilim)

Semiyotik, canlı varlıkların birbirleri arasında bildirişim amacıyla kullandıkları her tür işaret sistemini ele alır. **Semantik**, kelimelerin anlamlarını tespit eden ve bu anlamlardaki değişimleri inceleyen bir ilim dalı iken bu alanla iç içe görünen **semiyotik** daha geniş bir sahayı ihata eder ve dilsel olsun ya

da olmasın, tüm işaretlerin gösterilenleri üzerinde fikirler yürütür. (Greimas, 1998). Semiyotik, tüm gösterge türleriyle ilgilendiği için hem semantikten hem de hermenötikten (yorumbilimi) daha geneldir.

Semiyotik süreç, dört aşamadan oluşur; **algı, bilme, anlam ve açıklama**. **Algı**; koklama, görme, işitme ve dokunma duyularına dayanan ve somut âlemde var olan maddî bir şeyin duyu organlarımızla algılanmasını ifade eden duyuşsal düzeydir. **Bilme** ise söz konusu maddî şeyin semiyotik tabiatının barındırdığı zihinsel bir uğraşmayı içerir. Her ne kadar kavranılan, fizik âleme ait somut bir şey ise de onun da kendine özgü bir tabiatı vardır. O, bir '*işaret*'tir. Yani semiyotik bir sisteme aittir. **Anlam** ise işaretlerin şifrelerini çözme uğraşısıdır. Bu, anlama ulaşmada ilk düzeydir. Anlam, herhangi bir şeyin (doğrudan) verili durumu ya da niteliği olmadığı, aksine bu şeye ancak kavramlar ve dilde uzlaşma yoluyla işaret ettiğinden, bu düzeye ulaşmak önemli ölçüde eğitime ihtiyaç duyar. Okuma, bazen bu üçüncü düzeyde, herhangi bir şeyin şifresini çözmede son bulur; ancak bazen bu anlam, dağınık yahut yanlış olabilir. İşte o zaman bu anlamın, bir **açıklamaya** ihtiyaç duyan daha derin bir düzey içerip içermediğini bilme çabası devreye girer. (Kasım, 2002).

Semiyotik sürece bir örnek olmak üzere mekân göstergesine müracaat edilebilir. İnsanın içinde yaşadığı çevre olan mekânı, hacim, uzunluk, uzaklık ya da yakınlık ölçüleri gibi mekâna dair koordinatlarla tanımlayabiliriz. Şu kadar var ki mekân, gerçekte birbirinden farklı olmayan mekânsal olgular arasında ayırt edici bir gösterge değer sunması durumunda semiyotik bir nitelik kazanır. Haddizatında 'yakınlık-uzaklık' ve 'uzunluk-kısalık'ın hiç bir değeri olmayıp bunlar, ancak bu unsurların semiyotik tanzimi doğrultusunda bir değer kazanırlar. Hem sonra mekân unsurlarının bu semiyotik düzeninin, pek çok insanî etkinlikte iç içe geçtiğine de şahit oluruz. Mekânın semiyotik düzeni, dilsel kullanımlara da yansır. Mesela 'yükseklik-alçaklık', 'yakın-uzak' ve 'hareket-sükûn'... Tüm bunlar, semiyotik değerleri aracılığıyla yeni bir boyuta kavuşmuş olan kavramlardır. Mekânın semiyotik düzeni, insanın ikamet amacıyla inşa ettiği mekânla ilgili çevrenin tanzimine de etki eder. Meselâ Firavun geleneğinde yaşamak için Nil'in batı kıyılarının, ölmek içinse doğu kıyılarının seçilmesi, mekânın semiyotik düzeniyle alakalıdır. Benzer tercihlere daha pek çok kültürde rastlayabiliriz; bu kültürlerde tercihler yukarıdakinin tersi olabilir. Meselâ birileri için Doğu iyi iken bir başkası için Batı iyi olabilir; ancak mekânın semiyotik anlamı hep baki kalır. Modern zamanlarda Batı, kalkınmayla eş anlamlı iken Doğu, geçmiş dönemlerde sahip olduğu anlamın aksine geri kalmışlıkla eş anlamlıdır. Bu görüntü, her kültürün kendisini ve ötekini algılama yöntemine bağlı olarak değişmektedir. Buradan da anlaşıldığı gibi, semiyotik öncelikle 'gösteren'in 'gösterilen'le ilişkisi şeklinde oluşsa da aslında bundan çok daha öte bir şeydir. Bazen bir metni semiyotik okumaya konu ediniriz bazen herhangi bir olguyu metne dönüştürürüz. (Kasım, 2002).

Kur'an'ı anlama ve yorumlamada semiyotik sürecin devreye sokulması, esasen Kur'an'ın tarihsel ve dilsel formuyla; yani Kur'an'ı oluşturan her türlü imkânın kodlarını tespit etmekle yakından ilgilidir. Doğrusu bu tarihsel formların ne olduğunu tespit etmek anlamında semiyotikten istifade etmek pekâlâ mümkündür. Ancak bu süreç, Kur'an'a kendi kabullerimizi yüklemek ya da batını bir okuma alanı açmak anlamında bir çabaya dönüşecekse, buna onay vermek mümkün değildir. Meselâ "*o gün suçlu olanları, gök gözlü (zürkâ) olarak bir araya toplayacağız*" (Tâhâ (20), 102) âyetini Zemahşerî ve Beydâvî, semiyotik bir okumaya tâbi tutmuştur. Buna göre âyet, mavi gözlü Romalıları anlatmaktadır; çünkü Romalılar o dönemde Araplar ta-

rafından düşman olarak bilinmektedir. Mavi gözlü olmak, Arap kültüründe bir düşmanlık göstergesi gibi algılandığından, Münker-Nekir'in gözlerinin de mavi renkli olduğu söylenir. Ancak Arap tasavvurunda gök gözlü insanın düşman anlamına geldiğini söylemek ve âyetteki ifadenin sadece o güne ait tarihsel bir durumu anlattığını iddia etmek, doğru olmasa gerektir.

Semiyotik süreci uygularken karşı karşıya kalınabilecek bir başka problem de Kur'an'ın normatif yapısıyla ilgilidir. Çünkü semiyotik okumalar, Kur'an'ın bu yapısını ortadan kaldıracaktır. Kur'an'ın lafız merkezli anlam dünyasına semiyotik bir anlama süreci uygulandığında, bu sürecin nerede duracağını kestiremeyiz. Sürece sınır çizildiği zaman da semiyotikten bahsetmek mümkün olmayacaktır. Kur'an'ın bir **eda dili** değil, bir **telakkî dili** olması da aslında böyle bir okumayı zora sokmaktadır; yani Kur'an'da esas olan, metinde var olan manayı tespit etmektir. Beşerî metinlerde mütekellimin (konuşanın) konuştuğu kelimeler, en nihâyet muhatap tarafından bir anlama kavuşturuluyorsa anlamlıdır. Muhatabın anladığı, kimi zaman anlama sürecinde kişisel katkılarını devreye sokmasını da gerektirir. Oysa ilahî kelimeler, anlamlarını sürekli kontrol eden mucizevî bir dile sahiptir. Kur'an, bizim kendisine sınırsız manalar yükleyebileceğimiz bir kelimeler değildir; aksine o, ısrarla kendi anlam dünyasını bize kabul ettirmek ister. Dokusuna uymayan her anlamı dışlar. Meşhur dilbilimci Abdulkahir el-Cürânî nazım teorisinde, Kur'an'ın mucizevî, süpersentetik bir dil örgüsü olduğunu, bu sebeple muhatapın, Kur'an'ın bütüncüllüğü içerisinde şık durmayan bir anlamı nasslara yükleyemeyeceğini ifade etmek ister. Kaldı ki böyle bir süreç, çoğu zaman Peygamber dönemi Arap dili için kesinlikle yabancı olan manaların âyetlere yüklenmesi sonucunu da doğurur. Tefsir geleneğinde batınî Kur'an yorumlarının çok ağır eleştirilere maruz kalması, Kur'an metni üzerinde tam olarak böyle bir okuma şekli başlattıkları içindir.

Kur'an'ı anlama ve yorumlamada semiyotikten istifade etmek mümkün ise de bunu Kur'an'ın tamamına uygulamanın imkânsız olduğu açıktır. Meselâ Kur'an'ı anlama ve yorumlamada mutlak surette semiyotikten istifade edilmesi gerektiğini söyleyen Arkoun'un, hacı anlatırken başvurduğu pek çok semiyotik düzey mevcuttur. Bu düzeylerin önemli ölçüde batınî temalar içerdiği, dolayısıyla Kur'an nassını aşırı yoruma tâbi tuttuğu gözlerden kaçmamaktadır.

Hermeneutik (Yorumsamacılık/Yorumbilimi)

Hermeneutik kelimesinin kökeni, Yunan düşüncesine dayanır. Yunan mitolojisinde tanrıların mesajlarını insanlara Hermes iletir, iletmediği bu mesajlara kendi yorumunu da katardı. Bu sebeple yorumbilimi anlamındaki hermenötik, köken itibarıyla bu kelimedenden geldiği kabul edilir. Temeli itibarıyla hermenötik "söylemek", "izah etmek" ve "tercüme etmek" anlamlarından oluşan üç manası vardır. (Palmer, 2002). İlk zamanlarda herhangi bir dini metni yorumlamak için üretilmiş olmasa da zamanla Hristiyan ilahiyatında Kutsal Kitab'ın tefsirini yapmak için de hermenötik kavramı kullanılmış; Kutsal Kitab'ın yorumlanması sürecine **teolojik hermenötik** denmiştir.

Hermenötik serüveni çok eskiye dayansa da sistematik hale getirilmesi, ilk olarak Batı'daki aydınlanma düşüncesine karşı geliştirilen **romantik hermenötik**le olmuştur. Bu ekolün önemli ismi Schleiermacher'a göre, bir ifadenin dil ile ilişkisi ya gramatik bir ilişkidir ya da psikolojik. İlişkinin gramatik olanı ifadenin genel boyutlarını, psikolojik olanı ise yazarın bireyselliğini ve tarihselliğini öne

çıkartır. Wilhelm Dilthey ise anlama kavramını dile değil, doğrudan hayata dayandırır ve anlamayı, hayatın varoluşsal boyutuna çeker. İnsan hayatının eylem, jest, mimik ve eserler aracılığı ile kendisini açması, dil içinde kendisini ifade etmesi bu açıdan önem kazanır. Dilthey'in bu hermenötiğine **yöntembilimsel hermenötik** denir. Heidegger'e göre, insanın herhangi bir metni anlaması, kendisini bize dilde açan bu tarihi, kendi varoluşumuz ile bütünleştirerek okumakla mümkündür (**varoluşçu hermenötik**). Gadamer'in **felsefi hermenötiğine** göre ise anlama, anlayan özne ile anlamaya konu olan nesne arasındaki **diyalogdan** ibarettir. Bu diyalogu sağlayacak olan vasıta ise dildir. Varoluşçu ve felsefi hermenötiğin tarihselci bakışına karşı geliştirilen hermenötik ise **eleştirel** ya da **aşkın hermenötiktir** ki bunun temsilcileri Habermas ve Apel'dir. Yorum pratiğinin aşırı derecede nazarileştirilmesine karşı ise **nesnel yorumsamacılık hermenötiği** gelişmiştir. Bunu da Betti ve Hirsch savunmaktadır.

Özellikle kutsal kitap yorumlarında kullanıldığı şekliyle teolojik hermenötik metnin **ne dediğini** değil, **ne demek istediğini** anlamaya, metindeki Tanrısal mesajı kavramaya çalışmıştır. Aslında bu durum çok da yadırganmamalıdır. Çünkü Kitab-ı Mukaddes'in orijinal metni mevcut değildir. O sebeple böyle bir metnin, tarihselliğin ve tarihselci bakış açısının ilgi alanına girmesi son derece doğaldır. Dolayısıyla bu metinlerin orijinale en yakın şekilde tespit edilebilmesi -gerek mevcut metinlerin gerçekten İncil olup olmaması, gerek dört İncil'den hangisinin gerçek ya da gerçeğe en yakın olduğu konusunda- ancak filoloji ve daha birçok bilim dalının tarihselci yaklaşımlarıyla mümkün olacaktır. Bir metnin kritiği yapmadan Kitab-ı Mukaddes'i hermenötik bir okumaya tâbi tutmak mümkün olmayacaktır. Nihâyet yapılan tüm bilimsel araştırmalar da asıl nüshayı ortaya koyamayacağından, eldeki en iyi metin dahi tarihselliğin muhatapı olmaktan kurtulamayacaktır. Dolayısıyla teolojik hermenötiğin Kur'an için uygulanabilecek alanları olsa da Kitab-ı Mukaddes üzerinde icra edilen bu tür edebî kritikler Kur'an için asla söz konusu olmayacaktır. Kur'an'da ilahî bir mesaj bulunduğu ve bu mesajın bir yorum aracılığı ile elde edilebileceği doğrudur. Ancak Kur'an bunu, tahrife uğramamış metni üzerinden sunar. Metni aşan hiçbir yorumu kabul etmez.

MODERNİST DÜŞÜNÜRLER

Fazlurrahman

Fazlurrahman, son dönemde Kur'an'ı anlamaya yönelik çalışmalarda adını en sık duyduğumuz isimlerdendir. Fazlurrahman'ın önerdiği Kur'an'ı anlama yönteminin Batı hermenötik geleneğinden etkilendiği bariz bir biçimde görülse de Fazlurrahman'ın bütünüyle Batı düşüncesine bağlı bir tefsir yöntemi uygulamaya çalıştığı söylenemez. Almış olduğu sıkı dinî eğitim ve eserlerinde yoğun bir şekilde kullandığı İslâm düşüncesinin klasik kaynakları, onun Müslüman dünya görüşüne bağlı kaldığını gösterir.

Fazlurrahman'a göre İslâm dünyasındaki en ciddi mesele, eğitim meselesidir. Bu meselenin halli ise İslâm düşüncesindeki yenilenmeyle alakalıdır. İslâm düşüncesindeki yenilenmenin özü ise Kur'an algılarımıza bağlıdır. Şayet

Kur'an algılarımızda bir yenilenme söz konusu olmaz ise Müslümanların özgün bir İslâm düşüncesi ve buna bağlı olarak ideal anlamda bir İslâmî eğitim projesi ortaya koymaları mümkün olmayacaktır. Kur'an'ı bu asrın icaplarına uygun bir şekilde anlayabilmek için yeni bir okuma-anlama metodolojisi geliştirmek zorunda olduğumuzu ifade eden Fazlurrahman'a göre bu metodoloji, hem geleneksel bilgiyi doğru bir şekilde anlamamıza imkân tanımalı hem de çağın problemlerine çözümler üretebilmelidir. Dolayısıyla bugün anlama ve yorumlamanın en önemli alanları olarak semantik, semiyotik ve hermenötik gibi kuramların İslâm dünyasında ciddiyetle ele alınması gerekir.

Bilindiği gibi Kur'an, öncelikle Mekke-Medine ortamındaki problemlere Hz. Peygamber aracılığı ile gönderilmiş cevapları içerir. O halde bu ortamın çok iyi anlaşılması, Kur'an'ı anlamamanın ön şartıdır. Ancak sadece bu ortamı anlamaya odaklanmış yaklaşımlar, geçmişini anlasa da bugün için başarılı bir Kur'an anlayışı üretemeyecektir. Bu sebeple Kur'an'ı anlama ve yorumlama yöntemimiz, Fazlurrahman'a göre ikili bir anlama faaliyetine ihtiyaç duyar. **Birincisi** Kur'an'ın indiği döneme gitmek ve o dönemi bir bütün olarak değerlendirmektir. Bu faaliyet de iki aşamadan oluşur:

1. Âyetlerin tarihî ortamlarını ve cevap olarak geldikleri meseleleri derinlemesine tahlil etmektir. Bunu yapmak için sadece Mekke-Medine çevresini konu edinen bir sosyo-kültürel doku incelemesi yetmez. Çok daha geniş bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Meselâ bir büyük coğrafi alan olarak Hicaz Yarımadası'nın ve dönemin egemen güçlerinin dinî, idarî, siyasî, askerî yapılarının irdelenmesi gerekir. Burada Kur'an, hem bir bütün olarak ele alınmış olacaktır hem de bu bütünlük içerisinde özel meseleler hakkında Kur'an'ın söylemi ortaya konacaktır.
2. Tespit ettiğimiz bu bütünlük içerisinde süzerek ahlakî, içtimâî ilkeler çıkarmaktır. Kur'an'ı anlamada ikinci çabamız, geçmişten bugüne dönebilmek olmalıdır. İlk faaliyette ortaya konan çabalar sonucunda ulaşılan genel ahlakî, içtimâî ilkeler bu aşamada aktüel meseleler göz önüne alınarak yeniden biçimlendirilmelidir. İşte burada öne çıkan en önemli eylem, içtihat olacaktır.

Fazlurrahman'a göre, bu yorum ameliyesi tam olarak sahabenin yorum tarzına benzemektedir. Sahabenin, sadece kendilerini doğrudan ilgilendiren âyetler hakkında kafa yormuş olmaları, aslında bu durumu anlatır. Ancak İslâmî ilimlerin sistemleşmesinden sonra çeşitli ilim dallarında şahit olunan parçacı yaklaşımlar, hayatla baş başa yürüyen bu anlama faaliyetlerini de sekteye uğratmıştır. Meselâ Fıkıh disiplini, tabiri caizse her tikel problem için Kur'an'dan âyetler seçerek onlar üzerinden bir anlama faaliyeti geliştirmiş, bu da bütüncül bir bakış açısını yakalamaya engel olmuştur. Kelam'da Eş'arî düşüncenin egemen olması, ilimlerin aklî ve naklî olarak ikiye ayrılması gibi daha başka meseleler, İslâm dünyasında bir durgunluğa yol açmış ve Kur'an'ı anlama yolunda her geçen gün biraz daha geriye gidilmiştir. Fazlurrahman'a göre, özellikle 19. asırda İslâm dünyasında bir modernleşme hareketi başlamış, bu hareketin İslâm'ın temel metinlerine dönme çağrıları, Müslümanların kendilerine gelmesine neden olmuştur.

Diğer bütün modern İslâm düşünürleri gibi Fazlurrahman'ın da İslâm düşüncesinde bir yenilenmenin şart olduğunu vurgulaması, Müslüman gençlerin geleceğe dair hayallerini canlandırması ve onlara umut vermesi açısından takdire şayandır. Ancak bütün modern düşünürlerin içine düştüğü bir zaafa Fazlurrahman

da düşmüştür. Geleneği eleştirirken bu kadar rahat davranan Fazlurrahman'ın, Batı düşüncesi karşısında aynı cesaretli tutuma sahip olmayışı ve kullandığı kavramların önemli bir kısmının kaynağı itibarıyla İslâm dünyasına yabancı kavramlar olması ya da görünüş itibarıyla İslâm dünyasına ait olsa da içerik itibarıyla artık değişmiş olması, bir handicap olarak karşımızda durmaktadır. Öte yandan içtihat anlayışında, birinci derecede Kur'an lafzını esas alan geleneksel içtihat anlayışından farklı olarak Kur'an'ın indiği tarihsel arkaplanı dikkate alan bir bakış açısına sahip olması, Sünnet'in işlevselliği konusunda geleneksel algılarla uyuşmayan görüşleri savunması, Fazlurrahman'ın eleştirilen yönleri olmuştur. Bununla birlikte Fazlurrahman'ın düşünceleri, İslâm dünyasında farklı kesimlerce savunulmuştur.

Muhammed Arkoun

Her ne kadar özel bir metoda uyularak kurgulanmamış olsa da Arkoun'un Kur'an nasslarını yorumlama çabasına giriş yaptığı kapı, tarih kapısıdır. Kendisini bir felsefeciden önce tarihçi sayması da bunu gösterir. Kur'an nassına tarihçi gözüyle yaklaşması Arkoun'a göre son derece tabiidir; çünkü kurucu metin olarak Kur'an, daha sonraki hadiselerle -ki bunlar, kelimî ve ideolojik tartışmaların serapa her yanı doldurduğu hadiselerdir- önemli bir ilişki içerisinde. Filozof bu ilişkileri inceleyecek değildir. İlk elde yapılması gereken şey, yığınla önümüze gelen tarihsel malzemenin bir tarihçi elinde -ama bu modern anlamıyla bir tarihçi- tasnifi ve değerlendirilmesidir. Bunun ardından devreye filozof girer ve yorum ondan sonra başlar.

Arkoun'un yorum sahasındaki tek çabası, Arap-İslâm düşüncesine tarihselci bakış açısını egemen kılabilmektir. Bu anlamda, Kur'an da dâhil tüm mirasımız ona göre, tarihsel alana aittir ve onları biçimlendiren somut alt yapılar vardır. Hiçbir şey tarihsel olmaktan kurtulamamaktadır. Öyle ki hakikat denen şeyin kendisi bile tarihseldir. Dolayısıyla her dinsel hakikat neticede tarihseldir. Gökten yere inene kadar müteâl olan Kur'an da o andan itibaren artık yatay boyuta mal olmuş, tarihsel bir metne dönüşmüştür.

Arkoun, klasik tefsirlere modern bilimlerin kriterlerinin uygulanmasının mutlak bir zorunluluk olduğunu belirtir. Bu çerçevede özellikle dil konusunda geçmişe kıyasla farklı düşünmektedir. O, dili gerçeğin bir yansıması ve Kur'an'ı da bir dizi hakikatler manzumesi olarak gören ve metnin gramatik çözümlerini yaparak vahyin hakikatine ulaşacağını düşünen geleneksel algının yanlış yaptığını savunur. Kur'an'ın anlamını yakalayıp sabitleştirmek değil, kavramların oluşum koşullarından ve tarihsel bir evrim olarak gelişmesinden oluşan bir Kur'an olgusu meydana getirmek ister.

Arkoun'a göre, Kur'an nassı ile onun yorumu durumunda olan nasslar arasında kesin bir ayırım vardır. Ona göre, "Kur'an" ayrıdır, "Kur'an olgusu" ayrıdır. Tüm çabasını, Kur'an'ın bu ikincil nasslardan kurtarılmasına adanarak Arkoun, geleneksel düşüncede sadece dini nassların değil, aynı zamanda bunları anlamaya çalışan ikincil nassların da birincil metinlerle aynı itibarı gördüğünü ve kutsallaştırıldığını iddia etmektedir. Oysa Kur'an'ı anlamak için var olan bu güçlükleri ortadan kaldırmak şarttır. Bunun için de öncelikle hicri ilk dört asrın oluşturduğu, İslâmi tahayyülün çökelti katmanlarını aşma zorunluluğu vardır. Ona göre, geleneğin baskısına boyun eğen bilinç, bu güçlüğü farkında olmadığı gibi bu engeli aşma gücüne de malik değildir.

Hasan Hanefi

Hasan Hanefi, geleneğin yorumlanmasının sadece kendi kaynaklarımızın öngördüğü metodolojilerle değil, aynı zamanda Batı kaynaklı yorum teorilerinden de yararlanmak suretiyle gerçekleştirilebileceğini düşünür. Neticede onlar da bir vahiy kaynağı ile tanışmışlardır ve problem, vahiy “yanlış” ya da “doğru yorumlama” problemidir. İşte bu noktada önemli olması gereken, bir “yorum teorisi” geliştirmektir. Kur'an'ın metni düzgün bir şekilde inşa edilmiş bir yorum ameliyesine tâbi tutulduğunda, diğer metinlerle aynı kıstaslara vurularak anlaşılmasında bir sakınca yoktur. Bu anlamda hiçbir metnin kutsiyeti söz konusu değildir. Nitekim Kur'an'da, müminlerin olduğu kadar müşriklerin de sözleri yer almaktadır. Kutsal olanla profan arasındaki fark, genel hermenötik açısından değil, dînî tecrübe açısından önem taşır. O halde yorumlama, ilahî hiçbir endişe taşımadan, metinle muhatap arasında iletişim kurma çabasında olmalı ve bu doğrultuda olmak üzere modern dilbilimin ulaştığı tüm düzeyler ve yöntemler, Kur'an'da anlamı yakalama yolunda istihdam edilmelidir.

Hasan Hanefi'ye göre, İslâm ümmetinin diğer topluluklara üstünlüğü, temelde kitaplarının tahrif edilmemiş olmasıyla ilgilidir. Hiçbir din kitabına nasip olmaya-cak şekilde Kur'an, ilk orijinallığıyle tevâtüren bize kadar gelmiştir. Ayrıca Kur'an bir defada değil, yaklaşık olarak yirmi üç senede peyderpey nazil olmuştur. Tepe-den inme değil, vakıya cevap veren bir nüzûl sürecinde inmiştir. Beşerin ihtiyaç ve gereksinimleri, onu yeryüzüne davet etmiştir. Bununla birlikte bu durum, nas-sı sabit bir omurgaya oturtarak anlamak isteyenlerin iddialarını haklı çıkarmaz. Çünkü sıradan metinler dahi sabit bir anlam içermezken Kur'an'ın böyle bir şeye mahkûm edilmesi söz konusu olamaz. Her metin, tümüyle değişkendir ve bu de-ğişkenliğin boyutunu belirleyen de ona muhatap olan kitlenin yaşadığı dönemin gerçekleri ve gerçeklerin okuyucuyu götürdüğü anlamlar dünyasıdır.

Hanefi'ye göre, Kur'an metni yedi kategoriye sahiptir: 1. Kadim olan Allah ke-lamıdır ki künhüne vakıf olunması imkânsızdır. 2. Levh-i Mahfuz'da yazılı olan kelimeler. 3. Peygamber'e ulaştırılması için Cibril'e verilmiş olan kelimeler. 4. Cibril'den Peygamber'e, muayyen bir zaman diliminde aktarılan kelimeler. 5. Kulakların dinle-diği, dillerin okuduğu kelimelerdir ki Peygamberce yanlış anlamalara karşı tashihi ya da yeni bir vahiy ile değiştirilmesi söz konusuydu. 6. Her asırda yorumlanan ve tefsîre tâbi tutulan kelimeler. 7. Daha üst düzeyde yorumlanan kelimeler.

Bu taksimin ilk üç düzeyi, yorum kabul etmeyen bir yapıdadır; çünkü bilimsel araştırmanın sınırları içerisinde yer almazlar. Dolayısıyla tarihselci bir bakış açısı ya da modern dilbilimsel veriler ile bu alana girmek mümkün değildir. O halde tefsîr çalışmaları, ancak kalan dört alanla ilgilenmelidir.

Hasan Hanefi'ye göre, bugün İslâm dünyasında öne çıkartılması gereken tefsîr “**vakii/olgusal tefsîr**” olmalıdır. Vakiî tefsîr, asla **literal** (sadece lafzın sınırları içerisinde hareket eden) bir tefsîr değildir. İçerik ve gaye kriterlerini göz önüne alır, makâsîd ve mesâlih ekseninde hareket eder; çünkü zarurât-ı dîniyyeyi (canın, malın, aklın, neslin, dinin korunması zarureti) bırakıp; ikinci, üçüncü konulara takılmak, vahyin mantalitesine terstir. O halde, hayatın içinde bizzat yaşanarak elde edilen tecrübeler ışığında bir tefsîr hareketine girişmek, çok daha gerçekçi olacaktır. Nassları, olayların belirleyiciliğinde değerlendirmemek, bizatihi nassla-rın kendi gayelerine ters düşecektir. Olgu esas, nass ise fer'dir.

Nasr Hamid Ebu Zeyd

Ebu Zeyd'e göre Kur'an, yetkinliğini inmiş olduğu dilden alır. Bununla birlikte Kur'an bir dil olmayıp, dil içinde bir "söz"dür. Bu sebeple, dil, değişmeye direnen bir yapıda olsa da söz hem değişen hem de değiştiren bir enstrümandır. Yani Kur'an hem tarihsel şartların oluşturduğu bir kültürel üründür, hem de kendisi o dönemde yeni bir kültür üretmiştir. Ebu Zeyd'in Kur'an'ı anlama konusunda gündeme getirdiği en önemli iddialardan birisi Kur'an ile olgu arasındaki bu ilişkiye dair açıklamalarıdır. Buna göre, bazen Kur'an olguyu belirlediği gibi bazen de olgu Kur'an'ı belirler. Dolayısıyla Kur'an ile olgu arasında bir teşkil-teşekkül ilişkisi söz konusudur. Hiç bir nass, içinde bulunduğu ortamdan ayrı bir varlığa sahip değildir. Binaenaleyh bir metnin içinde var olduğu ortamdan ayrı olamaması, zorunlu olarak nassın olgudan etkilenmesi anlamına gelir. Hal böyle olunca, ilahî metinleri bu dilsel bağlamın dışına taşırmaya yönelik her tür çaba, velev ki iyi niyetli olsun, onları hurafeler ve efsaneler yığınaına dönüştürür.

Ebu Zeyd'in nass-olgu arasındaki ilişkiyi açığa çıkarmak için kullanacağı enstrümanlar, bütünüyle dilbilimsel olacaktır. Mademki dil bir remizler sistemidir, o halde dilde vakıalar, birer sembole dönüşerek varlık kazanırlar. Dil bu anlamda, bir ilişkiler sistemine sahiptir. Konuşan, dinleyen, gönderen ve gönderilen arasındaki bir iletişim... Hal böyle olunca iletişim, dilin tabiatının ayrılmaz bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyleyse iletişim, aktarıldığı dille çok sıkı bir ilişki içindedir. Kur'an gibi yüksek karakterli metinler, bu ilişkiler ağını çok daha güçlü kullanır. Bu metinler, olayları sadece betimlemezler, aynı zamanda yönlendirirler. Dolayısıyla Kur'an, Arap dilinin ve kültürünün bu semiyotik dünyasından bağımsız anlaşılamaz.

Ebu Zeyd'e göre kaynağı itibarıyla Kur'an ilahî olsa da dünyaya indiği andan itibaren beşerileşmeye başlamıştır. Beşerileşen bir metin, beşer gelişimine paralel olarak değişime ve başkalaşıma uğrar. Hakikat olan bir anlam, zaman içerisinde mecaza dönüşebilir. Kur'an da bu kurala uymak zorundadır. Kur'an'ın tarihsel bir metne dönüştüğünü savunmak, onun kutsiyetine gölge düşürmez. Kur'an, elbette ki inmiş olduğu toplumun dili ve kültürünü taşıyacak ve buna bağlı olarak tarihsel özelliğe sahip olacaktır.

Ebu Zeyd'e göre, Kur'an'ı yorumlarken hiçbir zaman göz ardı etmeyeceğimiz tek bir husus varsa o da beşerin maslahatlarıdır. Bu maslahatların tamamının Kur'an'da mevcut olduğunu söylemek ise çarpık bir bakış açısıdır. Ona göre, nasslarda "**mana**" ve "**maksat**" ilişkisi göz ardı edilmemelidir. Mana, gerek tarihî anlam gelişimi (içsel) gerekse sosyal yapıların (dışsal) etkisiyle dilsel bir çabayla elde edilir. Bu ilişki sağlıklı bir şekilde kurulursa maslahatları önemseyen bir Kur'an yorumuna da ulaşılır.

TÜRKÇE MEÂLLER VE MEÂLCİLİK HAREKETİ

Türkçe Meâller

Kur'an'ın Türkçe'ye tercüme edilmesinin tarihi esasen çok eskidir. Fakat, matbu Kur'an tercümelerinin ilk basımları, Tanzimat fermanından sonra görülmeye başlanmıştır. Türkiye'de özellikle İttihatçı söylemin egemen olmasından sonra Türkçe Kur'an ve Türkçe tefsir çalışmaları hız kazanmıştır. Daha sonra Türkiye'de pek çok Kur'an meâli basılmıştır. Bu meâllerin bir kısmı, özgün çalışmalar niteliğindedir. Meselâ Hasan Basri Çantay'ın meâli böyledir. Bazı meâller ise Batı'da yahut İslâm

dünyasının bir başka bölgesinde yapılmış çalışmalardan etkilenmiş meâllerdir. Ömer Rıza Doğrul'un meâli, hem Batılı kaynaklardan hem de Kadıyanî Mevlana Muhammed Ali'nin İngilizce yazmış olduğu meâl-tefsîrden etkilenmiştir. Bazı meâller ise aslında tefsîr olarak yazılmış olan eserlerin meâl kısımlarıdır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın meâli böyledir. Türkiye'de yapılan bazı meâl çalışmaları ise şiir şeklindedir. Bedri Noyan'ın, **Kur'an-ı Kerim (Türkçe-Şiir)** adlı meâli buna örnek olarak verilebilir. Son dönemde Türkiye'de dikkat çekici bir meâl çalışması da âyetlerin alt kısımlarına kelime kelime Türkçelerinin yazılmasıyla hazırlanan kelime izahlı Kur'an meâlleridir. Bununla başlangıç ve orta düzeyde Arapça bilenlerin, âyetlerin Arapçaları ile birlikte Kur'an meâlini takip etmeleri amaçlanmıştır.

Kur'an meâlleri ve Kur'an fihristleri için şu adreslere bakılabilir: www.kuranmeali.com, www.kuran.gen.tr, www.openburhan.com

İNTERNET

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (Hak Dini Kur'an Dili Meâli)

Elmalılı Hamdi Yazır'ın 1930'lu yıllarda hazırlamış olduğu tefsîr çalışmasının meâl bölümü, Türkiye'deki mevcut meâllerin en önemlilerinden sayılır. Bu meâlin günümüz Türkçesiyle birçok sadeleştirmesi yapılmıştır. Hamdi Yazır'ın Kur'an meâlini aslında iki bölümde mütalaa etmek gerekir. Bu bölümlerden ilkinin, tefsîrinin sadece meâl kısmı oluştururken, ikincisini eserin tefsîr kısmında yer alan Kur'an tercümelemleri oluşturur. *Hak Dini Kur'an Dili Meâli* şeklinde neşredilen bazı meâl çalışmalarında, eserin hem meâl kısmının hem de tefsîr kısmının kullanıldığı bilinmektedir.

Tefsîrinin mukaddimesinde verdiği bilgilerde Hamdi Yazır, bazı kendini bilmezlerin, "Kur'an'ın Türkçesi" demekle iktifa etmeyerek "Türkçe Kur'an" dediğini; bunun çok büyük bir hata olduğunu dile getirir. Ona göre tercüme dahi iddialı bir sözdür; Kur'an, asla bir başka dile tam olarak çevrilemez. Bu sebeple Elmalılı kendi çalışmasını, bir tefsîr ve meâl olarak harfiyyen değerlendirmiştir.

Bu meâlde sıklıkla dönemin tedavüldeki yeni kelimeleri kullanıldığı gibi, öteden beri kullanılmakta olan ve aslı itibarıyla Arapça veya Farsça olan kelimelere de yer verilmiştir. Türkçede yapılan en özgün meâl çalışmalarının başında gelen bu eseri kaleme alan Yazır, kendinden sonraki bütün meâl çalışmalarını etkilemiştir.

Ömer Rıza Doğrul (Tanrı Buyruğu)

İki ciltlik ilk baskısı 1947 yılında neşredilen *Tanrı Buyruğu*, temel olarak iki bölümden meydana gelmiştir. İlk bölüme "birinci ayırım" diyen müellif, burada daha ziyade İslâm hakkında genel bilgiler vermiş ve bir anlamda tefsîr usûlü diyebileceğimiz tarzda bir mukaddime yazmıştır. "İkinci ayırım" dediği bölüm ise Hafız Osman hattıyla yazılmış Kur'an metninin de bulunduğu meâl ve tefsîr bölümüdür. Doğrul bu meâli, Doğu-Batı kaynaklarını ayırt etmeksizin taramak suretiyle kırk yılda tamamladığını anlatır. Harfî tercüme yerine tefsîrî tercümeyi esas alır ve gerçekten akıcı ve anlaşılır bir Türkçe kullanır. Sûreler hakkında kısa bilgiler verir. Âyetler arasındaki bütünlüğe azami gayret gösterir.

Bu meâlin eleştiri almış bazı yönleri de bulunmaktadır. Mevlana Muhammed Ali'nin Kadıyanî görüşlerinden etkilendiği ithamına maruz kalan Doğrul, böyle bir şey olmadığını ve kendisinin Ehl-i Sünnet mensubu olduğunu ısrarla

dile getirmiştir. (Akpınar, 2002). Bununla birlikte meâlinde kabulü kolay olmayan bazı izahları bulunduğu da inkâr edilemez. Bunların en başında, meâldeki rasyonalist yaklaşımın tabii bir sonucu olarak görülen âyet karşılıkları ya da izahları gelmektedir. Meselâ melekleri insanları iyiliğe sevk eden melekelere, şeytanı ise insanı kötülüğe sevk eden vasıtalara, bazı cennet nimetlerini ise mecazî manalara hamletmesi böyledir. Kanaatimizce bu tercüme, kendi dönemine kadar yapılmış olan Kur'an tercümelerinin en başarılılarından. Ne yazık ki bu çalışma ilim dünyasında beklediği ilgiyi bulamamıştır.

SIRA SİZDE

Ömer Rıza Doğrul'un meâl-tefsirinin halk nezdinde kabul görmemesinin en önemli sebeplerinden birisi, onun Kadıyanîlik'ten etkilenmesi ve bu etkinin, Kur'an meâline yansımalarıdır. Bu bakış açısı doğru mudur?

Hasan Basri Çantay (Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm)

İlk defa 1953 yılında üç cilt halinde basılan *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, açıklamalı bir Kur'an meâlidir. Önsözde verilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla meâlde mümkün olduğu kadar harfî tercümeyle riâyet edilmiştir. Dolayısıyla fiillerin zamanlarında, kelimelerin Arap dilindeki asıl karşılıklarında herhangi bir tasarrufa gidilmemiştir. Çantay, Türkçede kendinden önce kaleme alınmış Kur'an tercümeleri hakkında da mukaddimede bilgiler vermiş, onların eksik yönlerine işaret etmiştir. Bu meâllerin, gelişen zamanla birlikte yeni ihtiyaçları karşılamadığından hareketle kendisinin bir meâl yazmaya koyulduğunu ifade etmiştir. Kendisi manayı daha anlaşılır kılmak için âyet meâllerinde yer yer parantez kullandığı gibi bir kısım açıklamaları da dipnotlara dercetmiştir. Âyetlerde bilimsel veriler ışığında açıklamalara gitmemiş, bu gibi meseleleri erbabının anlayışına havale etmiştir. Meâlin dili döneminin Türkçesini yansıtmaktadır. Kaynakları arasında Keşşâf, Mefâtihu'l-Gayb, Beydavî, Medârikü't-Tenzil ve Uyûnu't-Tefâsîr gibi klasik eserler bulunmaktadır. Bazen çok önemli konular hakkında okuyucuyu çeşitli tefsirlere de yönlendirir. Bu açıdan Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirine büyük ehemmiyet verildiği ve okuyucunun en fazla ona yönlendirildiği görülmektedir.

Çantay'ın meâliyle ilgili bazı eleştiriler de mevcuttur. Meselâ anlaşılır bir Türkçe konusunda az da olsa bazı problemlerin bulunduğu, esas metinde bulunan zamir ya da ism-i işaretleri de paranteze aldığı şeklinde -esasen çok da önemli olmayan- eleştiriler bunlardandır. (Karşlıoğlu, 2002). Çantay'ın meâli kendi döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de meâl çalışmaları için bir referans olmuştur. Ne var ki bu meâl de ilmî camiadan hak ettiği ilgiyi henüz görebilmiş değildir.

Meâlcilik Hareketi

Türkiye'de meâl çalışmalarının geçtiğimiz asrın son çeyreğinde artış göstermesi, meâlcilik hareketi olarak değerlendirilen bir gelişmeye dikkatleri çekmiştir. Meâlcilik hareketinin doğuşunu hazırlayan sebepler, bu sahada teorik ve pratik çalışmaları bulunan Soyalan'ın da ifade ettiği gibi, çağın ve Müslümanların gereksinimleriyle yakından ilgilidir. Kur'an'ı anlama ve yorumlamada ortaya çıkan yeni yönelişleri oluşturan şartlar, meâlcilik hareketini de etkilemiştir. İslâm dünyasının Kur'an'a yabancılaşması, geleneksel anlayışların Kur'an'ın zengin anlam dünyasına ulaşılmasına engel olmaya başlaması, siyasî ve mezhebî kaygıların dinin önüne geçmesi, taklitçiliğin Müslüman toplumları ciddi anlamda etkilemesi ve Kur'an'la

ilişki kurmada Arap dilinin Arapça bilmeyen kitleler açısından bir problem olarak öne çıkması, meâlcî söylemlerin toplumda kabul görmesine yol açmıştır.

Meâlcilik kavramı, esas itibarıyla Türkiye'de kınama içerikli bir ifade olarak kullanılagelmıştır. Dolayısıyla Kur'an meâli konusunda hassasiyetiyle bilinen belli bir grubun bu şekilde isimlendirilmesi, bu gruba başkaları tarafından meâlcî denmesi sebebiyledir. Çıkışı itibarıyla böyle bir ismi almak niyetinde olmayan bu insanların, biraz da çaresizliklerinden dolayı Kur'an meâlleriyle tanıştıklarını unutmamak gerekir. Kur'an'ın dili olan Arapça'ya vakıf olamayanların kendi dillerinde ilahî kelamı anlamak niyetiyle bu yola çıktıkları göz önüne alındığında, meâlciler adı verilen bu grubun gayesinin dini tahrip etmek değil, dini en temel kaynağından öğrenmek olduğunu söylemek uygun olsa gerektir. (Öztürk, 2008).

Bu hareket içerisinde yer alan insanların dindarlardan oluşması oldukça önemlidir. Çünkü Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ve 1990'lı yıllar Türkiye'sinde Türkçe ibadet konusunda sesi en fazla çıkanların, çoğunlukla muhafazakâr kesimle ilgili olmayan insanlar olduğunu unutmamak gerekir. Elbette Türkçe ibadet konusunda muhafazakâr olmayan insanların görüşlerinin revaç bulmaması, sadece delillerinin çürüklüğü sebebiyledir; yoksa dinî açıdan güçlü bir argümanları olsaydı, muhafazakâr olup olmamalarının herhangi bir önemi olmazdı. (Şimşek, 1998).

Meâlcilik hareketinin bir başka ismi olarak kullanılan Kur'âncılık, aslında ilk olarak Hint Alt kıtasında ortaya çıkmıştır. Abdullah Çekrâlevî tarafından geçtiğimiz asrın başında kurulan *Ehl-ü'z-Zikr ve'l-Kur'an* hareketi, Hind Müslümanları başta olmak üzere İslâm dünyasının birçok bölgesinde kendisine taraftarlar bulmuştur. Türkiye'deki meâlcilik hareketininse bu oluşumla herhangi bir organik bağı bulunmamaktadır.

1970'li yıllarda Seyyid Kutub'un Türkçe'ye tercüme edilen **Fi Zilâli'l-Kur'an** adlı tefsiri ile **Yoldaki İşaretler** adındaki kitabı, daha sonra neşredilen Mevdûdî'nin **Tefhîmu'l-Kur'an**'ı ile **Kur'an'da Dört Terim**'i ve usûl sahasında İsmail Cerrahoğlu'nun **Tefsîr Usûlü**, Türkiye'deki meâlcî kesimi derinden etkilemiştir. Meâlcilik hareketinin ilk temsilcileri üzerinde tabir caizse bir heyecan dalgası uyandıran bu eserler, "Kur'an çalışmaları" adı verilen toplu okumaların yapılmasına da yol açmıştır. (Soyalan, 1999). Özellikle entelektüel yönleri güçlü, sosyal bilimlerde başarılı, ancak Arabî ilimlerde zayıf olan genç bir kuşak, bu eserlerin basımından sonra doğrudan Kur'an ile ilgilenmeye başlamıştır.

Hiyerarşik ilişkileri reddeden, cemaatçi bir yapıda olmayan ve lidere bağlılık yerine metne bağlılık esası üzerinde hareket eden bu grubun etki alanı, 1979'daki İran devrimi ile birlikte güç kazanmıştır. 1980 ihtilalinden sonra *Kelime* dergisini çıkaran grup, Kur'ancı söylemin önemli örneklerini yansıtan yazılar kaleme almıştır. Bu dergide Muhammed Esed'in **Kur'an Mesajı**'ndan pek çok tercüme de yapılmıştır. Meâlcilik hareketinin ciddi anlamda görüşlerini yansıttığı ikinci süreli yayın, 1988 yılında neşrine başlanan *Kalem* dergisidir. Ancak ele aldıkları konularda aktüel meseleleri takip edememeleri ve bir süre sonra makalelerde tekrara düşmeleri sebebiyle dergi bir yıl sonra yayın hayatına son vermiştir. (Öztürk, 2008).

Meâlcilik hareketinin temel argümanı, Kur'an'ın mübîn (açıklayıcı ve anlaşılır) bir metin olduğudur. Mademki Kur'an bütün edebî metinlerden daha belliğ ve fasihtir; mademki Kur'an insanlar anlayabilsin diye kolaylaştırılmıştır, o halde Kur'an'ı anlamamak diye bir şey söz konusu olmamalıdır. Şâyet böyle bir zorluk ya da engel varsa bu, kesinlikle Kur'an dışı bir unsurdan kaynaklan-

maktadır. (Soyalan, 1999). “Kur’ân’da sadece belirli şahıslar için açık olan manalar vardır ki sıradan insanlar bunları anlayamaz” demek, meâlcî söylem sahiplerinin kabul edemeyeceği bir tavidir. Bu yüzden, Kur’ân’ın bir zahir bir de batın anlamı olduğu, esas mananın zahir anlamın ötesinde, batında yer aldığı şeklindeki iddialara şiddetle karşı çıkarlar. Bu tür yaklaşımların, yeni yeni Kur’ânlar üretmekle aynı anlamda olduğunu söylerler. Kur’ân’ı bilimsel veriler ışığında tefsîr etmenin, tefsîrlere asılsız rivâyetleri doldurmanın, özellikle isrâiliyat rivâyetlerini kullanarak âyetleri izah etmenin kesinlikle yanlış olduğunu savunurlar. (Öztürk, 2008).

Öze dönüş ya da Kur’ân’a dönüş şeklinde nitelendirilen meâlcilik, niyeti itibarıyla öyle olsa da gerçekte bunu tam olarak sağlayamamıştır. Kur’ân’a dönüş yolunda gayret sarf edenlerin, kimi zaman birbirini hiç tutmayan meâllerle karşılaştıktan sonra hayal kırıklığı yaşadıkları da vakidir. Çünkü meâller, hiçbir zaman Kur’ân’ın kendisi değildir. Tevrat ve İncil’in her dildeki tercümesine yine “Tevrat” ve “İncil” denirken, Kur’ân’ın sadece özgün dilindeki haline “Kur’ân”, farklı dillerdeki tüm tercümelerine ise “Kur’ân Tercümesi” denmesi, Kur’ân’ın tahrife uğramamış ilahî kitap olduğunun en önemli göstergelerinden biridir. Dolayısıyla Kur’ân meâllerinden hareketle birbirinden farklı, hatta birbiriyle çelişen görüşlere varılması, Kur’ân ile Kur’ân meâllerinin aynı şey olmaması hasebiyledir. Nitekim meâlcilik denince akla gelen önemli isimlerden biri olan Zeyveli, Türkçe meâllerle yetinilmesi durumunda Kur’ân’ın ruhuna aykırı sonuçlara ulaşılabilceği tehlikesine dikkat çekmiştir.

Kur’ân’a dönüş hareketi olarak görülen meâlcilik, bir süre sonra buyurgan bir söyleme dönüşebilir. Kendisine yaslandığınız metin size, olağanüstü bir güce sahip olduğunuzu vehmettirebilir. Nitekim son dönemde Türkiye’de Türkçe Kur’ân furyasında ortaya çıkan bazı meâl yazarları, kendilerinden farklı düşünen herkesi büyük bir özgüvenle, Kur’ân’a dayandırdıklarını iddia ettikleri görüşleriyle susturmaya çalışmıştır. Burada sıklıkla yapılan bir yanıla işaret edilmelidir: Gerçekten de Kur’ân dili, farklı anlamlara gitmeye imkân tanıyan bir dildir. Aslına bakılırsa din dili dediğimiz alan mahiyeti itibarıyla böyledir. Ancak bu farklı alanlar, metne sadık kaldığınız sürece, tamamı İslâm olan alanlardır. Dolayısıyla Kur’ân dilinin müsaade ettiği her mana, Kur’ân dili çerçevesinde olup din dışı sayılamaz. Bu durum, Sünnet’in Kur’ân’ı beyan yönü olduğu gerçeğini ortadan kaldırmaz. Bilindiği gibi Cemel vakasında Hz. Ali, Haricîlerle konuşmaya gönderdiği İbn Abbas’a; “*Kur’ân ‘zû vucûh’tur (aynı anda bir çok farklı manaya gelebilecek âyetler içerir [dolayısıyla bu tür âyetler, istismara da açık durumdadır]); şimdi sen kalkar iddianı ispatlamak için bir âyeti ileri sürersin, onlar da kalkar başka bir şey derler; oysa Sünnet’e dayanarak konuşursan, manevra yapma şansları kalmaz*” demiştir. Elbette ki bu ifadeler, “Sünnet olmadan Kur’ân’ın manalarına asla ulaşılamaz” manasında söylenmemiştir. Sünnet’in, Kur’ân’ın bir tür kullanma kılavuzu olduğunu düşünürsek, Sünnet olmaksızın Kur’ân anlayışımızın çok eksik kalacağını söyleyebiliriz. Meselâ ibadetler konusunda Kur’ân’da birçok teorik bilgi sunulmuş, bu teorik bilgilerin pratikteki uygulamaları ise Hz. Peygamber’e bırakılmıştır. Kur’ân’da namazla ilgili olarak kıyam, rükû ve secde hakkında bilgiler bulunsun da bunların beyanı/uygulama şekli Sünnet tarafından yapılmıştır. Bu çerçevede düşünüldüğünde, meâlcilik hareketinin kaçınılmaz bir şekilde şu iki açmaz ile karşı karşıya kalacağı öngörülebilir; ya bir süre sonra Sünnet dışlanacaktır ya da meâlcî söylem kendi temel iddiasından vazgeçerek tüm geleneksel verileri -en başta Sünnet olmak üzere- kullanmak zorunda kalacaktır. Meâlcî hareket eğer Sünneti dışlayacak olsa, namaz olarak icra ettiği ibadeti ne-

reden öğrendiğini izah etmekte zorlanacaktır. “Sünnet olmadan olmaz” diyecek olsa, o zaman da kendi iddialarını bir kenara bırakmış olacaktır. Dolayısıyla tarihten ve gelenekten tümüyle koparılmış bir meâl okuma imkânı, asla söz konusu olmayacaktır. (Öztürk, 2008).

Özü itibarıyla meâlcilik, Kur'an'ı anlamak için Arapça bilmeye gerek olmadığını ileri sürer ki bu iddia yanlış değildir; ancak Kur'an'ın bir “anlama/fehm” bir de “anlatma/tebyîn” düzeyi vardır. Sorumlulukları sadece Kur'an'ı “anlamak” olan insanların, “anlatmak” için de mevcut düzeylerini yeterli görmeleri, kabul edilir bir durum değildir. Kur'an'ı anlatmak için belirli bir ihtisas düzeyine sahip olmak gerekir ki bunun da temel şartı iyi derecede Arapça bilmektir.

Müslümanların Kur'an meâlleri ile buluşması, Kur'an'ı kendi dillerinde okuyup anlamının önemini kavramış olmalarıyla yakından ilgilidir. Salt meâlcî yaklaşımların bir takım sakıncaları vardır.

Meâl-Tefsîrler

Meâlcilik hareketi Türkiye’de pek çok kesimi etkisi altına almış ise de hiç bir zaman bir ekol haline gelmediğinden, bugün için homojen bir topluluk olarak meâlcî bir grup bulunmamaktadır. Kabul etmek gerekir ki meâlcilik hareketi Türkiye’deki İslâmî düşüncenin seyir tarihinde önemli bir durak olmuştur. Meâlcilik hareketinin önemli bir sonucu, Müslüman entelektüellerin, meâl okumalarından sonra dinî bilgi açısından birçok konuda yetersiz olduklarını görmüş olmalarıdır. Bu yetersizlik, Türkiye’de meâl-tefsîr tarzı kısa tefsîrlerin doğuşunu hazırlamıştır. Fazla hacimli olmamaları, aktüel konulara temas etmeleri ve anlaşılır bir dil kullanmaları sebebiyle günümüzde meâl-tefsîrler özellikle genç okuyucular arasında revaç bulmuştur.

Meâl-tefsîrler sahasında Türkiye’de neşredilmiş en önemli eserler; Muhammed Esed’in Kur'an Mesajı adındaki çalışması ile Mustafa İslâmoğlu'nun Hayat Kitabı Kur'an'ı ve İhsan Eliaçık'ın Yaşayan Kur'an'dır.

Modernist Kur'an yorumlarının doğuşunu hazırlayan sebeplerden en çok hangisi meâl-tefsîrlerin de kaleme alınmasına yol açmıştır?

SIRA SİZDE

Muhammed Esed (Kur'an Mesajı)

Esed'in Kur'an *Mesajı*, Kur'an'ı muasır dünyaya anlaşılır bir dille sunmak amacıyla kaleme alınmıştır. Esed, rasyonel bakışta Batı düşüncesinden, metot ve düşüncesini Kur'an ve hadis ile sınırlandırma hususunda selefi düşünceden, âyetleri mecazî yoruma tâbi tutmada İslâm kültüründen, sembolik yaklaşımlarda ise kısmen Batı ve Hint-Pakistan alt kıtası düşünce ekollerinden etkilenmiştir. Klasik tefsîr usûlünün etkisinde kalmakla birlikte bu geleneğe, yeni yorum yöntemlerini uygulamıştır. Çalışmasında, Zemahşerî ve Fahrüddin er-Râzî gibi klasik, Abdüh gibi modern kaynakları kullanan Esed; Kur'an'ı antropolojik, psikolojik, semantik ve semiyotik okumalara da tâbi tutmuştur. (Çalışkan, 2009). Özellikle Batı dünyasında yaşayanlara açık, anlaşılır ve üslup itibarıyla yüksek edebî karaktere sahip bir meâl-tefsîr yazmayı hedeflemiş olan Esed'in, Arap diline derin vukufu sayesinde bunu başardığı söylenebilir.

“Küfr, iman, İslâm” gibi pek çok dinî kavramı lügavî manalarından hareketle gâyet güzel bir şekilde anlamlandıran Esed’in, cennet ve cehennem hakkındaki pek çok âyeti mecaza hamletmesi, bazı mucizeleri ise rasyonalist bir yaklaşımla tefsir etmesi eleştirilmiştir. Meselâ “bir zamanlar; ‘Ey Musa! Biz Allah’ı açıkça görmedikçe asla sana inanmayız’, demiştiniz de bakıp durur olduğunuz halde sizi yıldırım çarpıvermişti. Sonra, ölümünüzün ardından sizi dirilttik ki şükredesiniz” (Bakara (2), 55-56) âyetlerindeki “ölmek” ifadesini, bildiğimiz anlamda bir ölüm olarak değil de “hisleri ölmek, duyguları yitip gitmek” şeklinde karşılaması; cehennemdeki yakıcı su anlamına gelen “hamîm/حميم” ifadesini “yakıcı ümitsizlik, ümitsizlik suyu”; yakıp kavuran sıcak rüzgar anlamındaki “semûm/سموم” ifadesini ise “çaresizliğin yakıcı fırtınaları” şeklinde tercüme etmesi böyledir.

Esed, Kur’ân’ı herhangi bir önyargıya bağlı kalmaksızın anlama çabasında olmuş, Arap dilinin kendisini götürdüğü son noktaya kadar gitmekten çekinmemiş ve klasik kaynakların farklı renklerini tefsirinde büyük bir maharetle kullanmıştır. Her ne kadar Esed’in tefsirini gelenekten sapma olarak görenler varsa da doğru olanı, bu yönelişleri bir sapmadan ziyade bir çıkış yolu olarak görmektir.

SIRA SİZDE

Esed’in Kur’ân Mesajı adlı tefsirinin en fazla eleştiri alan kısmı hangisidir? Sizce eleştiri alan bu yorumlar hangi sâiklerle yazılmıştır?

NÜZÛL SIRASINA GÖRE YAZILAN TEFSİRLER

Kur’ân’ın nüzûl sırasına göre (âyet ya da sûrelerin kronolojik olarak) tefsir edilmesinin bir tefsir yazım yöntemi olarak ortaya çıkması yeni ise de Kur’ân’ı anlama yöntemi olarak Hz. Peygamber dönemine kadar uzanan bir geçmişi vardır. İnsanlık için çıkarılmış en hayırlı ümmet olan sahabe nesli, takriben 23 yılda inen Kur’ân aracılığı ile eğitilmiştir. Sahabenin, inen on âyeti hayatlarına uygulamadan diğer on âyete geçmemeleri, onların da Kur’ân’ı nüzûl sıralamasına uygun bir yöntemle okuduklarını gösterir. Sahabilerin okuma ve anlama süreçlerinin Sünnet eşliğinde gerçekleşmesi, nüzûl sebepleri doğrultusunda yapılan bu tefsir sahipleri için çok güçlü bir dayanak olmuştur. İşbu sebeple Kur’ân’ın nüzûl sebeplerine göre tefsir edilmesi yöntemi, öncelikle sûrelerin tarihsel ve mekânsal alt yapılarını tespit etmeye çalışır.

Nüzûl sıralamasına göre yapılan tefsirin ilgilendiği ikinci alan, bizatihi metnin kendi iç bağlamıdır. Kur’ân’ın bütünlüğünü ön plana alan bu aşama, elde ettiği bütün tarihî verileri, bir de Kur’ân’ın âyet ve sûreler arası ilişki ağlarını gözden geçirip, her ifadeyi siyakını dikkate alarak yorumlar. Bu yapıldığı zaman Kur’ân’daki herhangi bir mana farazî olmaktan çıkar ve kullanılabilir ve uygulanabilir bir değere dönüşür.

Nüzûl sıralamasına göre yazılan tefsirlerin sahipleri, tespit ettikleri arkaplanlara ve metin içi bağlamlara sadık kalarak Kur’ân’ın ilk dönemde ifade ettiği manaları yakalamayı amaçlasa da bu noktada durmaz ve elde edilen mananın güncel bir değerlendirmesini yapmak için bugüne de yönelirler. Bu yöntemleri, Fazlurrahman’ın yorum metodolojisine çok benzemektedir.

Nüzûl sırasına göre tefsirin merkezî unsuru Kur’ândır ve bu açıdan Kur’ân’a dönüş söylemlerine denk düşen bir iddiaya sahiptir. Ancak tarihsel arkaplanın bu

tefsir tarzında kimi zaman gereğinden fazla önemsenmiş olması, yapılan tefsirin bazen Kur'an bağlamının dışına taşmasına da yol açmıştır. Öte yandan nüzûl sebepleri hakkında son derece eksik bilgilere sahip olmamız, bu tefsirin pratik açıdan çok da kolay olmadığını bize göstermektedir. Nihâyet bu yöntemle eser verenlerin, yaşadıkları dönemin paradigmalarını aşabilmeleri ve bunların yönlendiriciliklerinden kendilerini kurtarabilmeleri hiç de kolay değildir.

Kur'an'ı nüzûl sırasına göre yorumlayan tefsirlerin en önemlilerinden ilki Muhammed İzzet Derveze'nin et-Tefsîru'l-Hadîs'idir. Türkçe'ye de tercüme edilen bu tefsirin müellifi ile aynı dönemde yaşayan Abdülkadir el-Furâtî'nin kaleme aldığı el-Beyânü'l-Meânî adındaki tefsir de ikinci sırada yer alır.

Kronolojik tefsirlerin en önemli açmazı nedir?

SIRA SİZDE

Muhammed İzzet Derveze, et-Tefsîru'l-Hadîs: Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Tefsiri

Derveze bu eseri kaleme almayı düşündüğü sıralarda Şam'da hapisshanede bulunuyordu. 1941-1945 yılları arasında Türkiye'de mecburi ikamete zorlandığı yıllarda eserini tamamlayan müfessirin bu tefsiri yazma amacı, modern dönemde İslâm dünyasının Kur'an'ı anlama noktasında ihtiyaç duyduğu meselelerde onlara yardımcı olmaktır. Özellikle Müslüman gençler arasında Kur'an'ın anlaşılması noktasında büyük bir eksiklik bulunduğunu anlatan Derveze, çağın ruhuna uygun, basit bir tarzda kaleme alınmış, bilimsel izahlara boğulmamış bir tefsir yazmanın önemine işaret eder; çünkü İslâm dünyasının yeniden dirilişi, Kur'an'a dönmekle mümkün olabilecektir.

Derveze'nin tefsir yöntemi, öncelikle tarihsel arkaplanı dikkate alan bir yöntemdir. Denebilir ki tefsirinin her aşaması, bu tarihsel yöntemi öne çıkaran olgularla doludur. Tefsirini yazmadan önce Hz. Peygamber'in hayatını anlatmak üzere kaleme aldığı eserler, bu büyük çalışmasına bir hazırlık teşkil etmiştir. Bu açıdan öncelikle Hz. Peygamber'in sîreti, Kur'an'ın indiği dönem, manalarını bu dönemden almış olan dil ve bu dil çerçevesinde Kur'an'da oluşturulan **amaç/usûl** ve **araç/vesâil** konuları, tefsirinde başarıyla ele alınmıştır. Derveze'nin bu yöntemi, önceki tefsirlerde de mevcut idi; ancak onu diğerlerinden farklı kılan, bu yöntemi, sistematik bir şekilde tefsirinde uygulamış olması ve önceki pek çok tefsirin aksine, spekülâtif tartışmalardan uzak kalmasıdır. (Poonawala, 2002).

Derveze'nin tefsirini özgün kılan yönlerden biri, hem bir ilim adamı hem de bir aksiyoner olmasıdır. Derveze, kendi döneminde pek çok yorumcunun içine düştüğü hataya düşmemiş, Müslüman toplumların geri kalmışlıklarından kaynaklanan kompleksli bir yaklaşıma tefsirinde hemen hiç yer vermemiştir. Kadın-erkek eşitliği konusunda sadece değer merkezli bir eşitliğin bulunduğunu kabul etmiş, kadına miras verilmesi konusundaki âyetleri te'vile tâbi tutmaksızın onların zahiri manalarını öne çıkarmıştır. Tefsirinde lügavî izahlara ya da kelâmî tartışmalara girmemiş, daha çok içtimâî meseleleri ele alan bir yorum tarzı geliştirmiştir.

Kanaatimizce tefsirinde eleştirilebilecek en ciddi görüş, Kur'an kıssalarının anlatımında önemli olanın, verilmek istenen mesaj olduğunu iddia etmesidir. Kur'an'da anlatılan mucizelere aklî yorumlar getirdiği de ileri sürülmüştür; ancak buna delil olarak gösterilen şakk-ı kamer hadisesinde Derveze, hiç de eleştiriye hak etmemektedir. Ona göre bu âyette bir mucize anlatılmamakta, sadece kıyamet kopmadan önce gerçekleşecek bir hadise önceden haber verilmektedir; ancak

geleneksel yaklaşım, ayın yarılmasının Hz. Peygamber döneminde vukû bulunduğunu iddia etmekte ve bu âyeti de o mucizevî olayla ilişkilendirmektedir. Oysa Derveze'ye göre, Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat için kendisine verilen tek mucize, Kur'andır. Doğrusu, müfessirin bu yaklaşımının modernist bir yaklaşım olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü buna benzer görüşler, tefsîr tarihinin çok erken dönemlerinden itibaren savunulagelmıştır. Karşıt görüşte olanların dayandıkları delillerse bu hadiseyle alakalı haberler ve ulemanın icmaıdır.

Derveze, sûrelerin kronolojik tertibi konusundaki görüşleriyle de bazen geleneksel kabullerden farklı bir yerde durur. Medenî sûrelerde yer aldığı ileri sürülen 7 Mekkî âyeti, Derveze'nin kesin olarak Medenî sayması böyledir. (Okumuş, 2009).

Özet

Kur'an'ı anlamaya yönelik son dönem çalışmaları özetleyebilmek

İslâm dünyasının birkaç asırdan bu yana siyasî, ekonomik ve kültürel açıdan geri kalması, bir çok alanda olduğu gibi dinî alanda da kendisini sorgulamasına sebep olmuştur. Bu çerçevede ülkemizde de Kur'an'ın, çağın problemlerine cevap verebilecek yeni yorum öneri ve yöntemleri tartışılmaktadır.

Batı'daki yorum felsefelerini ve bunların İslâm dünyasındaki temsilcilerini tespit edebilmek

Modernist yönelişler çerçevesinde Kur'an'ı yorumlayan düşünürler, Batı düşüncesinden ciddi biçimde etkilenmişler ve buna bağlı olarak Batı'da geliştirilmiş tefsir yöntemlerinin Kur'an üzerinde de uygulanabileceğini değerlendirmişlerdir. Her ne kadar bu düşünürler mevcut geri kalmışlığımızdan bir çıkış yolu aramak gayretinde olsalar da Batı felsefesine yaslanan söylemleri İslâm dünyasında ciddi eleştirilere uğramıştır.

Türkçe meâller ile meâl-tefsirleri karşılaştırabilmek

Genelde İslâm dünyasında özelde Türkiye'de dinî meselelerde çağın problemlerine cevap verebilmek için yeniden Kur'an'a dönülmesi gerektiği düşüncesi hâkim olmuş, ardından Kur'an birçok dile çevrilmiştir. Türkçe'de tam meâllerin neşredilmesi, 1920'den sonra hız kazanmıştır.

Türkçe'de neşredilen meâller ve meâl-tefsirler çıkış noktası itibarıyla benzer sebeplere dayansalar da âyetleri tercüme ederken dayandıkları ilkeler ve tercümede gözettikleri hedefler itibarıyla farklılıklar arzederler. Hepsinin de müşterek noktası, okuyucu için sade ve bu çağın problemlerine cevaplar veren bir meâl ya da meâl-tefsir yazmaktır. Ancak özellikle meâl-tefsirlerde gündeme getirilen konular ve izah tarzları, birbirinden oldukça farklıdır.

Sûrelerin nuzûl sırasını dikkate alan tefsir çalışmalarının diğer çalışmalarla benzer ve farklı yönlerini ayırt edebilmek

Kronolojik tefsirler Kur'an'ın toplumsal inşa sürecini tespit etmek açısından oldukça önemli çalışmalardır. Modern dönemde öne çıkmalarının sebebi de bu ilişkilerin tespitinin günümüzde önem kazanmış olmasıdır; ancak Kur'an'ın nihayet bir kitap olduğu, bu kitabın neresinden okunursa okunsun ana mesajın elde edilebileceği hakikati, bazen bu tefsir tarzında göz ardı edilmektedir.

Kendimizi Sınavalım

1. Aşağıdakilerden hangisi Kur'an'ı anlama ve yorumlamada yeni yönelişlerin oluşmasına etki **etmemiştir**?

- Arap-İslâm coğrafyasında güçlü bilimsel gelişmeler olması
- Batı'ya giden Müslüman ilim adamlarının şahit olduğu gelişmeler
- Kur'an'ın pek çok farklı dile tercüme edilmesi
- İnsan bilimlerinde son dönemde tanık olunan gelişmeler
- Batı'da kutsal kitap üzerine yeni yorumsal çalışmaların yapılması

2. Aşağıdakilerden hangisi, Türkiye'de Kur'an'la ilgili olarak son dönemde pek çok meal-tefsir çalışmasının neşredilmesinin nedenlerinden biridir?

- Resmî kurumların baskısı
- Diyanet İşleri Başkanlığının teşvik ve desteği
- İlahiyat Fakültelerinde bu alanda özel kürsülerin kurulmuş olması
- Türkçe yazılmış herhangi bir tefsirin bulunmaması
- Bugüne kadar ki tefsirlerin önemli bir kısmının genel okuyucu kitlesi tarafından anlaşılamaması

3. Aşağıdakilerden hangisi, modern dönemde Kur'an'ı anlama ve yorumlama metodolojileri olarak sıklıkla Batı kökenli bilimsel gelişmelere müracaat edilmesinin nedenlerinden biri **değildir**?

- Modern dönemde bu konuda eser kaleme alanların tamamına yakınının Batı'yı gören ilim adamlarından oluşması
- İslâm dünyasında son birkaç yüzyıldır önemli bir ilmî gelişmeye rastlanmamasına karşın Batı'da pek çok ilmî gelişme yaşanması
- İletişim imkânlarının bugün için çok gelişmiş olması ve internet, telefon gibi vasıtalarla bilimsel birikimlerin kolaylıkla paylaşılması
- Batı'da gelişen yeni anlama ve yorumlama metodlarının, İslâm dünyasındaki geleneksel yöntemlere nispetle daha güçlü olması
- Batı'da yorumsamacılık sahasındaki çalışmaların Türkçe'ye çevrilmesi

4. Tarihselcilik ile tarihsicilik kavramları arasındaki **en önemli** fark nedir?

- Tarihselcilik, her olayın bir tarihte ve belli şartlarda meydana geldiğini söyler; tarihsicilik ise olayların kendine özgü tarihleri olduğunu reddeder.
- Tarihselcilik, her olaya yön veren bir ruh olduğunu iddia ederken tarihsicilik her olayın kendi başına gerçekleştiğini anlatır.
- Tarihselcilik, her olayın tikel mahiyette olduğunu ve o olayın aynıyla bir daha tekrar edilemeyeceğini savunurken tarihsicilik, tarihsel olaylardan hareketle genel geçer kurallar çıkarmak gerektiğini ileri sürer.
- Tarihselcilik sadece tarihçilerin kullandığı bir kavram iken tarihsicilik, sadece tarihi yorumlayanlar tarafından kullanılır.
- Tarihselcilik bir epistemolojidir; oysa tarihsicilik bir metodolojidir.

5. Kur'an semantiği ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır**?

- Bir disiplin olarak ilk defa Batı'da gelişmiştir.
- Tefsir geleneğimizde semantik alanına giren hiçbir çalışma yoktur.
- "Zekât" kelimesinin kök anlamlarından biri 'artış'tır. Kur'an'ın bu lügavî anlamı geliştirerek ona terimsel bir anlam yüklemesi, semantik bir süreçtir.
- Semantik açısından Kur'an'da bazı kelimeler zaman içerisinde belirli ilim dallarının etkisi altında kalınarak yorumlanmıştır.
- Te'vîl kelimesinin, erken dönemlerde Kur'an'da kullanıldığı anlamdan farklı olarak yorum manasında kullanılması semantiğin ilgi alanına girer.

Kendimizi Sınavalım Yanıt Anahtarı

1. a	Yanıtınız doğru değilse, “Kur'an'ı Anlama ve Yorumlamada Yeni Yönelişlerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler” konusunu yeniden okuyunuz.
2. e	Yanıtınız doğru değilse, “Mealcilik Hareketi” konusunu tekrar okuyunuz.
3. d	Yanıtınız doğru değilse, “Kur'an'ı Anlama ve Yorumlamada Yeni Yönelişlerin Doğuşunu Hazırlayan Sebepler” konusunu yeniden okuyunuz.
4. c	Yanıtınız doğru değilse, “Tarihselciliğin Tanımı ve Tarihselciliğin Tarihçesi” konularını tekrar okuyunuz.
5. b	Yanıtınız doğru değilse, “Semantik” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tarihselci bakış açısına göre, her üç âyet de aynı olayı anlatır; ancak önemli olan o kıssada verilmek istenen mesajı ortaya koymak olduğundan, ifadelerin birbirini tutmaması normaldir.

Sıra Sizde 2

Bir âyetin hangi şekillerde tefsir edildiğinde yanlış sayılacağını tayin eden kriterler, tefsir usulünde belirtilmiştir. Yorumcuların mezhebi mensubiyeti, bu açıdan herhangi bir değer taşımamaktadır. Önemli olan, yapılan açıklamaların Arap diline ve Kur'an'ın bütünlüğüne uygun olup olmamasıdır.

Sıra Sizde 3

Her iki hareketin de doğuşuna yol açan müşterek sebep, Kur'an'ı bu çağdaki okuyucunun daha kolay anlayabileceği bir dile kavuşturmadır.

Sıra Sizde 4

Bu meâl-tefsirde bazı mucizelerin rasyonalist bir tarzda yorumlanması ve ahirete dair anlatımların mecazi ifadeler olarak görülmesi eleştirilmiştir. Bu yorumların tefsire girmesinin nedeni, İslâm dünyasının Batı karşısında yenik düşmesinin, Müslümanlarda oluşturduğu eziklik duygusudur.

Sıra Sizde 5

Kronolojik tefsirlerin en önemli açmazı, Kur'an âyetlerinin tarihsel açıdan iniş zamanını tam olarak tespit edememektir. Böyle olduğu için dört başı mamur bir kronolojik tefsir yazmak imkânsızdır.

Yararlanılan Kaynaklar

- Akpınar, A. (2002), **Ömer Rıza Doğrul (1893-1952) ve Tefsîre Katkısı**, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fak. Derg., cilt: 6, sayı: 1, Sivas.
- Albayrak, İ. (2004). **Klasik Modernizmde Kur'an'a Yaklaşımlar**, İstanbul.
- Arkoun, M. (1995). **Kur'an Okumaları** (ter. Ahmet Zeki Ünal), İstanbul.
- Baljon, J. M. S. (1994). **Kur'an Yorumunda Çağdaş Yönelimler** (ter. Şaban Ali Düzgün), Ankara.
- Cündioğlu, D. (1999). **Bir Siyasî Proje Olarak Türkçe İbadet-I**, İstanbul.
- Cürçânî, Abdulkahir. (1995). **Delâilü'l-İcâz**, Beyrut.
- Çalışkan, İ. (2009). **M. Esed'in Kur'an Mesajı'nın Tahlil ve Tenkidi**, Ankara.
- Demir, E. (2006). **Muhammed İzzet Derveze'nin Kur'an'ı Anlama ve Yorumlama Yöntemi**, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Derveze, M. İ. (1961-1963). **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Kahire.
- Derveze, M. İ. (1984). **et-Tefsîru'l-Hadîs: Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Tefsîri** (ter. heyet), İstanbul.
- Eliacık, İ. (2007). **Yaşayan Kur'an: Türkçe Meâl ve Tefsîr**, İstanbul.
- Esed, M. (1997). **Kur'an Mesajı** (ter. Ahmet Ertürk-Cahit Koytak), İstanbul.
- Fazlurrahman. (1990). **İslâm ve Çağdaşlık** (ter. H. Kırbasoğlu), Ankara.
- Fazlurrahman. (1995). **Tarih Boyunca İslâmî Metodoloji Sorunu** (ter. Salih Akdemir), Ankara.
- Gezgin, A. G. (2002). **Tefsîrde Semantik Metod**, İstanbul.
- Göka, E. - Topçuoğlu, A. - Aktay, Y. (1999). **Önce Söz Vardı: Yorumsamacılık Üzerine**, Ankara.
- Greimas, A. J. (1998). **"Göstergebilim", XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları** (Mehmet Rifat-Sema Rifat), I, II, İstanbul.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferac. (1984). **Zâdü'l-Mesîr fi İlmi't-Tefsîr**, Beyrut.
- İslamoğlu, M. (2008). **Hayat Kitabı Kur'an**, İstanbul.
- Jansen, J. J. G. (1993). **Kur'an'a Bilimsel Filolojik Pratik Yaklaşımlar** (ter. Halilrahman Açar), Ankara.
- Karslı, İ. H. (2002). **"Hasan Basri Çantay'ın Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm'deki Tercüme Metodu"**, Ekev Ak. Derg., yıl: 6, sayı: 13, Erzurum.
- Kasım, S. (2002). **Okuyucu ve Metin: Semiyotikten Hermenötiğe** (ter. Fethi Ahmet Polat), Marife: Bilimsel Birikim, yıl: 2, sayı: 2, Konya.
- Maturidi, Ebu Mansur. (2004). **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm el Müsemma: Te'vilâtü Ehlî's-Sünne** (nşr. F. Yusuf el-Haymî (el-Hiyemî?), Beyrut.
- Okumuş, M. (2009). **Kur'an'ın Kronolojik Okunuşu: Muhammed İzzet Derveze Örneği**, Ankara.
- Özgel, İ. (2002), **Tarihselcilik Düşüncesinde Bağlamında Kur'an'ın Tarihsel Yorumu**, Basılmamış Doktora Tezi, Isparta.
- Öztürk, M. (2008). **Meâl Kültürümüz**, Ankara.
- Palmer, F. R. (2001). **Semantik: Yeni Bir Anlambilim Projesi** (ter. Ramazan Ertürk), Ankara.
- Palmer, R. (2002), **Hermenötik** (ter. İbrahim Görener), İstanbul.
- Polat, F. A. (2009). **Çağdaş İslâm Düşüncesinde Kur'an'a Yaklaşımlar**, İstanbul.
- Poonawala, İ. K. (2002). **Muhammed İzzet Derveze'nin Çağdaş Tefsîr Yöntemi: Kur'an Hermenötiğine Bir Katkı** (ter. Süleyman Gezer), Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi, Çorum.
- Sa'lebî, Ebu İshâk. (2002). **el-Keşf ve'l-Beyân**, Beyrut.
- Soyalan, M. Y. (1999). **Kur'an Meâli Okuma Kılavuzu**, Ankara.
- Süyûtî, Celâlüddîn. (2003). **ed-Dürü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr** (Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire.
- Şimşek, M. S. (1998). **Fâtiha Sûresi ve Türkçe Namaz**, İstanbul.
- Taşdelen, V. (2008). **Hermeneutiğin Evrimi**, Ankara.
- Tatar, B. (2004). **Hermenötik**, İstanbul.
- Zeyveli, H. (1995). **"Türkiye'de Kur'an'a Yaklaşımlar"**, 1. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu, Ankara.